

Беларуская літаратура

Вучэбны дапаможнік для **11** класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання
(з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

Пад рэдакцыяй
З. П. Мельнікавай, Г. М. Ішчанкі

Дапушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

Мінск

Нацыянальны інстытут адукацыі
2021

УДК 821.161.3.09(075.3=161.3=161.1)
ББК 83.3(4Бел)я721
Б43

А ў т а р ы:

З. П. Мельнікава («Васіль Быкаў», «Рыгор Барадулін», «Развіццё беларускай літаратуры ў 1960-я — пачатку 1990-х гадоў. Агляд», «Сучасная беларуская літаратура. Агляд»); **Г. М. Ішчанка** («Ніл Гілевіч», «Уладзімір Караткевіч»); **І. М. Мішчанчук** («Сучасная беларуская літаратура: паэзія», «Міхась Стральцоў», «Іван Шамякін: раман “Сэрца на далоні”»); **Л. М. Садко** («Міхась Башлакоў»); **В. М. Смаль** («Янка Брыль», «Іван Чыгрынаў»); **А. С. Кавалюк** («Іван Навуменка», «Андрэй Макаёнак», «Іван Шамякін: звесткі пра жыццё і творчасць»); **У. А. Сенькавец** («Георгій Марчук», «Алесь Разанаў»); **С. М. Шчэрба** («Аляксей Дудараў»); **Н. Д. Кахновіч** («Сучасная беларуская літаратура: драматургія»); **Т. М. Тарасова** («Сучасная беларуская літаратура: проза»)

Р э ц э н з е н т ы:

вучоны савет дзяржаўнай навуковай установы «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (намеснік дырэктара па навуковай рабоце філіяла «Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа», кандыдат філалагічных навук *С. Л. Гаранін*); намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 1 імя Ф. Скарыны г. Мінска» *Н. У. Целяпун*; прафесар кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар філалагічных навук, прафесар *Л. Д. Сінькова*; метадычнае аб’яднанне настаўнікаў гуманітарнага цыкла дзяржаўнай установы адукацыі «Баравухская сярэдняя школа № 15 г. Наваполацка» (настаўнік беларускай мовы і літаратуры кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» *С. Л. Румянцова*)

На вокладцы — рэпрадукцыя карціны Дзмітрыя Алейніка «Асенні матыў».

Умоўныя абазначэнні:

— успомніце раней вывучаны матэрыял;

— дадатковая інфармацыя;

— абмяркоўваем разам;

— пытанні і заданні даследчага, творчага характару;

— дадатковы матэрыял, размешчаны на электронным адукацыйным рэсурсе «Беларуская літаратура. 11 клас» (нацыянальны адукацыйны партал: <http://e-vedy.adu.by>). Для работы з рэсурсам трэба зарэгістравацца;

— спасылкі на заданні (QR-коды) для праверкі ведаў пры дапамозе смартфона або планшэта;

— матэрыял электроннага дадатку, які вывучаецца на павышаным узроўні, размешчаны на рэсурсе <http://profil.adu.by>.

ISBN 978-985-594-793-7

© Афармленне. НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2021

Ад аўтараў

Дарагія адзінаццацікласнікі!

Вучэбны дапаможнік, які вы трымаеце ў руках, закліканы паспрыць паспяховаму завяршэнню вашай літаратурнай адукацыі. Вельмі важна, каб цікавасць да літаратуры, якую на працягу дзесяці гадоў абуджалі ў вас настаўнікі, стала вашай духоўнай патрэбай на ўсё жыццё.

Агульнавядома, што чытанне развівае здольнасці чалавека: яно не толькі ўзбагачае яго ведамі, а, што вельмі важна, фарміруе ўнутраны свет, душу асобы. З тых, хто шмат чытаў у юнацтве, выраслі годныя людзі — вучоныя, кіраўнікі, выдатныя мастакі, пісьменнікі...

Разуменне мастацкага слова, шматграннага багацця яго сэнсу дапамагае чалавеку рабіць адкрыцці ў розных сферах дзейнасці. Чытанне і роздум над прачытаным скіроўваюць нас на пошук таго, што схавана ў нязведаных глыбінях сэнсу. Чытанне ратуе асобу ад маральнага распаду.

Ведайце: па-сапраўднаму ўплываюць на чалавецтва і свет толькі тыя асобы, якія любяць свой народ, шануюць яго гісторыю, культуру, духоўнасць. Слушна напісаў сусветна вядомы рускі філосаф І. Ільін: «Усё вартае можа быць сказана чалавекам і народам *толькі па-свойму*, і ўсё геніяльнае нараджаецца менавіта *ў рэчышчы нацыянальнага вопыту, духу*... у іх закладзены і жывуць цэлыя стагоддзі ўсенароднай працы, пакут, барацьбы, розуму і думкі».

Пасля заканчэння школы, гімназіі або ліцэя вы зможце працягнуць навучанне ва ўстановах прафесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай адукацыі, што дасць вам магчымасць набыць прафесіі, пра якія вы марылі. І ў будучым жыцці не забывайце, што беларуская літаратура і творы нашых вядомых класікаў вывелі наш народ да сусветнай культуры, расказалі чалавецтву пра Беларусь. Чытайце творы роднай літаратуры з пачуццём гонару за нашу краіну, глыбокай любоўю і пашанай.

У XI класе вы будзеце далей вывучаць творы класікаў айчынай літаратуры другой паловы XX — пачатку XXI стагоддзя, знаёміцца з сучасным літаратурным працэсам і яго таленавітымі прадстаўнікамі. Удумлівае засваенне матэрыялаў вучэбнага дапаможніка паспрыяе больш глыбокаму разуменню адметнасці літаратуры як віду мастацтва, заканамернасці літаратурнага працэсу, набліжэнню да таямніц творчага майстэрства пісьменніка.

Асноўны тэкст вучэбнага дапаможніка прызначаны для вывучэння, пытання і задання скіруюць вас на ўсвядомленае, трывалае засваенне прачытанага і выпрацоўку творчых уменняў.

Паняцці на плашках з тэрмінамі пад рубрыкай «Тэорыя літаратуры» дадзены для запамінання. Некаторыя тэарэтычныя моманты каротка растлумачаны побач з асноўным матэрыялам або ў зносках. У канцы дапаможніка змешчаны невялікі Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў, у які ўключаны ўсе паняцці, што сустракаюцца на старонках кнігі.

З мэтай развіцця і ўдасканалення ваших уменняў на форзацы вучэбнага дапаможніка прапанаваны план адказу на пытанне пра значэнне творчасці пісьменніка, памятки для аналізу мастацкага твора (схема аналізу мастацкага твора, прыкладны план характарыстыкі мастацкага вобраза-персанажа).

Жадаем зацікаўленага вывучэння роднай літаратуры на ўроках і змястоўных абмеркаванняў прачытанага, асалоды ад спасціжэння сапраўднага, высокага, вечнага.

Беларуская літаратура перыяду 1960-х — пачатку 1990-х гадоў

РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў 1960-я — ПАЧАТКУ 1990-х ГАДОЎ. АГЛЯД

- ?** 1. Узгадайце найбольш важныя гістарычныя падзеі, якія адбыліся ў Беларусі ў 1960-я — пачатку 1990-х гадоў. Якія пісьменнікі працавалі ў літаратуры ў гэты перыяд? 2. Назавіце творы, з якімі вы пазнаёміліся ў папярэдніх класах. Якія тэмы і праблемы ў іх узнімаліся?

Перыяд 1960-х — пачатку 1990-х гадоў увайшоў у гісторыю грамадства і культуры як вызначальны, важны і адначасова няпросты для развіцця нацыянальнай літаратуры і мастацтва. Пачатак 1960-х гадоў быў часам абнаўлення грамадскага жыцця.

У літаратуры ўзніклі наватарскія творы розных жанраў, заўважаліся эксперыментальныя пошукі новых форм мастацкага выказвання. Пісьменнікі атрымалі магчымасць творчага самавыяўлення. Чалавек, герой літаратуры гэтага часу, паказваўся цэласна, ва ўсёй складанасці яго адносін да жыцця і да самога сябе. Аднаўляўся гуманістычны патэнцыял літаратуры. Паглыблялася сфера мастацкага даследавання жыцця і пашыраўся тэматычны дыяпазон творчасці: пісьменнікі імкнуліся па-філасофску глыбока адлюстроўваць з’явы сучаснасці, звярталіся ў творчасці да падзей нацыянальнай гісторыі.

Сапраўды трагічнае гучанне набыла тэма Вялікай Айчыннай вайны, лёсу і выпрабаванняў цэлага пакалення беларусаў, тых, каго кранула ваеннае ліхалецце. У літаратуры створаны мастацкі вобраз беларускага народа-працаўніка, героя — прадстаўніка народнай большасці, руплівага, адказнага, са шчырым сэрцам. Але пасля хрушчоўскай адлігі пачаліся і «замаразкі», якія цягнуліся да пачатку

1980-х гадоў, да таго часу, калі набралі сілу ідэі абнаўлення і перабудовы грамадства.

У беларускім літаратурным працэсе 1960—1980-я гады мелі свае ўнутраныя ідэйна-эстэтычныя адметнасці, якія ўплывалі на мастакоў слова. У творах пісьменнікаў паказаны змены ў светапоглядзе людзей, пераацэнка жыццёвых і маральных каштоўнасцей, якія дамінавалі ў той час. Шасцідзясятныя гады мінулага стагоддзя адзначаны пафасам праўдзівасці ў літаратуры. Пісьменнікі з дастатковай мастацкай паўнатой адлюстроўвалі мінулае і сучаснасць. Пафас праўдзівасці шасцідзясятнікаў падхоплівалі новыя пакаленні творцаў.

Сямідзясятныя гады ХХ стагоддзя ў беларускай літаратуры сталі перыядам паглыбленага мастацка-філасофскага асэнсавання жыцця, «незалежна ад устаноўленай ідэалагічнай дагматыкі і намаганняў партыі, як і раней, кіраваць літаратурай» (*У. Гніламедаў*). Да гэтага часу літаратурным героем быў не столькі чалавек па сваёй сутнасці, характары, духоўнай і псіхалагічнай глыбіні, колькі яго справа, прафесія, праца (старшыня калгаса, урач, будаўнік і г. д.). Пры гэтым часта ігнараваліся ўнутранае багацце чалавека, яго глыбока асабістыя перажыванні, сумненні, драмы. Гэту ўстаноўку рашуча парушылі В. Быкаў, І. Мележ, І. Шамякін, А. Макаёнак, У. Караткевіч і іншыя пісьменнікі, якія ў сваіх творах адкрывалі псіхалагічныя глыбіні чалавечых характараў і ўчынкаў.

Беларускія творцы цікавіліся многімі замежнымі ідэйна-філасофскімі і мастацкімі напрамкамі, выкарыстоўвалі іх эстэтыку ў сваёй творчасці (экзістэнцыялізм¹ у творчасці В. Быкава, эстэтыка польскай паэзіі ў творчасці Максіма Танка і г. д., еўрапейскія традыцыі гістарычнай прозы ў творчасці У. Караткевіча). На беларускую літаратуру гэтага часу станоўча ўплывала руская класіка, асабліва творы Л. Талстога, Ф. Дастаеўскага, А. Чэхава, сучасных паэтаў і празаікаў. Сямідзясятныя гады мінулага стагоддзя былі часам высокіх дасягненняў беларускай паэзіі і нацыянальнай прозы — аповесці, рамана.

Пафас беларускай літаратуры 1980-х гадоў быў звернуты да свядомасці асобы, абуджэння сацыяльнай, грамадзянскай, нацыянальнай актыўнасці народа, асабліва пасля чарнобыльскай катастрофы (1986).

¹ *Экзістэнцыялізм* — гэта філасофскі напрамак ХХ стагоддзя, які аказаў уплыў на літаратуру, звярнуў увагу на праблемы ўнікальнасці асобы, сэнсу быцця, ідэю пераадолення чалавекам абставін.

Літаратура ўзяла на сябе місію духоўнага і маральнага ачышчэння грамадства, адраджэння лепшых рыс нацыянальнага характару пасля дзесяцігоддзяў таталітарнай і савецкай рэгламентацыі. Даследаванні беларускіх літаратуразнаўцаў і творы пісьменнікаў вярталі народу гістарычную памяць, нацыянальную годнасць. Пачаўся першы этап уключэння ў літаратуру творчасці беларускіх пісьменнікаў, якія аказаліся за межамі Беларусі, а таксама рэабілітаваных мастакоў слова (Андрэя Мрыя, Леапольда Родзевіча, Уладзіміра Жылкі і інш.). У літаратуру прыйшлі такія творцы, як Георгій Марчук, Алесь Разанаў, Мікола Мятліцкі, Навум Гальпяровіч, Віктар Шніп, Людміла Рублеўская і інш.

У гэты час на мовы розных народаў свету перакладаліся кнігі беларускіх мастакоў слова. Шырокую вядомасць не толькі ў Беларусі, але і ў іншых краінах атрымала творчасць Васіля Быкава, Івана Шамякіна, Уладзіміра Караткевіча, Алеся Адамовіча, Янкі Брыля, Івана Навуменкі, Максіма Танка, Пімена Панчанкі, Аркадзя Куляшова, Ніла Гілевіча, Івана Чыгрынава, Вячаслава Адамчыка і інш. Былі створаны раманы-эпапеі (Вячаслаў Адамчык, Іван Чыгрынаў, Віктар Казько, Іван Пташнікаў, Віктар Карамазаў і інш.), эпічныя і філасофскія паэмы (Васіль Зуёнак, Янка Сіпакоў і інш.). Пісьменнікі імкнуліся да паглыбленага ўзнаўлення лёсу народа, падзейнай насычанасці, шырокага ахопу сацыяльна-маральных праблем. Разам з тым сталела і набывала распаўсюджанне лірызацыя прозы, праяўлялася цікавасць мастакоў слова да складанага ўнутранага свету асобы, распрацоўваліся прыёмы глыбокага псіхалагічнага, аналітычнага, філасофска-метафарычнага спасціжэння душы героя, нацыянальнай ментальнасці, сутнасці прызначэння чалавека. У гэтыя гады з'явіўся шэраг філасофскіх, псіхалагічна заглыбленых аповесцей і прыпавесцей, праявіліся лірычных мініяцюр (В. Быкаў, Я. Брыль, В. Карамазаў, А. Жук і інш.). Распаўсюджанне набылі сінтэтычныя жанры: ліра-эпічнае апавяданне, раман у вершах, раман-эсэ, дакументальная аповесць, паэма ў прозе, драматычная паэма, п'еса-памфлет, п'еса-дыспут. Напрыклад, апавяданне М. Стральцова «Смаленне вепрука», раман у вершах Н. Гілевіча «Родныя дзеці», п'еса-памфлет А. Макаёнка «Пагарэльцы» і інш.

Творы беларускіх пісьменнікаў пачатку 1990-х гадоў выразна адлюстроўвалі драматызм светаадчування чалавека мяжы стагоддзяў, які з трывогай задумваецца над станам сучаснага глабалізаванага свету, узаемасувяззю вынікаў і прычын, заклапочаны непрадказальнай будучыняй. «На мяжы часоў... востра паўстае пытанне пра

захаванне і ўмацаванне духоўных і маральных каштоўнасцей чалавека — чалавечай годнасці, дабраты, сумленнасці... Чалавецтва апынулася перад праблемай захавання навакольнага асяроддзя, зберажэння гістарычнай памяці і ўсіх каштоўнасцей, створаных народамі» (*У. Гніламедаў*). У літаратуры пасля Чарнобыля і ўсіх нягод, перажытых нашым народам у XX стагоддзі, адлюстроўваўся крызісны стан свету. У сувязі з гэтым у многіх творах узмацнялася экалагічная праблематыка, выразна гучалі матывы апакаліпсісу, актуалізаваліся хрысціянска-філасофскія ідэі адраджэння духоўнасці, маральнасці ў душы кожнага чалавека і ў грамадстве. З'явілася мноства твораў розных жанраў на чарнобыльскую і ўвогуле экалагічную тэму. Трыможны філасофскі роздум, экзістэнцыяльныя матывы вызначалі паэзію гэтага перыяду жыцця Максіма Танка, П. Панчанкі і інш.

Паэзія. Паэзія заўсёды гаворыць са сваім чытачом эмацыянальна-вобразнай метафарычнай мовай. У перыяд 1960-х — пачатку 1990-х гадоў пачынала дамінаваць агульная тэндэнцыя да стварэння філасофска-інтэлектуальнай паэтыкі. У гэты час працягвалі сваю плённую літаратурную дзейнасць вядучыя майстры старэйшага пакалення: Максім Танк (кнігі паэзіі «Ключ жураўліны», «Прайсці праз вернасць», «Дарога і хлеб»), П. Панчанка (кнігі паэзіі «Снежань», «Млечны Шлях», «Горкі жолуд»), А. Куляшоў (зборнікі паэзіі «Новая кніга», «Мая Бесядзь», «Крылы», «Маналог»).

Значны набытак у паэзіі гэтага перыяду — роздумны, багаты на асацыяцыі верлібр **Максіма Танка**. Паэт працягваў пісаць вершы, дзе адсутнічаюць традыцыйная рытміка і рыфма, ствараў вершы-прыпавесці, звяртаўся да глыбін чалавечай душы. У вершы «І я знаў тых...» Максім Танк абагульнена-асацыятыўна супрацьпастаўляў лёс тых, хто жыве матэрыяльнымі стандартамі, і тых, хто даказваў веліч чалавека, жыве «агнём» і «крыламі», самастойна вызначае свой лёс: «І я знаў тых, // Якім замала было // Нарадзіцца і памерці. // Гэта дзякуючы ім // У багоў мы адабралі // Агонь, свой лёс і крылы...»

Верлібр, або свабодны верш (ад фр. *vers libre* — 'вольны верш'), — дыметрычны верш, у аснове рытму якога — чаргаванне вершаваных радкоў як аднатыпных інтанацыйна-сэнсавых адзінстваў.

Працягвала сваю актыўную творчую дзейнасць і пакаленне паэтаў, якое вылучылася ў літаратуры яшчэ ў пачатку 1960-х гадоў. Гэта прадстаўнікі *філалагічнага пакалення* — **Анатоль Вяцінскі** (кнігі паэзіі «З'яўленне», «Ветрана», «Святло зямное»), **Пятрусь**

Макаль (кнігі паэзіі «Заручыны», «Калыска долі», «Азбука любві») і інш. Гэтыя паэты разам з вышэйназванымі вярталі ў літаратуру вечныя тэмы, паэтызавалі родны край і яго гісторыю, разважалі аб прызначэнні творчасці і мастацтва, звярталіся да вусна-паэтычнай творчасці, што садзейнічала далейшаму ўзбагачэнню светабачання беларускіх творцаў.

У творчасці паэтаў гэтага перыяду выразна выявіліся жанравыя-стылёвыя пошукі, узбагачэнне вершаванай вобразнасці, стылістыкі, мовы, майстэрства рытмічнай арганізацыі верша. Творчыя галасы маладой генерацыі паэтаў, якія з’явіліся ў 1970-я гады, Я. Янішчыц, А. Разанава, Г. Пашкова, К. Камейшы, Н. Мацяш і іншых, стваралі свой адметны паэтычны свет, фарміравалі новую культуру прыгожага пісьменства, мастацкіх каштоўнасцей пасляваеннага пакалення. Гэтыя паэты ў сваёй творчасці таксама звярталіся да трагічных і гераічных падзей ваеннага ліхалецця. У гэты перыяд выйшлі кнігі паэзіі «Восеньскія позвы», «Мембрана», «Плёт» **Казіміра Камейшы**. Лірычны герой успамінае вайну, пройдзеную і перажытую бацькам, якая подыхам страшэнных выпрабаванняў закранула ўсіх нашчадкаў. У вершы «Сорак трэці» паэт дакладна назваў год свайго нараджэння і ўсхвалявана, з ліра-публіцыстычнымі інтанацыямі стварыў абагульненую карціну горкага дзяцінства, апаленага вайной:

Я прыкметам не занадта веру,
Але ж іх прыдумаў сам народ.
Боты сорак трэцяга памеру
Выдаў мне мой сорак трэці год.

Быццам ён, і праўда, нечым меціў,
Як зімова нарадзіў мяне,
Год мой партызанскі сорак трэці,
Найсірочы самы на вайне...

Яшчэ адна традыцыйная для айчынай літаратуры тэма — тэма любві да роднай зямлі і мілых сэрцу краявідаў — займае ў творчасці гэтага пакалення таксама значнае месца, ствараючы адметную пейзажна-патрыятычную зместава-стылёвую плынь. Пра любоў да Радзімы як духоўна-філасофскую катэгорыю вельмі трапна сказаў К. Камейша: «Нас не раз’яднаць нічым з прыродай, // Са святлом, // з Радзімаю, // сялом».

У кнігах паэзіі **Генадзя Пашкова** («Кляновік», «Дыстанцыя небяспекі», «Крокі») выявіўся глыбокі гуманістычны пафас. Лірычны

герой імкнецца ў віхуры жыцця застацца верным голасу сэрца, сцвярджае чалавечнасць, акрыленасць ідэалаў. Г. Пашкоў апяваў прыгажосць Радзімы, прызнаваўся ў вернасці духоўным здабыткам свайго народа: «Да кожнай тканачкі // я твой. // Твой боль — мой боль, // сухмень ці лівень. // Прашу цябе, зямля, // дазволь // быць каласком // у роднай ніве».

У гэты перыяд ідэйную і мастацка-эстэтычную адметнасць набыла і беларуская *жаночая паэзія*, таленавітымі прадстаўніцамі якой сталі Н. Мацяш, Я. Янішчыц, Р. Баравікова і інш. Пошукі гармоніі з жыццём, суладнасці са светам і людзьмі, пераадоленне трагічнага лёсу — гэтыя пачуцці знаходзіліся ў цэнтры перажыванняў лірычнай гераіні **Ніны Мацяш** (кнігі паэзіі «Агонь», «Удзячнасць», «Поўны келіх», «Паміж усмешкай і слязой»). Эмацыянальна-сэнсавым ядром творчасці гэтай паэтэсы становіцца пачуццё кахання. Вядома, што кахання не бывае без расчараванняў і страт, але ў лірычнай гераіні Н. Мацяш хапае «жаночкай мужнасці», каб прыняць сваю долю, працягваць з годнасцю, без залішняга драматызму і скаргаў на лёс спасцігаць свет інтымных пачуццяў: «На лёс ці варта наракаць? // Ныццём нягоды не адужаць. // Жыццё заўжды — іспыт на мужнасць. // Яе ж не возьмеш напракат...»

Н. Мацяш стварала мастацкі свет, у якім галоўную ролю адыгрывалі высакароднае імкненне да ідэалу, прыгажосці, пошукі маральна-філасофскіх асноў быцця, спагада да чалавека:

Калі ў сваёй дарозе, часам здрадлівай,
Згублю з-пад ног збалелых цвёрды грунт,
Я так хацела б, каб і мне здагадліва
Агеньчык нечае душы спагадлівай
Выратавальна ў вочы зазірнуў.

Рамантычная пачуццёвасць, мяккасць, шчырасць турбот за чалавека і чалавечнасць гучалі і ў паэзіі **Раісы Баравіковай** (кнігі паэзіі «Рамонкавы бераг», «Слухаю сэрца», «Каханне»). Тэма ўзаемаадносін мужчыны і жанчыны, сустрэч і развітанняў, паглыбленне ва ўнутраны стан лірычнай гераіні, схільнасць да філасофскіх падагульненняў вылучаюць лірыку гэтай паэтэсы:

Гляджу на ўсё вачамі маладымі,
і гнеўнымі, і добрымі ўдвая...
Каханне і прынізіць, і... узніме,
пакуль у ім жыве душа мая.

Паэтычнае жыццё ў 1960-я — пачатку 1990-х гадоў адметнае значнай разнастайнасцю тэндэнцый, тэматычнай і стылёвай шматфарбнасцю. Мастацкія пошукі беларускіх паэтаў гэтага перыяду выявіліся і ў стварэнні грамадзянскіх, публіцыстычных вершаў, насычаных спавядальнасцю, гарачым пачуццём любові і пашаны да Радзімы і чалавека. Далейшае развіццё нацыянальнай паэзіі адбывалася і ў напрамку распрацоўкі маральна-этычнай праблематыкі, якая абумоўлена цікавасцю да духоўнага свету асобы, складаных пытанняў чалавечага жыцця. Разгортваліся арыгінальныя пошукі новых паэтычных форм, тэм і праблем, сугучных новым сацыякультурным умовам, паглыбляўся філасафізм паэтычнага выказвання, паэты, найперш прадстаўнікі маладзейшага пакалення, ішлі на эксперымент са словам, яго гучаннем і сэнсавым напаяўненнем. Сведчаннем творчага наватарства сталі паэтычныя тэксты А. Разанава — самага яркага прадстаўніка філалагічнага пакалення.

Проза. Патэнцыял духоўна-эстэтычнага абнаўлення, закладзены «адлігай», праявіўся ў далейшым развіцці і паглыбленні культуры беларускага праяічнага пісьма. Тэматычнай дамінантай у прозе гэтага перыяду стала асэнсаванне трагічнага вопыту Вялікай Айчыннай вайны і партызанскага руху ў творчасці прадстаўнікоў *ваеннага пакалення* (В. Быкава, І. Мележа, І. Навуменкі, І. Шамякіна, А. Адамовіча) і пакалення *дзяцей вайны* (М. Стральцова, В. Казько, І. Пташнікава). Характэрныя асаблівасці твораў ваеннай тэматыкі — павышаны драматызм, выключна складаныя абставіны, калі чалавек, апынуўшыся на мяжы жыцця і смерці, праяўляе сваю маральную сутнасць.

Асабліва вылучаліся творы, прысвечаныя гераізму народа ў час вайны і памяці шматлікіх ахвяр сярод мірных жыхароў на акупаванай беларускай зямлі. Гэта аповесці «Тартак» Івана Пташнікава, «Хатынская аповесць» Алеся Адамовіча і інш. Пісьменнікі паказвалі жаклівае аблічча фашызму і яго злачынствы супраць чалавецтва.

Фарміраваўся *жанр дакументальнай ваеннай прозы*, заснаванай на рэальным матэрыяле, дакладных фактах. Кніга «Я з вогненнай вёскі...» Алеся Адамовіча, Янкі Брыля, Уладзіміра Калесніка ўвекавечвае ўсенародныя памяць і боль і з'яўляецца суровым абвінавачваннем фашызму.

Акрамя таго, у ваеннай прозе 1970-х гадоў выявілася тэндэнцыя да спалучэння тэмы вайны і сучаснасці ў адным творы. Для аповесці

«Суд у Слабадзе» **Віктара Казько** характэрна сумяшчэнне двух часавых пластоў — мінулага і сучаснага. Менавіта ў мірны час галоўны герой, дзетдомавец Колька Лецечка, стаў ахвярай той страшэннай вайны. Герой успамінае трагічнае дзяцінства: эксперыменты над людзьмі ў канцлагеры, дзе ён быў, страту маці... Усё тое, што адняло ў хлопца памяць, вяртаецца, калі ён прыходзіць на суд над былымі паліцэйскімі. Гэта выпрабаванне не пад сілу падлетку, і ён, маральна і фізічна зняможаны ўспамінамі, памірае.

Значнай з’явай прозы 1960-х — пачатку 1990-х гадоў стала развіццё і ўзбагачэнне гістарычнага жанру. Па-мастацку захапляльна і глыбока пераасэнсоўваліся падзеі далёкай і блізкай беларускай мінуўшчыны ў творах **Уладзіміра Караткевіча** «Дзікае паляванне караля Стаха», «Каласы пад сярпом тваім», «Чорны замак Альшанскі», **Вячаслава Адамчыка** «Чужая бацькаўшчына», «Год нулявы», «І скажа той, хто народзіцца», «Голас крыві брата твайго».

Раманы **Генрыха Далідовіча** «Пабуджаныя», «Свой дом» прысвечаны падзеям ад Першай сусветнай вайны да 1919 года — перыяду станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Гэтыя раманы — суровы роздум пра мінулае і сучаснасць, драматычныя старонкі стварэння Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе і пошукі беларусамі свайго дзяржаўна-гістарычнага шляху. Героямі твораў Г. Далідовіча з’яўляюцца рэальныя гістарычныя дзеячы: Янка Купала, Цішка Гартны, Аляксандр Чарвякоў.

Тэтралогія **Вячаслава Адамчыка** «Чужая бацькаўшчына» прысвечана грамадска-палітычным падзеям з мінулага заходнебеларускай вёскі, пачынаючы яшчэ з даваенных часоў пры Польшчы і заканчваючы Вялікай Айчыннай вайной. Письменнік не замоўчваў цяжкасці ўстанаўлення савецкай улады менавіта на заходніх землях Беларусі, звяртаўся да падрабязнага апісання хвалі рэпрэсій, трагедыі Першай і Другой сусветных войнаў. Аўтар мастацкімі сродкамі даследаваў духоўныя і маральныя пошукі беларусаў, людзей з рознымі імкненнямі — шчырых і сквапных, справядлівых і хітрых, спагадлівых і жорсткіх, тых, хто, на яго думку, і стварае народную гісторыю.

Тэма вясковай бацькаўшчыны, вяртання да вытокаў стала вельмі актуальнай у нацыянальнай прозе. Колька праблем, звязаных з мінулым, сучаснасцю і будучыняй вёскі, маральна-філасофскім светам яе жыхароў, следам за І. Мележам («Палеская хроніка») распрацоўвалі ў сваіх творах А. Жук («Паляванне на Апошняга Жураўля»), В. Ка-

рамазаў («Бярозавыя венікі», «Пушча»), І. Пташнікаў («Мсціжы»), Г. Марчук («Крык на хутары»). У мастацкіх творах беларускія пісьменнікі асэнсоўвалі сацыяльныя зломы XX стагоддзя і іх сумны ўплыў на лёс вёскі, асуджалі бязлітасныя да прыроды і чалавека сацыяльныя і вытворчыя эксперыменты. Своеасаблівыя тэмы экалогіі душы і прыроды, страты маральных арыенціраў у вірлівай сучаснасці, захавання духоўнасці чалавека і грамадства, клопату пра сумленнасць душы спалучаліся ў творах гэтых пісьменнікаў з ідэямі нацыянальнага — роднай прыроды, бацькоўскага кутка — як сапраўднай каштоўнасці і крыніцы натхнення. Балючая праўда пра неперспектыўную вёску, маральную абыякавасць сучаснікаў паказана ў аповесці **Алеся Жука** «Паляванне на Апошняга Жураўля». Сапраўды трагічнай фігурай выступае галоўны герой твора Сцяпан Дзіямідчык, які здолеў зберагчы сваю душу жывой. Яму не абыякавы лёс роднай зямлі, нават самай малой травінкі на ёй. Гэты чалавек-праўдалюб, дзейсная і актыўная натура, гіне ад кулі браканьераў. Але найбольш небяспечна тое, што герой гіне і па прычыне людскай абыякавасці і карыслівасці.

Лірызацыя аповеду пры асэнсаванні тэмы вяртання да вытокаў, да радаводных каранёў уласціва і творчай манеры **Віктара Гардзэя**. Дэталёвая рэканструкцыя падзей і атмасферы пасляваенных гадоў у аповесцях пісьменніка падаецца праз успрымманне дзяцей з палескіх вёсчак («Дом з блакітнымі аканіцамі», «Жыта ганьбу не заслоніць»). Простыя падзеі сялянскага жыцця, бытавыя клопаты звычайнага чалавека, узноўленыя па законах дзіцячага ўспрымання, набываюць прыметы шчырай душэўнасці, тонкага псіхалагізму, пераўтвараюцца ў лірычныя малюнкi.

Побач з буйнымі эпічнымі палотнамі У. Караткевіча, І. Мележа, І. Пташнікава, В. Адамчыка, Г. Далідовіча развівалася філасофска-лірычная проза Я. Брыля, М. Стральцова. Літаратурны працэс узбагачаецца фактаграфічнымі тэкстамі — сведчаннямі бурлівай эпохі, ваенных падзей, поўнымі псіхалагічнага напружання творамі В. Быкава, А. Адамовіча. У гэты час фарміравалася літаратура «перасцярогі» ад залішне смелых і паспешных эксперыментаў з прыродай, нацыянальнай ментальнасцю, душой сучасніка. Гэта плынь прадстаўлена прэзаічнымі творамі В. Карамазава, А. Жука, В. Казько і інш.

Драматургія. Значнай з’явай, якая ў пэўнай ступені вызначыла паспяховае развіццё беларускай драматургіі 1960-х — пачатку

Камедыя (ад грэч. *komos* — ‘вясёлы натоўп’; *ode* — ‘песня, гімн’) — адзін з жанраў драмы і кіно, у якім высмейваецца негатыўнае ў жыцці, характары, дзеянні, з’явы паказваюцца праз прызму камічнага.

Інтрыга (ад лац. *intricare* — ‘заблытваць’) — складаны і заблытаны вузел учынкаў і паводзін персанажаў літаратурнага твора, разгортванне якіх звязана з раскрыццём нейкай таямніцы.

най драматургіі, асабліва ў жанры камедыі, адыгралі традыцыі смехавай культуры, талент і багаты творчы вопыт **Кандрата Крапівы**. У камедыях «Брама неўміручасці», «На вастрыі» драматург аналізаваў сацыяльныя праблемы сучаснасці. За знешне камічнымі інтрыгамі п’ес паўстае галоўнае і па-філасофску сур’ёзнае пытанне: як пражыць жыццё, каб пакінуць добрую памяць, застацца чалавекам назаўжды.

У гэты час беларускія драматургі часта звярталіся да рэтраспектыўнага¹ адлюстравання мінулага. Такімі з’яўляюцца п’есы «Напісанае застаецца», «Прарок для Айчыны» А. Петрашкевіча, «Званы Віцебска», «Маці ўрагану» У. Караткевіча, «Чорная панна Нясвіжа», «Купала» А. Дударова. Цыкл твораў пра жыццё і асветніцкі подзвіг Ф. Скарыны стварыў **Алесь Петрашкевіч**. У п’есах «Напісанае застаецца», «Прарок для Айчыны» асэнсоўваецца вобраз беларускага першадрукара. Драматург стварыў п’есу-дыскусію, пабудаваную на палемічных і вострых дыялогах Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Марціна Лютэра, Мікалая Каперніка і іншых гістарычных асоб. П’есы А. Петрашкевіча заснаваны на дакументальных матэрыялах. На фоне агульнаеўрапейскай гісторыі ў іх увасоблена велічная фігура слаўтага беларускага дзеяча. У п’есах «Трывога», «Укралі кодэкс», «Злыдзень» А. Петрашкевіча выявілася ўвага і да сацыяльна-маральных праблем сучаснікаў. Напрыклад, у драме «Трывога» абвострана асэнсоўваюцца маральна-этычныя праблемы, у тым ліку п’янства, паказваюцца паламаньня чалавечыя лёсы, разбураныя сем’і.

¹ *Рэтраспектыўна* — погляд у мінулае, агляд таго, што было ў мінулым.

1990-х гадоў, сталі п’есы **Андрэя Макаёнка** «Зацюканы апостал», «Таблетку пад язык», «Святая прастата» і інш. Аўтар удала эксперыментавалі, спалучаючы прыёмы трагедыйнага і камедыйнага пісьма, вострай сатыры, філасофскага паглыблення ў грамадскія праблемы. Драматургія А. Макаёнка была наватарскай з’явай, якая вылучалася актуальнасцю праблематыкі і творчым падыходам да тэатральнай умоўнасці. Не апошняю ролю ў станаўленні беларускай эксперыменталь-

Падобную сацыяльна-этычную праблематыку распрацоўваюць і М. Матукоўскі (п'есы «Амністыя», «Мудрамер»), А. Дудараў (п'есы «Выбар», «Парог», «Вечар»). Маральна-этычная праблематыка пераважае ў сатырычнай камедыі **Міколы Матукоўскага** «Амністыя». Канфлікт разгортваецца паміж ма-лапрыемным п'яніцам і хуліганам, слесарам фабрыкі цацак Рыгорам Салавейчыкам, і адміністрацыяй прадпрыемства. Людзі, цярплівыя, памяркоўныя, усімі сіламі спрабуюць «замяць» скандал на фабрыцы. Дырэктар, старшыня прафсаюза і іншыя кіраўнікі заклапочаны ідэяй мяккага перавыхавання, маральнага выпраўлення Салавейчыка, а той карыстаецца іх мяккацеласцю, спекулюе на людской дабыні. Драматург пераконваў, што нахабства салавейчыкаў — гэта вынік бясконцых кампрамісаў тых людзей, якія не жадаюць заставацца прынцыповымі да канца. Дабро, якое не змагаецца са злом адкрыта, на думку аўтара, ператвараецца ў абьякавасць і маральнае прыстасаванства.

Канфлікт — адлюстраванне ў мастацкім творы супярэчнасцей, што прыводзяць да сутыкнення характараў, герояў і абставін.

У драматургіі М. Матукоўскага выявіліся агульнаэтычная і літаратурная тэндэнцыі ў асэнсаванні праблем экалогіі. П'еса «Бездань» вызначаецца вострым маральна-публіцыстычным пафасам. Мікола Матукоўскі асудзіў гвалт чалавека над прыродай. Аўтар заклапочаны безадказнасцю і бездухоўнасцю сучаснага чалавека. Галоўны герой, рэдактар рэспубліканскай газеты, страціўшы жонку і дзіця, высвятляе жудасныя факты. Масавая смерць жыхароў — вынік экалагічнага эксперымента, навокал атручана і паветра, і вада, і зямля. Усё гэта і ёсць бездань — і экалагічная катастрофа, і маральнае падзенне чалавека.

Яшчэ адна важная тэма, якая таксама знайшла ўвасабленне ў драматургіі гэтага часу, — тэма Вялікай Айчыннай вайны (п'есы «Трыбунал» А. Макаёнка, «Паядынак» М. Матукоўскага, «Радавыя» А. Дударава). Гэтыя творы вызначаюцца псіхалагічнай ускладненасцю, арыгінальнымі сюжэтнымі паваротамі, шматмернасцю праблематыкі, пошукамі новай канцэпцыі гераічнага. Крытэрыі маральнасці ў ваенныя часы, на думку некаторых аўтараў, становяцца неадназначнымі, гнуткімі.

Багаты жанрава-тэматычны дыяпазон драматургічнай творчасці **Георгія Марчука**, якая стала вядомай з 1970-х гадоў найперш камедыйнымі п'есамі («Цяжкая ноч», «Запрашэнне», «Выкраданне

Драма (ад грэч. *drama* — ‘дзеянне’) — адзін з відаў драматычнага роду літаратуры (побач з камедыяй і трагедыяй), у аснове якога — востры канфлікт, што не заканчваецца трагічнай развязкай.

Трагедыя — драматычны твор, сюжэт якога заснаваны на непрымірым, трагічным канфлікце паміж моцнай высакароднай асобай і абставінамі, якія не даюць мажлівасці ажыццявіць яе намеры. Трагедыя, як правіла, заканчваецца гібеллю галоўнага героя (герояў).

Алены», «Магіла Чынгісхана»). У рэчышчы лепшых традыцый беларускай камедыяграфіі, з арыентацыяй на беларускія народныя гумарыстычныя творы напісаны яго п’есы наступных гадоў («Вясёлыя, бедныя, багатыя», «Альдона, Анэта, Анфіса»). Ствараў Г. Марчук таксама драмы, трагедыі, трагікамедыі. П’есы гэтага аўтара вызначаюцца тэматычнай шырынёй і актуальнасцю, закранаюць праблемы бацькоў і дзяцей, выхавання сучаснай моладзі.

У перыяд 1960-х — пачатку 1990-х гадоў творы беларускіх дра-

матургаў атрымалі папулярнасць у чытачоў і глядачоў нават за межамі Беларусі. На ўзроўні лепшых сусветных эстэтычных і мастацкіх традыцый стваралі свае п’есы А. Макаёнак і Кандрат Крапіва, сцвярджалі сябе яркія таленавітыя беларускія драматургі: М. Матукоўскі, А. Петрашкевіч, А. Дудараў, Г. Марчук і інш.

1. Ахарактарызуйце асаблівасці развіцця беларускай літаратуры ў канцы 1960-х — пачатку 1980-х гадоў.
2. Назавіце тэмы, якія былі характэрны для лірыкі 1960-х — пачатку 1990-х гадоў.
3. У чым адметнасць так званай жаночай паэзіі? Пералічыце найбольш яркіх яе прадстаўніц.
4. Якія перыяды гісторыі прыцягвалі ўвагу прэзаікаў?
5. Паразважайце, якія маральна-філасофскія праблемы і чаму ўзнімаліся ў беларускай «вясковай прозе».
6. Хто з мастакоў слова актыўна працаваў у жанры драматургіі? Назавіце іх найбольш значныя творы.
7. Раскрыйце сімваліку назвы аднаго з прачытаных драматычных твораў. Распрацуйце мізансцэну¹ аднаго з актаў п’есы.

¹ *Мізансцэна* — апісанне размеркавання актёраў на сцэне адносна адзін аднаго, рэквізіту ў які-небудзь момант спектакля.

Іван Шамякін

(1921—2004)

Перш чым стаць добрым спецыялістам, трэба стаць чалавекам. Проста чалавекам. Праўдзівым, шчырым...

І. Шамякін.

- ?** 1. Успомніце вывучаныя ў папярэдніх класах і самастойна прачытаныя творы І. Шамякіна, прагледжаныя кінафільмы па яго творах, падзяліцеся сваімі ўражаннямі ад іх. 2. Пра што расказваецца ў апавесці І. Шамякіна «Непаўторная вясна»? Якія маральна-этычныя праблемы ўзняў аўтар у творы? У чым выяўляецца лірызм апавесці?

Іван Пятровіч Шамякін — народны пісьменнік Беларусі, адзін з класікаў айчынай літаратуры, творы якога перакладаліся больш чым на 30 моў свету.

Нарадзіўся будучы пісьменнік 30 студзеня 1921 года ў вёсцы Карма́ Добрушскага раёна Гомельскай вобласці ў сялянскай сям’і. Яго бацька, Пётр Мінавіч, страціўшы надзею разжыцца на ўласнай зямлі, з 1925 года пачаў працаваць лесніком у Цярэшкавічах пад Нова-Беліцай. Па сведчанні Івана Пятровіча, у памяці на ўсё жыццё засталіся гэтыя прыгожыя мясціны, дубы на беразе Сожа і першы раз убачаны паракход. У 1927 годзе сям’я пераехала на новае месца бацькавай працы — у леснічоўку пад Пясочнай Будай Церахоўскага раёна.

Пачатковую школу будучы пісьменнік скончыў у вёсцы Краўцоўка. З-за частых пераездаў бацькі-лесніка І. Шамякіну давялося часта мяняць школы. У пятым і шостым класах ён вучыўся ў Кармянскай школе, скончыў Макаўскую

Хата І. Шамякіна ў в. Карма

сямігодку. З цеплынёй успамінаў пісьменнік настаўніцу роднай мовы і літаратуры Яўгенію Кузьмінічну Анціпаву: «Яна неяк асабліва змагла прывіць любоў да роднага слова, такую моцную, што пранёс я яе і праз тэхнікум, дзе мову не вывучалі, і праз вайну, дзе заўсёды гаварыў па-руску».

Гомельскі тэхнікум
будаўнічых матэрыялаў

рылавым, які пазней загінуў на вайне, К. Кірэенкам і Д. Кавалёвым, вядомым рускім паэтам і перакладчыкам з беларускай мовы.

Пасля заканчэння тэхнікума ў 1940 годзе І. Шамякін быў накіраваны ў горад Беласток, дзе працаваў тэхнікам прамкамбіната, але хутка быў прызваны ў армію. Ён служыў у зенітна-артылерыйскай часці ў Мурманску. Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, зенітчыкі абаранялі Мурманск, Кандалакшу, Петразаводск ад варожых самалётаў. Іван Шамякін спачатку быў камандзірам гарматы, пасля — камсоргам дывізіёна. Ён па-ранейшаму пісаў вершы і апавяданні. У апошні год вайны вайсковую часць, у якой служыў пісьменнік, перакінулі ў Польшчу, пасля — у Германію. У гэты час І. Шамякін напісаў апавяданне «У снежнай пустыні» (1944), апавесць «Помста» (1945) — творы пра чалавечую годнасць, выпрабаваную вайной. Вялікую Перамогу пісьменнік сустрэў на Одэры, але служыў яшчэ да восені.

І. Шамякін
у час вайны

Пачаткам сур'ёзнай літаратурнай дзейнасці І. Шамякіна лічыцца 1945 год. У часопісе «Полымя» была надрукавана яго апавесць «Помста». Пасля дэмабілізацыі пісьменнік вярнуўся на Гомельшчыну, дзе жылі жонка з дачкой. Стаў працаваць настаўнікам, займаўся аднаўленнем

разбуранай гаспадаркі, збіраў матэрыял для рамана «Глыбокая плынь». Іван Шамякін паступіў вучыцца на завочнае аддзяленне Гомельскага педінстытута. У гэты перыяд яму працавалася плённа. Ён напісаў раманы «Глыбокая плынь» (1949) — пра партызанскі рух у Беларусі, «У добры час» (1953) — пра пасляваеннае аднаўленне. Мастак слова быў запрошаны на першы пасляваенны пленум Саюза пісьменнікаў БССР.

У 1948 годзе І. Шамякін паступіў у Рэспубліканскую партыйную школу і пераехаў у Мінск. Доўгія гады займаў адказныя пасады ў апарате Саюза пісьменнікаў БССР, у тым ліку пасаду першага намесніка старшыні і першага сакратара праўлення. Яму пашчасціла сустрэцца з Якубам Коласам і М. Лыньковым, працаваць з П. Броўкам і Максімам Танкам, сябраваць з І. Мележам і А. Макаёнкам. У 1980-я гады І. Шамякін стаў галоўным рэдактарам выдавецтва «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя П. Броўкі». Ён таксама займаў шэраг дзяржаўных пасадаў: выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР і СССР, даволі працяглы час быў старшынёй Вярхоўнага Савета БССР. У 1972 годзе І. Шамякіну было прысвоена ганаровае званне народнага пісьменніка БССР. За актыўную творчую і грамадскую дзейнасць ён быў узнагароджаны ордэнамі і медалямі, адзначаны Дзяржаўнай прэміяй СССР, Дзяржаўнай і Літаратурнай прэміямі імя Якуба Коласа. Прызнаннем яго заслуг стала абранне акадэмікам Акадэміі навук Беларусі ў 1994 годзе.

Галоўнай справай жыцця І. Шамякіна заўсёды была творчая праца. Надзвычай плённай яна аказалася ў другой палове 1950-х — 1970-я гады, калі былі напісаны раманы «Крыніцы» (1956) і пенталогія «Трывожнае шчасце», якую склалі аповесці «Непаўторная вясна» (1957), «Начныя зарніцы» (1958), «Агонь і снег» (1959), «Пошукі сустрэчы» (1959), «Мост» (1965).

Дзве тэмы — вайна і сучаснасць — былі цэнтральнымі ў творчасці Івана Пятровіча, часта яны спалучаліся ў адным творы. Так адбываецца ў раманах «Сэрца на далоні» (1963), «Снежныя зімы» (1968), «Вазьму твой боль» (1979) і інш.

У апошні перыяд творчасці (1985—2004) І. Шамякін шмат пісаў. Гэта раманы «Зеніт» (1987), «Злая зорка» (1991), «Вялікая княгіня» (1996), 19 аповесцей, апавяданні, дзённікавыя запісы... Яны склалі кнігі «Сатанінскі тур» (1995), «Палеская мадонна» (1998), «Роздум на апошнім перагоне» (1998), «Пошукі прытулку» (2001) і «Промні маленства» (2002).

Вокладка кнігі
І. Шамякіна
«Злая зорка»

летапісцам сучаснасці, І. Шамякін не мог застацца абываковым да чарнобыльскай катастрофы. Яго родная Гомельшчына якраз і аказалася ў эпіцэнтры бяды. Ён першым у беларускай літаратуры напісаў твор буйной жанравай формы чарнобыльскай тэматыкі — раман «Злая зорка» (1991), а пазней — аповесць «Зона павышанай радыяцыі» (1997). Чарнобыльская тэма ў гэтых творах перакрыжоўваецца з тэмай вайны ў Афганістане.

Праматып (ад грэч. *protos* — ‘першы’; *typos* — ‘арыгінал’), або **правобраз**, — рэальная асоба, рысы характару, жыццё або нейкія ўчынкі якой паслужылі пісьменніку асновай для створанага ім літаратурнага вобраза.

у шамякінскіх раманах і аповесцях (Саша Траянава з пенталогіі «Трывожнае шчасце», Галіна Адамаўна, жонка доктара Яраша, з рамана «Сэрца на далоні» і інш.).

Вынікам творчай эвалюцыі пісьменніка стаў гістарычны раман «Вялікая княгіня» (1997), які быў неадназначна ўспрыняты крытыкамі. Але, нягледзячы на гэта, у ім знайшлі адлюстраванне хрысціянскія матывы, што значна ўзбагаціла філасофскі змест твора, раскрыла новыя грані Шамякіна — творцы і чалавека. Мастак слова сцвярджаў прыярытэт духоўных каштоўнасцей у няўстойлівай постсавецкай

Постсавецкая рэчаіснасць узбагаціла творчасць І. Шамякіна новымі тэмамі, праблемамі, вобразамі. Былі напісаны творы сацыяльнай тэматыкі: аповесці «Падзенне», «Сатанінскі тур», «Без пакаяння», «Крывінка» і інш. У аповесцях «Вернісаж», «Адна на падмостках» паказаны драматычны лёс інтэлігенцыі ў новы час. «Цяпер я адгукваюся на ўсё тое, што з намі адбываецца, я не магу прайсці міма. Калі пісьменніку жывецца дрэнна — ці ад яго можна чакаць светлых і станоўчых вобразаў? Адбываецца падзенне нораваў у грамадстве. Мае творы — гэта мая трывога, мой боль, мой звон: “Людзі, апомніцеся!”», — тлумачыў пісьменнік сваю мастакоўскую пазіцыю ў адным з інтэрв’ю. Застаючыся

Надзвычай балюча перажываў І. Шамякін смерць жонкі, з якой пражыў пяцьдзясят восем гадоў. Гэтыя перажыванні нарадзілі адзін з лепшых твораў апошняга перыяду — аповесць «Слаўся, Марыя!» (1998). Марыя Філатаўна была прататыпам многіх жаночых вобразаў

прасторы. У параўнанні з іншымі пісьменнікамі І. Шамякін пакінуў шмат дзённікавых запісаў. Дзённікі 1980—1995 гадоў апублікаваны пад назвай «Роздум на апошнім перагоне». «Начныя ўспаміны» — гэты запісы апошніх гадоў жыцця пісьменніка. Яны друкаваліся ў «Полымі» за 2003 год, а ў наступным годзе І. Шамякіна не стала. Дарэчы, гэтым годам датуецца і апошняе яго апавяданне «Ваня-матэматык», што сведчыць пра творчую і грамадзянскую актыўнасць І. Шамякіна да канца жыцця, заклапочанасць народнага пісьменніка лёсам Беларусі.

1. Узгадайце пяць асноўных фактаў біяграфіі І. Шамякіна. Якія з іх знайшлі ўвасабленне ў мастацкіх творах аўтара?

2. Прачытайце дадатковы матэрыял пра пісьменніка і выканайце тэст.

3. Ахарактарызуйце адзін з мастацкіх твораў І. Шамякіна, які вы раней чыталі. Вызначце яго асноўныя элементы (гл. Схему аналізу мастацкага твора на форзацы).

4. Стварыце прэзентацыю, прысвечаную жыццю і творчасці І. Шамякіна, або кластар «Тэматычная разнастайнасць творчасці І. Шамякіна».

Аповесць
«Гандлярка
і паэт»

«Сэрца на далоні»

Раман «Сэрца на далоні» (1963) быў напісаны амаль адначасова з пенталогіяй «Трывожнае шчасце». Гэта быў час «перавароту ў мазгах», па словах журналіста Кірылы Шыковіча — аднаго з галоўных герояў твора. Менавіта другая палова 1950-х — першая палова 1960-х гадоў стала часам выкрыцця культуры асобы Сталіна, аднаўлення ленінскіх (на тыя гады — дэмакратычных, гуманістычных) норм жыцця. Адбывалася своеасаблівае ўзвышэнне чалавека, паказ простых людзей, іх клопатаў. Паэты і празаікі пачалі пісаць пра тое, што не можа быць простых, звычайных, і вялікіх, незвычайных, людзей. Многія марылі пра хуткую пабудову самага справядлівага грамадства ў свеце — камуністычнага. Перабудову жыцця абвясціла партыя камуністаў і ўзначаліла яе. З дакладам пра негатыўныя з’явы сталінскай эпохі на XX з’ездзе КПСС выступіў у 1956 годзе Мікіта Сяргеевіч Хрушчоў. Грамадства паверыла

Вокладка кнігі
І. Шамякіна «Сэрца
на далоні»

сваім лідарам. Таму і моладзь паехала на цаліну, на будаўніцтва Ангарскай цеплаэлектрастанцыі ў далёкай Сібіры. Ствараліся брыгады камуністычнай працы, абмяркоўваўся і ўкараняўся ў жыццё маральны кодэкс будаўнікоў новага жыцця.

Належная ўвага на той час надавалася барацьбе з бюракратызмам, з заходнімі ўплывамі на моладзь. Напрыклад, вялася барацьба са стылягамі — маладымі людзьмі, якія любілі модна, з выклікам апрагнацца, слухалі замежныя перадачы, захапляліся джазавай музыкай. Пазней, у брэжнеўскі час, камандна-бюракратычная сістэма аднавіла свае пазіцыі, бюракратызм, карупцыя і многія іншыя адмоўныя з’явы вярнуліся.

Праблематыка рамана. Маральна-этычная сутнасць аўтарскай пазіцыі. Рэтраспектыўны зварот да падзей вайны. У цэнтры рамана — тры галоўныя героі, вакол якіх развіваецца дзеянне і дзякуючы іх учынкам разгортваюцца сацыяльны і бытавы канфлікты: журналіст, аўтар кнігі пра падполле, многіх іншых цікавых матэрыялаў Кірыла Шыковіч; доктар, хірург, удзельнік Вялікай Айчыннай вайны, дэпутат гарсавета, навуковец, які працуе над дысертацыяй, Антон Яраш і старшыня гарвыканкама, былы партызан і падпольшчык, аўтар кнігі пра перажытае Сямён Гукан. Усе гэтыя героі амаль равеснікі, усе перажылі ваеннае ліхалецце. Кожны з іх мае свае погляды на жыццё, бярэ ў ім непасрэдны ўдзел, ацэньвае дэмакратычныя змены ў грамадстве.

У рамане «Сэрца на далоні» адлюстравана цікавая старонка жыцця краіны, калі пераважная большасць членаў грамадства паверыла ў праграмныя лозунгі партыі. Найперш паверыў у гэта журналіст Кірыла Шыковіч, які некалі разам са старшынёй гарвыканкама Гуканам выдаў кнігу пра падпольшчыкаў і партызан, а цяпер пераглядае ранейшыя яе палажэнні, стараецца рэабілітаваць добрае імя **доктара Савіча**, запісанага ў здраднікі, а на самай справе ўдзельніка падполля. Змест твора найперш прысвечаны гэтай праблеме. Для Шыковіча яна галоўная. Імкнучыся знайсці справядлівасць, ён змагаецца і за сваё добрае імя, і супраць Гукана, які ў вайну хаваўся ў доме Савіча, а пазней, у мірны час, заняў высокую пасаду. Гукан не толькі не раскажаў праўды пра ўчынак падпольшчыка Савіча, якога немцы абвясцілі забітым партызанамі і пахавалі з гонарам, але і данёс на яго дачку **Зосю**, якую пратрымалі затым доўгі час у сталінскіх турмах. Знайшліся і тыя, хто прыйшоў Шыковічу на дапамогу: былы фран-

тавік, сакратар гаркама партыі **Тарасаў**; дакладны ў дзеяннях, вытрыманы, сухаваты і, на першы погляд, некалькі раўнадушны чэкіст капітан **Сербаноўскі**, які аказваецца самым зацікаўленым у гэтай справе.

Пазней і Яраш прызнае памылковым сваё жаданне адмовіцца ад вывучэння мінулага, займацца толькі прафесійнай дзейнасцю і ўхіляцца ад выкрыцця прыстасаванца і кар’ерыста Гукана. Вось як Шыковіч усведамляе свае задачы, калі бярэцца за справу аднаўлення справядлівасці: «Прайшло шмат год, вырасла новае пакаленне, якому няма ніякай справы да нейкага доктара Савіча, лёс яго нікога не цікавіць. Дык навошта выцягваць яго з небыцця? Так, напэўна, разважае Яраш. Але ён, Кірыла, трымаецца іншай думкі. Нарэшце, гэта справа яго гонару: завяршыць пачатую працу!»

Побач з сучаснасцю ў рамане паўстае ваеннае мінулае, паказанае рэтраспектыўна. Пра падзеі вайны апавядае Яраш сябру-журналісту. Іх трагізм перадаецца і ў споведзі Зосі Савіч, якая ўратавала Яраша, калі ён забіў начальніка паліцыі Лучынскага, адпомсціў за павешаных падпольшчыкаў і хаваўся ў доме Савіча да адпраўкі ў лес. Зося таксама расказвае Шыковічу, як яна хавала ў сябе на гарышчы і іншага чалавека. Апавядае пра падполле і Клаўдзія Сухадол — былая медыцынская сястра інфекцыйнага шпітала, дзе працаваў Яраш, а цяпер вясковая жыхарка, якая лечыць травамі людзей, нават пенсіі не атрымлівае (працавала разам з «ворагам народа» Сцяпанам Савічам!). Гэта грамадска-сацыяльны фон рамана, звязаны з тэмай перабудовы грамадства па прынцыпе справядлівасці і праўды.

Паралельна з грамадскім у рамане з пачатку і да канца паказваецца жыццё асабістае. У цэнтры ўвагі І. Шамякіна — лёс дзвюх сем’яў: урача-хірурга Яраша і журналіста Шыковіча. Жывуць яны побач, на дачы, пабудаванай на дзве сям’і, збіраюць гасцей, вудзяць рыбу, сядзяць каля вогнішча і прыгадваюць мінулыя часы, спрачаюцца з жонкамі, дзецьмі. Самыя яркія бытавыя сцэны — пачатак рамана, дзе Яраш з сынам ганяюць галубоў; застолле, на якім Славік

Ю. Гершковіч.

Ілюстрацыя да рамана
І. Шамякіна «Сэрца
на далоні»

нахабна паводзіць сябе з запрошанай Машай і атрымлівае ад яе аплявуху; фізічнае пакаранне Шыковічам сына; заляцанне Гаецкай да Яраша ў бальніцы і інш. Заканчваецца раман таксама бытавымі сцэнамі: маці і Маша каля ложка траўміраванага Славіка і прымірэнне Яраша з жонкай, навагодняя вячэра. Такім чынам, пісьменнік глыбока цікавіўся асабістым лёсам герояў.

Ю. Гершковіч.

Ілюстрацыя да рамана
І. Шамякіна «Сэрца
на далоні»

У рамане некалькі сюжэтных ліній. Галоўная — узаемаадносіны Шыковіча і Гукана, былых суаўтараў кнігі пра падполле, сяброў, а цяпер ворагаў. Не меншае значэнне мае сюжэтная лінія бацькоў і дзяцей: **Славік Шыковіч** імкнецца да незалежнасці, абараняе сваё ўласнае «я», здольны дзёрзка супрацьстаяць калектыву бригады і бацьку.

Сюжэтная лінія **Яраш — Зося Савіч** звязвае сучаснае з мінулым, сведчыць пра імкненне сумленных людзей не астудзіць памяць пра ваенную навалу, дапамагчы тым, хто трапіў пад чорнае крыло трагічных падзей. Чаму Яраш згадзіўся зрабіць аперацыю на сэрцы Зосі Савіч? Таму што яна — кавалачак яго мінулага, ратавальніца, без якой, магчыма, яго ўжо і не было б. У сучаснасць гэту лінію

выводзіць Кірыла Шыковіч, які канчаткова рэабілітуе Сцяпана Савіча — сумленнага чалавека, памочніка і сябра партызан.

Значную ролю ў творы адыгрывае любоўны канфлікт. Раман як жанр без падобнага канфлікту амаль не можа існаваць увогуле, а калісьці (у эпоху Сярэднявекі) менавіта інтымны, любоўны канфлікт у ім быў асноўным. У «Сэрцы на далоні» пакутуе ад кахання да Яраша **медсястра Маша**, а затым захапляецца яго прыёмным сынам Тарасам, адначасова інтрыгуючы крыху маладзейшага па ўзросце Славіка Шыковіча. Менавіта каханне да Машы стала прычынай аварыі, калі Славік ледзь не загінуў. У канцы рамана дзяўчына стаіць на раздарожжы: яна не ведае, каму аддаць перавагу — ці правільнаму, сталаму ў прыняцці рашэнняў Тарасу, ці неўраўнаважанаму, аднак арыгінальнаму і няўрымсліваму, па-сапраўднаму закаханаму ў яе Славіку. Аўтар перадае пачуцці гераіні: «Яна ўбачыла, як сумеўся Тарас, быццам адчуваў нейкую віну. Увогуле ён быў маўклівы, непрыкметны сярод сяброў больш, чым хто другі, засмуча-

ны. Маша пашкадавала яго. А пасля — сябе. Адчула смутак, нібы ёй трэба было развітацца з нечым вельмі дарагім і паехаць у невядомае».

Героі твора жывуць складаным штодзённым жыццём. У сям’і Шыковічаў, журналіста і настаўніцы, расце сын, стыляга і шалапут, шукальнік праўды на свой лад — шляхам пратэсту. Славік — поўная супрацьлегласць ціхмянай старэйшай дачцэ Ірыне. Сям’я Яраша таксама часта пакутуе ад стрэсаў: жонка хірурга **Галіна Адамаўна** без канца раўнуе яго то да ўрача Гаецкай, то да медсястры Машы, потым — да Зосі Савіч.

Жыццё сямейна-бытавое, грамадскае, палітычнае, яго глыбінны сэнс становяцца зместам рамана І. Шамякіна пра маральнае ўдасканаленне людзей, вечна прыгожую, расквечаную фарбамі сонца і зямлі прыроду. Вось, напрыклад, толькі адна пейзажная замалёўка — апісанне прырэчнага лугу з яго разнатраўем: «Каля лазнякоў... над негустым разнатраўем ужо ўзвышаліся мяцёлкі цімафееўкі і лісахвосту, кастрыцы і шчаўя. І толькі зязюліны слёзы ды смолка яшчэ рассыпалі свае дробныя яркія кветкі. А там, ніжэй, усё яшчэ цвіло, кожная травінка; жоўтыя, чырвоныя, ліловыя, васількова-сінія, блакітныя кветкі, зліваючыся ў дзівосны вясёлкавы колер, закрывалі яркую зелень травы».

Вастрыня канфлікту. Там, дзе адбываецца барацьба, абавязкова прысутнічае канфлікт. Дзякуючы яму ў эпічных творах складаецца сюжэт. Ён можа, у залежнасці ад вастрыні і часу працякання канфлікту, развітацца то паскорана, як у абсалютнай большасці твораў І. Шамякіна, то запаволена, як, напрыклад, у рамана І. Мележа «Людзі на балоце», трылогіі Якуба Коласа «На ростанях», рамана-эпапеі рускага пісьменніка М. Шолахава «Ціхі Дон».

У рамана «Сэрца на далоні» канфлікт завязваецца ў самым пачатку: Гукан не прыехаў на абеда да Шыковіча, хоць яны разам напісалі некалі кнігу пра падполле. На словы былога падпольшчыка, сябра Яраша «На д’ябла табе Гукан?» гарачы і нястрыманы ў пачуццях журналіст адказвае, адразу ж характарызуючы свае будучыя неспрымірныя да несправядлівасці дзеянні: «Даўно не гутарыў з ім душэўна. Год шэсць ужо. Цікава, ведаеш... Як ён змяніўся? У які бок? Адбыліся такія падзеі! Пераварот у мазгах, у сэрцах. А як ён? Ён, брат, з цвердалобых. Цікава, як ён ставіцца да сваёй кнігі. Да нашай кнігі, якую мы разам пісалі». Канфлікт паміж Шыковічам і яго праціўнікам Гуканам будзе паглыбляцца на працягу твора.

Галоўны, сацыяльны, канфлікт у рамане ўскладняецца маральна-этычнымі і бытавымі праблемамі. Ярашу і Шыковічу (першаму асабліва) даводзіцца апраўдвацца ў сем'ях, чаму яны столькі ўвагі ўдзяляюць прааперываванай Зосі Савіч: і кватэру з іх дапамогай яна атрымала, і мэблю набыла. Шыковіч і яго жонка Валянціна Андрэеўна ніяк не могуць справіцца з сынам Славікам. У фінале рамана бацькі перажываюць драму: сын узяў бацькаў аўтамабіль, уцякаў ад міліцыі і толькі цудам уратаваўся ад смерці. І да гэтага ён прынёс родным шмат клопатаў, калі п'яны пачаў пагражаць атамнай бомбай англійскім турыстам у рэстаране і быў арыштаваны, а пасля пабіўся з Тарасам з-за Машы. У цэлым канфлікт рамана можна ахарактарызаваць і як маральна-этычны, што адбываецца паміж прыхільнікамі праўды і яе праціўнікам (Шыковіч, Яраш, Зося Савіч, Тарасаў — Гукан); людзьмі з высокаразвітой грамадскай свядомасцю і індывідуалістамі (Тарас, члены яго брыгады, Маша — Славік Шыковіч); захавальнікамі высокай маралі ў сямейных адносінах (Яраш, Шыковіч), прыхільнікамі лёгкага флірту (урач Гаецкая) і раўніўцамі (жонка Яраша).

Канфлікт мае шмат адгалінаванняў, што сведчыць пра ўменне аўтара спалучаць бытавое, інтымнае і агульназначнае. Хуткае развіццё канфлікту абумоўлівае займальнасць і імклівае развіццё сюжэта.

Прынцыповасць і рашучасць Кірылы Шыковіча ў выкрыцці Гукана. Кірыла Шыковіч запамінаецца бескампраміснасцю, прынцыповасцю пазіцыі, нянавісцю да прыстасаванства, фальшу і дэмагогіі. Ён спяшаецца жыць па-новаму, актыўна, пераглядае свае ранейшыя адносіны да мінулай вайны, хоча дапрацаваць кнігу пра падполле, бо многае ў ёй не адпавядае праўдзе і справядлівасці ў адносінах да некаторых людзей. Ужо ў пачатку рамана ён спрабуе разгаварыць маўчуна, майстра сваёй справы доктара Яраша, выпытвае ў таго ўсё, што толькі можна, пра дзейнасць падпольшчыкаў, пра доктара Савіча, яго лёс. Словы журналіста пра неабходнасць падобнай справы сябар спачатку ўспрымае скептычна. Але пазней пачынае ўспамінаць, як на яго вачах павесілі чатырнаццаць падпольшчыкаў, як яны спявалі перад смерцю песню «Вставай, страна огромная!». Шыковіч настойлівы ў пошуку праўды і справядлівасці. Ужо ў пачатку твора пісьменнік стварыў партрэт героя: «весела засмяўся», «з асалодай пацягнуўся, выставіўшы з-пад піжамных штаноў валаватныя ногі», «ваяўніча выставіўшы пукаты живот», «саркастычна прыжмурыў свае маленькія вочкі». У параўнанні з асілкам Ярашам ён выглядае чалавекам невялікага росту. Вобраз Шыковіча аўтар ствараў паступова на працягу твора, пранікаючы ва ўнутраны свет

героя. Так, на пасяджэнні гаркама партыі, калі яго «прапясочваюць» за кепскае выхаванне сына, ён паўстае бездапаможным, раз-пораз выцірае пот, ледзь не страчвае прытомнасць пад націскам дэмагога Гукана і іншых прыхільнікаў правільнага выхавання.

У Шыковіча актыўная жыццёвая пазіцыя. Ён лічыць, што чалавек павінен адстойваць праўду, нягледзячы на абставіны і час. Менавіта з гэтай прычыны паміж ім і Ярашам адбываецца сяброўская спрэчка ў пачатку твора: «Твар у Яраша змяніўся: зніклі складкі іранічнай усмешкі каля рота, спакой, задаволенасць, з'явіліся спакмурнеласць і пакута, быццам чалавеку штосьці забалела раптам. Ён ціха сказаў: “Мая роля ў падполлі другарадная. А што да іншых... калі забыліся тады, то ці варта варушыць гэта цяпер? Праз сямнаццаць год! Варушыць мёртвых?”» У адказ Шыковіч, увогуле спакойны і разважлівы, пачаў махаць рукамі і крычаць: «Антон! Мне сорамна чуць гэта ад цябе! Такія мёртвыя не паміраюць! Яны павінны жыць, стаяць у адным страі з намі! І змагацца!» Шыковіч актыўна адстойвае свой погляд на неабходнасць маральнай адказнасці кожнага чалавека і за тое, што было, і за тое, што будзе.

Журналіст паказаны шчырым і гарачым у пачуццях, калі справа даходзіць да жыццёвых прынцыпаў. Так, напрыклад, крывадушнага зайздросніка — загадчыка прамысловага аддзела рэдакцыі Рагойшу, што «дастаў» яго сваімі прычэпкамі, Шыковіч рашуча выстаўляе за дзверы: «Спакойна ўстаў з-за стала, падышоў да загадчыка аддзела, узяў за каўнер паласатага пінжака, падвёў яго, страшэнна ашаломленага, да дзвярэй, ударам нагі шырока адчыніў іх і выкінуў Рагойшу ў калідор, як непатрэбную рэч». Тое ж самае робіць ён і з сынам Славікам, калі той пасля часовага зняволення з усмешкай падыходзіць да яго. Многае ў тэмпераментным характары Шыковіча ад жадання ўстанавіць справядлівасць, пакараць злачынства, спыніць зло.

Вобраз Антона Яраша. Партызанскае мінулае героя. Антон Яраш — былы ўдзельнік падполля, выдатны хірург. Адначасова гэта і асілак («Пад яго цяжкім целам натужліва рыпнулі слупы веранды, забрынчалі шыбы»); жонка «тысячны раз» любавалася «яго асілкавай постацю, што ўся імкнецца ў неба за галубамі»), і па-дзіцячы непасрэдны, апантаны рамантычнымі марамі летуценнік, юнак («Доктар Яраш стаяў на даху веранды і свістаў, залажыўшы пальцы ў рот. Свістаў так, што здавалася, з дубоў пасыплецца лісце», «Яраш засланыўся ад яго [сонца] не далоняй, а неж па-дзіцячы, локцем»). Герой высокі, стройны і прыгожы. Такім запомніўся ён і Зосі Савіч у вайну,

калі тая схавала яго ад фашысцкай пагоні. Такім застаўся, калі стаў знакамiтым хiрургам. Пiсьменнiк неаднойчы звяртаў увагу чытача на прыгажосць яго дужых i ўмелых рук. Невыпадкова самы блiзкі чалавек, жонка, захапляецца гэтымі «дужымi голымi рукамі», а таксама «шырокім i мужным тварам» (звернем увагу на эпітэты) i «валасамi каштанавага колеру», яго зграбнай i дарагой сэрцу постацю. Невыпадкова ў гэтых дужых прыгожых руках аказвалася не адно прааперыраванае сэрца ўратаваных Ярашам людзей. У лiку многiх трымае ён на далоні i сэрца сваёй выратавальнiцы ў вайну, пакалечанай, пазбаўленай здароўя Зосі Савiч, запiсанай у здраднiцы. Шамякiн даверыў прыгожаму чалавеку з дужымi i чыстымi рукамі сэрца сваёй гераiнi, нiбы сказаўшы тым самым, што толькi людзi з чыстым сумленнем i такiмi ж рукамі могуць вырашаць лёс iншых.

Сiмвалiчнай назвай твора сцвярджаецца, што трэба быць шчырым, даверлiвым, толькi тады ты зможаш заваяваць прыхiльнасць i любоў людзей. Менавіта такi Яраш. Ён уратаваў ад смерці Зосю, выканаў просьбу падпольшчыка Паўла паклапацiцца пра яго сына Тараса i выхоўвае яго як роднага са сваiмi дзецьмi Вiктарам i Наташай.

Сцэна аперацыi на сэрцы Зосі Савiч падрабязна апiсана ў рамане. У момант перад аперацыяй ён здаецца прысутнаму Шыковiчу «звышчалавекам, богам», паўстае ў белым адзеннi, у белай шапачцы, якая «аж ззяла ў святле ранiцы». Такiм богам сваёй справы i быў Яраш. Таму яму зайздросцiць урач Гаецкая, зайздросцiць i заляцаецца да яго. Таму i не падабаецца ён Гукану, якi адчувае перад iм сваю мiзэрнасць, лiчыць свайго відавочнага сапернiка па народным аўтарытэце «анархiстам» i ворагам (так ён яго выстаўляе перад Шыковiчам).

Адстойваць свае прафесiйныя патрабаваннi Яраш можа не менш тэмпераментна i настойлiва, чым Шыковiч: яму ўдалося атрымаць лепшае абсталяванне ў хiрургiчнае аддзяленне, менавіта ён крытыкуе непарадкi ў пастаноўцы медыцынскiх спраў у горадзе i гаворыць пра гэта публiчна. Менавіта з дапамогай Яраша Шыковiч устанаўлiвае праўду пра падполле i выкрывае кар’ерыста Гукана. Яраш не баiцца ўзяць на сябе адказнасць за лёс Зосі, бо ён высокамаральны чалавек i не можа дапусцiць, каб жанчына, якая некалi ўратавала яго, адпакутавала несправядлiва многiя гады, памерла. З яго дапамогай Зося атрымала кватэру, хоць Яраш ведаў, з якой варожасцю паставiцца да гэтага яго раўнiвая жонка. Яраш страшэнна перажывае непаразуменне з жонкай. Яе недавер яго глыбока ранiць.

У вайну Яраш быў смелым маладым чалавекам. Працаваў пажарным і санітарам, бачыў на свае вочы, як каралі смерцю сяброў-падпольшчыкаў: «Карнікі ўтварылі першы ланцуг вакол шыбеніц. Воддаль, таксама ланцугом, стала паліцыя ўнутранага парадку — “бобікі”. Яны ж выконвалі другую ганебную місію: зганялі народ. Праўда, першымі з’явіліся добраахвотнікі, тыя, хто хацеў выслужыцца перад акупантамі. Яны прыходзілі па адным, па два, нясмела аглядаючыся, не давяраючы адзін аднаму, ціснуліся бліжэй да паліцыі, але стаялі асобнымі кучкамі. Потым паліцаі прыгналі рабочых станкабудаўнічага завода і друкарні. Рабочыя адразу зліліся ў адну групу. Сталі яны каля самай пажарнай сцяны, наблізіўшыся да бронетранспарцёра. Паліцыя адціснула рабочых, а бронетранспарцёр адсунуўся заднім ходам бліжэй да шыбеніц, і кулямёт... быў скіраваны на рабочых. Жанчынам, якіх паліцаі прыгналі з другога боку, не дазволілі зліцца з рабочымі. Іх паставілі асобна».

Ю. Гершковіч.
Ілюстрацыя да рамана
І. Шамякіна «Сэрца
на далоні»

Пасля гэтай трагічнай сцэны ён пайшоў на прыём да начальніка гарадской паліцыі Лучынскага і здзейсніў, рызыкуючы жыццём, смяротны прысуд.

Вобраз кар’ерыста Гукана. Сямён Парфёнавіч Гукан — зацяты бюракрат, які выпрацаваў адпаведны стыль працы, паводзін, накіраваных на выкананне дзяржаўных абавязкаў. Старшыня гарсавета кіруе жыццём усяго горада. Механізм кіравання адладжаны, дакладны, вывераны гадамі працы чыноўніка. Ён з’яўляецца на працу раней за іншых, каб усё паспець зрабіць і яшчэ адпачыць ад наведвальнікаў. Крыху сентыментальны, Гукан назірае, як за акном мяняецца каштан на працягу года, і выгаворвае свайму намесніку Кушнеру, калі той зрывае з яго лісток. Удала, хлётка вудзіць рыбу, выбраўшы якраз тое месца, што нагледзеў Яраш, не меншы энтузіяст гэтай справы. Вось як апісаны Гукан пісьменнікам у час гэтага занятку: «Ён стаяў, шырока расставіўшы свае доўгія ногі, нахіліўшыся над самым абрывавам. З худым аскетычным тварам, глыбокімі вачамі і густымі сівымі брывамі, ён нагадваў у профіль ястраба, які выглядваў здабычу, здавалася, на самым дне ракі. Апануты... у белы палатняны касцюм.

Але адразу кідалася ў вочы некаторая старамоднасць у гэтым касцюме, нібы ён быў пашыты гадоў трыццаць назад. Пінжак зроблены ў форме фрэнча, з хлясцікам, з вялікімі нагруднымі кішэнямі... <...> Яшчэ больш старамодна выглядала шапка... Запмальцаваная, скамечаная наперадзе над казырком... яна неяк смешна маладзіла гаспадара, робячы яго падобным на купецкага прыказчыка». Партрэт разгорнута, выразны. Звернем увагу на дэталі ў ім. Першая: выгляд героя «ястрабавы». Так у самым пачатку акрэслена аўтарам драпежнасць натуры чалавека. Вопратка нагадвае тую, што была трыццаць гадоў таму назад: фрэнч, кішэні. Гэта вопратка людзей сталінскага гарту, якіх Гукан, відаць, лічыць за ідэал. Гэта другая дэталі. І, нарэшце, трэцяя: герой падобны на купецкага прыказчыка. Зноў невыпадковы ход разваг мастака слова: Гукан не проста чыноўнік высокага рангу, а гандляр сумленнем, чалавечымі лёсамі. За сваю асабістую выгаду ён аддасць усё.

Пасля выказванняў пра перагляд гісторыі з пазіцыі рашэнняў ХХ з'езда Гукан адразу мяняе свае адносіны да былога суаўтара кнігі пра падполле. Ён баіцца, што раскрыецца праўда, асабліва пра доктара Савіча і яго дачку Зосю. Гукан пачынае думаць толькі пра выратаванне ўласнага аўтарытэту. Адразу ж падказвае каму трэба, каб заняліся дачамі Яраша і Шыковіча, пабудаванымі нібыта не па сродках і ў недазволеным месцы. Даведаўшыся, што сын Шыковіча дэбашырыў у рэстаране перад замежнымі турыстамі, Гукан і тут не ўстрымліваецца ад помсты: на пасяджэнні бюро гаркама партыі змешвае былога сябра з брудам, патрабуе, каб таму вынеслі строгую вымову з занясеннем у картку за недахопы ў выхаванні дзяцей, не дае магчымасці апраўдацца мала ў чым вінаватаму бацьку. Вось урывак з выступлення Гукана — абаронцы маралі: «Як вы думаеце, таварыш Шыковіч, што вырасце з дзіцяці, якому бацькі ні ў чым не адмаўляюць? Усё падносяць на залатой талерцы. Машыну, дачу, вучобу, работу... Не паступіў у інстытут... На тэлестудыю? Калі ласка. Выгналі адтуль... З помпай, як героя, — на лепшы завод, у лепшую брыгаду. У брыгаду камуністычнай працы!» Ні перад чым не спыніўся б гэты чалавек і ў помсце Ярашу і Шыковічу за адноўленую імі праўду пра падполле. Гукан знарок стрымлівае журналіста ад пошукаў праўдзівых дакументаў у архівах, забараняе даць Зосі асобную кватэру (сітуацыю выпраўляе намеснік Гукана Кушнер).

З дапамогай Зосі і Яраша Шыковіч устанавіў, што Савічы ў вайну хавалі і Гукана (мянушка Сажань). Зося пазнала яго на адным са здымкаў. Маладушша не дазволіла Гукану прызнацца, што яго выратавальнікамі сталі доктар Савіч і яго дачка, абвінавачаныя ў супрацоўніцтве з фашыстамі. Па віне Гукана Зося з нямецкага канцлагера трапіла ў савецкі лагер. Старшыня гарсавета баяўся праўды. Толькі ў фінале рамана мы бачым яго зніжакавелым, разгубленым. Ён марыць пра пенсію. Шукае і не знаходзіць падтрымкі ў людзей. Але і ў канцы рамана герой не ўсведамляе злачыннасці свайго былога ўчынку, не навідзіць не такіх, як ён, людзей: сакратара гаркама партыі Тарасава, свайго намесніка Кушнера, Шыковіча, маладога архітэктара, праект якога так і не падтрымаў. Між тым той атрымаў першую прэмію на конкурсе ў Ленінградзе.

Гуканаўшчына — гэта зло маральнае: кар’ерызм, нахабнасць, уладалюбства, нежаданне спачуваць іншым і ўменне выдаваць сябе за добразычлівага кіраўніка. Змаганне з гуканаўшчынай — гэта змаганне добра са злом, сумлення з несумленнасцю, праўды з маной. Змаганне за ачышчэнне грамадства ад маральнай разбэшчанасці.

Вобраз Зосі Савіч, яе жыццёвы лёс. Зося — дачка доктара і падпольшчыка Савіча, абвешчанага здраднікам. Пасля смерці бацькі гераіня прайшла праз катаванні і выпрабаванні ў канцэнтрацыйным лагеры, пасля вайны была выслана ў Сібір як дачка ворага. Нягледзячы на ўсе пакуты і перыпетыі жыццёвага лёсу, Зося захавала чалавечнасць, дабрыню і веру ў людзей.

У фінале рамана яна з’язджае, каб захаваць сям’ю чалавека, у якога закахалася: «Вы вярнулі мне жыццё. Якое дзякуй трэба сказаць за адно гэта! Але Вы вярнулі не толькі жыццё. Вы вярнулі мне веру ў людзей, у іх дабрату. <...> Дзякуй Вам за ўсё, за ўсё — вось словы, што выходзяць з глыбіні майго сэрца, якое вы трымалі на далоні. Дзякуй Вам, дарагі Антон Кузьміч! Нядаўна я даведалася, што з-за мяне ў Вас непрыемнасці ў сям’і. Божа мой! Каб з-за мяне Вы перажывалі, трацілі спакой і цвёрдасць рукі, якая ратуе людзей. <...> Бывайце, добры чалавек. Дазвольце ў думках абняць і пацалаваць Вас».

Па сваёй мастацкай спецыфіцы і абагульненасці вобраз становіцца сімвалічным — гэта ўвасабленне лёсу народа, які выстаў у гады вайны, у часы сталінскіх рэпрэсій і не страціў чалавечнасці.

Маладое пакаленне ў рамане. Шмат увагі ў рамане «Сэрца на далоні» надаецца праблеме бацькоў і дзяцей, моладзі, яе жыццю ў забытаным і складаным свеце. Пісьменнік сцвярджаў: не адны бацькі вінаваты ў тым, што дзеці часта вырастаюць непаслухмянымі, крытычна настроенымі да старэйшых, здольнымі на стыхійны бунт. Вінаваты ў гэтым і абставіны, і грамадскія арганізацыі.

Славiк Шыковiч не хоча быць такім, як усе. Ён пакідае брыгаду Тараса, дзе хлопцы яго выходзяць на свой лад, бо бачыць, што яны крывадушнічаюць, выдаючы сябе за анёлаў: адзін хоча выпіць, але нельга, другі імкнецца выступіць на сходзе, не прачытаўшы чарговага партыйнага дакумента. Славiка абураюць людзі з «двайным дном», якія гавораць адно, а робяць другое. Таму ён і пратэстуе: апрача падаўся пад стылягу, заляцаецца да медсястры Машы, не хоча саступаць Тарасу, які пакахаў гэту дзяўчыну па-сапраўднаму. Пісьменніку, відаць, гэты малады чалавек быў сімпатычны. Славiк шукае сябе, пераадольваючы фальш лозунгаў, якія абвешчаны, але выконваюцца па абавязку, а не па прызыванні. І яго сэрца, душу трэба лячыць, як доктар Яраш лечыць сэрца Зосі Савіч. У рамане пісьменнік падкрэсліў, што Славiка чакае лепшая будучыня: яму на дапамогу прыходзіць маці, хлопца даглядае і Маша, ёй хочацца рэабілітавацца, дапамагчы чалавеку, які шчыра яе кахае.

Тарас — прыёмны сын Антона Яраша, яго бацька ў час Вялікай Айчыннай вайны быў падпольшчыкам і загінуў. Вобраз Тараса цалкам станоўчы, ён сур'ёзны не па гадах, адказны. Медсястры Машы Тарас «здаўся спачатку сумным. Нават у кампаніі сваіх хлопцаў на канцэрце ён, брыгадзiр, трымаўся неяк збоку... Але пасля двух-трох спатканняў яна пераканалася, наколькі ён глыбейшы і разумнейшы за Славiка, як многа ведае — так многа, што ёй зрабілася боязна. Ён расказваў сур'ёзна, але цікава. Ён да ўсяго ставіўся з цяжкаватай сур'ёзнасцю, з большай, чым нават яго прыёмны бацька». У канфлікце са Славiкам Тарас займае абарончую пазіцыю, імкнецца супакоіць саперніка, адмаўляецца ад «каўбойскай дуэлі».

Тарас у рамане ідэалізаваны, як і яго брыгада, кранаўшчыца Ніна, якая выглядае ідэалам не жаночасці, а станоўчасці. Хлопцы сціплыя і за сталом, і ў кіно, прыхільнікі здаровага ладу жыцця. Найбольш удаўся пісьменніку вобраз Ходаса — дэмагога, фразёра, гатовага ў любы зручны момант дагадзіць начальству, кінуць палымяную прамову ў масы. Яго больш за ўсіх і не любіць Славiк.

Запамінаецца ў рамане вобраз **Машы** — вясковай дзяўчыны, гаспадыні, медсястры, закаханай і ў сваю працу, і ў майстра-хірурга.

Смелая, яна можа пастаяць за сябе, калі спатрэбіцца, даць аплявуху нахабніку (гісторыя са Славікам на дачы). Ёй уласцівы пачуццё годнасці, цвёрдасць характару. Дастаткова прыгадаць, як яна прымушае няўмеку Славіка веславаць супраць цячэння. Маша — добрая гаспадыня. Нездарма з любоўю назіраюць на дачы жонкі Яраша і Шыковіча за тым, як па-майстэрску, кубік да кубіка, наразала яна агуркі на салат. Аднак паводзіны гэтай дзяўчыны ледзь не прывялі да гібелі Славіка: «Машы падабалася гэтая гульня — сустракацца па чарзе то з адным, то з другім. Яе калегі, напэўна, вельмі здзівіліся б, каб даведаліся, што яна, Маша Літвін, сур’ёзная, разважлівая, акуратная, сумленная і не такая юная ўжо — дваццаць тры гады, — здольная на гэтыя жарты». У фінале рамана Маша каля ложка хворага Славіка стараецца рэабілітавацца за нанесены яму боль.

Сімволіка назвы твора. Назва рамана «Сэрца на далоні» — сімвалічная. У прамым значэнні — гэта сэрца Зосі Савіч у добрых руках хірурга Яраша, які ратуе жанчыне жыццё. За аперацыяй назіраюць запрошаныя асістэнты, многія зацікаўленыя людзі, сярод якіх і Кірыла Шыковіч. Апошні так да канца і не ўбачыў выдатную аперацыю: стала кепска. У пераносным значэнні назва азначае заклік да людзей быць добрымі, не раніць свае і чужыя сэрцы абразлівымі і жорсткімі дзеяннямі і ўчынкамі.

Назва «Сэрца на далоні» гучыць у рамане некалькі разоў: сцэна аперацыі прыгадваецца Шыковічу, калі яго крытыкуюць за выхаванне сына; у сваім развітальным лісце Зося Савіч дзякуе Ярашу за тое, што той трымаў яе сэрца ў сваіх руках, на сваіх далонях.

Творчасць І. Шамякіна засведчыла высокі ўзровень развіцця беларускай літаратуры ў другой палове XX стагоддзя, яе арганічную еднасць з гісторыяй краіны, якая перажывала і гераічныя, і трагічныя старонкі, шукала выйсце са складаных сітуацый. Письменнік увесь свой талент скіроўваў на раскрыццё вострых праблем, ішоў упоравень з часам і нават яго апырэджваў, як, напрыклад, у раманах «Атланты і карыятыды», «Злая зорка», прадказваючы не толькі станоўчы, але і адмоўны ўплыў навукова-тэхнічных дасягненняў на жыццё, прыроду і чалавека. Мастак слова пакінуў маладзейшым письменнікам завет абараняць чалавечае ў чалавеку, клапаціцца, каб людзі паважалі адзін аднаго, захоўвалі гармонію ўзаемаадносін з грамадствам, у сям’і, думалі пра вечнае, прытрымліваліся агульначалавечых каштоўнасцей, нястомна шукалі сваё трывожнае шчасце, а калі спатрэбіцца, здолелі ўтрымаць на цёплай далоні сэрцы пакрыўджаных — тых, каму балюча і адзінока на планеце Зямля.

Майстар вострага, напружанага сюжэта, нечаканых паваротаў канфлікту, І. Шамякін здолеў надаць буйным пражаным жанрам такія рысы, як займальнасць, дынамізм, хуткая змена падзей, і тым самым выклікаць большую ўвагу чытача, зацікавіць яго мастацтвам. Творчасць І. Шамякіна выходзіць высокія патрыятычныя пачуцці моладзі, раскрывае сувязі лёсаў розных пакаленняў, заклікае дзяцей помніць заветы бацькоў. Стыль мастака слова экспрэсіўны, маляўнічы і разам з тым прасты і зразумелы чытачам. Пісьменнік па-майстэрску спалучаў прыёмы эмацыянальна-пачуццёвага і філасофска-аналітычнага пісьма, уводзіў у палатно сваіх твораў элементы дэтактыўнага жанру, дыдактычны і дакументальны пачаткі і тым самым дасягаў маштабнасці і шматграннасці адлюстравання падзей.

1. Ахарактарызуйце час, у які быў напісаны раман І. Шамякіна «Сэрца на далоні». Як тагачасная грамадская атмасфера паўплывала на праблематыку твора?

2. Назавіце сюжэтныя лініі ў рамане. Якая з іх, на вашу думку, самая галоўная? Складзіце кластар «Сюжэтныя лініі рамана І. Шамякіна «Сэрца на далоні»».

3. Якія вострыя сацыяльныя і маральна-этычныя праблемы закранае пісьменнік у рамане? У чым заключаецца іх актуальнасць? Раслумачце назву твора.

4. Прачытайце дадатковую інфармацыю пра раман І. Шамякіна «Сэрца на далоні» і выканайце тэст.

5. Як пададзены вобраз Яраша ў рамане? Падрыхтуйце параўнальную характарыстыку Антона Яраша і Кірылы Шыковіча. Выкарыстайце прапанаваную табліцу. Які герой вам больш блізкі па сваіх поглядах на свет і жыццёвых прынцыпах?

Антон Яраш	Аспект для параўнання	Кірыла Шыковіч
	Партрэт	
	Мова героя	
	Пачуцці і перажыванні	
	Учынкі, дзеянні	
	Ацэнка іншымі персанажамі	

6. Чаму і з якой мэтай Гукан вінаваціў доктара Савіча ў супрацоўніцтве з захопнікамі? Якія з'явы грамадскага жыцця можна назваць гуканаўшчынай?

7. Якім паказана маладое пакаленне ў рамане «Сэрца на далоні»? Чым адрозніваюцца дзеці Яраша і Шыковіча — Віктар, Наташа, Тарас, Славік і Ірына? Вызначце ролю моладзі ў выяўленні ідэйнага пафасу рамана. Чым падобны героі рамана на сучасную моладзь? Адказ аргументуйце.

8. Выкажыце свае адносіны да Славіка Шыковіча. Падмацуйце свой адказ цытатнай характарыстыкай героя.

9. Напішыце рэферат «Дзве жыццёвыя пазіцыі ў рамане І. Шамякіна «Сэрца на далоні» (Яраш і Шыковіч — Гукан)» або «Маладое пакаленне ў рамане І. Шамякіна».

10. Падрыхтуйце даклад «Праблема «бацькоў і дзяцей» у творчасці І. Тургенева і І. Шамякіна».

11. Які працяг можа быць у рамана І. Шамякіна? Паразважайце, як далей мог бы скласціся лёс герояў.

Тэорыя літаратуры

Жанр рамана

Раман узнік на аснове старажытнага эпаса ў антычнай літаратуры, аднак у сучасным разуменні сфарміраваўся толькі ў XVI—XVIII стагоддзях. Росквіту жанр дасягнуў у XIX стагоддзі ў еўрапейскай і рускай рэалістычнай літаратуры.

Раман (ад фр. *roman* — ‘аповяданне’) — эпічны праявічны (часам вершаваны) твор, у якім шырока ахоплены істотныя жыццёвыя з’явы пэўнага сацыяльнага асяроддзя, нацыі і эпохі, паказаны шматлікія характары ў іх развіцці, псіхалагічнай напоўненасці, створаны разнастайныя бытавыя малюнкi.

Жанравая палітра рамана надзвычай разнастайная: гісторыка-біяграфічны, сацыяльна-псіхалагічны, філасофскі, прыгодніцкі, гістарычны, раман-прытча, утопія, антыўтопія, дэтэктыўны, сатырычны і г. д. У Беларусі ў XIX стагоддзі на польскай мове раманы пісалі Ю. Крашэўскі, Э. Ажэшка. У XX стагоддзі па-беларуску былі напісаны раманы Ядвігіна Ш. («Золата»¹), Цішкі Гартнага («Сокі цаліны»), М. Зарэцкага («Вязьмо»), Кузьмы Чорнага («Пошукі

¹ Раман «Золата» Ядвігіна Ш. застаўся недапісаным.

будучыні»), І. Мележа («Людзі на балоце»), І. Шамякіна («Сэрца на далоні»), У. Караткевіча («Каласы пад сярпом тваім») і інш.

Для жанру рамана, у тым ліку і «Сэрца на далоні» І. Шамякіна, характэрны наяўнасць некалькіх сюжэтных ліній, разнастайнасць праблематыкі, людскіх лёсаў і характараў, займальнасць, дынамізм, паказ дзеяння на працягу вялікага часовага адрэзка, востры канфлікт.

Эпічны твор, які вызначаецца маштабнасцю, гістарызмам мастацкага бачання, зваротам да асэнсавання шырокага кола праблем, што маюць нацыянальнае і агульначалавечае значэнне, называецца *эпапеяй* («Вайна і мір» Л. Талстога).

1. Дайце азначэнне раману як літаратурнаму жанру, назавіце яго жанравыя адметнасці і разнавіднасці. Вызначце, да якой разнавіднасці можна аднесці прачытаныя вамі раманы. Чаму?
2. У чым заключаецца адрозненне рамана ад аповесці і эпапеі?

Андрэй Макаёнак

(1920—1982)

Сутнасцю жыцця і дзейнасці Андрэя Макаёнка была любоў. Любоў з вялікай літары. Любоў да жыцця. Жыццё любяць усе, аднак любяць па-рознаму. Андрэй любіў як змагар, даследчык, пераўтваральнік, нястомны барацьбіт за яго чысціню і прыгажосць.

І. Шамякін.

- ?** 1. Якія драматычныя творы вы вивучалі ў папярэдніх класах? Вызначце ўклад Кандрата Крапівы ў развіццё беларускай літаратуры. 2. Назавіце ўласцівасці жанру сатырычнай камедыі. Якія творы Андрэя Макаёнка вы чыталі самастойна або якія спектаклі па іх глядзелі?

Андрэй Ягоравіч Макаёнак — адзін з лепшых прадстаўнікоў не толькі беларускай, але і еўрапейскай камедыяграфіі другой паловы ХХ стагоддзя.

Нарадзіўся А. Макаёнак 12 лістапада 1920 года ў вёсцы Борхаў на Гомельшчыне ў сялянскай сям’і. Яму давялося перажыць жудасны голад 1933 года, калі харчаваліся стравамі з лебяды, маладога лісця ліпы і бацвіння. У школу А. Макаёнак пайшоў датэрмінова — не жадаючы адставаць ад сяброў (яму да сямі гадоў не хапіла пару месяцаў), упарты хлапчук днямі праседжваў пад вокнамі школы, пакуль настаўніца з наступленнем халадоў не ўпусціла яго ў клас з умовай: справіўся з праграмай — будзеш вучыцца. Ён справіўся, вучыўся старанна, хоць умовы для таго былі не надта спрыяльныя. Школу даводзілася наведваць праз дзень, бо бацька, Ягор Сяргеевіч Макаёнак, старшыня мясцовага калгаса, не мог знайсці ахвотнікаў «за так» пасвіць калгасных свіней, таму гэтым займаўся па чарзе яго сыны Андрэй і Іван.

Свае здольнасці А. Макаёнак выяўляў у розных напрамках: пісаў вершы, маляваў, ляпіў з гліны. Схільнасць да жывапісу, разьбы па дрэве (ім быў выразаны аўтапартрэт) захавалася на працягу ўсяго жыцця. Будучы пісьменнік захапляўся мастацкай самадзейнасцю, тэатрам, кіно. Яшчэ ў школе праявіліся яго артыстычныя здольнасці.

Скончыўшы ў 1938 годзе Журавіцкую сярэднюю школу, А. Макаёнак паступіў у ваеннае вучылішча, якое неўзабаве кінуў. Праз год падаваў дакументы ў Маскоўскі інстытут кінематаграфіі, аднак не быў прыняты. Там яго пахвалілі за здольнасці і параілі прыехаць у наступным годзе. Але ў 1939 годзе А. Макаёнак быў прызваны ў Чырвоную Армію. Яго служба пачыналася ў Грузіі. І хоць быў ён не радавым салдатам, а намеснікам камандзіра роты, але лягчэй ад таго не было. У час вайны амаль паўгода ўдзельнічаў у жорсткіх баях, быў паранены. Дэмабілізаваны франтавік з цяжкасцю знайшоў месца выкладчыка ваеннай справы ў адным з грузінскіх мястэчак. Настальгія па Беларусі паскорыла працэс фарміравання яго нацыянальнага і грамадзянскага светапогляду.

! 10 красавіка 1942 года А. Макаёнак атрымаў цяжкае раненне абедзвюх ног. Урачы памылкова дыягнаставалі гангрэну і ледзь не ампутавалі ногі. Для 21-гадовага Андрэя гэта было жыццёвай трагедыяй. Калі дужыя санітары прыйшлі па параненага, іх спыніў выстрал у столь. Для самога А. Макаёнка гэты ўчынак стаў ці не галоўным жыццёвым урокам.

Вярнуўшыся ў родныя мясціны ў студзені 1944 года, Андрэй даведаўся, што за сувязь з партызанамі быў расстраляны яго бацька. Макаёнак спачатку працаваў у Журавіцкай школе ваенруком, але

І. Шамякін і А. Макаёнак

былога палітрука прызначылі сакратаром райкама камсамола. Затым ён займаў камсамольскія і партыйныя пасады ў Гродне і Магілёве. Працуючы ў 1946 годзе памочнікам сакратара Журавіцкага райкама партыі, А. Макаёнак пазнаёміўся з І. Шамякіным і стаў яму лепшым сябрам.

У гэты ж перыяд адбыўся прыход пісьменніка ў драматургію. У Гродне,

каб заняць гарадскую моладзь пасля працоўнага дня, малады камсамольскі работнік напісаў аднаактавую п'есу «Добра, што добра канчаецца». Твор быў адзначаны прэміяй на рэспубліканскім конкурсе.

Жадаючы стаць сапраўдным пісьменнікам, А. Макаёнак імкнуўся набыць сістэмную адукацыю. Два гады навучання ў сталіцы ён выкарыстаў вельмі плённа. Не ўпускаў магчымасці схадзіць у тэатр, перачытаць часопіс з цікавай п'есай. Шмат пісаў, хоць з друкаваннем сваіх твораў не спяшаўся. Таму ў 1949 годзе, на момант заканчэння партыйнай школы і пераходу на сталую працу ў часопіс «Вожык», А. Макаёнак быў у літаратурным асяроддзі малавядомым. Але паколькі ў аўтара было ўжо нямала твораў, ён становіцца членам Саюза пісьменнікаў БССР.

Толькі ў 1951 годзе на сцэне Беларускага дзяржаўнага тэатра імя Янкі Купалы (цяпер — Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) была пастаўлена драма А. Макаёнка «На досвітку». Большасць крытыкаў хвалілі тэатр за адкрыццё цікавага драматурга, а сам Андрэй Ягоравіч прызнаваўся, што менавіта супрацоўніцтва з купалаўцамі раскрыла для яго сакрэты творчасці для сцэны. Без разумення гэтага наўрад ці напісаў бы А. Макаёнак на такім высокім мастацкім узроўні наступную сваю п'есу — сатырычную камедыю «Выбачайце, калі ласка!» (1953). Твор паставілі каля 200 тэатраў СССР, зрабіўшы імя яго аўтара сусветна вядомым.

У 1957 годзе А. Макаёнак напісаў сатырычную камедыю «Каб людзі не журыліся». На жаль, яе сцэнічны лёс склаўся нешчасліва: спектакль купалаўцаў пасля двух-трох паказаў быў зняты, у абласных тэатрах да прэм'еры справа не дайшла. Любімец тэатральнай публікі з вялікімі цяжкасцямі прабіваўся на сцэну. І толькі яго «Лявоніха на арбіце» (1961) была ў гэтым сэнсе шчаслівым выключэннем. На сваім шляху ў тэатр яна не сустрэла сур'ёзных перашкод. Прэм'ера

спектакля ў тэатры імя Янкі Купалы супала з палётам Ю. Гагарына ў космас, і гэта выклікала ў глядачоў дадатковыя станоўчыя эмоцыі і асацыяцыі. Камедыя атрымала сапраўды ўсенародную вядомасць, узняўшы арбіту папулярнасці А. Макаёнка на небывалую вышыню. У 1962 годзе яна была адзначана Літаратурнай прэміяй імя Янкі Купалы.

У сярэдзіне 1960-х гадоў пісьменнік быў прызначаны на пасаду галоўнага рэдактара рускамоўнага літаратурнага часопіса «Нёман». Андрэй Макаёнак шмат зрабіў для таго, каб падняць мастацка-ідэйны ўзровень выдання, павысіць яго рэйтынг сярод чытачоў.

Акрамя рэдактарскай работы, Андрэй Ягоравіч актыўна займаўся грамадскай дзейнасцю. У 1965 годзе ў складзе беларускай дэлегацыі ён прымаў удзел у рабоце XX сесіі Генеральнай Асамблеі ААН, у 1970-я гады выконваў абавязкі дэпутата Вярхоўнага Савета БССР.

У 1967 годзе з-пад пяра драматурга выйшла сатырычная камедыя «З кірмашу». Аднак, нягледзячы на намаганні аўтара, падтрымку кіраўніцтва Саюза пісьменнікаў БССР, заступніцтва дзяржаўных чыноўнікаў высокага рангу, камедыя так і не была пастаўлена. Такія адносіны да свайго твора А. Макаёнак успрыняў надзвычай хваравіта. І толькі франтавая загартоўка, падтрымка сяброў, усведамленне неабходнасці барацьбы за лепшае ў жыцці дапамаглі мастаку слова перажыць складаны перыяд. У тужлівы час ён ратаваўся працай.

Амаль адначасова, з інтэрвалам у некалькі месяцаў, драматург завяршыў дзве трагікамедыі — «Зацюканы апостал» (1969) і «Трыбунал» (1970), якія далі падставы даследчыкам гаварыць пра новага Макаёнка. Нягледзячы на прыналежнасць твораў да аднаго жанру, трагікамедыі вызначаюцца непаўторнымі адметнасцямі і арыгінальнасцю. Спектаклі па іх з поспехам ставіліся на сцэнах саюзных і замежных тэатраў.

Прэм'ера спектакля па п'есе «Зацюканы апостал» спачатку адбылася ў Расіі, у Маскоўскім тэатры сатыры, у 1970 годзе. Спектакль меў сенсацыйны поспех. І толькі пасля гэтага п'есе быў адкрыты шлях на беларускую сцэну. У 1971 годзе, амаль праз два гады пасля напісання, спектакль быў пастаўлены ў Беларускай тэатры імя Янкі Купалы, Беларускай тэатры імя Якуба Коласа, іншых тэатрах рэспублікі. «Зацюканы апостал» ставілі ў тэатрах ва Украіне, у Арменіі, Казахстане, Латвіі, краінах Заходняй Еўропы.

У 1970—1980-я гады адзін за адным у друку з’яўляліся творы А. Макаёнка: сатырычныя камедыі «Таблетку пад язык» (1972), «Святая прастата» (1976), сентыментальны фельетон «Верачка» (1979), трагікамедыі «Пагарэльцы» (1980) і «Дыхайце эканомна» (1983). У 1974 годзе п’есы «Трыбунал» і «Таблетку пад язык» былі адзначаны Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Якуба Коласа.

У 1977 годзе А. Макаёнку прысвоена ганаровае званне народнага пісьменніка БССР. Аднак адчуваў сябе ён не надта добра. І хоць у пачатку 1980-х гадоў А. Макаёнак яшчэ мацаваўся, наладжваў сустрэчы, меў намер напісаць гістарычную драму, яго здароўе выклікала сур’ёзную трывогу. 16 лістапада 1982 года ў росквіце творчых сіл А. Макаёнак памёр.

1. У якіх умовах прайшлі дзяцінства і юнацтва будучага драматурга?
2. Паразважайце, якія рысы характару А. Макаёнка дапамаглі яму выстаяць у суровых выпрабаваннях вайны.
3. Што дало падставу І. Шамякіну назваць свайго сябра нястомным змагаром за чысціню і прыгажосць жыцця?
4. Паглядзіце дакументальныя фільмы «Андрэй Макаёнак. Незацюканы апостал» (2015, рэжысёр Аляксандр Анісімаў) і «Свет далёкой звезды. Андрей Макаёнок» (2005, рэжысёр Валерый Гаравы), адзначце невядомыя вам факты біяграфіі пісьменніка і выявіце, чым быў абумоўлены незвычайны поспех яго п’ес.

«Зацюканы апостал»

Жанравая адметнасць п’есы. Да жанру трагікамедыі А. Макаёнак звярнуўся ў канцы 1960-х гадоў, напісаўшы п’есы «Зацюканы апостал» і «Трыбунал». Яны сталі значнай з’явай у тэатральным жыцці рэспублікі і ўсяго СССР, увайшлі ў рэпертуары тэатраў еўрапейскіх краін: Польшчы, Германіі, Югаславіі, Іспаніі і інш.

Аўтарскае вызначэнне жанру п’есы «Зацюканы апостал» — трагікамедыя — найлепш адпавядае яе мастацка-ідэйнаму зместу. Хоць у творы адсутнічае трагічная развязка ў выглядзе фізічнай смерці, але выразна адчуваецца трагізм падзей у шырокім сэнсе слова. У 1960-я гады А. Макаёнку давялося пабываць у многіх замежных краінах. Ён стаў сведкам таго, што страта грамадствам сапраўдных каштоўнасцей, панаванне над усім улады грошай, культу сілы і, як вынік, з’яўленне ў асяроддзі моладзі арыентацыі на фашысцкую ідэалогію ўяўляюць рэальную пагрозу чалавецтву.

Спалучэнне ў творы камічнага і трагічнага.

Камічнае — гэта форма непрыняцця і асуджэння чалавекам навакольнай рэчаіснасці, якая выяўляецца праз насмешку, высмейванне каго-небудзь або чаго-небудзь. Камічнае дапамагае зразумець сутнасць супярэчнасцей паміж персанажамі. У аснове трагічнага ляжаць канфлікты (калізіі) у жыцці чалавека (або групы людзей), якія не могуць быць вырашаны, але з якімі нельга змірыцца. Сам жанр трагікамедыі заснаваны на спалучэнні камічнага і трагічнага ў адным творы. Аўтарскія задачы ў трагікамедыі «Зацюканы апостал» не абмяжоўваюцца толькі сатырычным выкрыццём маралі грамадства, заснаванай на пакланенні ўяўным каштоўнасцям. Андрэй Макаёнак выразна ўяўляў небяспечнасць філасофіі грамадства, у аснову якой пакладзены цынічны тэзіс, што грошы — сіла. Натуральным вынікам шанавання такой філасофіі, на думку камедыёграфа, з'яўляецца непазбежнасць трагедыі асобы: «зачараванае кола, у якім чалавек гіне, калі не здолее з яго вырвацца».

Афіша да спектакля «Зацюканы апостал». Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр юнага глядача

! Пастаноўка п'есы «Зацюканы апостал» (Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя М. Горкага) атрымала Гран-пры «Лепшы спектакль тэатра драмы» III Нацыянальнай тэатральнай прэміі (2014).

Умоўнасць часу і месца дзеяння. Знаёмячы чытача з героямі твора, драматург падкрэсліваў як «вельмі важную дэталю» тое, што ўсе яны імпортныя, жывуць за мяжой. Некаторыя крытыкі з гэтай прычыны абвясцілі трагікамедыю А. Макаёнка палітычным памфлетам супраць маралі буржуазнага грамадства. Не заўважылі яны таго, што аўтар даволі ўмоўна, з іроніяй акрэсліваў месца дзеі — «недзе на ўзбярэжжы паўднёвага мора, здаецца, Міжземнага. Можа, нават на завалашчым якім-небудзь востраве ў якім-небудзь акіяне, мелкім, неглыбокім, дзе вады ўсяго па калена». Умоўна вызначаны аўтарам і час дзеі — «якраз паміж мінуўшчынай і будучыняй» — успрымаецца ў творы як катэгорыя ўніверсальная.

Умоўнасць часу і месца дзеяння, сюжэта твора ў цэлым Андрэй Макаёнак выкарыстаў для стварэння асноўнага і ўнутранага

канфлікту п'есы. Своеасабліваць яго ў тым, што асноўны канфлікт існуе толькі ў аўтарскай ідэі як канфлікт асобы і грамадства, здольнасць яе абараняць свае маральна-этычныя ідэалы ў адчужаным для чалавека свеце. Знешнія канфлікты, у якія ўступаюць паміж сабой персанажы трагікамедыі, узнікаюць непасрэдна ў сцэнічным дзеянні. Гэта канфлікты сям'і: традыцыйны канфлікт бацькоў і дзяцей, канфлікт паміж дарослымі па пытаннях выхавання дзяцей. Такая будова твора дала магчымасць пісьменніку дэталёва паказаць характары персанажаў, а ўяўны фон адкрыў прастору для сатырычнага адлюстравання розных аспектаў жыцця сучаснага грамадства.

Характарыстыка персанажаў, іх сімвалічнасць і падкрэсленая абагульненасць. Малыш і яго сястра выхоўваюцца ў прыстойнай сям'і з матэрыяльным дастаткам. **Тата** працуе чыноўнікам у адной саліднай установе, **Мама** — выкладчыцай у каледжы. Але **Сын** заўважыў, што яны жывуць у свеце хлусні і падману, іх разважанні пра дабрачыннасць, высакароднасць не падмацоўваюцца рэальнымі ўчынкамі і паводзінамі. Малыш хоча перайначыць свет, бо яму не падабаецца, як жывуць яго «продкі». Толькі крэсла прэзідэнта можа даць вундэркінду такую магчымасць. І ён пачынае рыхтаваць сябе да гэтай адказнай пасады: штудзіруе кнігі па гісторыі, праве, уважліва сочыць за палітычнымі падзеямі, што адбываюцца ў свеце.

Здавалася б, неблагая мара, але насцярожвае тое, дзеля чаго Сын імкнецца да ўлады. У палеміцы з Мамай, якая бачыць сэнс жыцця ва ўменні «грошы рабіць», герой заўважае: «Улада даражэй за ўсякія грошы».

За знешняй нязгодай з пануючай мараллю грамадства праяўляецца тонкі і цынічны разлік наваўленага прэтэндэнта на прэзідэнцкае крэсла. З мноства прачытаных кніг ён цвёрда засвоіў, што для таго, каб апынуцца на вяршыні палітычнай піраміды, трэба з дзяцінства выхоўваць у сабе адпаведныя рысы: «Сучасны цэзар павінен умець быць абаяльным, каб выклікаць пачуцці прыязнасці ва ўсіх, хто хоць раз пабачыцца з ім. Павінен умець прыкідвацца праўдзівым, калі нахабна хлусіць, прыкідвацца чэсным, калі беспардонна ашуквае, шчырым, будучы фальшывым, цвёрдым і ўпэўненым, калі нават грызуць сумненні, прыкідвацца добрым і ласкавым, падпісваючы смяротны прыговор». Малады палітык прыходзіць да высновы, што для дасягнення мэты свайго жыцця яму трэба навучыцца майстэрству хлусіць, шантажыраваць, ашукваць, і імкнецца праверыць свае тэарэтычныя веды на практыцы. Лабараторыяй яго палітычных эксперыментаў становіцца сям'я. Улічваючы ўмоўнасць пабудовы сюжэта,

А. Макаёнак прыадчыніў перад чытачом заслону ў будучыню: па паводзінах Малыша ў сям’і няцяжка ўявіць, што ён рабіў бы, каб быў кіраўніком дзяржавы. Метады кіравання Сына, спосабы ўздзеяння на людзей носяць дыктатарскі, аўтарытарна-цынічны характар. Ён падслухоўвае размовы Мамы і Таты па тэлефоне, якія іх кампраметуюць, і шляхам шантажу патрабуе ад бацькоў матэрыяльнай кампенсацыі за захаванне тайны.

У фінале п’есы драматург вяртае свайго героя ў свет рэальнага жыцця.

Сын перастае іграць ролю цэзара і зноў становіцца звычайным падлеткам. Ён пачынае разумець сапраўдную сутнасць знешняй добрапрыстойнасці блізкіх і папракае іх у крывадушнасці: «Вы вялікія. І ваша хлусня — аграмадная». Такім чынам, маскі скінуты, дарослым няма чаго сказаць у адказ свайму дзіцяці. Праўда згуртавала Тату, Маму і Дзеда супраць Малыша. У шырокім сэнсе гэта трэба разумець як гатоўнасць кансерватыўных сіл грамадства да апошняга абараняць свае прынцыпы. Яны вымушаны прымяніць сілу і тым самым прызнаць сваё ідэйнае паражэнне, маральную нежыццяздольнасць. Для самога вундэркінда канфлікт з роднымі, а значыць і канфлікт з грамадствам, абярнуўся трагедыяй. Яго вуснамі А. Макаёнак вымушаны быў канстатаваць сумную ісціну: «Пакуль ёсць праўда і крыўда, ёсць багатыя і бедныя, ёсць сытыя і галодныя... ёсць жандары і паэты, ёсць асуджаныя і каты, да таго часу будуць зайздрасць, падман, грабеж, нянавісьць, барацьба, каварства, кулакі, локці, зубы...» Аўтарскі песімізм навеяны тагачаснымі рэаліямі, але заключныя акорды п’есы даюць спадзяванне на лепшую будучыню чалавецтва.

Маральна-этычны змест камедыі, сцвярджэнне аўтарам духоўных агульначалавечых каштоўнасцей. У п’есе «Зацюканы апостал» высвечваецца цэлы комплекс быццёвых праблем, арганічна спалучаюцца палітычныя, філасофскія і маральныя праблемы сучаснасці. Драматурга найбольш хвалявалі страта грамадствам маральных ідэалаў, створаных чалавецтвам на працягу стагоддзяў, і пакланенне каштоўнасцям уяўным: грошам, фізічнай сіле, уладзе. У творы востра стаіць праблема маральнага выбару, што непазбежна паўстае перад тымі

Сцэна са спектакля «Аракул»
па п’есе «Зацюканы апостал».
Нацыянальны акадэмічны
драматычны тэатр
імя М. Горкага

героямі, якія імкнуцца захаваць сябе як асобу ў цынічным і жорсткім свеце капіталу. Хоць дзеянне адбываецца ў адной заходняй краіне, чытачу зразумела, што гэта гісторыя можа мець месца ўсюды. Бо праблемы сям’і, разладу і непаразумення ў ёй, канфлікту пакаленняў універсальныя і адвечныя. Аўтар «Зацюканага апостала» пераконваў, што менавіта ў сям’і пачынаецца фарміраванне асобы, закладваюцца каштоўнасныя прырытэты.

Адно з прычын распаду сучаснай сям’і драматург бачыў у няшчырасці, фальшы, двудушшы або падвойных стандартах, якія моцна ўкараніліся ў грамадстве. Яны выразна выяўлены праз характарыстыку Мамы: «Жыве за мяжой, гаворыць, можа, і правільна, а што яна думае... Каб яна з’ела тое, што яна думае. Яна хоча, каб усе жылі паводле правілаў хрысціянскай маралі, а сабе дазваляе іншы раз і так... як-небудзь...» Дзеці, як вядома, надзвычай востра і чуйна рэагуюць на няшчырасць і падман бацькоў. Бунт Малыша, персанаж-вундэркінда, своеасаблівы. Надзвычай рана ён не толькі навучыўся выкрываць хлусню дарослых людзей, але і карыстацца ёй. Герой ставіць эксперымент ва ўласнай сям’і і пераконваецца, як лёгка прымусяць людзей скарацца. Таму заповітная кара Малыша — зрабіць палітычную кар’еру... За душу гэтага юнага цыніка змагаюцца кнігі і тэлевізар. Кнігі вучаць яго «разумнаму, добраму, вечнаму», тэлекаментатар, які штовечар «прымае роды ў чалавецтва», — хлусні, цынізму і майстэрству абалваньваць масы.

Як сапраўдны гуманіст, А. Макаёнак верыў у сілу чалавечага духу і здольнасць чалавечага розуму адстаяць сапраўдныя каштоўнасці сям’і.

Майстэрства Макаёнка ў абмалёўцы характараў. Аўтар даў трапныя характарыстыкі дзейным асобам: Тата — «накормлены чыноўнік», Сын — «вельмі хоча быць з барадой, а яна не расце», Дачка — «яго сястрычка, адзінаўтробны антыпод», Дзед — «хоча быць дзіцем, ён з радасцю памяняўся б з унукам і гадамі, і ролямі, і барадой» і інш. Выяўляюцца характары герояў і праз іх узаемаадносінны («праходзячы адно паўз аднаго, яны неяк староняцца, быццам пабойваючыся, каб між імі не пыхнула кароткае замыканне, не бліснула маланка, не грывнуў пярун»), праз адносінны да іншых («Малыш расквасіў Мухамеду нос»). Майстэрства драматурга ў абмалёўцы характараў найбольш яскрава выявілася праз моўную характарыстыку персанажаў: ужыванне дзеясловаў з эмацыянальна-ацэначным значэннем для перадачы жэстаў, рухаў, мімікі («тыцкае... пад нос», «зіркне»,

«рагоча» і інш.), увядзенне ў мову герояў эмацыянальна-ацэначнай лексікі і фразеалагізмаў са зняважлівым значэннем («цывілізацыя прайшла міма цябе», «без неўрапатолога цяжка зразумець», «разуй вочы» і інш.).

1. Вызначце асноўны канфлікт п'есы А. Макаёнка «Зацюканы апостал» і прасачыце за яго развіццём.
2. Раскрыўце сутнасць жыццёвай філасофіі Таты, Мамы і Дзеда.
3. Ахарактарызуйце вобраз Сына і вызначце яго ролю ў развіцці канфлікту.
4. Вызначце праблематыку трагікамеды і паразважайце пра яе актуальнасць.
5. Які сэнс аўтар уклаў у назву твора?
6. Разгледзьце афішы да спектакля «Зацюканы апостал», прапануйце сваю афішу да твора.
7. Прагледзьце тэлеспектакль па п'есе «Зацюканы апостал» (рэжысёр-пастаноўшчык Барыс Луцэнка) і падрыхтуйце водгук на яго.
8. Паглядзіце дакументальны фільм «Незацюканы апостал» (рэжысёр Аляксандр Анісімаў) і паразважайце над сэнсам яго назвы.

Тэорыя літаратуры

Трагікамедыя.

Моўная характарыстыка персанажаў

Трагікамедыя. Драматычныя творы падзяляюцца на тры асноўныя відавныя групы: камедыйную, трагедыйную і ўласна драматычную, кожная з якіх прадстаўлена пэўнымі жанрамі. На мяжы трагедыі і камедыі ўзнікла трагікамедыя.

Трагікамедыя — драматургічны твор, у якім спалучана трагічнае і камічнае, фінал у ім трагічны.

«Трагікамедыя не прымае максімалісцкіх этычных пастулатаў трагедыі, адрозніваючыся разам з тым ад камедыі большай строгаасцю маральных вывадаў, маштабнасцю ідэйных абагульненняў».

У аснове трагікамедыі ляжыць адчуванне адноснасці існуючых крытэрыяў жыцця; адну і тую ж з'яву драматург бачыць як у камічным, так і ў трагічным асвятленні. Трагікамічны эфект заснаваны

на неадпаведнасці героя сітуацыі, унутранай нявырашанасці канфлікту. Смех трагікамедыі звычайна сацыяльна значны, ён накіраваны на выкрыццё негатыўных тэндэнцый у развіцці грамадства.

Значны ўклад у распрацоўку жанру трагікамедыі ў беларускай літаратуры ўнёс А. Макаёнак, які знаходзіў арыгінальныя спалучэнні сферы трагічнага і камічнага з сатырычна-гротэскавым («Зацюканы апостал», «Трыбунал», «Пагарэльцы», «Дыхайце эканомна» і інш.).

Моўная характарыстыка персанажаў. Класік рускай літаратуры Максім Горкі слухна адзначаў, што «сцэнічнае, тэатральнае мастацтва будуюцца на чалавеку і на слове, прычым у камедыі і драме слова мае значна больш важнае і вялікае значэнне, чым у рамане, у апавесці». У драматургічным творы даволі абмежаваны арсенал сродкаў мастацкай выразнасці, асноўная сэнсавая нагрузка ўскладаецца на дыялогі і маналогі. Праз мову персанажаў драматург стварае характары герояў, раскрывае канфлікт твора, увасабляе яго ідэйны змест. Таму моўная характарыстыка персанажаў у п'есе мае выключнае значэнне.

Моўная характарыстыка персанажаў — вобразны сродак стварэння персанажаў, які дапамагае акцэнтаваць увагу на змесце іх выказванняў (пра што гавораць, якія думкі і меркаванні агучваюць, якія ўлюбёныя словы і моўныя звароты выкарыстоўваюць) і на манеры гаварыць.

Моўная характарыстыка ўключае ў сябе слоўнікавае багацце або, наадварот, беднасць, абмежаванасць мовы персанажа, яе стылістычную афарбоўку, будову інтанацыйна-сінтаксічных канструкцый. Па-майстэрску карыстаўся А. Макаёнак гэтым прыёмам характарыстыкі персанажаў у трагікамедыі «Зацюканы апостал». Ён надзяляў герояў мовай, якая адпавядае іх сацыяльным характарам, узроўню адукацыі. Так, мова Сына насычана цытатамі з выказванняў вядомых філосафаў, з Бібліі, тэрміналагічнай лексікай з розных навук, пераважна гуманітарных, што «абслугоўваюць» дзейнасць палітыкаў. Напрыклад: «Філасофія — гэта трансцэндэнтальны эмпірыякрыятыцызм манізму...» або каментарый біблейскага выказвання: «Тата! <...> Як ты радуешся Дзеду, так я буду радавацца табе! Ісус, сын Сірахаў, сказаў: “Почитающий отца будет иметь радость от детей своих и в день молитвы услышан будет”». Калі ў другім выпадку цытата, ужытая Малышом, выклікае сімпатыю да гэтага персанажа, то ў першым

відавочна аўтарская іронія з вундэркінда, які або сам не зусім разумее, пра што гаворыць, або хоча выглядаць разумнейшым. У мове Дзеда пераважае простанародная лексіка, часам з жарганізмамі. Шмат абразлівых слоў (*мярзотнік, дрэнь* і інш.) у мове Мамы, што нялепшым чынам характарызуе гераіню.

Моўная характарыстыка персанажаў трагікамедыі «Зацюканы апостал» — гэта ўзор камедыяграфічнага майстэрства А. Макаёнка.

1. Назавіце жанравыя прыметы трагікамедыі. Паразважайце, што ляжыць у аснове твораў гэтага жанру і што іх адрознівае ад камедыі і трагедыі.
2. Якую ролю ў драматургічным творы адыгрывае моўная характарыстыка?
3. Дакажыце, што А. Макаёнак па-майстэрску карыстаецца прыёмам моўнай характарыстыкі герояў у п'есе «Зацюканы апостал».

Янка Брыль

(1917—2006)

Я змагу яшчэ нешта вартае зрабіць, толькі вярнуўшыся туды, адкуль выйшаў, толькі стаўшы бліжэй да роднага кута.

Я. Брыль.

- ?**
1. Пра якія факты з біяграфіі Я. Брыля вы даведаліся ў папярэдніх класах?
 2. Якія тэмы і праблемы знайшлі ўвасабленне ў апавяданні «Memento mori» і ва ўрыўку з аповесці «Сіročы хлеб»?

Жыццёвыя карані і вытокі творчага натхнення народнага пісьменніка Беларусі Янкі Брыля знаходзяцца на знакамітай Навагрудчыне. Гэты край выпеставалі не аднаго творцу, у тым ліку і пісьменніка з сусветным імем Адама Міцкевіча.

Нарадзіўся Іван Антонавіч Брыль у сям'і з сялянскімі каранямі. Яго бацька быў родам з вёскі Загора, адкуль у 17 гадоў паехаў шукаць шчасця ў Пецяярбург. Са сталіцы Расійскай імперыі лёс прывёў

маладога чалавека ў Адэсу, дзе ён стаў правадніком цягніка Адэса — Пецярбург. Бацька будучага пісьменніка ўзяў шлюб з дзяўчынай-зямлячкай Анастасіяй Іванаўнай Чычук. Першая сусветная вайна прымусіла сям’ю Брылёў стаць бежанцамі, ім давялося на пэўны час абжыцца ў Адэсе. Там і з’явіўся на свет 4 жніўня 1917 года самы малодшы з дзяцей — Янка. Гадаваўся будучы пісьменнік у сям’і, дзе падтрымлівалася цікавасць да вучобы і развіцця творчых здольнасцей. Жыццёвыя нягоды пераадольваліся разам: старэйшыя заўсёды дапамагалі малодшым.

Матэрыяльныя нястачы, якія прынесла вайна, прымусілі Брылёў вярнуцца ў 1922 годзе ў Беларусь. Старэйшыя дзеці былі ўжо самастойнымі і засталіся ў Адэсе, а з малодшымі — Міколам, Міхасём і Янкам — бацькі вяртаюцца ў вёску Загора, дзе і прайшло маленства будучага пісьменніка. У беларускай вёсцы для маленькага Янкі, жыццё якога дагэтуль было звязана толькі з горадам, адкрыўся цікавы, ні на што не падобны свет прыроды. Яна для Я. Брыля стала адной з асноўных крыніц натхнення і ў многім садзейнічала станаўленню таленту мастака.

Бацькоўскі дом і навагрудская зямля пасля Рыжскага мірнага дагавора 1921 года сталі часткай тэрыторыі Польшчы, таму заходне-беларуская тэма будзе пазней адной з вызначальных у творчасці пісьменніка. У 1924 годзе памёр бацька, і ўвесь цяжар па выхаванні дзяцей лёг на плечы маці. Як бы ні было цяжка, яна рабіла ўсё, каб вывучыць дзяцей і вывесці іх у людзі. Янка Брыль заўсёды з удзячнасцю, пяшчотай і замілаваннем успамінаў маці, якая была бязмерна адданая сям’і.

Школьную навуку будучы пісьменнік спасцігаў у роднай вёсцы ў пачатковай школе. Хлопец аказаўся здольным да вучобы, таму пасля трох класаў Загорскай школы працягнуў навучанне ў сямігодцы ў Турцы. Вучыўся будучы пісьменнік з задавальненнем і паспяхова. З вялікай удзячнасцю ўспамінаў ён пазней сваіх настаўніц літаратуры Валянціну Лычакоўну і Мар’ю Пранеўскую, якія ўвялі яго ў цікавы свет мастацтва слова. Пасля заканчэння сямігодкі ў будучага пісьменніка выспела жаданне працягваць вучобу ў гімназіі. Брат Міша, які ўжо год адвучыўся ў Навагрудскай польскай гімназіі, падрыхтаваў хлопца да экзаменаў, і Янка паспяхова вытрымаў іспыты і стаў у 1931 годзе гімназістам. Аднак вымушаны быў вярнуцца ў бацькоўскую хату, дзе займаўся гаспадаркай і самаадукацыяй. У кола чытацкіх

захапленняў Я. Брыля ўваходзілі не толькі творы беларускіх класікаў Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча і іншых, але і шэдэўры сусветнай літаратуры — творы А. Чэхава, Р. Ралана, Э. М. Рэмарка.

Будучы пісьменнік стаў арганізатарам самадзейнага драматычнага гуртка ў Загоры. Маладыя людзі ладзілі пастаноўкі на беларускай мове, праводзілі культурна-асветніцкую работу сярод аднавяскоўцаў. Інтэлектуальнаму і творчаму росту Янкі спрыяла таксама сяброўства з нацыянальна свядомымі і патрыятычна настроенымі паэтамі — Міхасём Васільком і Алесем Мілюцем. Паступова ў юнака з'явілася жаданне і самому пісаць. Спрабаваў свае сілы Я. Брыль у паэзіі, прозе і нават публіцыстыцы. Першымі апублікаванымі творамі маладога літаратара былі вершы, якія з'явіліся ў часопісе «Шлях моладзі» ў 1938 годзе: «Апошнія крыгі», «Ажываюць лес і поле...» і інш. У гэты перыяд былі напісаны і прэзаічныя творы: апавяданні «Цюцік» (1937), «Сустрэча» (1937), «Марыля» (1937), «Праведнікі і зладзеі» (1938) і інш. У іх выяўлялася ўзвышана-паэтычнае, лірычнае бачанне свету, што пазней стане адной з дамінуючых рыс творчай манеры гэтага прэзаіка.

У 1939 годзе Я. Брыля прызвалі на службу ў польскае войска, у марскую пяхоту. Як сапраўдны і добра выхаваны сын, ён, паабяцаўшы маці, кожны тыдзень пісаў лісты дадому.

Другую сусветную вайну пісьменнік сустрэў у Гдыні, у час абароны з-за няроўнасці сіл салдаты вымушаны былі здацца. Так ён аказаўся ваеннапалонным. Асабліва невыноснай няволя стала, калі Германія напала на Савецкі Саюз, таму юнак адважваецца на ўцёкі. Пра палон і гісторыю вяртання дадому пазней ён напіша ў рамане «Птушкі і гнёзды».

Толькі ў жніўні 1941 года Янка Брыль трапіў у родныя мясціны, дзе стаў пазней сувязным партызанскіх брыгад імя Г. К. Жукава і «Камсамалец», а ў сакавіку 1944 года — партызанам. Многія, з кім звёў лёс пісьменніка ў партызанскіх атрадах, потым сталі прататыпамі герояў яго твораў.

У гэты час Я. Брыль супрацоўнічаў з газетай Мірскага падпольнага РК КП(б)Б «Сцяг свабоды», пры якой выдаваў сатырычны лісток «Партызанскае жыгала».

Калі родныя мясціны былі вызвалены, былога партызана прызначылі рэдактарам раённай газеты, а затым ён стаў літсупрацоўнікам рэдакцыі газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну».

З 1944 года пісьменнік жыў і працаваў у Мінску, дзе загадваў аддзелам рэдакцыі часопіса «Вожык», быў намеснікам рэдактара часопісаў «Маладосць» і «Полымя», працаваў сакратаром праўлення Саюза пісьменнікаў БССР, выконваў абавязкі старшыні Беларускага аддзялення таварыства «СССР — Канада», быў дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР.

У пасляваенны час у Я. Брыля самай жаданай і любімай была творчая праца. Адзін за адным выходзяць яго зборнікі: «Апавяданні» (1946), «Нёманскія казакі» (1947), «Дзеля сапраўднай радасці» (1952). Ужо ў пачатку творчай дзейнасці Я. Брыль выявіўся і як таленавіты дзіцячы пісьменнік, пра што сведчаць апавяданні «Лазунок», «Жыў-быў вожык», «Туга» і інш.

У 1962 годзе выйшаў зборнік апавяданняў «Працяг размовы», за які аўтар атрымаў Літаратурную прэмію імя Якуба Коласа, у 1963 годзе ўбачыла свет кніга малой прозы «Роздум і слова». У час хрушчоўскай адлігі была завершана і «кніга адной маладосці» — раман «Птушкі і гнёзды» (1964).

У 1960-я гады Я. Брыль пачаў асвойваць жанр мініяцюры: нізка лірычных мініячюр «Рамонкавы россып» з'явілася ў часопісе «Маладосць» за 1964 год. Сёння пісьменніка лічаць непераўзыходным майстрам лірычнай мініяцюры. Пра гэта сведчаць кнігі «Жменя сонечных промняў», «Вітраж», «Пішу як живу», «Вячэрняе» і інш. Аўтар прызнаваўся: «І ўсё-такі ў сваіх мініяцюрах я адчуваюся найбольш самім сабою».

У наступнае дзесяцігоддзе пражыў шэраг твораў сярэдняй эпічнай формы. У 1975 годзе была напісана апавесць «Ніжнія Байдуны», у 1978-м — «Золак, убачаны здалёк», адзначаная Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Якуба Коласа. У 1975 годзе выйшла дакументальная кніга «Я з вогненнай вёскі...», якая была створана ў суаўтарстве з А. Адамовічам і У. Калеснікам.

Покліч роднай зямлі прымусіў Я. Брыля аблюбаваць і абжыць лецішча на беразе Нёмана ў вёсцы Крынічнае, што за дзесяць кіламетраў ад Загоры. Там з 1978 года вельмі добра пісьменніку думалася і тварылася. Менавіта там нарадзіліся апавяданні і мініяцюры, якія ўвайшлі ў кнігі «Сёння і памяць», «На сцежцы дзеці» і інш. У творчасці 1980—1990-х гадоў Я. Брыль працягваў пошукі ў распрацоўцы жанраў малой лірычнай прозы.

Мастак слова меў шмат узнагарод і за баявыя заслугі, і за самаадданую працу, але самае ганаровае званне — народнага пісьменніка БССР — ён атрымаў у 1981 годзе.

У 1990 годзе была надрукавана аповесць Янкі Брыля «Муштук і папка», у якой пісьменнік падзяліўся з чытачом балючай праўдай пра трагічны лёс старэйшага брата Уладзіміра, расстралянага ў 1930-я гады. У творы аўтар-філосаф праз асабістую драму раскрыў шматпакутную гісторыю народа.

Уся творчасць Я. Брыля — гэта глыбокі філасофскі роздум над убачаным і перажытым за доўгае жыццё. Не стала таленавітага пісьменніка і шчодрага душой чалавека ў ліпені 2006 года.

1. Вызначце факты біяграфіі Я. Брыля, якія паўплывалі на фарміраванне светапогляду і творчай індывідуальнасці пісьменніка.
2. Карыстаючыся інтэрнэт-рэсурсамі, падрыхтуйце прэзентацыю на тэму «Жыццёвы і творчы шлях Я. Брыля».

Апавя-
данне
«Галя»

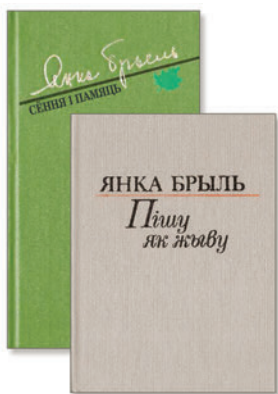
Лірычныя мініяцюры «Загадка», «Трохі пра вечнае»

Жанр міні-прозы ў творчасці Я. Брыля. Ніхто не звяртаўся да *мініяцюры* так часта і так плённа, як гэта рабіў Я. Брыль, таму нядзіўна, што яго называюць «бацькам» жанру *лірычнай мініяцюры*. Друкаваць творы малых жанравых форм ён стаў у пачатку 60-х гадоў мінулага стагоддзя. На працягу ўсёй творчасці выходзяць кнігі пісьменніка, якія ўтрымліваюць міні-прозу. Сам Я. Брыль мініяцюры размяжоўваў на такія разнавіднасці, як *замалёўкі, лірычныя нататкі, лірычныя запісы*.

Мініяцюра — замалёўка пэўнага, важнага для пісьменніка «імгнення жыцця», у якой аўтар часам перадае цэлы чалавечы характар і лёс.

Сціслы аб'ём міні-прозы не стаў перашкодай для глыбокай маральна-філасофскай насычанасці твораў. У іх выяўлена духоўна багатая асоба мастака слова, які шчыра дзеліцца з чытачом сваім роздумам над праблемамі грамадскага жыцця, сэнсам чалавечага існавання. Я. Брыль умеў радавацца жыццю, дзякаваць за тое, што яму было дадзена лёсам, а гэта — вышэйшая праява чалавечай мудрасці.

Вокладкі кніг
Я. Брыля

Свае адносіны да мастацкага слова пісьменнік выявіў у афарызме «Калі я чытаю добрую кнігу, не папракайце мяне ў гультайстве. Не хочаце прызнаць, што я працую, дык думайце, што я малюся — Слову». Гэта выказванне Я. Брыля вызначае аўтарскае разуменне сутнасці і ролі мастацкай творчасці для чалавека, веру ў вялікую духоўную сілу Слова. Менавіта духоўнае, маральнае ў жыцці чалавека і грамадства займае важнае месца ў мініяцюрах Я. Брыля, якога справядліва называюць майстрам гэтага жанру. У малой прозе пісьменніка ўвасобіўся філасофскі роздум над перажытым ім і яго народам. У 1965 годзе выйшла першая кніга

мініячур Я. Брыля — «Жменя сонечных промняў». Гэты жанр на дзесяцігоддзі стаў яго мастакоўскай візітоўкай. Лірычныя мініячюры пісьменніка ўвайшлі ў кнігі «Вітраж» (1972), «Акраец хлеба» (1977), «Сённы і памяць» (1985), «Пішу як жыву» (1994), «Вячэрняе» (1994), «Дзе скарб ваш» (1997), «Сцежкі, дарогі, прастор» (2001), «Блакітны зніч» (2004), «Парастак» (2006).

У лірычнай мініячюры **«Загадка»** (1957) Я. Брыль праз асобныя, але важныя «імгненні жыцця» героя раскрыў адзін з мільёнаў чалавечых лёсаў. **Рускі хлопец з Дона**, герой твора, да вайны праходзіў вайсковую службу ў Беларусі, быў пагранічнікам.

Хлопец тады даволі іранічна ставіўся да беларусаў, да іх талерантнасці, здольнасці прымаць жыццё такім, якое яно ёсць: «Бульба дробненькая, але многа!..» Аднак лёс прымусіў героя змяніць свае адносіны да менталітэту жыхароў Беларусі.

Пісьменнік лаканічна апісаў лёсавызначальныя моманты жыцця хлопца з Дона. Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, герою прыйшлося перажыць горкае адступленне і палон. Пасля ўцёкаў з няволі жыццё выхадца з данскай станіцы карэнным чынам змянілася. Яму далі прытулак у беларускай вёсцы, дзе людзі ўмелі спачуваць чалавечаму гору, праяўлялі міласэрнаць і клапаціліся пра яго як пра роднага: «Яны накармілі яго і прыгрэлі. Разам з імі ён узяў неўзабаве вінтоўку, стаў партызанам. Разам з імі рабіў ён тое, што — збоку відней — і Радзіма, і ўвесь прагрэсіўны свет пачалі пасля называць гераізмам».

Характар галоўнага героя раскрываецца праз падзеі, звязаныя з яго асабістым жыццёвым шляхам, а таксама праз адносіны вяскоўцаў да хлопца з далёкай станіцы. Як пра свайго сына клапаціцца беларуская жанчына-працаўніца пра параненага героя. Ён пакахаў мясцовую дзяўчыну, ажаніўся і застаўся жыць у Беларусі назаўсёды. Сярод гэтых людзей адбываецца яго сталенне, змяняюцца адносіны героя да сябе і навакольных. Спакваля рускі хлопец спасцігае духоўную прыгажосць беларускага народа, які становіцца для яго дарагім і блізкім.

Аўтар паказаў эвалюцыю духоўнага свету галоўнага героя, яго ўсведамленне сэнсу жыцця: «Хлопец нібы толькі цяпер заўважыў, як ён прырос да гэтай слаўнай лясной старонкі, як пасябраваў з людзьмі». У гэтай падказцы Я. Брыля раскрываецца прычына таго, чаму «вось ужо трынаццаць год узапар ездзіць ён у госці на ўсход, да роднага берага, да родных душ, і вяртаецца адтуль у Беларусь з тым самым дзіўным пачуццём — з дому едзе дадому, з радзімы цягне яго на радзіму... Дзве іх стала, ці што?..».

Пісьменнік шчыра радаваўся за хлопца, які не забывае мясцін, дзе нарадзіўся і вырас, а таксама аддаў любіць Беларусь, што стала для яго другой радзімай. Тут хлопец з Дона сфарміраваўся як грамадзянін і асоба.

Янка Брыль у многіх сваіх творах акцэнтаваў увагу на маральных, духоўных асновах жыцця. У мініяцюры **«Трохі пра вечнае»** (1971) майстар слова сцвярджаў, што чалавек павінен імкнуцца да адчування радасці ад успрымання неабсяжнага навакольнага свету і людзей. Гарманізуючым аспектам жыцця, на думку пісьменніка, з'яўляюцца стасункі чалавека з прыродай, у выніку чаго выдаецца магчымасць адпачыць душой і эстэтычна ўзбагаціцца.

Герой лірычнай мініяцюры «Трохі пра вечнае» ўмее заўважаць прыгажосць вакол сябе. Прырода для яго — неад'емная частка існавання: «Над Нёманам — тры векавыя дубы. Пад першым я ляжу, гляджу на другі і на трэці. Стаіць іх тут, магутных ды прыгожых, больш, аднак мне хапае і трох. Нават і двух — таго, пад якім я прылёг у цяньку, дарагім пасля пыльнай, спякотнай дарогі, і бліжэйшага, на які я гляджу значна больш».

Аўтар запрасіў чытача задумацца над заканамернасцямі хуткаплыннага і вечнага жыцця, у якім ёсць месца нараджэнню і смерці. І хоць у твор уведзены эпізод пахавання сястры лірычнага героя,

смерць не ўспрымаецца ім надзвычай трагічна. Аптымізму надае ўсведамленне таго, што падрасце ўнук памерлай сястры, які працягне жыццё.

Чалавечая жыццё асэнсоўваецца лірычным героем на фоне быцця прыроды: «Тут я іх пазнаў, маладых. Па дзюбах, па нагах — яшчэ не чырвоных, па тым, як яны, пакружыўшыся для размінкі над родным дубам, пачалі садзіцца на гняздо. Павіселі над ім, перабіраючы цыбамі, няўдала цэлячыся імі, каб хаця ж не міма». Захапленне гармоніяй прыроды прыводзіць лірычнага героя мініяцюры да ўсведамлення неабходнасці захавання гэтай вечнай непаўторнай красы: «А потым прыляцеў надубны гаспадар. Чырвананосы, чырвананогі, з жабай у дзюбе — ну, проста для малюнка ў дзіцячую кніжку». Аўтар назваў бусла «белым сцягам вясны», пары нараджэння і ўваскрэсення, якая ўспрымаецца сімвалам жыцця і яго бясконцасці: «І нежыццёвым, непраўдзівым было б замоўчваць, як, гледзячы на тое, што я бачу сам, я і ўспамінаю сказанае — ад перажытага — іншымі... Клекачыце, буслы! Няхай жыве, як сонца, вечная паэзія! І тут, над нашай ракою».

У лірычнай мініяцюры «Трохі пра вечнае» пісьменнік-філосаф сцвярджаў важнасць штодзённага жыцця чалавека ў гармоніі з прыродай, навакольным светам, са сваёй душой. У спадчыне таленавітага мастака слова, народнага пісьменніка Беларусі Я. Брыля многа твораў — роздумаў пра вечныя праявы жыцця. Да такіх твораў неабходна звяртацца кожнаму, каб асэнсаваць уласнае прызначэнне і сваю прысутнасць у гэтым свеце.

1. Паразважайце, чаму лірычныя мініяцюры занялі вызначальнае месца ў творчай спадчыне Я. Брыля.

2. Як і чаму змяніліся адносіны героя мініяцюры Янкі Брыля «Загадка» да характару і светаўспрымання беларусаў? Раскрыйце сэнс назвы твора.

3. Якія «імгненні жыцця» для лірычнага героя сталі лёсавызначальнымі і чаму?

4. Раскрыйце ідэйны сэнс мініяцюры «Трохі пра вечнае».

5. Параўнайце аўтарскую пазіцыю, увасобленую ў творы Янкі Брыля «Трохі пра вечнае», з уласным разуменнем вечнага. Падрыхтуйце пісьмовае разважанне ў жанры мініяцюры на тэму «Што мне патрэбна для шчасця?».

Паняцце пра лірычную прозу

Лірычная проза — стылёвая плынь мастацкай прозы, якая вылучаецца павышанай эмацыянальнасцю і адкрытым, непасрэдным выяўленнем аўтарскіх адносін да паказу.

У ёй спалучаюцца рысы эпічнага і лірычнага адлюстравання рэчаіснасці. Стылістычна такія творы характарызуюцца эмацыянальнай насычанасцю і адлюстраваннем пачуццяў герояў і аўтара. У лірычнай прозе дамінуе суб'ектыўны пачатак. Для яе характэрна выкарыстанне адметных сродкаў выразнасці: перавага аўтарскага «я», экспрэсія, змена моўнай інтанацыі, павышаная ўвага да дэталей і эмацыянальнага стану героя і г. д. Такія сродкі выразнасці дапамагаюць дакладна перадаваць духоўны свет герояў. Аснова кампазіцыі ў лірычнай прозе — перажыванні лірычнага героя, які амаль заўсёды з'яўляецца двойніком аўтара. Характэрныя жанравыя формы лірычнай прозы — эпістальныя, дзённікавыя, аўтабіяграфічныя творы, падарожныя нататкі і эсэ.

Жанр мініяцюры адносіцца да лірычнай прозы. У мініяцюры спалучаюцца рысы эпасу і лірыкі. Творы гэтага жанру ўяўляюць сабой невялікае, лаканічнае апавяданне, у якім амаль няма дзеяння, але ёсць суб'ектыўнае, непаўторна-асабістае ўражанне ад рэальных канкрэтных фактаў жыцця.

Лірычная мініяцюра як жанр мае спіслы аб'ём, свабодную кампазіцыю, афарыстычнасць, суб'ектыўнасць, імкненне да бессюжэтнасці і цыклічнасць.

Для твораў гэтага жанру характэрна перадача пачуццяў і ўражанняў ад успрыняцця рэчаіснасці. Менавіта таму ў лірычнай прозе ярка выражаны асобасны, суб'ектыўна-аўтарскі пачатак, індывідуальна-пісьменніцкае адлюстраванне жыцця. Асновай лірычнай прозы становіцца перадача думак пісьменніка, яго перажыванняў, рэфлексій, якія і вызначаюць асноўную ідэю твора. Пазіцыя аўтара-апавядальніка (суб'екта апавяду) у лірычнай мініяцюры становіцца цэнтрам кампазіцыі твора.

1. Назавіце адметныя рысы лірычнай прозы.
2. Якія жанры лірычнай прозы вам вядомы?

Васіль Быкаў

(1924—2003)

Усё мінае — гонар не мінае...

У. Караткевіч.

- ?** 1. Што вам вядома з урокаў гісторыі пра даваеннае жыццё ў СССР? З якімі творамі літаратуры пра той час вы ўжо пазнаёміліся? 2. Успомніце, якія творы В. Быкава вы чыталі ў папярэдніх класах. Раствлумачце сэнс назвы апавядання «Незагойная рана» і аповесці «Жураўліны крык».

Па творах Васіля Быкава свет спасцігае асаблівасці беларускага народнага характару, трагізм гістарычнага лёсу нашага народа. Творчасць пісьменніка дапамагае шукаць сцежкі да дабрыні і справядлівасці. Імя В. Быкава ўспрымаецца сёння ў свеце як сімвал мужнасці, годнасці, самабытнасці беларускага народа, як «пароль... чуласці і рашучасці... Беларусі» (Р. Барадулін). Творчасцю пісьменніка засведчаны духоўная сталасць сучаснай беларускай літаратуры, яе сусветны ўзровень. Яна гаворыць чалавецтву, што цвіце Беларусь, думае Беларусь, мае дзяржаўны гонар.

Васіль Быкаў зрабіў вялікі ўклад у станаўленне беларускай прозы XX стагоддзя, асабліва жанру аповесці. У сучаснай крытыцы існуе вызначэнне «быкаўская аповесць». Гэта невялікі твор, у якім звычайна дзейнічаюць некалькі герояў ва ўмовах выбару перад тварам смерці: цаной здрады сумленню захаваць жыццё або загінуць непераможаным, верным сваім ідэалам і перакананням. У апошнія гады В. Быкаў звяртаўся да алегарычных жанраў: баек для дарослых, прыпавесцей.

Біяграфія народнага пісьменніка Беларусі, Героя Сацыялістычнай Працы, лаўрэата Ленінскай прэміі В. Быкава напачатку складвалася звычайна і тыпова.

Васіль Уладзіміравіч Быкаў нарадзіўся 19 чэрвеня 1924 года на поўначы Беларусі — у вёсцы Бычкі Ушацкага раёна Віцебскай вобласці. Бацькі будучага пісьменніка былі сялянамі. Дзяцінства і юнацтва Васіля супалі з цяжкімі і драматычнымі гадамі нашай гісторыі — калектывізацыяй. Таму, успамінаў В. Быкаў, маленства выдалася цяжкім, скупым на радасці. Акрамя Васіля, у бацькоў было двое меншых дзяцей. Часта сям’я галадала. Пісьменнік згадваў той час: «Несправядлівасці, цяжкасці, заўсёды заклапочаны бацька, слёзы маці». Памяць захавала, як у 1930-я гады з царквы суседняй вёскі Кублічы, дзе маленькага Васіля хрысцілі, актывісты-бязбожнікі сцягвалі крыжы, а пасля раскрадалі маёмасць. Дзеці рвалі старыя царкоўныя кнігі-фаліянты і з іх лістоў, напісаных па-стараславянску, рабілі і пускалі самалёцікі. Уражанні маленства стануць пазней мастацкімі эпізодамі ў творах аўтара.

В. Быкаў з маці Ганнай Рыгораўнай

Але былі з маленства і лепшыя ўспаміны. Гэта найперш прырода роднага краю: палі, лясы, азёры, якімі багата ўшацкая зямля... Асабліва ўраджаў уяўленне хлапчука бераг возера Гародня, дзе раслі старыя дубы і нават яшчэ не сцерліся сляды паганскага капішча далёкіх продкаў. Магчыма, пад пошум хваль ды чаратоў хлопчык упершыню задумаўся над таямніцамі Сусвету, людскога жыцця і чалавечай душы. Лёс В. Быкава склаўся так, што на Ушаччыне ён жыў не так доўга, але сваё творчае вымярэнне пісьменнік пачаў менавіта з родных мясцін: «Я мала пражыў на гэтай зямлі. Але дзе б я ні быў, са мной былі вобразы гэтага краю, гэта нейкая дарожка, ручаёк, дуб і, вядома, людзі. Заўсёды ў творчасці карыстаешся тым, што заклалі ў нас родныя мясціны, людзі».

У 1935 годзе хлопчык скончыў Бяляеўскую пачатковую школу, а затым працягваў вучобу ў Кубліцкай сярэдняй школе. У гэты час у яго жыццё прыйшлі кнігі, якія літаральна паланілі ўяўленне. «Чытаў без разбору ўсё, што трапляла пад рукі. Час без кніжкі здаваўся пустым і нецікавым», — пісаў В. Быкаў у аўтабіяграфіі. Яго любімымі пісьменнікамі ў маленстве і юнацтве былі Ж. Верн, Дж. Лондан, А. Гайдар, Максім Горкі, А. Талстой. Гэта іх творы ўпрыгожылі і аздобілі ўражанні галоднага маленства і юнацтва,

захвацілі да спробы ўласных творчых сіл, абудзілі ў вясковага хлопца імкненне ў свет фантазіі з суровай рэчаіснасці 1930-х гадоў. Крыху пазней В. Быкаў адкрыў для сябе класікаў беларускай літаратуры, палюбіў творы М. Лынькова, Якуба Коласа, Янкі Маўра. Акрамя чытання, было ў юнака захапленне маляваннем. У Кубліцкай сярэдняй школе ён быў нязменным мастаком-афарміцелем насценнай газеты. Скончыўшы ў 1939 годзе восем класаў, В. Быкаў паступіў на скульптурнае аддзяленне Віцебскага мастацкага вучылішча. Аднак хутка была адменена дзяржаўная стыпендыя, а вучыць сына за свой кошт бацькам было цяжка. Таму ў 1940 годзе юнак вярнуўся зноў у вёску. «Невясёлым было тое вяртанне, але з яго пачыналася сталасць», — напіша пазней В. Быкаў. У чэрвені 1941 года юнак здаў экстрэнам экзамены за дзясяты клас Кубліцкай школы.

Вялікая Айчынная вайна застала Васіля ва Украіне ў г. Шостка Сумскай вобласці, куды пасля заканчэння школы ён прыехаў паступаць у індустрыяльны інстытут. Так перадваенная нястача і вайна перапынілі шлях юнака да навукі. З першых дзён вайны 17-гадовы В. Быкаў мабілізаваны на абарончыя работы. Быў байцом інжынернага батальёна, будаваў умацаванні, розныя ваенныя аб'екты ад Гомеля да Варонежа. Летам 1942 года яго прызвалі ў Чырвоную Армію і накіравалі ў Саратаўскае пяхотнае вучылішча. Вучыўся ён толькі адзін год, але гэта быў, па словах пісьменніка, год звышчалавечага напружання: «Дзесяцігадзінныя заняткі, земляныя работы і начныя дзяжурствы на абаронных заводах, якія люта бамбілі немцы. Нарэшце ўсё скончылася паспешлівым выпускам, пагонамі малодшага лейтэнанта і радаснай перспектывай фронту. Аднак на фронце ўсё аказалася куды болей цяжкім і складаным. У першым жа баі загінуў сябар, з якім я прыехаў з вучылішча, нямецкія танкі разграмілі наш полк. Да перамогі было далёка, ваяваць вучыліся трудна, часта на ўласных памылках і стратах... Быў два разы паранены, ляжаў у шпіталях, ваяваў у артылерыі і пяхоце, якую ніколі не перастану лічыць вялікай пакутніцай і гераіняй вайны адначасна. Аднаго толькі ўласна перажытага хапіла б на многія кнігі...» Васіль Быкаў ваяваў на 2-м і 3-м Украінскіх франтах, спазнаў трагедыі, пакуты, подзвігі і здрады. Гэта выявілася пазней у вырашэнні пісьменнікам праблемы чалавека і абставін на вайне ў яго прозе. «У гэтай вайне, — напіша пазней аўтар, — мы не толькі перамаглі фашызм і адстаялі будучыню чалавецтва. У ёй мы яшчэ ўсвядомілі сваю сілу і зразумелі, на што

самі здольныя. Гісторыі і самім сабе мы далі вялікі ўрок чалавечай годнасці».

Зімой 1944 года, у час разгрому фашысцкіх войск пад украінскім горадам Кіраваградом, батальён, у якім ваяваў малодшы лейтэнант В. Быкаў, быў разбіты варожымі танкамі. З прастрэленай нагой хлопец трапіў у санроту. Фашысцкія танкі накінуліся на тылы. Параненым байцам, хоць крыху здольным рухацца, давялося ратавацца самім, адстрэльвацца і адыходзіць праз міннае поле, рызыкуючы падарвацца. Гэтыя падзеі апісаны ў аповесці «Мёртвым не баліць».

Лейтэнант В. Быкаў

! Загінулі многія байцы, а В. Быкаў цудам застаўся жывым. Яго бацькі атрымалі паведамленне, што іх сын забіты 10 студзеня 1944 года і пахаваны на цэнтральных могілках у вёсцы Вялікая Севярынка Кіраваградскай вобласці. Смерць тады прайшла зусім побач. Варожы танк уціснуў у снег пад гусеніцы полі шыняля параненага байца. Ногі В. Быкаў паспеў інстынктыўна падабраць пад сябе.

Васіль Быкаў удзельнічаў у вызваленні Румыніі, Балгарыі, Венгрыі, Югаславіі, Аўстрыі. Стаў старшым лейтэнантам, камандзірам узвода палкавой, потым армейскай артылерыі. Яго салдацкі шлях адзначаны цяжкімі кровапралітнымі баямі. І ўсё ж ваенны лёс збярог В. Быкава дзеля жыцця, творчасці, Бацькаўшчыны. Сусветна вядомы кіргізскі пісьменнік Чынгіз Айтматаў трапна напісаў: «Лёс збярог нам Васіля Быкава, каб ён жыў і пісаў ад імя цэлага пакалення, ад імя тых, што юнакамі спазналі вайну і ўзмужнелі духам са зброяй у руках, для якіх дзень жыцця быў роўны веку жыцця».

Ваенныя гады былі вырашальнымі ў грамадзянскім станаўленні асобы В. Быкава, фарміраванні светапоглядных, ідэйных і маральных перакананняў. Франтавы вопыт праявіў, яго асабістыя мужнасць, сумленнасць, стойкасць сталі падмуркам усяго мастацка-эстэтычнага свету яго твораў. В. Быкаў пісаў: «Жорсткая, бязлітасная памяць абавязвае нас, былых салдат, быць праўдзівымі і сумленнымі да канца свайго жыцця. Яна абавязвае нас расказваць сённяшняму пакаленню ўсю праўду пра вайну, якой бы страшнай і трагічнай ні была гэтая праўда. Гэта наш грамадзянскі і пісьменніцкі абавязак перад мёртвымі і жывымі». У той час, калі пра вайну было прынята пісаць

героіка-рамантычным і ўзнёслым тонам, майстар слова, кіруючыся «праўдай адзінай», паказаў у сваіх творах, што на вайне было ўсё: гераізм, трагізм, баязлівасць, подласць.

Пісьменнікам В. Быкаў стаў не адразу пасля вайны. У 1947 годзе ён быў дэмабілізаваны, жыў у Гродне. Тут знайшоў сабе працу ў мастацкай майстэрні, дзе спатрэбіліся яго здольнасці да малявання, веды і навыкі, набытыя за кароткі час вучобы ў Віцебскім мастацкім вучылішчы. Пазней В. Быкаў перайшоў працаваць у рэдакцыю абласной газеты «Гродзенская праўда», стаў журналістам. У гэтай газеце ў 1948—1949 гадах друкаваліся яго невялікія карэспандэнцыі, якія сведчылі пра паступовае далучэнне В. Быкава да творчай літаратурнай працы. У 1949 годзе ў «Гродзенскай праўдзе» на рускай мове былі надрукаваны яго першыя апавяданні — «У той дзень» і «У першым баі». Сам пісьменнік лічыў гэтыя творы толькі спрабай пярэ.

Васіля Быкава зноў прызвалі ў армію ў 1949 годзе, і да 1955 года яму давалося служыць у розных гарнізонах ва Украіне, у Беларусі, на Далёкім Усходзе. У 1951 годзе ў час службы на Курільскіх астравах ён напісаў яшчэ два апавяданні пра вайну — «Смерць чалавека» і «Абознік» — і паслаў іх на водгук М. Лынькову. Гэтыя напісаныя па-беларуску апавяданні былі надрукаваны праз некаторы час. З названых твораў В. Быкаў пачаў адлік сваіх творчых набыткаў. У 1955 годзе ён зноў вярнуўся ў Гродна і займаўся журналістыкай. З 1956 па 1972 год працаваў літаратурным супрацоўнікам, літкансультантам газеты «Гродзенская праўда». У 1972 годзе быў абраны сакратаром Гродзенскага аддзялення Саюза пісьменнікаў БССР і выконваў гэтыя абавязкі да 1978 года.

З другой паловы 1950-х гадоў у друку сталі з'яўляцца нарысы, фельетоны, замалёўкі В. Быкава. Ён піша пра пасляваеннае жыццё. Героі многіх твораў — маладыя людзі, і пачынаючы аўтар даследаваў іх характары, узаемаадносіны, апісваў іх працу і побыт. Доўгі час В. Быкаў не быў упэўнены, што літаратура — яго жыццёвае прызвание. 1957—1959 гады — час творчага пошуку, калі былі напісаны сатырычныя мініяцюры (зборнік «Ход канём», 1960), прыгодніцкая аповесць «Апошні баец», шэраг навел маральна-этычнай праблематыкі і апавяданняў на ваенную тэму. Паступова аўтар ішоў да ўласнага адкрыцця жыцця і свету, да даследавання чалавечага характару і паводзін у розных абставінах.

Набыццю творчай індывідуальнасці, раскаванасці ў выяўленні аўтарскіх задум спрыяла грамадска-палітычная атмасфера другой паловы 1950-х — пачатку 1960-х гадоў. У другой палове 1950-х гадоў адбыўся сапраўдны прыход у літаратуру Быкава-пісьменніка, «бязлітаснага рэаліста» і аналітыка. Трагічныя падзеі вайны, незабыўныя балючыя ўражанні перапаўнялі і трывожылі душу былога франтавіка. Выспявала задума расказаць пра трагічны лёс свайго пакалення, пра тое, што паражэнні і перамогі на вайне ў значнай меры абумоўлены мінулай перадваеннай гісторыяй, што часам страты і ахвяры былі марныя... Васіль Быкаў пісаў: «Першыя дні вайны прымусілі многіх з нас шырэй раскрыць вочы ў здзіўленні. Ніколі раней не была такой відавочнай неадпаведнасць паміж тым, што ёсць, і што павінна быць... Аматы гучных і правільных фраз часам аказваўся баязліўцам. Недысцыплінаваны баец здзяйсняў подзвіг».

Пачатак Вялікай Айчыннай вайны — складаная тэма і для сённяшніх гісторыкаў і пісьменнікаў. І ўсё ж менавіта да паказу гэтага перыяду вайны звярнуўся В. Быкаў у сваім першым значным творы — аповесці «Жураўліны крык» (1959). Апісаўшы бой на безыменным чыгуначным пераездзе, пісьменнік паказаў моц духу і патрыятызм зусім маладых людзей яго пакалення, якое ўзяло на сябе адказнасць за лёс Радзімы. Пачынаючы з гэтай аповесці, В. Быкаў заставаўся верным сваёй тэме, сваім героям, абаронцам жыцця, сумленнасці і чалавечай годнасці.

У аповесцях «Здрада» (1960), «Трэцяя ракета» (1961), «Пастка» (1962), «Альпійская балада» (1963), «Мёртвым не баліць» (1965) і многіх іншых В. Быкаў сцвярджаў моц і веліч чалавечага духу ў незвычайна складаных абставінах вайны. Многія старонкі прысвечаны выкрыццю філасофіі прыстасаванства на вайне. У аснове творчых задум В. Быкава ляжыць усведамленне неаплацнага доўгу перад «забітым пакаленнем», якое нарадзілася ў 1920-я гады, гадалася ў час «вялікай будоўлі сацыялізму», першым сустрэла фашызм і заплаціла сваімі жыццямі за Вялікую Перамогу. Аднак у застоійныя гады крытыкі прыдзірліва, а часам і зусім адмоўна ставіліся да твораў пісьменніка пра вайну. Яго несправядліва абвінавачвалі ў скажэнні праўды, прыніжэнні гераічных савецкіх воінаў. Многія творчыя калектывы, саюзы, шматлікія чытачы абаранялі гонар і добрае імя пісьменніка. Праўдзіва адлюстроўваючы вайну, паводзіны, подзвігі і гібель сваіх герояў, В. Быкаў імкнуўся паказаць чытачу зло ва ўсёй

яго агіднай, разбуральнай сіле, вучыў не мірыцца з ім. Ён пісаў: «Пра герояў і гераізм пісалі і заўсёды будуць пісаць... Але ж у жыцці былі і здраднікі. Скажучь: а навошта разумець падонка? Каму гэта трэба? Не, трэба! Сто, тысяча чалавек, не раздумваючы, не хістаючыся, пайшлі на смерць за Радзіму, а тысяча першы забаяўся, а пасля здрадзіў. Чаму? Што яго прымусіла гэта зрабіць? Літаратура — чалавеказнаўства, яна павінна нам расшыфраваць псіхалагічна і маральна ўсе матывы яго дзеянняў, паставіць яго да ганебнага слупа перад усім народам...»

Раннія аповесці В. Быкава, напісаныя ў 1950—1960-я гады, выклікалі вялікую цікавасць і дыскусіі сярод чытачоў і крытыкаў. Уражвалі мужнасць і смеласць празаіка ў пастаноўцы праблем, выбары герояў твораў. Літаратуразнаўцы разважалі пра жанравыя разнавіднасці быкаўскай аповесці, давалі яго творам умоўныя назвы: «аповесць-апавяданне», «кароткая аповесць». І сам пісьменнік адзін са сваіх твораў — «Пастка» — назваў «маленькай аповесцю». Аднак «маленькая» — гэта не проста малая аб’ёмам і нескладаная сюжэтам аповесць. З гэтым азначэннем звязана творчая адметнасць аўтара: сцісласць матэрыялу і ёмістасць, змястоўнасць яго сэнсу, ідэй, вобразаў, праблем. Большасць твораў, напісаных у гэты час, тэматычна звязана з падзеямі вайны. Іх крытыкі назвалі «франтавымі» («Жураўліны крык», «Дажыць да світаньня», «Яго батальён», «Мёртвым не баліць», «Праклятая вышыня», «Трэцяя ракета» і інш.).

На мяжы 1960—1970-х гадоў у творчасці В. Быкава яшчэ больш паглыбілася праўдзівасць паказу супярэчнасцей вайны. На першы план мастак вылучаў маральна-філасофскую праблематыку з пошукамі ісціны, справядлівасці. Гэта выявілася ў «партызанскім» цыкле твораў пісьменніка пра вайну. Ён так тлумачыў свой зварот да адлюстравання партызанскай барацьбы на акупаванай фашыстамі тэрыторыі: «Вывучэнне архіўных матэрыялаў, сустрэчы з былымі партызанамі літаральна ашаламілі мяне... Адвечная тэма выбару ў партызанскай вайне і на акупаванай тэрыторыі стаіць больш востра, матываванасць чалавечых учынкаў больш складаная, чым у любой арміі». Апавяданне «Сваякі», аповесці «Круглянскі мост», «Пайсці і не вярнуцца», «Воўчая зграя», «У тумане», «Сотнікаў» і некаторыя іншыя творы з усёй відавочнасцю пацвярджаюць гэта.

Празаік адным з першых нашых сучаснікаў звярнуўся да мастацкага адлюстравання трагічных падзей беларускай гісторыі 1920—

1930-х гадоў. Бязлітасным рэалістам, а па трапным вызначэнні У. Караткевіча, «рыцарам сумлення і свабоды» быў В. Быкаў, развейваючы няведанне, паўпраўду пра той час («У тумане», «Знак бяды», «Аблава», «Сцюжа», «На Чорных лядах», «Перад канцом», «Палітрук Каламіец», «Жоўты пясочак» і інш.).

Акрамя аповесцей, якія складаюць аснову быкаўскай літаратурнай эпопеі гераізму і трагедыі, прэзіраку належыць шэраг апавяданняў. Спрабаваў ён свае сілы і ў драматургіі. Яго п'есы, у прыватнасці «Апошні шанс», ставіліся ў Маскве, Мінску, Гродне.

З другой паловы 1970-х гадоў В. Быкаў жыў і працаваў пераважна ў Мінску, пазней — у Фінляндыі, Германіі, Чэхіі. Пісьменнік у апошні перыяд творчасці звяртаўся да розных тэм і жанраў: маральна-філасофскіх праблем жыцця беларусаў у паслячарнобыльскі час («Ваўчыная яма»), апошняга перыяду вайны з фашыстамі («Пакахай мяне, салдацік»), філасофска-алегарычнага асэнсавання будучыні (кніга прыпавесцей «Пахаджане»), асэнсавання ўласнага жыцця і ўсяго перажытага. Аўтабіяграфічная кніга «Доўгая дарога дадому» (2002) стала апошняй.

У 1980 годзе В. Быкаву было прысвоена ганаровае званне народнага пісьменніка БССР. Яго творам прысуджаліся Дзяржаўная прэмія СССР (за аповесці «Абеліск» і «Дажыць да світання», 1974), Дзяржаўная прэмія БССР імя Якуба Коласа (за аповесці «Воўчая зграя», «Яго батальён», 1978), Ленінская прэмія (за аповесць «Знак бяды», 1986) і інш. У 1984 годзе В. Быкаву прысвоена званне Героя Сацыялістычнай Працы. Ён абіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, прымаў актыўны ўдзел у літаратурным і грамадскім жыцці краіны. Па аповесцях «Трэцяя ракета», «Альпійская балада», «Воўчая зграя», «Абеліск», «Сотнікаў», «Знак бяды» і некаторых іншых творах зняты кінафільмы. Творы В. Быкава перакладзены больш як на дзвесце моў народаў свету. У 1996 годзе ён быў наміраваны на Нобелеўскую прэмію.

Памёр таленавіты пісьменнік 22 чэрвеня 2003 года.

Ушанаванне. В. Быкаў
у час святкавання свайго
70-годдзя (Мінск, 1994)

 «Народная любоў да мастака была бязмернай. Яго яшчэ пры... жыцці назвалі сумленнем нацыі... Яго вялікі маральны аўтарытэт не ствараўся штучна. Ён трывала забяспечваўся ўменнем мастака дакопчацца да глыбіні праўды пра людское жыццё на скразняках часу і, вядома ж, чалавечнасцю...» (Д. Бугаёў).

Ёміста і дакладна пра значэнне твораў В. Быкава ў нашым жыцці, назваўшы яго «апосталам нацыі», напісаў Р. Барадулін:

«Нашча трэба чытаць Васіля Быкава. Нашча трэба думаць пра Васіля Быкава. Нашча трэба хінуцца душой да святла слова ягонага. Чытаць нашча, каб прычасціцца да бязлітаснай праўды, няўтульнай і мулкай, цвярозай і незалежнай, нішчымнай і раздзетай... каб ачысціцца ад похапкавасці і мітусні, ад ліслівай хлусні і марнай мітрэнгі, ад нікчэмнага гневу і самазжэрнай зайздрасці... каб святло слова існага прагнала смагу і дух, грунтавала смуткам Быкава, верай Быкава, нясхібнасцю Быкава».

1. Як уплывалі ўражанні маленства, юнацтва і кнігі на станаўленне светапогляду будучага пісьменніка?
2. Раскажыце пра шлях Быкава-салдата. Як ваенныя ўражанні адлюстраваліся ў яго творчасці?
3. Падрыхтуйце вуснае разважанне на тэму «Чаму “васільком у жыцце Беларшчыны назаўсёды застанеца Быкаў” (Р. Барадулін)?».
4. Падрыхтуйце прэзентацыю «Васіль Быкаў — класік беларускай літаратуры», карыстаючыся матэрыялам, размешчаным на электронным адукацыйным рэсурсе «Беларуская літаратура. XI клас».

Аповесць
«Сотнікаў»

Аповесць
«Абеліск»

«Знак бяды»

Аповесць «Знак бяды», надрукаваная ў 1982 годзе, займае асаблівае месца ў спадчыне В. Быкава і ў беларускай літаратуры ХХ стагоддзя. Яе з’яўленне стала падзеяй у грамадска-літаратурным жыцці. Гэта аповесць найперш пра вайну, але таксама і пра трагедыю беларускага сялянства ў гады калектывізацыі, ганебнасць калабаранцтва — здрады свайму народу і краіне. Важна, што галоўныя героі твора — не франтавікі, не партызаны, а сяляне, мірныя жыхары хутара. Пра значнасць гэтай аповесці ў разуменні нашай гісторыі слухна разважаў вядомы расійскі пісьменнік Д. Гранін: «Гэта кніга адкрывае ваеннай

літаратуры новыя магчымасці. Праз вайну аўтар раскрывае гісторыю вёскі, лёсы людзей, найважнейшыя сацыяльныя працэсы дзесяцігоддзяў, што папярэднічалі вайне...»

Актуальнасць маральна-філасофскай праблематыкі твора. Вастрыня трагедыйнага канфлікту. Аповесць «Знак бяды» не толькі на антываенную тэму, але і пра трагізм нашай гісторыі ў 1920—1930-я гады, які помніўся В. Быкаву з маленства. Асноўныя падзеі твора разгортваюцца ў час фашысцкай акупацыі ў Беларусі, на хутары, дзе жывуць галоўныя героі — **Сцепаніда і Пятрок Багацькі**. Прата-тыпамі персанажаў аповесці, па прызнанні пісьменніка, сталі яго бацькі і блізкія родзічы. Пачатак 1920-х гадоў, час заканчэння Грамадзянскай вайны, аўтар паказаў сцісла і дакладна. У прыватнасці, паведаміў, што ў вёскі і на хутары вярталіся з вайны мужчыны і дзецюкі: «Узнёслыя і ганарыстыя ад перамог над белымі, немцамі, палякамі, у вастравярхіх будзёнаўскіх шлемах... з мяшчэчкамі за плячыма, але з вялікай надзеяй пачаць новае, адваяванае ў старога жыццё». У гэты час Пятрок і Сцепаніда ажаніліся, савецкая ўлада дала ім зямлю, і яны адчулі шчасце быць гаспадарамі. Яны не верылі свайму шчасцю, часам здавалася сном, што яны маюць сваю зямлю. Але гэта радасць азмрочвалася тым, што зямля ўсё ж была не зусім свая: савецкая ўлада забрала яе ў **пана Адольфа Яхімоўскага**. Ён быў «жывым дакорам» новым гаспадарам, дажываў побач, нагадваючы Багацькам, што на чужым няшчасці шчасця не здабудзеш.

Больш панарамна ў творы адлюстраваліся суровыя рэаліі трагічных 1930-х гадоў, падзеі калектывізацыі, якія помніліся В. Быкаву з маленства: «...Раптам заплача маці. Такого ніколі не было. Калі нешта там здаралася ў іх з бацькам, яна проста маўчала. А тут наўзрыд, давячыся слязьмі, плача. Аказваецца, учора арганізавалі калгас і сёння прыехалі, забралі з засекаў у пуньцы ўсё насенне». Маці плакала, бо самім не засталася чым сеяць, не засталася жыта на хлеб нават дзецям, якіх кожны дзень трэба было карміць... Пісьменнік прызнаваўся, што дзіцячая памяць захавала шмат драм з таго часу. Ён, напрыклад, не разумеючы трагізму сітуацыі, зайздросціў сябру, які хваліўся, што паедзе ў высылку на цягніку, бо сам будучы пісьменнік у маленстве ніколі не бачыў цягнікоў... Васіль Быкаў памятаў сходы, якія ішлі некалькі дзён запар, каб прымусіць сялян ісці ў калгас. Пісьменнік сведчыў, што з васьмнаццаці гаспадароў роднай вёскі шэсць самых працавітых, руплівых, але зусім не кулакоў былі

беспадстаўна рэпрэсiраваны. Усё гэта знайшло адлюстраванне ў апавесці «Знак бяды», асабліва праз лёсы **старшыні сельсавета Лявона Багацькі, Івана Гужова, Ладзімера Багацькі і іх сем'яў**.

Сёння нашым грамадствам прызнана, што гвалтоўнае правядзенне калектывізацыі прывяло ў выніку да разарэння краіны, вынішчыла ў душы селяніна пачуццё гаспадара сваёй зямлі і любоў да працы. У пачатку Вялікай Айчыннай вайны многія зняволеныя ў турмах, высланыя ў Сібір і на Поўнач людзі, у тым ліку і несправядліва пакрыўджаныя савецкай уладай, былі вызвалены. Некаторыя з іх, помсцячы савецкай уладзе, станавіліся калабарантамі — здраднікамі, карнікамі, памагатымі фашысцкіх акупантаў. Менавіта «свае», паліцаі, распраўляюцца са сціплымі і духоўна прыгожымі людзьмі — Петраком і Сцепанідай Багацькамі.

Прыхільнік балючай, бязлітаснай праўды пра трагічную гісторыю нашага народа, В. Быкаў першым у беларускай літаратуры ў «Знаку бяды» паказаў горкую праўду 1930-х гадоў і асудзіў здрадніцтва, нечалавечую жорсткасць фашысцкіх прыслужнікаў. Праблематыка апавесці актуальная ва ўсе часы. Паказваючы змаганне добра са злом, аўтар сцвярджаў неперажоўнасць сіл добра, маральнасць, духоўную нязломнасць нашага народа.

Сцепаніда і Пятрок Багацькі: маштабнасць характараў. Праз вобразы галоўных герояў, мужа і жонкі Багацькаў, пісьменнік паказаў трагізм і бесчалавечнасць вайны. Пятрок і Сцепаніда — моцныя духам людзі, і гэта моц выяўляецца ў адказных, трагічных моманты іх жыцця. Яны носілі высокіх духоўных каштоўнасцей, уласцівых беларускаму народнаму характару. Гэтыя людзі маюць гонар і сумленнасць. Пра даваеннае жыццё герояў мы даведваемся з іх успамінаў. Вытокі духоўнасці, маральнасць герояў фарміраваліся ў іх маладосці. Яшчэ дзяўчынай некалі Сцепаніда прыйшла наймацца на жніво да гаспадара Адольфа Яхімоўскага. Ён паходзіў са знакамітага шляхецкага роду, але ад былога багацця і славы засталіся толькі хутар і прыроджаны гонар пана Адольфа. Сцепаніда старанна працавала і паважала свайго гаспадара. І ён цаніў руплівую, увішнюю, сумленную парабчанку і згадзіўся, калі яна выйшла замуж за Петрака, пусціць маладую сям'ю жыць у істопку. Пятрок да гэтага часу батрачыў на фальваркоўцаў, шукаў іншыя заробкі.

Савецкая ўлада забрала зямлю ў пана Яхімоўскага і надзяліла ёй парабкаў. Як працаўнікі-земляробы Пятрок і Сцепаніда былі рады

атрыманым дзвюм дзесяцінам зямлі. Сцепаніда, як пісаў пісьменнік, «проста гатова была скакаць ад радасці — гэта ж падумаць: яны займаюць сваю зямлю, і без грошай, без сваркі, без судоў і прашэнняў — атрымаюць і ўсё». Аднак сумленне не давала спакою: ці справядліва гэта — узяць чужую зямлю і раздаць яе іншым? Сцепаніда шкадавала нямоглага гаспадара, які ціха і адзінока дажываў век. З крыўдай пан Яхімоўскі сказаў былым парабкам: «Бярыце, цяпер усё ваша. <...> Быў грэх квапіцца на чужое. На чужым і дармовым шчэнсця не бэндзе. Мне вас шкада». Словы пана Яхімоўскага аказаліся прарочымі...

Пакуты сумлення доўга не пакідалі Сцепаніду і Петрака. Былі бяссонныя ночы, поўныя трывожных прадчуванняў. Апісваючы гэта, В. Быкаў падкрэсліваў высокую маральнасць сваіх герояў, галоўным суддзёй якім было ўласнае сумленне. Але так склалася жыццё. Пісьменнік дакладна перадаў трапяткую любоў і святую пашану Петрака і Сцепаніды да карміцелькі-зямлі. Ідучы з мужам на агледзіны ўжо сваёй зямлі, «Сцепаніда дастала з палічкі свянцонья галінкі вярбы, завязала ў хусцінку кавалак прыхаванага з Вялікадня куліча. Чысцей апануўшыся, яны ўдваіх пайшлі на агледзіны поля». Галоўныя героі імкнуліся будаваць сваё жыццё па працоўных і этычных традыцыях продкаў. Савецкая ўлада спачатку выклікала ў іх давер і надзею на магчымасць справядлівых адносін паміж людзьмі. У характарах галоўных герояў шмат таго, што адвеку было ў душы беларуса: жаданне жыць сумленна, ісці да людзей з дабром, жыць з працы сваіх рук, потам і мазалямі здабываць кавалак хлеба.

Але жыццё быццам папярэджвала герояў, што не ўсё складзецца шчасліва. Жыццё Петрака і Сцепаніды суправаджалі знакі бяды, і ў гэтым прачытваецца глыбокі маральна-філасофскі сэнс твора. У пачатку іх сумеснага сямейнага жыцця бяду прадказвалі словы пана Яхімоўскага пра марнасць спадзяванняў на чужой бядзе будаваць шчасце. Ды і сама нехрысціянская смерць пана Адольфа, мёртвы жаваранак у жытнёвай руні Багацькаў таксама былі знакам няшчасця. «Бедавала Сцепаніда сама не свая ад гэтага яўнага знака бяды. Нейкі час яны не ведалі, што рабіць, ашаломленыя, стаялі на мяжы над маленькай мёртвай птушачкай... Сцепаніда нават заплакала, і Пятрок не суцяшаў яе: мусіць, самому было не лепей...» Каб адвесці ўсе нягоды ад зямлі і гаспадаркі, Пятрок зрабіў вялікі крыж і ўстанавіў яго на ўзгорку. У творы назва «Галгофа» і вобраз крыжа сімвалізуюць

Кадр з кінафільма «Знак бяды»
(рэж. М. Пташук)

лёс Петрака і Сцепаніды, іх ахвярную хлебаробскую працу, бясконцаю святую веру ў карміцельку-зямлю, у вышэйшую справядлівасць і пакутніцкую смерць герояў.

Пятрок па характары вельмі цярплівы, трывалы. Памяркоўнасць паводзін свайго героя падкрэсліваў аўтар: «Ціхі і мяккі — гэткі, якімі была большасць у Выселках: страхавіты, зважлівы, трохі набожны». Калі Сцепаніда адразу супраціўляецца з'яўленню на іх хутары паліцаяў і немцаў, дык Пятрок спачатку спрабуе неяк прыстасавацца да нечалавечых умоў акупацыі. Сцепаніду то злуе, то цешыць стрыманасць характару мужа. Асаблівасці яго натуры вельмі дакладна перададзены праз думкі Сцепаніды: «Колькі яна натузалася за жыццё з гэтым Петраком ды і насварылася... <...> Быў аж залішне добры па цяперашнім часе, ды і па ранейшым таксама. Гэткая ўжо натура: хутчэй аддасць, чым возьме. Лягчэй саступіць, чымсьці даб'ецца. Не любіў сварыцца, яму ўсё каб ціха». Аднак у цяжкі і няпэўны ваенны час Сцепаніда вельмі баіцца страціць Петрака. Душэўна далікатны, стрыманы, ён спадзяецца задобрыць паліцаяў, адкупіцца ад іх гарэлкай, каб пакінулі хутар і іх, сталых мірных людзей. З болям і распаччу думае Пятрок пра акупацыйныя парадкі, калі жыццё чалавека залежыць ад паліцаяў, якія «людзей страляюць, нібы сабак». Упэўніўшыся, што прыстасавацца да нечалавечых умоў нельга, гэты цярплівы і трывалы селянін выказвае паліцаям агіду і нянавіць да іх. Так у бязвыхадных абставінах выяўляюцца адвага і мужнасць, духоўная нязломнасць героя. За чалавечую годнасць, лепшае жыццё, якое некалі наступіць, плаціць сціплы гаспадар хутара самай вялікай цаной — жыццём. Пятрок не апусціўся да ўслужэння паліцаям і акупантам. У яго высакародным бунце бачыцца гераізм. І гіне ён не як ахвяра, а як герой, з перакананнем, што вернецца яго сын Федзька і здзейсніць святую помсту.

Сцепаніда па характары шчырая, рашучая, у пэўным сэнсе праўдашукальніца. Яшчэ да вайны, у час калектывізацыі, яна намагалася адстойваць справядлівасць, але гэта ёй удавалася не заўсёды. З прыходам акупантаў яна цвёрда вырашыла не ісці на кампраміс. Сцепаніда адразу пачынае ім супрацьстаяць, хоць добра разумее

слабасць свайго пратэсту. Баявітасцю характару яна дапаўняе стрыманага і ціхмянага Петрака. Пісьменнік паказаў, як у душы і сядомасці Сцепаніды высыпае рашучасць не ісці на ўступкі, нават дробязныя, ні немцам, ні паліцаям. Яна іх лічыць нелюдзямі і пражне помсты. Вырашыўшы не даць малака немцам, Сцепаніда ахвяруе вельмі дарагім у час вайны — каровай. Потым крадзе ў ворагаў вінтоўку і кідае яе ў калодзеж, за апошняга парсючка купляе бомбу ў сквапнага аднавяскоўца **Карнілы**. Пасля гібелі Петрака, збітая паліцаямі да паўсмерці, яна здзяйсняе гераічны ўчынак, помсцячы за ўсе здзекі, баронячы свой двор і сваю зямлю. Акружаная паліцаямі, жанчына зачыняецца ў істопцы, аблівае хату і сябе газай і падпальвае. Палаючае сялянскае жыллё ператвараецца ў непрыступную крэпасць, дзе Сцепаніда ўжо непераможная і недасягальная для ворагаў. Такі ўчынак галоўнай гераіні — сведчанне яе нязломнасці, роўнай вялікаму подзвігу.

Эпізоды гібелі Петрака і Сцепаніды глыбока сімвалічныя. Гэтай сімвалічнасцю прасякнуты ўвесь твор, на што ўказвае яго назва. Надзвычай шматзначнае тое, што Пятрок і Сцепаніда гінуць не ад рук фашыстаў, а ад рук сваіх аднавяскоўцаў-паліцаяў. Гібеллю Петрака і Сцепаніды аўтар адначасова перасцерагаў, што разбурэнне духоўнасці, векавой народнай маралі, жорсткасць адносін грамадства да чалавечай асобы намнога страшнейшыя за акупацыю.

Зварот аўтара да эпізодаў даваеннага жыцця. Васіль Быкаў адным з першых у нашай літаратуры пачаў асэнсоўваць і адлюстроўваць трагедыю беларускага народа ў гады калектывізацыі. Зварот да памяці пра мінулае герояў, перажытае — важны творчы прыём, якім карыстаўся В. Быкаў у большасці твораў. Упершыню ў аповесці «Знак бяды» мінулае герояў — іх даваеннае жыццё — набывае раўнапраўнае мастацкае адлюстраванне з жыццём у акупацыі. Пісьменнік выявіў сувязь мінулага з сучасным, абгрунтоўваючы матывы паводзін і ўчынкаў герояў у час вайны. Гэта датычыцца вобразаў як Петрака і Сцепаніды, так і здраднікаў-паліцаяў.

У аповесці «Знак бяды» падзеі таго часу мы бачым праз успаміны галоўных герояў, пераважна Сцепаніды. Шчырая і сумленая, яна імкнулася жыць па справядлівасці, верыла ў новае сацыялістычнае жыццё. Але гэтая вера не зрабіла яе, як і многіх, жорсткай, бяздушнай выканаўцай рэзальцый раённага начальства. З уласцівым ёй пачуццём справядлівасці Сцепаніда пратэстуе супраць раскулачвання і высылкі

сумленных гаспадароў-працаўнікоў, якімі былі сем'і Ладзімера Багацькі, Лявона Багацькі, Івана Гужова.

У новым савецкім жыцці, да якога пацягнулася Сцепаніда, яе многае здзіўляла, многае было незразумелым. Яна на пэўны час акрыяла душой, бы памаладзела, хадзіла на лікбез, стала членам камітэта беднаты. Затым, хоць з насцярожанасцю, перасварыўшыся з Петраком, уступіла ў калгас. Іншыя ж высялкоўцы ставіліся да калгаса з недаверам, назіралі за справамі першых калгаснікаў і сумняваліся. Але зверху, з раёна, нават з вобласці, усё ездзілі і ездзілі «разумныя людзі», прымушалі недаверлівых уступаць у калгас, спачатку пагражалі, а потым і раскулачвалі гаспадароў.

Найбольш выразна пра суровы і бязлітасны час калектывізацыі сведчаць эпизоды-малюнкі сходаў і пасяджэння камітэта беднаты ў Выселках. На іх адбываліся спрэчкі мясцовых актывістаў, раённых упаўнаважаных з сялянамі, якія не верылі ў поспех калгасаў, не хацелі пазбаўляцца нажытай цяжкай працай уласнай гаспадаркі. Агітуюць за калгас упаўнаважаныя **Касмачоў** і **Новік**, старэйшы сын мясцовага селяніна **Недасекі**. Касмачоў, як адзначыў аўтар, былы настаўнік гісторыі. На сходах ён падбіраў разумныя словы, яму людзі верылі, «націскаў на сазнацельнасць серадняка». Вясковы хлопец Недасека, стаўшы пры савецкай уладзе начальнікам, змяніў бацькава прозвішча — стаў Новікам. «Спрытны быў і ў дзяцінстве, няблага вучыўся ў школе, а пасля — на настаўніка ў Віцебску, але настаўнікам рабіць не схацеў, падаўся ў кіраўнікі».

Сцепаніда заўважае, што Новік не саромеецца сваіх людзей, трымаецца па-начальніцку, «дзелавы, кажучь, дужа парцейны». Ён патрабуе правесці раскулачванне ў роднай вёсцы, хоць добра ведае: яго аднавяскоўцы — беднякі. Але такім спосабам хоча запалохаць людзей, якія, баючыся невядомасці, не ідуць у калгас. Новіку асмеліўся запярэчыць толькі старшыня сельсавета **Лявон Багацька**. Упаўнаважаны тут жа абвінавачвае яго: «Як будзе — партыя сказала. <...> Перш-наперш самім трэба стаць сазнацельнымі. А во вы самі — вы ж заражаны душком укланізму. Я вот гляджу, часнасобственніцкія тэндэнцыі для вас важней, чым рашэнні партыі». Відавочна, што адным са спосабаў стварэння характару мясцовага кіраўніка з'яўляецца яго маўленне — выказванні, напоўненыя тагачаснымі палітычна-агітацыйнымі выразамі. Гэты ж Новік настойліва прапануе даць «адпор сабатажнікам калгаснага руху» і раскулачыць Гужова Івана

«як кулацкага падпявалу і сабатажніка». Новік і сам прызнае, што ў яго суседа Гужова «зямлі небагата», але яго віна ў тым, што ён упарта не хацеў ісці ў калгас. Гэты селянін быў не багацейшы за іншых, а больш руплівы і цягавіты ў працы. Апраўдваючы аднавяскоўца, Сцепаніда разважае: «Меў двух сыноў, работнікаў у самай сіле, а тры мужыкі ў гаспадарцы — гэта табе не тры бабы». Так праз думкі Сцепаніды паказваецца драматызм падзей калектывізацыі. Яна паспрабавала абараніць Гужа (так яго звалі аднавяскоўцы), сказала, што гэта несправядліва, і тут жа сама выклікала гнеў Новіка і пачула пагрозы: «Якая справядлівасць, цётка? У вас цемрашальства ў галаве, адсталася ўяўленне пра нейкую някласавую справядлівасць! А мы, бальшавікі, кіруемся адно класавай справядлівасцю: ніякай пашчады ворагу! Той, хто стаіць на нашым шляху, нам вораг, і мы яму ламаем хрыбет. Інакш новага жыцця нам не бачыць. <...> У вас капітулянцкія, праваўкланісцкія погляды, якія трэба бязлітасна выкараніць!» Збянтэжаная, спалоханая, Сцепаніда засумнявалася: можа, так і трэба, Новік жа адукаваны чалавек, лепш ведае... Раскулачванне Гужа, пагрозы Новіка прымусілі сялян пасля васьмі сходаў уступіць у калгас. Тры дні камісія па абагуленні гаспадарак хадзіла па дварах, апісвала, хто што павінен аддаць калгасу: кароў, коней, плугі, насенне... У дварах часта чуўся плач жанчын, якія не хацелі аддаваць набытае з працы сваіх рук у калектывы.

Пісьменнік пераканаўча паказаў, як віхурна-незразумелы новы час даў магчымасць зрабіць кар’еру зайздросным, нікчэмным, амаральным людзям, якія потым выкарыстоўвалі сваё становішча, каб помсціць тым, хто быў лепшы за іх. Такім у аповесці з’яўляецца і **Патап Каландзёнак**. Ён, зразумеўшы і ацаніўшы магчымасці новага жыцця, пачаў праяўляць «класавую пільнасць»: пісаў паклёпы на аднавяскоўцаў і пасылаў іх у раённую газету. Селькору-даносчыку верылі, яго допісы друкавалі, бо чыноўнікам-кар’ерыстам патрэбны былі высокія паказчыкі і па калектывізацыі, і па раскулачванні. Па паклёпніцкім даносе Каландзёнкі чарговай ахвярай раскулачвання стала працавітая сям’я Ладзімера Багацькі.

Сцепаніда спрабавала абараняць праўду і чалавечнасць у гэты складаны час. Па яе перакананні, кожнаму чалавеку «трэба быць памяркоўным, ашчадным, справядлівым і добрым. Бо тваё зло супраць некага можа абрынуцца яшчэ з большай сілай назад, на цябе самога, тады ой як стане балюча». Несумненна, у гэтых радках гучыць і

аўтарскі роздум пра меру адказнасці кожнага чалавека за свядомае або міжвольнае зло. Гэты маральны прынцып прымушае Сцепаніду рашуча выступіць супраць гвалтоўнай калектывізацыі.

У творы пісьменнік паказаў шэраг трагедый з жыцця высялкоўцаў, якія былі абумоўлены рэпрэсіямі. Несправядлівага раскулачвання сям’і Ладзімера Багацькі не вытрымлівае малады міліцыянер **Васіль Ганчарык**. У адчайным кроку разумнага і сумленнага юнака трэба бачыць не толькі яго асабістую драму, але і пратэст супраць несправядлівасці, якую чынілі людзі ў адносінах адзін да аднаго. Нават шчырага прыхільніка калгасаў — старшыню Лявона Багацьку — потым беспадстаўна арыштавалі. Сцепаніда збірала подпісы ў яго абарону і адправіла Петрака ў Мінск да старшыні ЦВК Беларусі Аляксандра Чарвякова, каб ён дапамог вылучыць з бяды сумленнага чалавека, названага ворагам савецкай улады.

Упершыню ў аповесці «Знак бяды» В. Быкаў звярнуўся да стварэння вобраза канкрэтнай гістарычнай асобы. У творы выразна паказаны лепшыя якасці чалавека і кіраўніка **Аляксандра Чарвякова**, яго дэмакратызм, чалавечнасць, разуменне супярэчнасцей тагачаснага жыцця, спагада да чалавека працы. Гэта выявілася ў адносінах Чарвякова да калгаснікаў — Петрака і Сцепаніды. Сёння вядома, што гэты дзяржаўны дзеяч, як і многія іншыя, стаў ахвярай сталінскіх рэпрэсій. Васіль Быкаў пераканаўча паказаў, што ў перадваенны час Галгофай была ўся Беларусь і тое, што адбывалася, — вялікая нацыянальная трагедыя.

Асуджэнне прыслужнікаў акупацыйнага рэжыму. Недасека, Гуж, Каландзёнак. Што такое чалавек перад знішчальнай сілай абставін? Зноў і зноў у кожным творы ўзнікаў гэта пытанне В. Быкаў, прасочваючы ўчынкі і лёсы не толькі духоўна моцных людзей, але і людзей слабых, нікчэмных. Шмат увагі ў гэтым творы ўдзяліў прэзаік вобразам прыслужнікаў акупантаў, якія чынілі здзек над мірным насельніцтвам. Менавіта паліцаі, «свае» людзі-нелюдзі загубілі Петрака і Сцепаніду. Пісьменнік дапамагаў чытачу зразумець прычыны маральнага падзення паліцаяў, расказваючы пра драматычныя падзеі 1930-х гадоў. У кожнага з іх быў свой шлях да здрады, аднак у многіх выпадках, паказваў В. Быкаў, паліцаямі станавіліся людзі, якіх пакрыўдзіла савецкая ўлада. Асабліва лютуе **Зміцер Гуж**, сын селяніна Івана Гужова, якога ў гады калектывізацыі несправядліва раскулачылі. Яшчэ з тых гадоў ён затаіў вялікую крыўду і нянавісць да

савецкай улады і яе прыхільнікаў. Калі прынялі рашэнне аб раскулачванні іх сям’і, ён падаўся ў банду. А ў час вайны, дачакаўшыся свайго моманту, хоча адпомсціць усім былым актывістам і аднавяскоўцам за несправядлівыя адносіны да бацькі. Разам з такімі ж здраднікамі, Патапам Каландзёнкам і Антосем Недасекам, ён з’яўляецца на хутары Багацькаў, паводзіць сябе нахабна, вымагаючы вышійку і «закусь». Паліцай баяцца вяскоўцы, бо здраднікі нядаўна расстралялі «захожага чырвонаармейца», павесілі двух камуністаў, адзін з іх быў дырэктарам школы. Гуж камандаваў справамі над местачковымі яўрэямі, рабаваў і дзяліў іх нажытак паміж паліцаямі, даваў інструкцыі іншым карнікам. Людзі памятаюць, што Зміцер Гуж быў з маленства ліхі, падлеткам абіраў сады, крыўдзіў меншых, разбойнічаў. Ён з дзіцячых гадоў узненавідзеў зямлю і працу на ёй («А начарта яна мне? Я яе з дзеціх лет зненавідзеў. Пляваў я на зямлю»). У калектывізацыю ён некуды ўцёк ад раскулачвання, а ў вайну з’явіўся з вінтоўкай у руках, каб помсціць за мінулае. Гуж пагражае Сцепанідзе справай за тое, што была калгаснай актывісткай, тлумачыць прычыны свайго здрадніцтва: «Ну... ты ў мяне дажджэшся! <...> Я не забудуся, з чыёй ласкі на чужой зямлі гора мыкаў. Я цяпер чаго сюды прыбіўся? <...> Думаеш, немцам служыць? Чхаў я на немцаў. Мне трэба расчытацца з некаторымі. З калхознічкамі... Што тут раскашавалі, як мой бацька на Салаўках канаў». Помслівы, бязлітасны, амаральны паліцай цешыцца ўладай над людзьмі, якую далі яму акупанты, не баючыся ні людскога, ні боскага суда: «Я ўсю жыццё быў падначалены, малы чалавек. Усяго бойся. А цяпер у мяне ўласць! Поўная. Я ж цяпер для вас вышэй, чым сельсавет. Вышэй, чым райкам. <...> Я ж магу любога... стрэльнуць. <...> А магу і наградзіць...» Сцепаніда памятала руплівага, працавітага старэйшага брата паліцай, яго сумленнага, нават набожнага бацьку, яна не разумее, адкуль у Зміцера столькі нянавісці і лютасці да людзей. Ёй горка, што і зараз, як і ў калгасныя часы, зноў свае здзекуюцца са сваіх.

Паліцаі Каландзёнак і Недасека такія ж небяспечныя, як і Гуж. Патап Каландзёнак, па аўтарскай характарыстыцы, «ні мужчына, ні баба». Гэта няшчасны, у многім абдзелены прыродай чалавек, злосны па натуре, які ў час вайны адчуў, што прыйшла яго пара. Да вайны ён жыў з хворай маці ў будынку пры сельсавеце, выконваў розныя даручэнні прадстаўнікоў мясцовай улады. Меў выгляд маўклівага

пераростка, прыглядваўся, прыслухоўваўся да ўсяго, «пачаў гарнуцца да... спраў дарослых, бывала, не прапускаў ні аднаго сходу, з ранку да позняй ночы тырчэў у сельсавеце, слухаў, маўчаў». А потым пісаў нататкі ў раённую газету. Сцепаніда ўспамінае, што нават у маленстве дзеці не любілі гэтага маўчуна, не гулялі з ім, хоць Патап нікога не крыўдзіў, «заўсёды ён быў сам па сабе». Вяскоўцы адносяцца да Каландзёнкі з агідай і адначасова баяцца яго. Усе памятаюць, колькі гора прыносілі яго паклёпніцкія даносы яшчэ ў даваенны час. Па адным з іх была беспадстаўна раскулачана сям'я Ладзімера Багацькі. Сцепаніда памятае, як у час калектывізацыі Каландзёнак разжыўся на добрыя «рэквізаваныя» боты. Малады, пісьменны, ён «усё рабіў быццам бы правільна, а нічога, апроч крыўды і нянавісці, да сябе не выклікаў у вяскоўцаў». Перад вайной Каландзёнак быў прызваны ў войска, але праз месяц «схуднелы, у вайсковых трантах» вярнуўся: немцы адпусцілі з лагера для ваеннапалонных. «Дык во цяпер ад'ядаецца на паліцэйскіх харчах», — з непрыязнасцю думае пра яго Сцепаніда. Каландзёнак гатовы страляць і забіваць не разбіраючыся. Ён не мае ні павагі, ні літасці да сваіх аднавяскоўцаў. У паліцыю ідзе, каб выратаваць сваё жыццё, эгаістычны разлік у яго на першым плане. Для Каландзёнкі і такіх, як ён, не існуе высокіх маральных, гуманістычных ідэалаў.

Антось Недасека як быццам ціхі і бяскрыўдны паліцай. Гэта знешне сімпатычны малады мужчына. Ён з'яўляецца на хутары Багацькаў разам з мясцовымі паліцаямі, выконвае ўсе даручэнні Гужа, нават скардзіцца Сцепанідзе, што і яго Гуж абяцаў застрэліць. Ён просіць у Сцепаніды паесці, і яна нават шкадуе яго («гэты сапраўды, як ягня»). Ад яго Сцепаніда даведлася пра неўзарваную бомбу, якая ляжала ля моста, але нехта падабраў. Антось Недасека тлумачыць, што ў паліцыю ён пайшоў, баючыся, каб яго не расстралялі з-за брата — савецкага работніка Новіка, што ён клапаціцца пра выратаванне сваіх шасцярых дзяцей, што паліцаем стаў па прымусе Гужа. Сцепаніда ўшчувае, што ён дарэмна запляміў сябе здрадай. Недасека шукае сабе апраўданне: каб не дзеці, збег бы куды ў лес. Ратуючы сваіх дзяцей, ён гатовы адбіраць жыцці ў іншых, забіваць. Абмежаваны, маральна прымітыўны прыстасаванец, Недасека служыць злу. Ён гатовы дакладна выканаць самыя злачынныя загады сваіх гаспадароў, абы толькі непрыемнасці не кранулі яго. Некалі Антось падладзіўся да савецкай улады, спекулюючы сваёй беднасцю і многа-

дзетнасцю. Зараз таксама прыстасоўваецца, дбаючы толькі пра сябе. Размова Сцепаніды з Недасекам раскрывае яго агіднасць, прадажнасць. Праз думкі гераіні аўтар даў яму трапную характарыстыку: «...такіх не навучыш, нічога ім не зразумець, бо далей свайго карыта ім не дадзена бачыць. Такія ад прыроды сляпыя да маленькага пробліску чалавечнасці, дбаюць толькі аб сабе і апраўдваюцца часам дзецьмі. Божа, што будзе яшчэ з іхніх дзяцей, што яны пярэймуць ад гэтых во таткаў?»

Пятрок і Сцепаніда ўступаюць у смяротны паядынак з узброенымі, пазбаўленымі літасці і прыстойнасці паліцаямі. Праз роздумы Багацькаў пісьменнік паказаў, што парушэнне спрадвечнай народнай этыкі, хрысціянскіх уяўленняў пра дабро і зло вядзе грамадства да амаральнасці і ўсёдазволенасці, да самага страшнага падзення і злачынства — забойства свайго брата, суседа. Народная маральная ацэнка здраднікам у творы даецца і словамі «нелюдзі», «звяругі», «гадаўё». Аўтар разам са сваім героем Петраком запрасіў і нас да роздуму пра вайну як пра чуму, пра вялікае гора, якое яна нясе: «Але калі гэтая чума праз сваіх, вясковых, тутэйшых людзей, вядомых усім да трэцяга калена, якія раптам перасталі быць тымі, кім былі ўсё жыццё, а зрабіліся нелюдзьмі, звар’ём, падуладным толькі гэтым набрыдам-немцам, тады як разумець тое? ...ці, можа, яны і не былі людзьмі, адно прытвараліся імі ўсе гады да вайны, якая разбудзіла ў іх зваруг...» Васіль Быкаў, у каторы раз паставіўшы сваіх герояў у экстрэмальныя ўмовы, правяраў іх на людскасць, імкнуўся спасцігнуць меру чалавечага ў чалавеку.

Глыбокі псіхалагізм аповесці. Аналітычнае даследаванне В. Быкавым духоўнага свету і маральнага аблічча герояў дазваляе гаварыць пра псіхалагізм як важную рысу яго пісьменніцкага стылю. Аўтарскі псіхалагізм у аповесці «Знак бяды» раскрыўся ў поўным і падрабязным выяўленні пачуццяў, думак, перажыванняў многіх герояў твора, але найперш Петрака і Сцепаніды. Так, напрыклад, стрыманы, міралюбны характар Петрака пісьменнік ужо ў пачатку твора паказаў праз яго размову са Сцепанідай, у якой гучала няўпэўненае спадзяванне героя, што, можа, удала ім на хутары спакойна перачакаць вайну і нашэсце чужынцаў: «Нічога, як-небудзь... Мы перад імі невінаватыя. А калі з імі па-добраму, дык, можа, і яны... Не з’ядуць, можа...»

Ён казаў так, падбадзёрваючы сябе і супакойваючы жонку, хоць сам не менш за яе сумняваўся: а ці так гэта? Ведаў і адчуваў толькі тое, што трэба пераседзець ліхую часіну, а там, можа, што зменіцца.

«Не век жа быць гэтай вайне». Аўтар перадаў кволя спадзяванні Петрака, што ўдасца пазбегнуць бяды ў ваеннае ліхалецце, калі «паводзіць сябе як мага абачлівей і цішэй. <...> Няўжо, калі ён іх не зачэпіць, яны без жаднай прычыны будуць да яго прыдзірацца? Што ён, нейкі начальнік ці парцейны, ці хоць бы яўрэй з мястэчка? Слава богу, тутэйшы, беларус і хрышчоны ў хрысціянскую веру, селянін, калгаснік — такі самы, як і ўсе навакол».

Стрыманы, засяроджаны характар гэтага героя падкрэсліваецца ўказаннем аўтара, што Пятрок любіў заставацца «сам-насам з думкамі ў цішы». Пра глыбіню і адоранасць ад прыроды сведчыць яго талент музыкі — скрыпача-самавучкі, які ў лепшыя часы іграў на вясковых святах. На працягу твора аўтар з вялікай псіхалагічнай перакананасцю паказваў, як даводзіцца Петраку мяняць свае адносіны да падзей, акупантаў і мясцовых здраднікаў-паліцаяў. Іх гвалт і вераломства ператвараюць гэтага ўжо немаладога мірнага жыхара ў барацьбіта за свой дом, сваю зямлю, у рашучага, смелага і ахвярнага героя. І гэта падкрэсліў аўтар-псіхолаг, апісваючы апошнія эпізоды жыцця героя: Пятрок *«усё болей рашуча ішоў насустрач паліцаям. <...>*

— Гады вы, нямецкія запраданцы... <...> Застрэліце? Дык страляйце, чорт вас бяры! — *з нечаканай рашучасцю*, ад якой сам спалохаўся, закрычаў Пятрок і патрос у паветры сцятымі ў кулакі рукамі. — Страляйце!!! <...> Я вас *не баюся!* І Гітлера вашага *не баюся!* <...> Сын мой прыйдзе... Ён вам пакажа... <...> Федзька прыйдзе!..»

Асабліва ўважліва, шматпланавы і дэтальны пісьменнік даследаваў ўнутранае аблічча, душэўнае жыццё Сцепаніды, паказваў то драматычныя сумненні гераіні, то рашучыя дзеянні ў розных абставінах. Аўтар на працягу твора падкрэсліваў бескампраміснасць, прынцыповасць характару гераіні. Яшчэ з даваеннага часу высялкоўцы, аднавяскоўцы Сцепаніды, памятаюць яе сумленнасць і смеласць: некалі на калгасным сходзе яна ў прысутнасці прадстаўніка раёна «збэсціла» клапаўшчыка, злодзея і п'яніцу, і таго знялі з працы і нават хацелі судзіць. Сцепаніда абараніла жанчын-калгасніц, на якіх злашліўцы ўзвялі марны паклёп, што яны крадуць лён. Яна намагалася знайсці паратунак ад несправядлівай гвалтоўнай калектывізацыі ў Выселках і ваколіцах, беспадстаўных раскулачванняў сваіх працавітых землякоў. Але гэта адважная і сумленная жанчына была бездапаможнай у тых абставінах. Васіль Быкаў псіхалагічна дакладна апісаў балючы перажыванні Сцепаніды, звярнуў увагу на яе смеласць выказвацца, горача і эмацыянальна пратэставаць супраць несправядлівасці —

адкрыта, перад усімі, на сходзе. З псіхалагічнай дакладнасцю майстар слова перадаў Сцепанідзіны гнеў і абурэнне гвалтам, што чынілі партыйныя актывісты над працавітымі вяскоўцамі, сярод якіх не было багацеяў, «класавых ворагаў», «прыгнятальнікаў»: «Голас яе напяўся ў нервовай узрушанасці, і гэта ўсе адчулі. <...> Яе ўсю хапіла нейкая ўнутраная гарачка, плечы адразу спатнелі, вочы заслала невідучым туманам, хвіліну яна не ведала, што сказаць ім і што падумаць самой. А яны ўсе тут — мужчына за сталом, Касмачоў ля яго, аднавокі Лявон і нават Ганчарык — з нейкай напружанай увагай знямелі і толькі чакалі, што скажа яна. І яна дужа не ў лад са сваімі пачуццямі зарагатала нядобрым нервовым рогатам, якога аж сама спалохалася, бо адчула, што гэты яе смех вось-вось абарвецца нечым жажлівым.

— Дурні вы! — раптоўна прыцяўшы смех, выпаліла яна. — Ёлупы! Каго раскулачваеце? Тады ўсіх раскулачвайце! Усіх да аднаго! І калгаса не трэба будзе. І ніякага клопату. Давайце ўсіх! І мяне таксама — парабчанку пана Яхімоўскага. І яго вунь — беззямельнага Ганчарыка! Усіх!»

Пісьменнік падкрэсліваў важнейшыя рысы характару гераіні — шчырасць, спагаду ў адносінах да людзей і імкненне да справядлівасці: яна была абурана намерам беспадстаўнага раскулачвання вяскоўцаў-працаўнікоў, гэтай «відавочнай несправядлівасцю». Сцепаніда звяртаецца да кіраўнікоў сходу, якія, па трапнай ацэначнай характарыстыцы аўтара, «спакойна сабе сядзелі, як пні, — нязрушна, упэўнена». Пісьменнік паказаў, як гэта жанчына абараняе сваіх людзей: «*А справядлівасць не трэба? Калі ўжо да беднякоў дайшло! Дык хіба справядліва? Вы, разумныя людзі, хіба вы не бачыце! <...> Нельга, каб свае — сваіх! <...> Гэта ж усе людзі навокал бачаць, а вы...*»

Рашучасць гераіні змагацца з несправядлівасцю аўтар перадаў і пры дапамозе экспрэсіўна напоўненых дзеясловаў, якія падкрэсліваюць яе псіхалагічны стан: «*Яна шыбанула ў дзверы, размашыста бразнула імі знадворку. <...> Яна бегла ўтаптанай дарогай... слёзы цяклі па яе зяблых шчоках, а ўнутры ў яе ўсё галасіла, і яна не ведала, што рабіць. Яна толькі адчувала... што трэба нешта зрабіць, некуды бегчы, звяртацца да некага. Але куды бегчы і да каго звяртацца? <...> Сцепаніда прыбегла на хутар... <...> Яна забегла ў хату... уханіла кошычак...*»

Веліч, стойкасць характару Сцепаніды выявіліся і ў час вайны. Яна з трывогай думала, што «з Петраком у такі кляты час прападзеш

напэўна», папракала Петрака за яго чалавечую мяккасць: «Няма жаднай цвёрдасці, мужчынскай самавітасці, з кожным ён гатоў быў пагадзіцца». Сцепаніда ведала, што нахабнікам, ілгунам трэба даваць адпор, каб «не ўзбіліся на карак». Калі ўзброеныя паліцаі Гуж і Каландзёнак, дэманструючы сваю вялікую ўладу над людзьмі, з’явіліся на хутары, Сцепаніда, у адрозненне ад Петрака, паводзіць сябе годна і незалежна. Гэта трапна падкрэсліваў пісьменнік-псіхолаг: «Яна іх не баялася, бо не паважала іх. Болей таго — яна іх ненавідзела. Зрэшты ёй не было да іх справы, у тым жыцці, якое абрынулася на свет, яна адчувала перавагу сваёй спрадвечу ўстаноўленай праўды і, пакуль у яе было тое адчуванне, магла смела глядзець кожнаму ў вочы».

Для ўвасаблення характару, псіхалогіі герояў пісьменнік карыстаўся рознымі мастацка-выяўленчымі сродкамі, але часцей за ўсё прыёмам перадачы думак герояў, іх унутраных маналогаў, а таксама ўжываў эмацыянальна напоўненыя выказванні, апісанні жэстаў, мімікі, рухаў.

З трапнай псіхалагічнай матывацыяй аўтар ствараў і вобразы іншых герояў твора, асабліва пана Яхімоўскага, паліцаяў Каландзёнка, Гужа, Недасекі, а таксама Васіля і Янкі Ганчарыкаў, Карнілы, Анюты Багацька. З псіхалагічнай дакладнасцю праз асабістыя трагічныя лёсы герояў пісьменнік-гуманіст узнаўляў трагічныя часы ў жыцці беларусаў у XX стагоддзі.

Мастацкая сімваліка твора. Аповесць «Знак бяды» арыгінальная тым, што свае маральна-філасофскія ацэнкі падзей В. Быкаў увасобіў не толькі праз вобразы галоўных герояў — Петрака і Сцепаніды, але і пры дапамозе шэрагу вобразаў-сімвалаў, быкаўскіх знакаў бяды: **мёртвы жаваранак, Галгофа, крыж, неўзарваная бомба** і інш. Гэта сведчыць пра тое, што творча-эстэтычная сістэма пісьменніка ўскладняецца і ўзбагачаецца за кошт умоўна-міфатворчых сродкаў і набыткаў духоўнай культуры беларускага народа і агульначалавечых традыцый. Абноўлена-сімвалічнае значэнне набывае і само месца дзеяння — **хутар**, які ў літаратуры з 1920-х гадоў і да нядаўняга часу ўспрымаўся як сімвал уласніцтва. У творы В. Быкава менавіта на хутары адбываецца сутыкненне добра і зла, разгортваецца смяротны паядынак людскага з нялюдскім. Сімвалічна, што твор пачынаецца з апісання зруйнаванага, здзічэлага месца, дзе некалі быў хутар і жыццё ішло па спрадвечных законах. Сюды не вярнуліся чаканыя дзеці Багацькаў, каб адрадіць жыццё. І гэта невыпадкова ў творы. У пасляваенным савецкім жыцці хутарскі ўклад не меў перспекты-

вы. Але пісьменнік паказаў, што менавіта хутаране Пятрок і Сцепаніда выявілі высокую маральнасць, сцвердзілі вялікую духоўную моц чалавека.

Мёртвую птушку — жаваранка — Пятрок і Сцепаніда знайшлі па дарозе ў царкву на маладой руні ўпершыню засеянага свайго поля. Было гэта якраз у **Вербную нядзелю перад Вялікаднем**. І гэтыя акалічнасці па аўтарскай задуме не выпадковыя, а маюць глыбокі сэнс. Маладыя на той час гаспадары ўстрывожыліся гэтым знакам, які нёс дрэнныя прадчуванні. Поле належала пану Яхімоўскаму, у якога яны да савецкай улады служылі парабкамі. Новая ўлада адабрала ў старога пана зямлю і аддала парабкам. Самагубства Яхімоўскага ў Вербную нядзелю, мёртвы жаваранак у жытнёвай руні маладых гаспадароў сталі знакам бяды іх будучага жыцця.

Неўрадлівае поле Багацькаў і **крыж**, устаноўлены Петраком на ім, вяскоўцы называлі Петраковай Галгофай. Ад цяжкай працы на гэтым полі сканаў конь, знясіліўся сам Пятрок. Набожны чалавек, ён ставіў на гэтым полі крыж са словамі «Памажы, Божа, не адступіся ад рабоў тваіх», спадзяваўся, што Усявышні адвядзе бяду ад гэтай зямлі і ад іх, людзей, якія тут працуюць. Сама назва — «Галгофа» — сімвалізуе слёзы, працу і людскія пакуты. Хутар стаў сапраўднай Галгофай, дзе Пятрок і Сцепаніда гінуць, баронячыся ад чужынцаў. Вялікі драўляны крыж, які ставяць на неўрадлівым полі Багацькі, просячы гэтым дапамогі і спагады ва Усявышняга, а пасля спілаваны камсамольцамі, увасабляе драматызм жыцця чалавека. Пры дапамозе гэтага сімвалічнага вобраза аўтар падказаў чытачу, што яго героям давядзецца прайсці праз вялікія выпрабаванні і пакуты. Лёсы Петрака і Сцепаніды, іх пакутніцкая гібель нагадваюць лёс і пакуты Ісуса Хрыста. Несумненна, што гэтыя вобразы-сімвалы, матывы выпрабаванняў волі, маралі, духоўных якасцей герояў маюць біблейскае паходжанне.

Ёмісты і глыбокі філасофскі падтэкст нададзены старонкам твора, дзе В. Быкаў праводзіў думку пра яднанне чалавека і прыроды, селяніна і зямлі. Нават валун бялее для Сцепаніды ўкормленым парсюком. Заўважыўшы гэта, А. Адамовіч пісаў: «Чалавек і прырода, аблашчаная катаржнай працай зямля, жывёльны свет (карова, парсючок, куры гаспадарлівай Сцепаніды) — усё гэта ў аповесці Быкава нароўні з самым галоўным». Сапраўды, у аснове паняццяў пра дабро і зло, сапраўдную культуру ляжаць земляробскія па прыродзе сваёй, а значыць вясковыя, уяўленні.

Па аповесці «Знак бяды» рэжысёр Міхаіл Пташук у 1986 годзе зняў аднайменны мастацкі фільм. Ад пісьменніка і рэжысёра патрабавалі перарабіць канфліктныя сцэны раскулачвання. Але стваральнікі фільма былі ўпэўнены, што нельга выкрэсліваць трагічныя сцэны, бо так было ў гісторыі народа. Пра гэта сам В. Быкаў пісаў: «...нават багі не могуць перайначыць былое. Былое вышэй за жывое, яно ўжо не падуладнае нікому». Фільм быў высока ацэнены грамадскасцю. Прэміяй «Ніка» адзначана і лепшая жаночая роля.

Творчасць В. Быкава вастрынёй маральных, быццёвых праблем сугучная з творамі сусветна вядомых пісьменнікаў А. Камю, Э. Хемінгуэя, Э. М. Рэмарка. Як і яны, наш суайчыннік па-мастацку асэнсоўваў філасофію існавання чалавека, найперш маральнага выбару чалавека ва ўмовах непераадольных абставін.

1. У які час адбываліся апісанія ў аповесці В. Быкава «Знак бяды» падзеі? Хто з галоўных герояў твора і чаму ў вас выклікае большую сімпатыю?

2. Карыстаючыся прыкладным планам характарыстыкі мастацкага вобраза-персанажа, змешчаным на форзацы вучэбнага дапаможніка, падрыхтуйце аналіз вобразаў галоўных герояў аповесці.

3. Якіх этычных норм, прынцыпаў прытрымліваліся Пятрок і Сцепаніда? Абгрунтуйце, што яны — носьбіты традыцыйнай народнай маралі, хрысціянскай у сваёй аснове.

4. Паразважайце над прычынамі здрадніцтва паліцаяў. Як у творы выяўляюцца сувязі паміж ваенным часам і даваенным жыццём?

5. Чаму В. Быкава называюць пісьменнікам-псіхолагам? Якімі прыёмамі псіхалагічнага пісьма карыстаўся аўтар пры стварэнні вобразаў галоўных герояў, пана Яхімоўскага, паліцаяў?

6. Складзіце слоўнік умоўна-сімвалічных вобразаў твора і растлумачце іх сэнс.

7. Стварыце даследчы праект на адну з прапанаваных тэм: «Мастацкая інтэрпрэтацыя драматызму 1930-х гадоў у аповесці “Знак бяды”» або «Пятрок і Сцепаніда Багацькі як носьбіты беларускага нацыянальнага характару», «Знакі бяды і іх ідэйна-мастацкі сэнс у творы».

8. Паглядзіце мастацкі фільм «Знак бяды» (1986, рэжысёр Міхаіл Пташук). Параўнайце пісьменніцкае і рэжысёрскае бачанне трагедыі беларускага народа ў перадваенны і ваенны час.

Вобразы-сімвалы, мастацкія дэталі, іх роля ў тэксце

Васіль Быкаў уражвае нас майстэрствам ужывання мастацкіх дэталей, вобразаў-сімвалаў, якія надаюць твору філасофскую напоўненасць. У яго творах многа вобразаў-сімвалаў і мастацкіх дэталей, якія з'яўляюцца сродкамі псіхалагічнай, маральна-этычнай характарыстыкі герояў або паглыбляюць наша разуменне сэнсу твора.

Вобраз-сімвал — умоўнае, максімальна абагульненае і экспрэсіўнае абзначэнне якой-небудзь з'явы, падзеі, што характарызуецца шматзначнасцю і ўвасабляе аўтарскую ідэю.

У апавесці «Знак бяды», як мы пераканаліся, мноства вобразаў-сімвалаў: мёртвы жаваранак, Галгофа, крыж, неўзарваная бомба і інш. Сімвалічныя ў творы вобраз каровы, спрадвечнай карміцелькі селяніна, і сцэна яе забойства. Забіўшы Бабоўку, ворагі разбураюць першааснову гаспадарчага жыцця і клопату Багацькаў. Культ каровы займаў асаблівае месца ў славянскай міфалогіі, бо гэта жывёла ўвасабляе сялянскі дабрабыт. Страта яе не проста няшчасце, а сімвал новых вялікіх разбурэнняў.

Не пазбаўлены сімвалічнасці вобразы яблынь з Петраковага саду, якія бязлітасна трэслі, ламаючы галіны, чужынцы. Яны выклікаюць у чытача згадкі пра дрэва жыцця, райскі сад, дзе раслі яблыні. У апавесці В. Быкава знявечаны сад сімвалізуе гвалтоўнае разбурэнне і вынішчэнне ворагамі жыцця мірных людзей.

Глыбокай сімволікай напоўнены сны Сцепаніды і Петрака. Напрыклад, Сцепанідзе неаднойчы снілася прадбачанне, «як гарыць яе Яхімоўшчына», а яна нічога не можа зрабіць. Яшчэ ў пачатку твора, перад прыходам на хутар паліцаяў і чужынцаў, аўтар апісаў Петракоў сон пра чарвей, «якія варушыліся, кішэлі, абкручваліся адзін ля аднаго, паўзлі па яго нагах». Так, несумненна, аўтар эмацыянальна і сімвалічна прадказаў пачуццё агіды да нелюдзяў, што хутка давядзецца перажыць герою. Увёў пісьменнік у мастацкае палатно твора і яшчэ адзін «дурны сон» Петрака — пра агіднае стварэнне, пацука «з клыкастаю зяпай», намагаючыся забіць якога ён разбіў жорны... Гэты сон таксама прадвясчае разбурэнне жыцця на хутары, трагізм лёсаў герояў.

Ужыванне вобразаў-сімвалаў, сімвалічных эпизодаў, апісанняў — распаўсюджаны творчы прыём у літаратуры. Глыбокі сімвалічны сэнс часта маюць назвы твораў: напрыклад, «Сэрца на далоні» І. Шамякіна, «Зацюканы апостал» А. Макаёнка і інш.

Мастацкая дэталі — гэта асаблівы, сэнсава значны элемент вобраза або твора ў цэлым.

Мастацкая дэталі (ад фр. *detail* — ‘падрабязнасць’) — такая падрабязнасць літаратурнага твора, якая з асаблівай сілай абуджае ўяўленне і творчую думку чытача, нясе значную ідэйна-эмацыянальную і сэнсавую нагрузку.

Мастацкая дэталі можа ўзнаўляць асаблівасці пейзажу, партрэта, інтэр’ера. Мастацкія дэталі дапамагаюць чытачу выразна ўявіць і ахарактарызаваць герояў твора, іх унутраны свет, жыццё і побыт. Можна згадаць ужытыя І. Шамякіным трапныя дэталі апісання касцюма Гукана, героя рамана «Сэрца на далоні»: «Але адразу кідалася ў вочы некаторая старамоднасць у гэтым касцюме, нібы ён быў пашыты гадоў трыццаць назад. Пінжак зроблены ў форме фрэнча, з хлясцікам, з вялікімі нагруднымі кішэнямі...» Такія ўдалыя падрабязнасці дапамагаюць аўтару выразна перадаць унутраны свет героя, які застаўся жыць у сталінскім часе і з’яўляецца носьбітам кансерватыўнай ідэалогіі. У творах таленавітых мастакоў слова няма нічога выпадковага, важныя кожны вобраз і дэталі. Напрыклад, Петракова скрышка і яе лёс у аповесці «Знак бяды» В. Быкава ўвасабляюць безабароннасць, далікатнасць, таленавітасць яго душы. Але нават выменяўшы яе на апарат для вырабу самагону для паліцаў, ён не здолеў адвесці зло ад свайго жылля і ад Сцепаніды.

Для спасціжэння аўтарскай пазіцыі кожнага пісьменніка чытачу надзвычай важна ўмець «расчытаць» сэнс вобразаў-сімвалаў і мастацкіх дэталей у творы.

1. Назавіце вобразы-сімвалы ў аповесці «Знак бяды» В. Быкава, раскрыйце іх сэнс і ролю для выяўлення пафасу твора.
2. Паназірайце, як праз мастацкія дэталі раскрываюцца характары Петрака і Сцепаніды.
3. Прыгадайце, хто з рускіх або замежных пісьменнікаў блізка да В. Быкава па ўвасабленні антычалавечай сутнасці вайны. Абгрунтуйце наватарства беларускага пісьменніка ў раскрыцці гэтай праблемы.

Эрнэст
Хемінгуэй.
Аповесць
«Стары
і мора»

Уладзімір Караткевіч

(1930—1984)

Варты жалю той, хто не ведае былога дня і таму не можа разабрацца ў сённяшнім і прадбачыць будучы...

У. Караткевіч.

? Успомніце вывучаньня ў папярэдніх класах і самастойна прачытаньня твораў У. Караткевіча, прагледжаньня кінафільмы і спектаклі па яго творах, падзяліцеся сваімі ўражаньнямі ад іх.

Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч нарадзіўся 26 лістапада 1930 года ў Оршы ў сям’і інтэлігентаў. Яго бацька, Сямён Цімафеевіч, паходзіў са старадаўняга, але зьбіднелага шляхецкага роду, якому належаў засценак Караткевічы. Прадзед з боку маці ўдзельнічаў у паўстанні 1863—1864 гадоў, камандаваў атрадам і быў расстраляны ў Рагачове па загадзе Мураўёва. Дзед У. Караткевіча, бацька Надзеі Васільеўны, з’яўляўся неардынарнай асобай, валодаў нязмернай духоўнай і фізічнай сілай, бязмежнай энергіяй і азартам. Ад яго будучы пісьменнік пачуў многа легенд, казак. Сын расстралянага паўстанца, ён перадаў унуку пачуцці патрыятызму, годнасці, характэрныя для іх роду.

Дзяцінства У. Караткевіча, як і многіх аднагодкаў, было апалена вайной, што застала яго ў Маскве. У Расіі хлопчык скончыў шэсць класаў, а пасля разам з маці пераехаў у Кіеў, дзе жыла яго цётка. Гэты перыяд жыцця па-мастацку ўвасоблены ў аповесці «Лісце каштанаў».

Пасля вызвалення Беларусі сям’я Караткевічаў вяртаецца на радзіму ў Оршу, дзе будучы пісьменнік атрымаў сярэднюю адукацыю. У 1949—1954 гадах У. Караткевіч вучыўся на

Помнік
У. Караткевічу
ў Кіеве

філалагічным факультэце Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Т. Р. Шаўчэнкі. У час вучобы ва ўніверсітэце юнак актыўна займаўся навуковай працай. Яго часта бачылі ў чытальных залах схіленым над старажытнымі фаліянтамі, што трапілі ў Кіеў пасля закрыцця Віленскага ўніверсітэта.

У студэнцкія гады будучы майстар слова ўдзельнічаў у археалагічных раскопках, супрацоўнічаў з музеямі, пісаў вершы, хоць і не збіраўся быць пісьменнікам. Ён зацікавіўся гісторыяй паўстання 1863—1864 гадоў, і пасля заканчэння ўніверсітэта яго рэкамендавалі для навучання ў аспірантуры. Аднак падыходы У. Караткевіча да паўстання пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага не адпавядалі тагачасным ацэнкам. Таму навуковым планам юнака не суджана было здзейсніцца, ён быў вымушаны пакінуць сталіцу Украіны, настаўнічаў у глухой вёсцы Лесавічы на Кіеўшчыне. У гэты час Уладзімір Сямёнавіч шмат займаўся творчасцю: пісаў вершы, апавяданні, артыкулы, актыўна перапісваўся з сябрамі. У адным з лістоў у Беларусь даслаў вершы на роднай мове. Сябар аддаў іх у рэдакцыю часопіса. У 1955 годзе ў «Полымі» быў надрукаваны верш У. Караткевіча «Машэка». З гэтага часу вядзецца адлік літаратурнай дзейнасці пісьменніка.

Музей У. Караткевіча ў Оршы

Неўзабаве ў друку пачалі з'яўляцца іншыя творы паэта-пачаткоўца. Яго заўважылі і падтрымалі старэйшыя сябры па пяры. У 1956 годзе У. Караткевіч вярнуўся на радзіму, нейкі час працаваў настаўнікам у адной са школ Оршы. Яго непакоіла тое, што вучні адлучаны ад гераічнага мінулага свайго народа. У лісце да Максіма Танка ён прызнаваўся: «Дзеці дрэнна ведаюць гісторыю. А мне б вельмі хацелася, каб людзі раптам адкрылі мора паэзіі ў беларускай гісторыі, як калісьці ў шатландскай».

У 1957 годзе У. Караткевіча прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР. У гэты перыяд майстар слова шмат пісаў, але друкаваўся мала. Тым не менш у 1958 годзе ўбачыў свет яго першы паэтычны зборнік — «Матчына душа», які засведчыў, што ў літаратуру прыйшоў арыгінальны творца з багатай фантазіяй, адметным бачаннем свету.

Неўзабаве ён паступіў на Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскву, а затым яшчэ і на сцэнарныя, трапіў у цікавае асяроддзе, што

плённа паўплывала і на яго творчасць. У 1960 годзе выйшла з друку яго другая кніга паэзіі — «Вячэрнія ветразі», а затым — зборнік прозы «Блакiт і золата дня».

У Маскве быў задуманы раман «Нельга забыць», аднак яго мастацкая праўда не задаволіла некаторых крытыкаў. Кніжны варыянт твора, набраны да друку, так і не выйшаў у свет. Раман пад новай назвай «Леаніды не вернуцца да Зямлі» ўбачыў свет толькі праз дваццаць гадоў. За гэты раман у 1982 годзе У. Караткевіч быў узнагароджаны ордэнам Дружбы народаў. А за раман «Чорны замак Альшанскі» Уладзімір Караткевіч быў узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Якуба Коласа ў 1984 годзе (пасмяротна).

Па сведчанні У. Калесніка, «душа Караткевіча не зносіла ўціску і падпарадкавання. <...> Нягледзячы на знешнюю дынамічнасць і кампанейскасць, Караткевіч у душы быў задумлівым і летуценным сузіральнікам, не зносіў... вэрхалу і тлуму, не прызнаваў прыярытэту спраў над духоўнымі вартасцямі, не любіў выступаць на афіцыйных сходах, удзельнічаць у кіраўнічых цырымоніях, лічыў усё такое насланнем, замахам на свабоду душы, на святое права жыць па-свойму...». Таму пасля вяртання ў Мінск У. Караткевіч стаў вольным літаратарам і ўсяго сябе аддаў творчасці.

Акрыліў творцу, усяліў упэўненасць у правільнасці абранага шляху поспех гістарычна-дэтэктыўнай аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964). Натхнёны пісьменнік пачаў рыхтаваць да друку раман «Каласы пад сярпом тваім», які асобным выданнем выйшаў у 1968 годзе. Неўзабаве раман быў перакладзены на рускую мову і двойчы выдадзены ў Маскве. Да аўтара паступова прыходзіла не толькі ўсесаюзнае, але і міжнароднае прызнанне. У 1969 годзе быў надрукаваны паэтычны зборнік У. Караткевіча «Мая Іліяда».

Поспехам у чытача карысталіся яго аповесці «Чазенія» і «Лісце каштанаў». Першая з іх асобнай кніжкай выдадзена спачатку ў перакладзе на рускую мову (1969) і толькі ў 1970 годзе — у арыгінале. Аповесць «Лісце каштанаў» увайшла ў зборнік «Вока тайфуна» (1974). Адначасова з аповесцямі У. Караткевіч працаваў над сцэнарыем фільма «Жыццё і ўзнясенне Юрася Братчыка». Але пасля таго, як забароненая стужка лягла на паліцу, аўтар пераўтварыў сцэнарыў у раман «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» (1972).

Кінематографу аўтар «Матчынай душы» ўвогуле ахвяраваў многа часу, бо лічыў яго магутнай сілай, што ўздзейнічае адначасова на ты-

сячы, а то і мільёны глядачоў. Уладзімір Караткевіч — аўтар сцэнарыяў дакументальных фільмаў «Гнеўнае сонца, пякучае», «Сведкі вечнасці», «Памяць каменя», «Будзь шчаслівай, рака», мастацкага фільма «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» і інш.

У 1974 годзе ўбачыла святло рампы гістарычная п'еса У. Караткевіча «Званы Віцебска». Аўтара ўпершыню выбралі ў праўленне Саюза пісьменнікаў БССР, сталі запрашаць у высокія інстанцыі, каб параіцца па розных пытаннях нацыянальнай культуры, даверылі весці на беларускім тэлебачанні праграму «Спадчына».

Па ўспамінах А. Мальдзіса, у жыцці У. Караткевіча было ўсё: творчыя ўзлёты і глыбокія дэпрэсіі, радасць ад сустрэч з удзячнымі чытачамі і пакуты, выкліканыя хваробамі блізкіх пісьменніку людзей. Балючым ударам для творцы стала страта маці і жонкі. Усё гэта абвастрыла ўласную хваробу.

25 ліпеня 1984 года У. Караткевіча не стала. У развітальным артыкуле «Быў. Ёсць. Будзеш!», змешчаным у газеце «Літаратура і мастацтва», Рыгор Барадулін вызначыў ролю свайго сябра ў нацыянальным быцці народа: «Ты пісаў як дыхаў. Сваім асабістым прыкладам творцы паказаў узор служэння Радзіме, народу, мове. Ты даў усім нам урок сумленнасці. Далёкі ад марнай сумятні, ад дробязных страсцей, з кнігай і шчодрым сэрцам прыйшоў ты на свет, каб пакінуць свету кнігі свае, па-беларуску шчырыя і па-караткевічаўску романтична-незамутнёныя. Кнігі твае чыталіся, чытаюцца і чытацца будуць, бо яны напісаны як бы навывраст. Тыя, што прыйдуць услед за намі, будуць зайздросціць нам як тваім сучаснікам, тваім першачытачам».

Рыгор Барадулін не памыліўся, У. Караткевіч і сёння застаецца любімым і чытаемым пісьменнікам. Яго творы перакладзены на многія замежныя мовы. Караткевічавым словам гаворыць з усім светам душа Беларусі.

1. Паразважайце, чым, на ваш погляд, абумоўлена надзвычайная папулярнасць твораў У. Караткевіча.
2. Паглядзіце дакументальны фільм «Быў. Ёсць. Буду» (1988, рэжысёр Юрый Цвяткоў) і абгрунтуйце, чаму ў канцы жыцця У. Караткевіч змог сказаць пра сябе: «Быў. Ёсць. Буду».
3. Пазнаёмцеся з вершамі-прысвячэннямі У. Караткевічу, змешчанымі ў кнізе «Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы» (Мінск : Літаратура

і Мастацтва, 2010). Якія вобразы і чаму выкарыстоўваюць паэты, каб выявіць маштабнасць асобы пісьменніка?

4. Карыстаючыся летапісам жыцця і творчасці У. Караткевіча, падрыхтуйце карту жыццёвых дарог пісьменніка. Падбярыце матэрыял для завочнай эскурсіі «Шляхамі Уладзіміра Караткевіча».

Лірыка

«Каласы пад сярпом тваім»

Гістарычная аснова рамана. Як вядома, у сям’і У. Караткевіча зберагалася памяць пра родзіча, які ўдзельнічаў у паўстанні 1863—1864 гадоў. Сямейнае паданне было пацверджана архіўнымі дакументамі. Доўгі час сапраўдная гісторыя гэтага паўстання замоўчвалася. Караткевіч стаў першым з беларускіх пісьменнікаў, хто паспрабаваў сказаць праўду пра яго. У другой палове XX стагоддзя мастак слова стаў заснавальнікам гістарычнай прозы ў нацыянальным слоўным мастацтве, бо быў перакананы, што «без гістарычнага рамана, гістарычнай літаратуры ўвогуле не можа абудзіцца нацыя, бо няма нацыі без пачуцця гістарызму, без спакойнага гонару за сябе і проста самапавагі, без веры ў тое, што яна ёсць, непераходзячая, сталая, вечная каштоўнасць вечнага чалавецтва і па ўсіх гэтых прычынах павінна жыць, жыць дзейна і велічна, ведаючы сабе цану і ў дрэнным, і ў вялікім».

Грамадзянская пазіцыя У. Караткевіча ўва-соблена ў рамана «Каласы пад сярпом тваім», над якім аўтар працаваў на працягу 1962—1964 гадоў. Шлях твора да чытача быў няпросты. Афіцыйная крытыка папракала пісьменніка ў тым, што галоўным героем свайго твора ён зрабіў арыстакрата, а не селяніна. Рэцэнзент М. Гарбачоў лічыў, што «аўтар захапіўся апісаннем жыцця шляхецтва, ён стварае ідылічныя малюнкi баляў і прыёмаў, піша пра шыкоўныя асабнякі і карцінныя галерэі... Усё гэта зніжае напал і складанасць змагання народа за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Алесь Загорскі і малады Кастусь Каліноўскі разам са сваімі сябрамі, студэнтамі гутараць і спрачаюцца пераважна пра беларускую культуру і родную мову, пра адукацыю і інтэлігенцыю».

Вокладка кнігі
У. Караткевіча
«Каласы пад сярпом
тваім»

Наватарства праявілася ў праўдзівым узнаўленні духу таго часу, новым поглядзе на ролю шляхты і сялян у паўстанні 1863—1864 гадоў. Ключом для разгадкі звышзадачы, якую ставіў пісьменнік, калі ствараў раман, можа быць наступнае аўтарскае прызнанне: «На гістарычных сюжэтах я ствараю сваю матрыцу будучага. Калі ты ў пэўнай сітуацыі калісьці зрабіў так, а не інакш, то і праз сто, тысячу гадоў ты ў падобных абставінах зробіш у нечым падобны ўчынак. Кожны гістарычны сюжэт — гэта адкрытая размова з сучаснікам. А дзе яшчэ можна паказаць так поўна чалавека, што стаіць перад выбарам, кім яму быць, калі не на фоне гісторыі, вайны, экстрэмальных умоў, у якія трапляе гэты чалавек і праяўляецца ўвесь, да канца, да тых рыс характару, якія ён, можа, і сам не падазраваў у сабе?»

Прадстаўнікі дваранства ў рамане. «Каласы пад сярпом тваім» — гэта твор, у якім носьбітамі аўтарскага ідэалу з’яўляюцца вобразы багатых людзей. **Акім, Даніла, Юры, Алесь Загорскія** выклікаюць сімпатыю ў чытача, якому імпануюць іх маральныя якасці: мужнасць, годнасць, высакародства, гуманістычныя адносіны да прыгонных сялян, здольнасць шчыра і аддана кахаць, сябраваць і г. д.

Алесевага прадзеда, які «слаўна зведаў анархію апошніх год “кароны” і шляхецкую “вольнасць”», які «мог бы, здаецца, жыць і жыць, умешвацца ў палітыку, а з часам, магчыма, і ўплываць на яе», мучылі прыступы антрапафобіі. Ненавідзеццэ людзей вымушалі **Акіма Загорскага** нікчэмныя ўчынкі шляхты. Князь быў перакананы, што менавіта анархія і змаганне розных магнацкіх груповак прыводзяць Рэч Паспалітую да аслаблення, таму яму было брыдка рабіць так, як тыя, кім пагарджаў: «падпойваць шляхту, гарлаць на сейміках, глядзець, як потныя і ачмурэлыя людзі вырашаюць палітычныя пытанні бойкай і шалёна сякуцца на шаблях».

Вузка эгаістычныя інтарэсы шляхты прывялі Рэч Паспалітую да яе заняпаду і падзелаў паміж буйнымі дзяржавамі-суседзямі, страты дваранствам некаторых сваіх правоў. Аднак сын Акіма Загорскага Даніла адмовіўся ўзначаліць дваранскі рух на баку Напалеона, які абяцаў аднавіць Вялікае Княства Літоўскае. Уладзімір Караткевіч паказаў, што Вежа ўсведамляў, якія надзеі з прыходам Напалеона звязвалі сяляне і паны: першыя спадзяваліся на вызваленне ад прыгону, а другія верылі ў аднаўленне літоўска-крыўскай дзяржавы. **Даніла Загорскі** быў перакананы, што карсіканца мала хвалявалі клопаты і першых, і другіх. Вежа адмаўляецца выступіць на баку

Напалеона, бо ўпэўнены, што «гэта не барацьба за радзіму». Даніла не хавае сваёй іроніі ў ацэнках Напалеона. Вежа разумее, што імператарам кіруюць эгаістычныя інтарэсы. Ён марыць пра сусветную славу, уладу, як і ўсе тыраны, дбае найперш пра сябе.

Трагічны лёс **Чорнага Войны** — яшчэ адно сведчанне духоўнай дэградацыі мясцовай шляхты. У юнацтве яму давялося перажыць горыч паражэння паўстання 1830—1831 гадоў, з якім былі звязаны надзеі ўсталяваць грамадскае жыццё ў адпаведнасці з ідэаламі чалавечнасці і дэмакратызму. Відаць, самым страшным для змагара было расчараванне ва ўласных сябрах па зброі, бо многія з іх, у тым ліку і Хлапіцкі, змагаліся за аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 года, ігнаруючы інтарэсы сялянства. Война пераканана ў нікчэмнасці бліжэйшых сяброў, адсутнасці стойкасці і высакароднасці былых палечнікаў.

Глыбока расчараваным у жыцці з'яўляецца і **Вежа**. Аўтар адзначае: «Яму было пяцьдзясят чатыры, калі ён канчаткова страціў веру ў сумленне і гонар улад, у карыснасць дзяржаў, у тое, што свет ідзе да лепшага». Назіранне за шляхтай, якая патанула ў распусце, пагоні за матэрыяльным дабрабытам, прывяло Вежу да страты веры ў будучыню. Халуямі ўслед за Данілам Загорскім называе шляхту і **Надзея Клейна**. Падставай для гэтага сталі паводзіны вышэйшага саслоўя ў пераломныя для Радзімы часы. Песімістычныя погляды на будучыню краю характэрны і для **Юрыя Загорскага**. У радавым склепе князь вымушаны быў сказаць сыну: «Калісьці мы, напэўна, маглі быць вялікія, але не здолелі. Наша палітычнае быццё скончылася». Гэта сцвярджанне князя народжана ўсведамленнем таго, што шляхта аказалася няздольнай выканаць сваю гістарычную місію. Аналагічнай думкі прытрымліваецца і **Яраш Раўбіч**. У размове з князем Юрыем ён прызнаецца, што «дыхаць, дыхаць цяжка ад ганьбы і сораму за людзей».

Даніла Загорскі не бачыць дастатковай колькасці тых, хто мог бы ўзняцца супраць абставін. З сумам і болей ён прызнаецца ўнуку: «Няма з кім. Пагоны, ордэны, прывілеі разбэсцілі амаль усіх. Гэта подласць. Гэта замаскіраваныя хабары, якімі бяруць прагных да пашаны і проста нячыстых людзей». Так думае і **Яраш Раўбіч**, тайна рыхтуючы дваранскае паўстанне: «Ну, пачнеш непадрыхтаваным. Ну, загінеш і сяброў загубіш. Зямлю шыбеніцамі заставаць. Мы не маем, не маем права рызыкаваць. Загінуць — добра. Загінуць —

трэба. Але так, каб ад гэтай загібелі быў нейкі плён». Трагізм сітуацыі, у якой апынуліся Вежа, Юры, Война, шляхта, якая згрупавалася вакол Яраша Раўбіча, бачыцца ў тым, што любімых герояў пісьменніка не палохае перспектыва загінуць у час паўстання, куды страшнейшае для іх усведамленне таго, што можна памерці, так і не пачаўшы жыць.

У рамане «Каласы пад сярпом тваім» У. Караткевіч паказаў, што хоць шляхце былі даступныя пісьменнасць і высокая культура, на ўзроўні якой фарміруецца ўяўленне пра нацыянальнае, аднак яна аказалася няздольнай стаць акумулятарам уласна беларускай ідэі. Трагічны вобраз квітнеючай пахіленай грушы над кручай Дняпра, з апісання якога пачынаецца твор, з’яўляецца сімвалам гэтага саслоўя. Мастак слова дае магчымасць чытачу прасачыць за працэсам вымірання беларускай шляхты, дазваляе адчуць, чаму цэлае саслоўе людзей з суб’екта дзеяння ператвараецца ў аб’ект насмешак гісторыі.

Вобразы сялян у рамане. Поруч з хронікай роду князёў Загорскіх у творы даецца радавод прыгонных **Кагутоў**. Іх род пачынаецца з **Рамана і яго сына Маркі**, якога суд адправіў на катаргу. Яго сын **Даніла**, гадуецца сіратой, вырас і стаў дзедам. У клопаце пра хлеб надзённы жыве дружная **сям’я Міхала Кагута**. Дзеці з маленства прывучаны да працы і паслухмянасці. Гонар роду для іх не пустое слова.

Цаной уласных жыццяў заплацілі за вернасць звычайм **Стафан Кагут і Юльян Лапата**. Яны сталі сведкамі таго, як за двума невядомымі коннікамі гнаўся дзясятка верхавых, і накіравалі пагоню ў адваротны бок. Аўтар не ідэалізаваў сваіх герояў, праўдзіва паказваючы, што тварылася ў іх душах, калі невядомыя патрабавалі ад сялян адказу: «Стафан глядзеў на яго і думаў, казаць ці не. Бадай, не варта было хлусіць: невядома ж, што то былі за людзі, ды і звязцаца з гэтымі страшна. Але завешаных было многа, а звычай казаў: бачыш, што шмат людзей гоняцца за адным, — не памагай».

Смерць Стафана стала цяжкім выпрабаваннем для ўсёй сям’і, асабліва для **Кандрата**, які прыняў рашэнне ўзняцца на барацьбу. Высновы Кандрата сугучныя рашэнню, да якога крыху раней прыйшоў **Корчак** пасля таго, як стаў адзіным віноўнікам бунту ў Півоншчах. Сяляне ўзбунтаваліся таму, што Крөөер пачаў закранаць звычайнае права. Некалькі разоў яны сцярпелі, а пасля іх цярпенне лопнула. Патрабаваць «спрадвеку ўсталяванае» выступіў з натоўпу **Янка Губа**, «самы стары дзед на сяле». Калі ж аканом «размахнуўся і сцёбнуў

старога па пыльнай світцы, гарбатай спіне», «адбылося тое, чаго ніхто не чакаў ад заўсёды рахманага, паважна-маўклівага Корчака. Пэўна, і сам ён не чакаў, бо твар ягоны застаўся разважлівым і амаль спакойным. А рукі ў гэты час тарганулі з зямлі граблі і шпурнулі іх у аканом». Тое, што адбылося з селянінам, прымушае яго асэнсаваць сваё новае становішча. Уладзімір Караткевіч паказаў тую небяспеку, якую нясе ў сабе новы Корчак. Лепшае, што было ў натуры гэтага селяніна, знішчана жаданнем помсты. І ўжо не так важна каму, галоўнае — помсціць. Як кат паводзіць сябе селянін, аслеплены нянавісцю, у маентку Раўбіча. Невыпадкова кіраўнік бунтароў пачынае траціць аўтарытэт сярод сваіх прыхільнікаў. Паход сялянства на Гарыпяцічы ў пошуках сапраўднай царскай граматы яскрава сведчыць пра нізкі ўзровень свядомасці і папличнікаў Корчака, і яго самога.

Аўтар захапляўся маральнымі ідэаламі беларускага сялянства, вернасцю традыцыям продкаў, здольнасцю ў неспрыяльных умовах захаваць мову і самабытную культуру. У той жа час пісьменнік не баяўся засяродзіць увагу на тым, што не можа прыняць у мужыках — адсутнасці грамадскіх і грамадзянскіх інтарэсаў, якія могуць згуртаваць людзей на вялікую справу.

Духоўны воблік Алеся Загорскага. Сваю мару пра дасканалага, гарманічнага чалавека У. Караткевіч увасобіў у вобразе Алеся Загорскага. На вачах у чытача раскрываецца дыялектыка яго душы. Упершыню перад чытачом галоўны герой рамана паўстае ў падлеткавым узросце. Хлопчыка-княжыча адалі ў сялянскую сям'ю на дзядзькаванне. Крытыкі неаднойчы папракалі пісьменніка ў тым, што ён перанёс звычай дзядзькавання ў XIX стагоддзе. Але гэты анахранізм¹ мае вялікае значэнне для раскрыцця аўтарскай задумы — паказаць ідэал гарманічна развітой асобы і тыя факты, што спрыяюць яе з'яўленню. На развіццё чалавека, як сцвярджае пісьменнік, уздзеінічаюць і такія «дробязныя» фактары, на якія ў часы стварэння рамана ніхто і не звяртаў увагі: вада, якую чалавек п'е, паветра, якім дышае, ежа, якую ўжывае. З радасцю Юры Загорскі аглядае сына пасля дзядзькавання: «Некалькі год сярод жытнікаў, простая здаровая

¹ *Анахранізм* — парушэнне храналагічнай дакладнасці, якое прыводзіць да неапраўданага ўнясення ў апісанне якой-небудзь эпохі рыс, характэрных для іншага часу.

ежа, шмат паветра, фізічныя практыкаванні, размеранае жыццё. <...> Я шчаслівы за хлопца». Жыццё сярод простых людзей дало Алесю ўяўленне пра тое, якой цаной забяспечваецца дабрабыт яго сям'і.

Важным гарантам духоўнай моцы маладога чалавека У. Караткевіч лічыў спрыяльную сямейную атмасферу. Пасля дзядзькавання бацька вядзе сына ў магільны склеп продкаў, дзе Алесь адчувае сябе звязном у радавым ланцугу. Князь Юры перакананы, што чалавека са сваімі папярэднікамі звязвае не толькі крэўная, але і духоўная сувязь: «Сорак. Гэта тыя, што былі да нас, і мы, і тыя, што яшчэ будуць. І кожнаму наступнаму цяжэй, бо ён нясе большы цяжар». У час, калі савецкая ідэалогія пладзіла бязродных Іванаў, У. Караткевіч пераконваў, што веданне гісторыі ўласнага роду выхоўвае чалавека, засцерагае ад памылак, прымушае задумацца пра ўласнае прызначэнне і сваю адказнасць за памнажэнне славы роду.

Загорскія ашчадна зберагалі памяць пра сваіх продкаў, матэрыялізаваную ў кнігах, дакументах, карцінах. Лепшыя якасці продкаў і павінен панесці далей Алесь, каб потым перадаць паслядоўнікам. Малодшы Загорскі становіцца сэнсам жыцця, апраўданнем быцця на гэтай зямлі бацькі і дзеда, і яны прыкладаюць усе сілы, каб іх нашчадак стаў лепшым за іх саміх. Спакойна і нават з цікавасцю Алесь успрымае тое, як з яго, амужычанага паніча, пачынаюць рабіць князя, далучаюць да еўрапейскай культуры, выхоўваюць свецкія манеры і этыкет. Гэта было нялёгка і патрабавала ад хлопца фізічных і інтэлектуальных высілкаў, волі, здольнасці пераадольваць цяжкасці.

Важнае значэнне ў фарміраванні асобы чалавека надаваў У. Караткевіч і акультуранаму асяроддзю пражывання чалавека: архітэктуры, манументальнаму мастацтву, інтэр'еру жылля. Усё гэта, на думку пісьменніка, можа садзейнічаць станаўленню духоўна багатай асобы або, наадварот, спрыяць яе збядненню. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» пісьменнік так падрабязна абмалёўвае архітэктуру палацаў Вежы, Раўбічаў, Загорскіх, інтэр'ер жылых памяшканняў, карцінныя галерэі, калекцыі старажытных скульптур не толькі для стварэння гістарычнага каларыту. Гэта тое, што таксама фарміравала асобу Алеся Загорскага.

Дзядзькаванне, а затым далучэнне да багатых духоўных традыцый свайго роду, магчымасць займацца адукацыяй і самаадукацыяй прывялі Алеся да адчування «повязі яго, шчаслівага, з усім жывым. Ён

як быццам адчуў усю недарэчнасць часу і вызваліўся ад яго ланцугоў». Алесь-юнак стаў выразна ўсведамляць сябе часткай гісторыі, прыроды; стаў адчуваць тых, хто жыў учора і даўным-даўно на гэтай зямлі, а таксама тых, хто прыйдзе яму на змену. Гэта адкрыла перад героем перспектывы ўласнага жыцця. Таму з годнасцю і ўсведамленнем правільнасці ўласнага выбару Алесь гаворыць: «Я князь, але я і мужык. Магчыма, мяне тым дзядзькаваннем няшчасным зрабілі. Але я таго няшчасця нікому не аддам. У ім маё шчасце. Яно мяне відущчым зрабіла. Вярнула да майго народа. Да гнанага, да абрэханага кожным сабакам. І я цяпер з ім, што б ні здарылася».

У фарміраванні асобы Алеся многа значыла знаёмства і сяброўства з Кастусём Каліноўскім: «Алеся цяпер цягнула да гэтага хлопца. Таму, што ён, не ведаючы Алесевых думак, прыйшоў да таго самага». Крыўда за бедных людзей, за сірату-зямлю выклікае ў іх душах жаданне зброяй аднавіць справядлівасць. Па перакананні юнакоў, нельга цярпець і моўчкі назіраць, што «песні нашы затаўклі ў гразь, талент распялі, гордасць аплявалі. Усё забралі: зямлю, вадку, неба, свабоду, гісторыю, сілу... <...> Нельга больш цярпець, інакш страцім апошняе: душу сваю жывую».

Прызнаючы ролю сістэматычнага навучання для ўсебаковага развіцця асобы, У. Караткевіч даў магчымасць свайму герою павучыцца спачатку ў Віленскай гімназіі, а потым у Пецябургскім універсітэце. Тым самым пісьменнік паказаў, што ўстановы, створаныя для сацыялізацыі юнага пакалення, у значнай ступені ўплывалі на станаўленне асобных якасцей маладога князя. Для фарміравання яго характару вялікае значэнне мела і ўласная актыўная пазіцыя. Празайкі быў перакананы, што жыццёвы шлях асобы павінен вызначацца самай асобай, здольнай яго выбіраць, будаваць свой лёс, фарміраваць сябе.

Каханне Алеся Загорскага і Майкі Раўбіч. Характар галоўнага героя рамана «Каласы пад сярпом тваім» таксама раскрываецца праз узаемаадносіны з каханай. Майка пазнаёмілася з Алесем у час свята, якое наладзілі Загорскія ў гонар пастрыжэння свайго нашчадка ў юнакі. Старэйшая дачка Раўбіча, якая вырасла ў атмасферы любові, упэўнена трымаецца сярод незнаёмых людзей. Дзяўчынцы імпануе той факт, што яна аказалася ў цэнтры ўвагі і дарослых, і дзяцей. Адчуваючы сімпатыю да Алеся, Майка на людзях знарок дражніць хлопчыка, гаворыць непрыемныя для яго рэчы. Аднак за маскай

злой, калючай, эгаістычнай князеўны хаваецца ўражлівая, тонкая душа дзяўчынкі-падлетка, якая баіцца адкрыта выяўляць свае пачуцці. Спатканне з Майкай пакінула след у душы хлопчыка. Аднак сустракаліся яны рэдка. Улетку, калі Алесь жыў у Загоршчыне, бацька вазіў Майку то на воды, то ў госці да цёткаў. «За гады, — звяртае ўвагу аўтар, — міжволі вырасла нейкая дзіўная адчужанасць. Чужым і чамусьці маладзейшым за яе здаваўся ёй суседскі хлопец, якому яна калісьці падарыла свой жалезны медальён». І вось маладыя людзі зноў павінны былі сустрэцца. Безумоўна, Майка чакала гэтай сустрэчы... «Сэрца захлыналася ад чакання. Чаго яна чакала — яна не ведала і сама. Хутчэй за ўсё — беспрычыннага, маладога, такога вялікага, што аж сэрца спыняецца, шчасця». Шчасцем ужо быў першы «дарослы» бал, шчасцем была «дарослая» бальная сукенка, шчасцем было адчуваць сябе маладой, прыгожай, у якой усё яшчэ наперадзе. Майка глядзела ў люстэрка і «бачыла сябе нібы новай, чужой, і гэтая чужая шаснаццацігадовая дзяўчына падабалася ёй».

На бал да Загорскіх ехала дзяўчына, сэрца якой перапаўняла ўсведамленне ўласнай прыгажосці, жаночай сілы. Безумоўна, юнай асабе хацелася падабацца многім маладым людзям, ёй хацелася кружыць ім галовы, слухаць у свой адрас словы захаплення і прызнання ў каханні. З узнёслым настроем увайшла старэйшая дачка Раўбіча ў бальную залу Загорскіх і ўбачыла, як ад дзвярэй глядзяць на яе вочы пана Юрыя і пані Антаніды: «Глядзяць з нейкім асцярожным чаканнем. І ў сэрцы нарадзіўся неасэнсаваны пратэст: “Нашто яны так глядзяць на мяне?”» Засяроджаная цікавасць Загорскіх выклікала ў дзяўчыны абурэнне і страх. Аднак сустрэча з Алесем, выпадковы дотык рук даў дзяўчыне зразумець, што «здарылася нешта нязнаёнае. Зірнула на Алесь і ўпэўнілася, што ён таксама адчуў, затрымаў на яе плячах і руках чужы позірк. Здарылася непапраўнае». «Нязнаёмым» стала для маладых людзей з’яўленне пачуцця кахання, такога жаданага, а часам і трывожнага для чалавека. Каб не паказаць сваёй роспачы, Майка паводзіць сябе з нарочітай жорсткасцю ў адносінах да Алеся, танцуе з іншымі кавалерамі. Прычыну такіх паводзін аўтар тлумачыць наступным чынам: «Вечар быў кароткі. Яна сто разоў да гэтага сніла яго ў сне. Сніла гэты бал, і музыку, і зарніцы за вокнамі, і нясцерпнае шчасце ад танцаў і ўласнай маладосці. Усяму гэтаму немагчыма было ставіць межы. А Загорскі быў такой мяжою. Няхай прывабнай, але і страшнай у сваёй безагаворчанасці».

Ад распачы, ад крыўды на самую сябе і на бацьку, які ўпершыню ў жыцці выказаў абурэнне яе паводзінамі, Майка плача: «Што яны ведалі? Што яны ведалі пра яе, і пра медальён, і пра хлопца, які ўзносіўся галавою ў зарніцы? Што яны ведалі аб тым пачуцці ганебнай наканаванасці, якое ўвесь вечар валодала ёю?

Нібы і змагацца нельга. Нібы ўсё даўно вырашана за яе на небе, а яна проста бездапаможнае кацяня, з якім лёс робіць усё, што захоча. <...>

Яна ведала, што яна і надалей будзе з'едлівай і нядобрай. Проста таму, што нельга, каб наканаванне ламала табе рукі. Але, хай ёй прабачаць усе, яна не хацела губляць юнака, які ляцеў між зарніц».

Адносіны паміж маладымі людзьмі неўзабаве наладзіліся: «Лета было летам шчасця. Не разумеючы яшчэ да канца, што такое каханне, Алесь ведаў, што яго кахаюць і ён сам кахае». Але шчасце ўзаемнага кахання ў хуткім часе ператварылася ў бяду. Дачка Раўбіча была вельмі самалюбівым чалавекам. Гэта рыса яе характару дапамагла Хаданскім уцягнуць дзяўчыну ў сваю брудную гульню. Менавіта Майка стала зброяй, з дапамогай якой ворагі вырашылі расквітацца з Загорскімі. Адмаўляючы Алесю наведваць свой дом, настройваючы супраць каханага бацьку, Майка дбала перш за ўсё пра ўласны гонар і ні на адзін момант не задумвалася над тым, што ў гэты час адчувае суседскі хлопец. Разуменне прыйшло ў велікодную ноч, калі дзяўчына паспрабавала ўвайсці ў становішча Алеся. «Яна глядзела на яго змярцвелае аблічча і глыбокія вочы... Гэтыя вочы глядзелі так, што ў душы з'явілася падазрэнне, якое адразу перарасло ва ўпэўненасць: не вінаваты». І з такой жа апантанасцю і бескампраміснасцю, з якой раней Майка судзіла Алеся, на гэты раз дзяўчына пачынае распраўляцца з сабой. «Дрэнь. І з-за гэтага ледзь не штурхнула на дуэль, забараніла сустрэчы, аддала яго абразам, зрабіла ворагам яму брата і бацьку. <...> Забіць сябе мала было за ўсё гэта. Але хіба заб'еш? Значыць, пакараць так, каб потым мучыцца і пабівацца ўсё астатняе жыццё».

Усведамляючы сваю памылку, Майка Раўбіч робіць іншую: яна адмаўляецца пахрыстосавацца з Алесем, бо лічыць, што нявартая яго кахання. На гэты раз дзяўчына карае сябе, аднак зноў не задумваецца, што тым самым робіць нясцерпна цяжка Алесю. Сама не жадаючы гэтага, дачка Раўбіча наносіць новы смяротны ўдар чалавеку, якога кахае. Алесь разважае: «Адмовіць у прымірэнні. Няхай,

калі не верыць. З гэтым можна прымірыцца. Хоць і цяжка, але можна. Не кахае — няхай. Няхай нават тое, што ўся сям’я пакрыўдзіла і крыўдзіць далей. Але адмовіць вялікай ноччу ў пацалунку?! Такое рабілі толькі, калі між людзьмі ляжала кроў сваяка, блізкага сваяка, або самага лепшага друга. Такое рабілі толькі даносчыку на сваіх або бацьказабойцу».

Непаразуменне, якое ўзнікла паміж Майкай і Алесем, прывяло апошняга да глыбокага расчаравання ў жыцці. Хлопец не можа зразумець, чаму за любоў яму плацяць пагардай, чаму людзі, якім верыў, аказаліся зусім іншымі, чым ён пра іх думаў, свет ператвараецца ў здзек. У хвіліны найвялікшага адчаю поруч з Алесем аказалася **Гелена Карыцкая**. І гэта невыпадкава. Былая прыгонная актрыса ўжо даўно нечакана для сябе пакахала княжыча, пакахала, нягледзячы на розніцу ва ўзросце, у сацыяльным становішчы. Спачатку гэта была звычайная ўдзячнасць таму, хто даў волю; пасля — радаснае адчуванне таго, што на свеце ёсць чалавек, які яе разумее больш за іншых; затым — высакароднае жаданне службы гэтаму чалавеку, адплаціць за ўсё, зробленае для яе. Гелена ўсім сэрцам адчувае боль і скруху, якія запаланілі душу каханага. Жаданнем аблегчыць гэты боль тлумачыцца яе ўчынак. Сваёй любоўю Гелена вяртае Алесю адчуванне радасці жыцця: «Знікла некуды ўтрапёная страшная ярасць. Разбураны свет, што яшчэ гадзіну назад ляжаў у руінах, пачаў збірацца ў адно і, нібы сам сабою, выстройвацца ў нешта зладжанае. І самае пачуццё гэтай гармоніі пасля развалу і дымных руін было шчаснае і вялікае».

Гелена дапамагла Алесю вярнуць былую мужнасць і сілу характару. Высакароднасць паводзін Карыцкай выяўляецца ў тым, што, вяртаючы Алесю веру ў жыццё, яна ведала: па гэтым жыцці яны не будуць крочыць поруч. У адрозненне ад дачкі Раўбіча, якой лёс паслаў узаемнае каханне, Гелена вымушана змірыцца з думкай, што яна менш шчаслівая. За свой учынак жанчына не чакае ніякай узнагароды. Яна сама адхіляе прапанову Алеся ажаніцца, бо ведае, што яго рашэнне прадыхтавана пачуццём удзячнасці, а не каханнем.

Учынак Гелены сведчыць пра духоўную прыгажосць актрысы, добрае веданне ёй чалавечай псіхалогіі, яе жаночую мудрасць і мужнасць, і яна не памылілася. У гэтым пераканаўся і Алесь у час сустрэчы з Майкай: «Лёгкі звон, нібы вада лілася ў вузкагорлы збан, напоўніў Алесевы вушы. Намаганнем волі ён здолеў стрымацца. Але

Ў тое самае імгненне ён зразумеў, што Гелена мела рацыю, не згаджаючыся на шлюб з ім. Нішто не забыта...» І хоць Алесь бачыць «ую прорву між апошняй высакароднасцю адной і заживошчамі другой», ён разумее, што кахае Майку. Сітуацыя, у якую трапіў герой У. Караткевіча, тыповая для закаханага. Нездарма герой старажытных міфаў Купідон малюецца з павязкай на вачах як сімвал таго, што часта закаханыя не зважаюць на недахопы абраннікаў.

Такія ж самыя пачуцці выклікала б у душы Алеся сустрэча з Майкай і тады, калі б ён быў на той момант мужам Гелены. Толькі замест удзячнасці і пакланення магло б узнікнуць пачуццё раздражнення і недаверу да шчырасці памкненняў той, якая вярнула радасць жыцця.

Вобразная сімволіка твора. Раман «Каласы пад сярпом тваім» дае магчымасць чытачу паразважаць, чаму гісторыя ідзе па гэтым, а не па іншым шляху, чаму сённяшні дзень менавіта такі і як зрабіць яго лепшым. Будучыня чалавецтва, на думку У. Караткевіча, залежыць ад духоўных набыткаў кожнай асобы. Пра гэта нагадаў пісьменнік у лірычным адступленні пра мора: «Тысячы, тысячы рэк, ручаін і проста струменьчыкаў аддаюць мору ваду, адбіткі берагоў, якія яны бачылі на ўсім сваім шляху, каламуць, колер вод, галіны, лісце сваіх лясоў і траў і, нарэшце, саміх сябе, сваё жыццё.

Мы нясём у гэта мора ўсё добрае і злое, што мы бачылі, мы нясём у яго сваё жыццё, нават больш — сваю душу.

Сцэна са спектакля па рамане
У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім».
Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі, 2008

І кожны ўпадае па-свойму. Адна рака здаўна-давён ведае, у якое мора яна плыве, другая — з цяжкасцю прабівае сабе шлях. Адна — бачыць мора з самых сваіх вытокаў, другая — пакутліва і доўга, вельмі доўга, шукае яго. Трэцяя — губляецца ў пясках, перасыхае і гіне, так і не заўважаючы марскіх хваль. А чацвёртая — нечакана, яшчэ за хвіліну не ведаючы нічога, падае ў яго, як струменьчык вады ў сердалікавую бухту...»

За ёмістым, метафарычным вобразам мора хаваецца аўтарскае разуменне шматграннасці і разнастайнасці жыцця, якое ствараецца ўкладам кожнага чалавека, а таксама роздум, што акіян матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, створаных чалавецтвам за тысячагоддзі існавання цывілізацыі, ператвараецца ў брудную лужыну, калі дэградуюць людзі, носьбіты жывога агню святomasці. І калі ён згасне зусім, не застанеца ніякага «мора». І тое, што было матэрыяльнай асновай культуры, ператворыцца ў груды акамянелага друзу, а тое, што некалі было духоўным набыткам, знікне зусім. Уладзімір Караткевіч узняў у сваім творы важныя і вечныя філасофскія праблемы, прапанаваў чытачу свой жыццёвы ідэал годнага існавання чалавека на гэтым свеце.

Да ўсведамлення аўтарскай пазіцыі чытач прыходзіць праз асэнсаванне падзей пярэдадня паўстання. Героям твора, якія падпарадкаваны інстынгу самазахавання, У. Караткевіч супрацьпаставіў асоб, пазбаўленых рабскай святomasці, здольных ахвяраваць жыццём дзеля вышэйшай мэты. Да ліку апошніх належаць сем'і Загорскіх, Раўбічаў, Войнаў і інш. Першыя прадстаўлены Хаданскімі, Таркайламі, Кроерам, Мураўёвым, Валуевым і інш.

Трагізм асноўнага канфлікту рамана і яго вырашэнне аўтар «Каласоў пад сярпом тваім» акрэсліваў наступным чынам: «Ну што ж, калі твая “неабходнасць” не можа даць ім палёгкі, і волі, і шчасця — тым лепей. Тады па сваёй “неабходнасці” яны стануць каласамі пад сярпом волі, радзімы, паўстання, бітвы, каласамі, якія памруць, магчыма, але памруць, каб вырасла новая рунь». Прыведзеная спасылка з рамана дала магчымасць А. Мальдзісу зрабіць такое тлумачэнне назвы твора: «Думка аб гістарычнай неабходнасці паўстання выказана... ужо ў самім загалоўку рамана, вельмі ёмістым і метафарычным. Падзеі 1863 года — гэта велічнае і трагічнае жніво, дзе серп гісторыі жне дзеля таго, каб наступныя пакаленні маглі правесці

новы пасеў». Іншыя даследчыкі рамана таксама лічаць назву твора шматзначнай і сімвалічнай.

У вобразнай сімволіцы рамана У. Караткевіча каласы пад сярпом — гэта людзі, якія па сваім наканаванні смяротныя. Баяцца смерці — значыць пастаянна адчуваць на сабе ўладу сярпа, а калі думаць, што з фізічнай смерцю не страчваецца мажлівасць духоўнага працягу ў спадкаемцах, то кожнаму з нас — коласу — неабходна назапашваць жыццёвую энергію, каб быць перакананым, што заўтра поле жыцця не зарасце пустазеллем. У рамане «Каласы пад сярпом тваім» пісьменнік выказаў думку пра тое, што ніякія сацыяльна-гістарычныя перашкоды не павінны спыняць рух чалавецтва да вяршынь духоўнасці. У вусны Данілы Загорскага пісьменнік укладвае сваю заповітную думку: «Але людзям трэба ісці, каб жыць... Асабліва тым, што самі і кідаюць зерне, што даюць яму расці, што змагаюцца за каласы».

1. Раскрыце творчую гісторыю рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім».

2. Паразжайце, што дало пісьменніку падставу пра гэту кнігу сказаць: «Заўсёды яна заставалася для мяне ўлюбёным дзіцем». Пра што сведчыць прысвячэнне рамана?

3. Вызначце асноўныя праблемы твора. Якая з іх, на вашу думку, з'яўляецца найбольш актуальнай і чаму?

4. Дакажыце, што «Каласы пад сярпом тваім» — гістарычны раман. Свой адказ падмацуйце тэарэтычнымі звесткамі.

5. Карыстаючыся прыкладным планам характарыстыкі мастацкага вобраза-персанажа, змешчанага на форзацы вучэбнага дапаможніка, зрабіце пісьмовую характарыстыку аднаго з герояў рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім».

6. Абгрунтуйце, чаму Алесь Загорскі з'яўляецца носьбітам аўтарскай пазіцыі ў творы.

7. Паразжайце надсэнсам назвы рамана і яго частак.

8. Якія мастацкія сродкі выкарыстаў аўтар для стварэння вобраза Кастуся Каліноўскага і іншых гістарычных асоб?

9. Падрыхтуйце буктрэйлер па творы У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім».

Рамантычнае і рэалістычнае адлюстраванне жыцця ў літаратуры

Рамантычнае адлюстраванне жыцця вызначаецца асаблівай цікавасцю пісьменніка да ўнутранага свету асобы, засяроджанацю на ўвасабленні высокіх адносін, прыгожых пачуццяў, душэўных пераўтварэнняў, імкненнем да ідэальнага, справядлівага светаўладкавання.

Не прымаючы трагічную недасканаласць свету, рамантычны герой лічыць, што ў жыцці пануе наканаванасць, змагацца з якой няма сэнсу. Герой-рамантык — яркая асоба, якая перажывае моцныя пачуцці, супрацьстаіць бездухоўнаму. Мастак-рамантык не ставіць перад сабой мэты дакладна ўзнавіць жыццё — гэта задача пісьменніка-рэаліста. Рамантыку важней выказаць свае адносіны да свету, стварыць малюнак жыцця і праз яго данесці да чытача свой ідэал. Пісьменнікі-рамантыкі выяўляюць павышаную ўвагу да фальклору і міфалогіі.

Рэалістычнае адлюстраванне жыцця характарызуецца глыбокім раскрыццём чалавечых характараў, абумоўленых сацыяльна-бытавымі і гістарычнымі абставінамі.

Пісьменнік-рэаліст імкнецца да праўдзівага адлюстравання жыцця. У творах пісьменнікаў-рэалістаў захоўваюцца аб'ектыўнасць, дакладнасць, праўдзівасць. Герой рэалістычнага твора — гэта тыповы прадстаўнік канкрэтнай гістарычнай эпохі, пэўнага сацыяльнага асяроддзя. Ён надзелены індывідуальным характарам, раскрытым з псіхалагічнай дакладнасцю. Гэта дзейсная асоба, здольная ўплываць на свой лёс і перамагаць абставіны.

1. Выявіце адметнасці мастацкага стылю рамана У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім».
2. Назавіце праявы рамантычнага і рэалістычнага адлюстравання жыцця ў творы «Каласы пад сярпом тваім».

Міхась Стральцоў

(1937—1987)

Нават на фоне свайго пакалення, якое называлі філалагічным... Міхась Стральцоў вылучаўся. Вылучаўся, можа быць, тым, што ў многіх жанрах і відах творчасці быў першапраходцам, першаадкрывальнікам. <...> Ён адкрыў тып чалавека, які пакінуў вёску і не прыжыўся ў горадзе.

П. Васючэнка.

 Назавіце прадстаўнікоў філалагічнага пакалення. Паразважайце, чаму ваенная і вясковая тэматыка стала вызначальнай у іх творчасці.

Міхась Стральцоў з'яўляецца прадаўжальнікам інтэлектуальнай плыні ў беларускай літаратуры. Яго імя можна паставіць побач з імёнамі М. Багдановіча, В. Ластоўскага, М. Гарэцкага, Кузьмы Чорнага. Ён увайшоў у літаратуру як майстар урбаністычнай тэматыкі, якая адлюстравалася ў вершах і аповяданнях пісьменніка. Яго наватарства заключаецца ў адкрыцці формулы «сена на асфальце» як вызначэння духоўных перажыванняў былых вясцоўцаў.

Міхась Стральцоў адносіцца да пакалення дзяцей вайны, якое «вырасла пад гарматнымі стваламі». Яшчэ гэта пакаленне называюць пакаленнем бязбацькавічаў, філалагічным, шасцідзясятнікаў. Многія з дзяцей вайны загінулі або ў трывожныя ваенныя, або ў гаłodныя пасляваенныя гады. А той, хто ацалеў, змог пазней шчыра, адкрыта, даверліва, з мяккай пяшчотай і светлым сумаам расказаць пра перажытае.

Міхаіл Лявонавіч Стральцоў нарадзіўся 14 лютага 1937 года ў вёсцы Сычын Слаўгарадскага раёна Магілёўскай вобласці ў сям'і настаўніка. У 1954 годзе будучы пісьменнік скончыў Нова-Ельненскую сярэднюю школу і паступіў на аддзяленне журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ ў Мінску. Пасля заканчэння вучобы працаваў у газеце «Літаратура і мастацтва», часопісах «Полымя», «Малодосць», загадчыкам аддзела ў часопісе «Нёман».

Пісаць вершы М. Стральцоў пачаў яшчэ ў школьныя гады, першыя з іх былі надрукаваны ў 1952 годзе ў газеце «За Радзіму». Пра сваё дзяцінства і дзяцінства аднагодкаў пісьменнік згадваў у апавяданнях, вершах, крытычных артыкулах, напісаных у форме эсэ (вольных разважанняў), адно з іх — «Дзяцінства, якое мы помнім» (1984). Гэта твор пра пакаленне, што рана пасталела, перажыло і смерць блізкіх і родных, і пасляваенны голад, навучылася, пераадолюваючы цяжкасці, цаніць жыццё, захоўваць памяць пра мінулае. Менавіта дзіцячыя гады вызначылі агульны гуманістычны змест творчасці М. Стральцова і пісьменнікаў яго пакалення.

Памяць пра родную вёску акрэслівае змест творчасці мастака слова. Галоўныя героі яго твораў — малады чалавек-аналітык, які хоча пазнаць сэнс жыцця, былы вясковец, што ўжываецца ў гарадскую стыхію, якога не пакідае абыякавым «сена на асфальце», своеасаблівы сімвал вясковага жыцця ў горадзе.

Журналісцкая праца прадвызначыла шырыню мастацкіх інтэрэсаў пісьменніка. Дэбют Стральцова-празаіка адбыўся ў 1957 годзе, калі на старонках часопіса «Малодосць» было надрукавана апавяданне «Дома». Праз пяць гадоў убачыў свет першы зборнік яго апавяданняў — «Блакiтны вецер» (1962). У іх вызначыліся такія рысы творчасці М. Стральцова, як лірызм, павышаная пачуццёвасць герояў і аўтара, асацыятыўная вобразнасць, маналагічная спавядальнасць.

У адным з лепшых апавяданняў — «Блакiтны вецер» — выкладчык ВНУ Лагацкі, былы вясковец, вандруе па начным горадзе і мроіць пра загадкі жыцця. Як і герой твораў Кузьмы Чорнага, ён імкнецца зразумець і знайсці сваё месца ў жыцці, уабраць у сябе яго гукі, фарбы і зразумець сваю сутнасць, ацаніць свае ўчынкi. Сiмвалiчным увасабленнем духоўных пошукаў героя з'яўляецца вобраз блакiтнага ветру. Гэта мроя Лагацкага з маленства, якая супакойвае, уздымае настрой, клiча да светлай мары ўжо дарослага чалавека. Вецер, што застаўся ў яго свядомасці з дзяцінства, прымоўіўся яму некалі, супакойвае, уздымае настрой, клiча да светлай мары.

У 1962 годзе пасля выхаду ў свет першага зборніка прозы М. Стральцоў быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў СССР, што было само па сабе выключэннем з правiл, бо працэдура прыёму была доўгая і марудная.

У апавяданнях «Трыпцiх», «Дома», «Перад дарогай», «На вакзале чакае аўтобус» і асаблiва вылучаным крытыкамі «Смаленне вепрука» раскрываецца галоўная тэма творчасці М. Стральцова — тэма духоў-

най сувязі паміж горадам і вёскай, сувязі вясковых каранёў і гарадскога прагрэсу, празрыстасці расы на лісці дрэў і блакітнага агеньчыка тэлеэкрана, грукату падвод і трамваяў на асфальтаванай вуліцы, што вядзе на Конскі базар. Пісьменнік прымаў жыццё з яго вытокамі і працягам, з вясковымі хатамі і гарадскімі каменнымі дамамі.

У 1966 годзе выйшаў другі зборнік аповяданняў з сімвалічнай назвай «Сена на асфальце». Затым былі выдадзены аповесць «Адзін лапаць, адзін чунь» (1970), выбраныя творы «На ўспамін аб радасці» (1974), кніга прозы «Падарожжа за горад» (1986) і зборнік «Выбранае» (1987). У новых кнігах М. Стральцова таксама гучыць голас аўтара — сына вёскі, які імкнецца да сваіх вытокаў, каранёў, прыгажосці нерушнага, спрадвечнага, гарманічнага, асвечанага векавымі традыцыямі народнага жыцця.

Міхась Стральцоў з'яўляецца аўтарам чатырох зборнікаў паэзіі: «Ядлоўцавы куст» (1973), «Цень ад вясла» (1979), «Яшчэ і заўтра» (1983), «Мой свеце ясны» (1986). Вершы, прадстаўленыя ў кнігах, напісаны пра мінулую вайну і нялёгкае пасляваеннае жыццё, цяжкае дзяцінства, бацькоўскі парог, родную прыроду, вясковы і гарадскі ўклад жыцця. Многа твораў прысвечана вечным тэмам: каханню, спалучэнню прыватнага і агульнага, паэзіі, ролі мастака ў жыцці і творчасці. У жанравых адносінах гэта пераважна элегіі, прасякнутыя настроем смутку, тугі, оды пра радасць быцця і прыгажосць прыроды, разважанні пра лёс чалавека, мінулае, сучаснае і будучыню, пасланні, звароты да сяброў, пейзажныя замалёўкі.

Акрамя таго, што М. Стральцоў пісаў празаічныя і паэтычныя творы, ён быў і арыгінальным даследчыкам літаратуры і крытыкам, напісаў літаратурна-крытычныя нарысы і эсэ, прысвечаныя творчасці класікаў нашай літаратуры і маладым пісьменнікам і паэтам: «Жыццё ў слове» (1965), «Загадка Багдановіча» (1968), «У полі зроку» (1976) і «Пячатка майстра» (1986).

Вокладка кнігі
М. Стральцова
«Перад дарогай»

Элегія (ад грэч. *elegeia* — ‘жалобная песня’; *elegos* — ‘скарга’) — верш-роздум, у якім выяўляецца настрой смутку, журбы, меланхоліі з выпадку грамадскай несправядлівасці, сямейнага няшчасця або асабістага гора.

Міхась Стральцоў быў таксама і таленавітым перакладчыкам. Ён перакладаў на беларускую мову творы рускіх, украінскіх, італьянскіх, лацінаамерыканскіх пісьменнікаў. А кнігі і асобныя творы М. Стральцова таксама перакладаліся на французскую, нямецкую, грузінскую, усходнеславянскія і іншыя мовы, што сведчыць пра прызнанне таленту пісьменніка не толькі ў бліжнім, але і ў далёкім замежжы.

Не стала М. Стральцова 23 жніўня 1987 года. У наступным годзе ён быў пасмяротна ўзнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Янкі Купалы.

1. Прачытайце дадатковы матэрыял пра Міхася Стральцова. Што новага вы даведаліся пра пісьменніка, якія факты з яго біяграфіі вам асабліва запомніліся і чаму?
2. Вызначце асноўныя матывы творчасці празаіка. Паразважайце пра яго ўклад у развіццё ўрбаністычнай тэмы ў беларускай літаратуры.

3. Выканайце тэст па біяграфіі М. Стральцова.

«Сена на асфальце»

Тэматыка, ідэйны пафас. Эцюды-ўспаміны пра маладосць, каханне, жыццёвыя праблемы і клопаты. Апавяданне «Сена на асфальце» (1963) упершыню было апублікавана ў часопісе «Маладосць». У ім пісьменнік закрануў не толькі тэму «вёска — горад», але і шмат іншых, у першую чаргу маральна-этычных тэм. Гэта і тэма кахання, якому, як піша ў першай частцы «Ліст першы» свайму каханаму **Лена**, хацелася такой шырыні, каб было «толькі яно і цэлы свет». І тэма вясковага побыту на гарадской ускраіне (частка другая «Дзядзька Ігнат») з яго паўсядзённымі клопатамі і размовамі пра надвор'е, чарговы футбольны матч, палітычныя падзеі. І тэма недалёкага ваеннага і пасляваеннага мінулага, якое прыгадвае ў гэтым жа эцюдзе **дзядзька Ігнат**. З болей гаворыць **герою-апавядальніку** гэты сталы чалавек пра ваенныя страты («Такую вайну на плячах вынеслі, столькі пакінулі сірот, матак няўцешных і ўдоў. Столькі аратаяў, цесляў на той вайне палягло...»), беднае пасляваеннае існаванне, калі ўдовы давалі брыгадзіру хабар за каня, каб прывезці дроў, або самі аралі агародчыкі, ставячы карову «ў плуг», вазілі «дровы з лесу на саначках» і кожны дзень ішлі на працу. У вусны дзядзькі Ігната ўкладзены балючыя словы пра дабро і зло, пра тых брыгадзіраў, старшынь і «падстаршынкаў», «што на людскім горы падчаровак гадавалі», на

«ўдовіных слязах». Яго і з бригадзірства знялі за барацьбу з адным з такіх «слуг народа» — **фінінспектарам**, якога празвалі **Куфрам**: «набіў таму гаду тоўстую морду», заступаючыся за бедную ўдаву — суседку **Арыну**.

У трэцяй, надзвычай лірычнай, частцы апавядання — «Ліст другі», напісанай у форме ліста **Віктара** да сябра, галоўная тэма — сяброўства, вернасць школьнаму пабрацімству, традыцыям сумленнага жыцця, што заклала ў сэрца і душу вясковая пачатковая школа, якая месцілася ў «старой, без гародчыка пад вокнамі» і з «шырокім мурожным дваром» хаце **цёткі Аўгінні**. Побач з тэмай сяброўства гучыць тэма вернасці вытокаам, хатцы-школе, матчынаму плачу пры чытанні ліста пра бацьку, дасланага з ваенкамата. «Ліст другі» з апавядання М. Стральцова гучыць як клятва, прысяга ў сумленнасці, шчырасці, сяброўстве.

Тэма «горад — вёска» разам з тэмай кахання выразна раскрываецца ў эцюдзе «Заўтра футбол». Яго першая частка — гэта апісанне гарадскога жыцця ў яркіх дэталях: ідзе дождж, як прадказваў дзядзька Ігнат; людзі вяртаюцца дадому; міліцыя сочыць за захаваннем правіл дарожнага руху. Апісанне побыту паступова выцясяецца ўнутраным маналагам-роздумам героя пра трывогі (як у чалавечай душы прымірыць горад і вёску) і радасці (думкі пра Лену, пра тое, як назаўтра яны да пачатку футбольнага матча паедуць на возера, будуць купацца, радавацца жыццю). Герой думае над словамі дзядзькі Ігната пра вёску: «Я думаў пра дзядзьку Ігната, пра яго дзіўную і такую зразумелую любоў да вёскі, і мне чамусьці было трохкі шкада яго. <...>

Мне хацелася, даўно хацелася прымірыць горад і вёску ў сваёй душы, і гэта была мая самая патаемная і самая душэўная думка.

А можа, праўда дзядзькі Ігната, і чалавеку па-сапраўднаму трэба што-небудзь адно: горад ці вёска, месяц над хатай ці электрычны ліхтар?»

Заканчваецца роздум галоўнага героя вывадам: «Навошта выбіраць паміж жаваранкам і рэактыўным самалётам? Хіба ж нельга, каб было і тое і другое? <...>

Не, я не дакараў дзядзьку Ігната. Я думаў, што кожны чалавек павінен добра ведаць сваё месца на зямлі, што кожны, урэшце, мае

Малюнак А. Карповіча

права любіць нешта асабліва моцна, — няхай так: гэта ўсё ж лепш, чым не любіць нічога».

У пятым эцюдзе — «Ліст трэці» — раскрываецца характар дзядзькі Ігната, вяскоўца, які не можа жыць у горадзе, якога прыцягвае вёска, нібы магніт («Дык і кажу сабе: дурны ты, дурны, чаго ты са свайго гнязда сарваўся, чаго пайшоў у белы свет як у капейку!»). Гэта чалавек гаспадарлівы (грошай назбіраў на хату), працалюбівы (хоча працаваць лесніком), руплівы і абачлівы (перажывае, што як паставілі ў яго вёсцы пілараму, «дык многа лесу без пары і толку на глум ідзе»). Пісьменнік увёў у свой твор стыхію народнай мовы, перадае асаблівасці гаворкі Ігната, перасыпанай прастамоўем і афарызмамі: «белы свет», «халупа», «рукі ёсць, горб таксама», «чалавек харошы», «калі што якое», «на глум ідзе», «без пары».

Заклучны эцюд апавядання — «Пара́ касавіцы» — фінал аповеду пра прыгажосць, гармонію жыцця, фізічную працу, якая прыносіць асалоду, касьбу травы на газонах у горадзе. Апавяданне вядзецца спачатку ў двух планах: вясковая раніца — раніца ў горадзе, у якіх шмат падабенства («Яшчэ не хадзілі трамваі, тралейбусы, вуліца была пустая і мокрая ад дажджу. Недзе за горадам узыходзіла сонца» і «Далёка-далёка, у маёй і ў дзядзькі Ігнатавай вёсках, пастух выганяў наранкі кароў»). Затым паказваецца, як ідуць па горадзе касцы, дзядзька Ігнат і апавядальнік, як яны рыхтуюцца да касьбы, нібыта да нейкай магічнай, святочнай дзеі.

Цэнтральная сцэна ў эцюдзе — праца, касьба, якая нагадвала дзядзьку Ігнату вёску, родныя лугі, тое, што было так нядаўна на волі, на шырокіх прасторах: «Ён неяк пасвятлеў увесь, па-заліхвацку кінуў недакурак, нагнуўся, падняў касу, зашчаміў касільна пад пахай, узяўся рукой за палатно касы і паласнуў па ім мянташкай.

Джгінь-джгінь-шах!

Джгінь-джгінь-шах!

Вясёлая, харошая, знаёмая з маленства музыка!

Ён падышоў да шнурка кустоўя, асцярожна пракасіў лапінку, павярнуўся, падняў над мокрай травой касу, прыгнуўся і — пайшоў...»

Пазней, ужо едучы на футбол, апавядальнік (Віктар) выскачыць на плошчы з тралейбуса, убачыць плён сваёй працы, пачуе пах скошанай травы: «Пякло сонца. Трава ў пракосах завяла. Па пракосах чорныя, аж бліскучыя, жвава скакалі шпакі. Пахла сенам. Вялізны і шумны ляжаў навокал горад. На плошчы па-лугавому, па-летняму пахла сенам». Жмуток растрэсенага сена ляжаў і на тратуары. Герой узрушаны, бо знайшоў назву ўсяму, што перажывае сам, вясковец,

што больш востра перажывае дзядзька Ігнат, — радасць ад таго, што вёска засталася сваёй маленькай часцінкай у горадзе, нагадала яму, вялізнаму і шумнаму, пра сябе: «“Сена на асфальце, — падумаў я, — сена на асфальце...”»

Быццам доўга я шукаў нечаму слова і раптам яго знайшоў.

“Сена на асфальце, — узрадавана думаў я. — Вёска ў горадзе...”»

Такім чынам, з мноства тэм, апісання жыцця розных людзей, сцэн і эпизодаў вынікае гуманістычны змест твора: аўтар заклікаў любіць і вёску, і горад, шанаваць традыцыі, у першую чаргу — павагу да працы, дабрыню, якія спрадвеку выходзілі ў людзях вёска. Сена на асфальце — гэта сімвалічны вобраз, які заклікае помніць і тварыць дабро, жыць адкрыта і светла. Сена на асфальце — гэта напамін усім нам пра родныя вясковыя, агульначалавечыя карані.

Вобразы аўтара-апавядальніка і іншых герояў твора. Віктар — апавядальнік і адначасова герой твора, аспірант, сын вёскі, стараецца знайсці душэўны спакой, прымірыць горад з вёскай. Ён гаворыць пра гэта дзядзьку Ігнату пры першай сустрэчы ў эцюдзе «Дзядзька Ігнат»: «Я ведаю, што без вёскі нельга, але і без горада нельга таксама. Што я думаю, дык гэта — каб тое і другое ў чалавечай душы прымірыць...» Віктару нялёгка знайсці адказ на пытанне, як дасягнуць душэўнай раўнавагі і спакою. Таму ён успамінае палёт на самалёце, высокае неба, у якое б не ўзняўся без тэхнікі, і ставіць побач жаваранка і рэактыўны лайнер, зямлю і неба: «О зямля! Ты даеш нам тугу па небе, але не меншая наша туга па табе. З далёкіх і блізкіх дарог вяртаемся мы да цябе, і спеў жаваранка аглушае нас не меней, чым гул рэактыўнага самалёта». Віктар хвалюецца, перажывае, калі бачыць на асфальце растрэсенае сена. Яму хочацца стаць гарадскім жыхаром, пазбавіцца мрояў пра бацькоўскі парог, але ён не можа зрабіць гэта рэзка і адразу. Магчыма, у адчуванні вясковых каранёў, любові да зямлі, да працы і ёсць яго ратунак?

Віктар сціплы па характары (не пярэчыць дзядзьку Ігнату ні ў чым). Яго каханне да Лены цнатлівае і сарамлівае, ужо не вясковае, пра якое яму апаведае дзядзька Ігнат. Ён працалюбівы, акуратны ў справах. Усё гэта яму падарыла ў большай ступені вёска. Хлопец уражлівы, лірык у душы. Гэты вобраз і аўтабіяграфічны, і тыповы: дзеці вайны былі менавіта такія, гэты вобраз стаў збіральным для пакалення, што ў маленстве перажыло вайну.

Дзядзька Ігнат шмат у чым падобны да Віктара. Аднак ён больш сталы і вопытны чалавек, які пражыў сумленнае жыццё. Дзядзька Ігнат жыў бы і далей у вёсцы, толькі выпадак (заступніцтва за ўдаву —

суседку Арыну) разлучыў з ёй на час. Але ён вернецца ў роднае гняздо, як відаць з раздзела «Ліст трэці», будзе зноў працаваць на зямлі, у лесе, клапаціцца пра парадак, каб дарэмна не псавалі дрэва на лесапільні. Дзядзька Ігнат — мудры дарадца, які любіць перадаваць свой вопыт маладзейшым (сцэна касьбы на газонах; сцэна з чалавекам у піжаме, які палівае кветнік, хоць заўтра, як ён кажа, будзе дождж). Выхавацель не толькі словам, але і справай: ён паказвае Віктару прыклад у час працы. Гэты чалавек па-вясковаму любіць і шануе працу і робіць яе, нібы выконвае святочны рытуал. Справядлівае, сумленнае — вось асноўныя прынцыпы жыцця героя. Пра гэта сведчаць яго маналогі пра працу брыгадзірам пасля вайны.

Эпізадычныя героі ў творы — безыменны чалавек у піжаме, які раіць Ігнату вярнуцца ў вёску, чуе боль яго душы; Ігнатава жонка, якая бясконца ўтаворвае яго пакінуць горад; сябар Віктара. Адмоўны персанаж — фінінспектар, празваны Куфрам, які выконваў дырэктывы, адбіраў апошнія ў галодных людзей за падатак.

Адметнасць кампазіцыі. Лірызм стылю. Прырода ў творы. Апавяданне «Сена на асфальце», у якім апавед вядзецца ад імя першай асобы, з’яўляецца арыгінальным па кампазіцыі: яно складаецца з шасці частак. Кожная частка ў стылёвых адносінах не самастойная: у ёй характарызуецца галоўныя героі, паказваюцца сцэны з іх жыцця. Пісьменнік удала карыстаўся эпістальным жанрам (жанрам пісьма), што дапамагло яму раскрыць герояў як бы знутры, даць ім магчымасць выказацца пра сябе, ахарактарызаваць іншых удзельнікаў падзей.

Лісты і іншыя часткі твора — пераважна лірызаваныя маналогі, у якіх раскрываюцца не толькі думкі, але і пачуцці, перажыванні герояў твора. Толькі ў эцюдзе «Дзядзька Ігнат» пераважае дыялогавая форма падачы матэрыялу.

Самыя лірычныя часткі апавядання — пейзажныя замалёўкі, вясковыя і гарадскія. Яны запамінальныя, яскравыя, светлыя, набліжаныя да вершаванага радка, меладычныя: «Ляжыш на беразе — трымціць, снуецца ў шырокіх ручвах вада, бялеюць на рачных астраўках валуны, сіняя тамлівая смуга вісіць над вадой там, дзе робіць паварот рака, дзе пад гарой насыпанага самазваламі пяску ракоча пад’ёмнік, грузячы баржы. <...> О, салодкая, ляютная бяздумнасць, о, жыццё душы, дрымотнае, як звон вады, тамлівае, як сіняя намітка смугі! Вочы бачаць, чуюць вушы, і, ціха стаіўшыся,

лечыцца душа. Млеюць ад гарачыні палі, цячэ, снуецца ў сонечных промнях рака, далёка на ўзмор'і тужаць аб свежым ветры караблі, і вось-вось скаланецца сонная сінь, павее вецер і пагоніць караблі ў краіну добрых сустрэч». Такі незвычайны, рамантызаваны вобраз прыроды стварае Лена ў лісце да Віктара. Пейзажныя замалёўкі можна знайсці ў кожнай частцы апавядання, праз іх М. Стральцоў выяўляў сваю мастакоўскую пазіцыю.

1. Якімі асаблівасцямі лірычная проза адрозніваецца ад эпічнай?
2. Аб чым марыць герой апавядання М. Стральцова «Сена на асфальце» і як гэта яго характарызуе?
3. Складзіце цытатную характарыстыку Віктара — героя апавядання «Сена на асфальце».
4. Што непакоіць дзядзьку Ігната? Як ён ставіцца да людзей і чаму?
5. У чым адметнасць кампазіцыі апавядання?
6. Вызначце ідэю твора. Як яна выяўляецца ў назве? Прапануйце сваю метафарычную назву апавядання. Паразважайце над ідэйным зместам малюнка мастака Алега Карповіча, размешчанага на старонцы 105.
7. Выканайце тэст па апавяданні М. Стральцова «Сена на асфальце».
8. Раскрыйце ролю вобразаў-тропаў у прачытаным творы.
9. Вывучыце на памяць урывак з апавядання «Сена на асфальце» (пачынаючы са слоў «О зямля! Ты даеш нам тугу па небе...» і да слоў «...гэта ўсё ж лепш, чым не любіць нічога»).

Апавяданне «На чацвёртым годзе вайны»

Апавяданне «Смаленне вепрука»

Тэорыя літаратуры

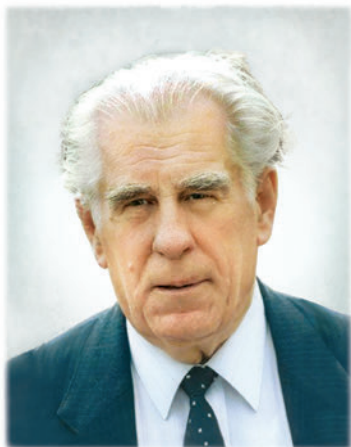
Унутраны маналог як сродак раскрыцця характараў герояў

Істотнай асаблівасцю мастацкага тэксту з'яўляюцца тыя стылістычныя фігуры, якія дазваляюць чытачу стаць сведкам унутранай, псіхалагічнай дзейнасці персанажаў. Паказ гэтага працэсу можа здзяйсняцца праз унутраны маналог пры поўнай адсутнасці аўтарскага «ўмяшання» ў думкі персанажа.

Унутраны маналог — маўленне героя, звернутае да самога сябе, якое служыць для найбольш поўнага паказу і раскрыцця яго ўнутранага свету.

Многія апавяданні М. Стральцова напісаны ў форме ўнутранага маналогу або самога аўтара, або герояў, якім ён перадавае свае думкі. Яны блізкія да лірыкі, таму і называюцца лірычнымі. У такіх творах сюжэт не цэласны, а эпізадычны, сцэны і падзеі «працуюць» на раскрыццё перажыванняў герояў і апавядальніка. Унутраны маналог — гэта фіксацыя і адлюстраванне ў творы думак персанажаў ва ўсёй іх натуральнасці і непасрэднасці, магутны сродак раскрыцця псіхалогіі герояў. У апавяданні «Сена на асфальце» заключныя радкі з’яўляюцца прыкладам унутранага маналогу: «“Сена на асфальце, — падумаў я, — сена на асфальце...” Быццам доўга я шукаў нечаму слова і раптам яго знайшоў. “Сена на асфальце, — узрадавана думаў я. — Вёска ў горадзе...”».

1. Што такое ўнутраны маналог? Згадайце творы, у якіх ён прысутнічае.
2. Уявіце сабе, што вы пераказваеце аднакласніку сюжэт апавядання «Сена на асфальце». Што страцілася ў вашым пераказе?
3. Паразважайце, якую ролю ў апавяданні М. Стральцова адыгрывае ўнутраны маналог.
4. Паспрабуйце напісаць ліст да М. Стральцова, выкарыстоўваючы прыём унутранага маналогу.

Ніл Гілевiч

(1931—2016)

Мой верш вызначаўся б настроем узнёслым
І нават святочна-парадным, магчыма,
Калі б не намёртва быў звязаны лёсам
З паэзіяй Янкі, Якуба, Максіма.

Н. Гілевiч.

Якія творы паэта вам вядомыя з папярэдніх класаў? Акрэсліце іх тэмы і мастацкія адметнасці.

Ніл Гілевiч — вядомы беларускі паэт, перакладчык, пражайт, драматург, літаратуразнавец, фалькларыст, апошні народны паэт Бела-

русі, якому афіцыйна было прысвоена гэта ганаровае званне.

Ніл Сымонавіч Гілевіч нарадзіўся 30 верасня 1931 года ў вёсцы Слабада Лагойскага раёна Мінскай вобласці. Бацька будучага пісьменніка, Сымон Пятровіч, вельмі рана асірацеў, падлеткам пакаштаваў парабкоўскага хлеба, таму са шчырасцю і самаадданасцю ўключыўся ў разбурэнне старога ладу жыцця і пабудову новага, працаваў старшынёй сельсавета, сакратаром РВК. Заняты службовымі клопатамі, бацька бываў дома рэдка. Турботамі пра выхаванне трох дачок і пяці сыноў жыла маці — Кацярына Мікалаеўна. Думаецца, што менавіта яна перадала ў спадчыну свайму сыну Нілу тую выключную працавітасць, якой здзіўляюцца даследчыкі яго творчасці. Сам Н. Гілевіч быў перакананы: «Усё самае галоўнае, самае істотнае і важнае, што ёсць у кожным дарослым чалавеку, — усё адтуль, з гадоў дзяцінства.

Там — незабыўныя радасці адкрыцця і пазнання свету, першаснага яднання душы і сэрца з ім, першых сустрэч з векавечнымі і заўсёды новымі цудамі прыроды, першага, яшчэ не ўсвядомленага ўспрымання ласкі, дабрыні і спагады, даверлівасці і ўдзячнасці». Хлопчык рос актыўным, а часам і задзірлівым. Да вайны скончыў пачатковую школу. Летам любіў збіраць ягады і грыбы, хадзіць на рэчку Гайну купацца, зімой коўзаўся на самаробных каньках, бегаў на лыжах.

Як адзначаў пісьменнік, «паэтычны сверб» прачнуўся ў ім вельмі рана, яшчэ ў пачатковай школе. «...Самы першы свой верш у дзяцінстве я напісаў у перайманне лірычнага шэдэўра геніяльнага Кабзара¹ “Садок вішнёвы каля хаты”. <...> Верш так уразіў мяне сваім паэтычным характам, што прымусіў самога паспрабаваць скласці нешта сваё».

Карэктывы ў станаўленне светабачання будучага пісьменніка ўнесла вайна. Ваеннае дзяцінства, пра якое пазней пісьменнік раскажа ў паэмах «Сто вузлоў памяці», «Гарыць, гарыць мая Лагойшчына», «Недзялення», сюжэтных вершах і баладах, аўтабіяграфічнай аповесці «Перажыўшы вайну», фарміравала Н. Гілевіча — паэта і чалавека.

Зямля бацькоў, Лагойшчына мая,
Край неўміручы партызанскай славы!

Н. Гілевіч.

¹ Украінскі паэт Тарас Шаўчэнка.

Жыццё пад акупацыяй, у партызанскай зоне было няспынным пераадоленнем страху за ўласнае жыццё і жыццё блізкіх. У час адной з аблаў Ніл Сымонавіч трапіў да фашыстаў і ацалеў цудам. Можна, менавіта тады дзесьці ў падсвядомасці падлетка з’явілася думка, што пра ўсё гэта патрэбна абавязкова расказаць тым, хто не зведаў жахаў вайны. Н. Гілевіч адзначаў: «Самы першы мой апублікаваны верш быў аб перамозе ў вайне і радасці ўваскрэслага на руінах і папалішчах жыцця... гэта тэма стала адной з галоўных ва ўсіх маіх кнігах лірыкі, баладах і паэмах».

Першы верш Н. Гілевіча — «Яблынька» — быў надрукаваны ў 1946 годзе ў часопісе «Бярозка». Пятнаццацігадовы аўтар расказваў пра салдата, які перад самай вайной пасадзіў дзічку, прышчапіў яе і праз усё ваеннае ліхалецце пранёс надзею на сустрэчу з ёй.

У студэнцкай аўдыторыі

У 1947 годзе маладога паэта, вершы якога сталі рэгулярна з’яўляцца на старонках газет, запрасілі на Першую рэспубліканскую нараду маладых пісьменнікаў. У гэтым жа годзе Н. Гілевіч паступіў у Мінскае педагагічнае вучылішча, на апошнім курсе якога стаў членам літаратурнага аб’яднання пры газеце «Чырвоная змена». Педвучылішча скончыў на

выдатна і без экзаменаў быў прыняты на філалагічны факультэт БДУ. У 1954 годзе Н. Гілевіча, студэнта трэцяга курса, прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР. Пасля заканчэння вучобы ва ўніверсітэце (1956) таленавітаму студэнту была прапанавана вучоба ў аспірантуры. Малады вучоны даследаваў спадчыну маладнякоўцаў. Пасля абароны дысертацыі Н. Гілевіч працяглы час працаваў на кафедры беларускай літаратуры БДУ. З захапленнем і майстэрствам выкладаў курс вуснай народнай творчасці.

У 1957 годзе выйшаў першы зборнік вершаў Н. Гілевіча — «Песня ў дарогу». Крытыкі ахарактарызавалі гэту кнігу як паэтычны маніфест студэнтаў-рамантыкаў 1950-х гадоў, пераважна вясковых хлопцаў і дзяўчат.

Неўзабаве ў светапоглядзе Н. Гілевіча адбыліся змены. Два новыя зборнікі вершаў паэта — «Прадвесне ідзе па зямлі» і «Неспакой» — завяршылі мажорна-аптымістычны этап яго творчасці. У іх ужо акрэсліліся матывы, якія стануць асноўнымі ў творчасці пісьменніка: вернасць маці і роднай матчынай мове, любоў да малой радзімы,

адданаць маці-Беларусі, беларускай народнай песні, што сімвалізавала душу нацыі, яе самабытную культуру. Ужо на першым этапе сваёй творчасці Н. Гілевіч змог выразна акрэсліць аўтарскую пазіцыю.

Адразу ж пасля першых трох лірычных зборнікаў Н. Гілевіча выйшлі ў свет кніжкі сатыры і гумару «Званковы валет» (1961), «Да новых венікаў» (1963). І пазней кнігі вершаў чаргаваліся са зборнікамі гратэскава-камічных твораў. У 1972 годзе Н. Гілевіч задумаў стварыць раман у вершах. Гэта было рэалізавана праз 12 гадоў, у выніку чаго з’явіліся «Родныя дзеці».

Клопатам пра тое, каб беларускае слова годна гучала ў свеце, абумоўлена педагогічная, навуковая, пісьменніцкая дзейнасць Н. Гілевіча ў 1970—1980-я гады. Ніл Сымонавіч быў перакананы, што паэт пачынаецца са слова, з адчування слова як сродку выказвання сябе і сваіх адносін да навакольнага свету. У публіцыстычных артыкулах гэтага часу пісьменнік раскрываў значэнне фальклору для паўна-вартаснага развіцця нацыянальнай літаратуры, выступаў у абарону неацэнных скарбаў вуснай паэзіі. У ёй пісьменнік бачыў сродак ад пустаслоўя, якім грашыла пэўная частка тагачаснай літаратуры. З’явіліся манаграфіі «Паэтыка беларускай народнай лірыкі» (1975), «Паэтыка беларускіх загадак» (1976), у якіх асэнсоўваўся моватворчы вопыт народа.

Дзейным сродкам развіцця нацыянальнай літаратуры Н. Гілевіч лічыў мастацкія пераклады. У часы, калі ў некаторых школах выкладанне беларускай літаратуры вялося па-руску, ён адстойваў права землякоў чытаць лепшыя творы сусветнай літаратуры на роднай мове. Без мастацкага перакладу, лічыў паэт, нельга засвоіць творчыя дасягненні лепшых пісьменнікаў свету, выпрацоўваць і развіваць разнастайныя літаратурныя стылі. У 1970—1980-я гады Н. Гілевіч шмат перакладаў. Гэта давала яму магчымасць адкрыта гаварыць пра актуальныя праблемы Бацькаўшчыны.

Перакладчыцкі талент Н. Гілевіча ацэнены вельмі высока: паэт узнагароджаны балгарскім ордэнам Кірыла і Мяфодзія I ступені і ордэнам Югаслаўскай зоркі са стужкай. У 1980 годзе быў узнагароджаны Дзяржаўнай прэміяй БССР імя Янкі Купалы. А ў 1986 годзе ён стаў лаўрэатам самай высокай у Балгарыі Міжнароднай прэміі імя Х. Боцева.

З 1980 па 1989 год Н. Гілевіч з’яўляўся першым сакратаром праўлення Саюза пісьменнікаў БССР. У 1990 годзе ён быў абраны народным дэпутатам Беларусі, у тым жа годзе стаў старшынёй Пастаяннай камісіі Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь па адукацыі,

культуры і захаванні гістарычнай спадчыны. У 1991 годзе Н. Гілевічу прысвоена ганаровае званне народнага паэта Беларусі.

Усё сваё жыццё пісьменнік, вучоны, педагог прысвяціў служэнню беларускасці. Сучаснікі называюць яго апосталам нацыі. Памёр Ніл Сымонавіч 29 сакавіка 2016 года.

1. Падумайце, якія факты біяграфіі Н. Гілевіча абумовілі яго жыццёвую і аўтарскую пазіцыю.
- 2. Ахарактарызуйце паэта як чалавека і грамадзяніна. Чаму мастак слова не абмежаваўся толькі пісьменніцкай дзейнасцю?
- 3. Многія вершы Н. Гілевіча пакладзены на музыку. Назавіце вядомыя вам песні на яго словы. Паразважайце, чаму яны сталі візітнай карткай Беларусі.
- 4. Падрыхтуйце прэзентацыю пра жыццё і творчасць народнага паэта Н. Гілевіча «Я хаджу закаханы ў твае краявіды...», выкарыстаўшы творы жывапісу беларускіх мастакоў Міколы Андруковіча «Лагойскі краявід», Міколы Бушчыка «Відная ноч» і кампакт-дыск «Нашы песні».

Лірыка

«Край мой беларускі, край!..» (1966). Ніл Гілевіч — прызнаны майстар пранікнёнай песні. Многія творы паэта пакладзены на музыку, чаруюць і вабяць лірызмам, гармоніяй формы і думкі («Я хаджу, закаханы ў твае краявіды...», «Вы шуміце, шуміце нада мною, бярозы...» і інш.). Яны сталі вядомымі далёка за межамі нашай краіны.

Ніл Сымонавіч згадваў, што «ўмеў спяваць раней, чым навучыўся гаварыць». Ад маці і землякоў паэт увабраў любоў да мілагучнага роднага слова, фальклору. Песня і Бацькаўшчына арганічна паяднаны ў жыцці і творчасці пісьменніка. Пра гэта сведчыць і яго наступнае прызнанне:

О, Беларусь!
Мой лёс,
Мой першы боль,
Мая нявыспеваная давеку
Песня!

Верш «Край мой беларускі, край!..» прасякнуты ўзнёсла-малітоўнай інтанацыяй. Лірычны герой звяртаецца да роднага краю як да святыні і выказвае, на першы погляд, будзённую просьбу: «пры-

гарнуцца», «напіцца», «паслухаць», «прайсціся», «наглядзецца». Жаданне героя абумоўлена прагай духоўнай знітаванасці з бацькоўскай зямлёй. Ён упэўнены, што рэалізацыя гэтага памкнення забяспечыць сэнс і радасць жыцця. Лірычны герой просіць зрабіць яго сэрца відушчым. Яго просьба выяўляе духоўныя прыярытэты, раскрывае ўнутраны свет.

Лагойскія краявіды

Родны край, на думку паэта, валодае гаючай сілай, здольнай духоўна і фізічна ўмацоўваць чалавека, станавіцца для яго крыніцай натхнення. Любоў да роднай зямлі — падмурак жыццязстойкасці асобы.

Кампазіцыя верша «Край мой беларускі, край!..» з рэфрэнамі звароту і просьбы спрыяе выяўленню эмоцый лірычнага героя, раскрывае палкасць і глыбіню яго памкненняў, надае твору малітоўна-заклінальнае гучанне.

«Ах, якая над Гайнай купальская ноч!..» (1970). Лірычны герой твора — чалавек з абвостраным сумленнем, які адчувае сябе сувязным паміж папярэднікамі і нашчадкамі. Вусцішная купальская ноч над роднай для паэта ракой Гайнай выклікае ў лірычнага героя непаразуменне і боль:

Ды ні гуку над Гайнай — пад цёмным шатром.
Толькі зоркі — як вочкі Купаліны.
Дзе ж вы, хлопцы, дзяўчаты? Чаму за сялом,
Над ракою, агні не запалены?

Параўнанне зор з вачамі Купалінкі, што застылі ў роспачы і крыўдзе, выклікае ў чытача пачуццё віны перад той, чыё свята засталася незаўважаным. Верш пабудаваны на супастаўленні мінулага і сучаснага.

У час летняга сонцастаяння нашы продкі наладжвалі свята ў гонар сонца — Купалле. Моладзь паліла ачышчальныя вогнішчы, шукала папараць-кветку, шчасліваму ўладальніку якой зямля адкрыла б усе свае скарбы. Дзяўчаты, марачы пра каханне і шчаслівы шлюб, плялі вянкi і пускалі іх на ваду, загадваючы на свой лёс.

Неабходнасць пераемнасці нашчадкамі духоўных традыцый нацыі ўсведамляецца чытачом праз асэнсаванне вобраза Янкі Купалы. Ясь Луцэвіч нарадзіўся ў Вязынцы на Маладзечаншчыне, аднак дзяцінства

і юнацтва яго прайшлі на берагах Гайны, дзе ён убіраў у душу чароўныя паэтычныя скарбы народных песень, казак, легенд і паданняў. Там фарміраваўся яго талент, гартавалася бессмяротная душа паэта. Нарадзіўшыся ў купальскую ноч, паэт узяў псеўданім Купала, сцвярджаючы сваю непарыўную сувязь з традыцыямі роднай зямлі. Геній нацыянальнай літаратуры ў вершы паўстае ў вобразе добрага купальскага дзядка. Па народных уяўленнях, купальскі дзядок без усякіх цяжкасцей збірае кветкі папараці. Іншым людзям зрабіць гэта амаль што немагчыма, бо пялёсткі кветкі гараць як агонь. Лічыцца, што, калі гасцінна сустрэць купальскага дзядка, ён можа падарыць дзівосную кветку. Яна раскрывае перад чалавекам неверагодныя магчымасці — здольнасць разумець мову раслін, звяроў і птушак.

Раскладайце агні — хай пывуць па рацэ,
Можа, ў зыркім святле іх вы ўгледзіце
Постаць Янкі Купалы з кійком у руцэ —
Запрасіце яго прысуседзіцца!

Паэт перакананы, што моладзь павінна імкнуцца да духоўнага дыялогу са сваімі папярэднікамі. Усведамленне чалавекам каштоўнасці сваёй спадчыны дапамагае выразней акрэсліць шлях у заўтрашні дзень:

Раскладайце, паліце Купалля агні!
Не затым, каб ускрэсла мінуўшчына,
А каб лепей убачыць наступныя дні,
Да вытокаў душой дакрануўшыся...

«Страціў слова, страціў спадчыннае слова...» (1974). Шмат намаганняў патраціў Н. Гілевіч на змаганне з нацыянальным нігілізмам беларусаў. Як прызнаваўся сам пісьменнік, яго грамадзянская і мастакоўская пазіцыя былі абумоўлены «любоўю да роднага слова, гонарам за яго высокія прыродныя вартасці, радасцю ад карыстання ім, болей за яго прыніжэнне і непакіснай верай, што яму, вялікаму і магутнаму роднаму слову, жыць вечно».

Верш «Страціў слова, страціў спадчыннае слова...» напісаны ў перыяд інтэнсіўнай рускамоўнай асіміляцыі. Пад уплывам яе беларусы сталі пазбягаць выкарыстання спадчыннага слова ў грамадскім і асабістым жыцці, забывацца на мову. Эпітэт «спадчыннае» надзвычай ёмісты, ён узнаўляе ў святломасці чытача геніяльны верш Янкі Купалы «Спадчына» і дазваляе зрабіць выснову аб заклапочанасці мастакоў слова духоўным здароўем нацыі.

У першых радках верша лірычны герой адкрыта выяўляе сваю бескампрамісную грамадзянскую пазіцыю:

Страціў слова, страціў спадчыннае слова —
Штосьці страціў у душы абавязкова!

Клічная інтанацыя і трохразовае выкарыстанне дзеяслова «страціў» дапамагаюць аўтару абудзіць у чытача трывогу і занепакоенасць. Рытарычныя пытанні ў наступных чатырох радках спрыяюць актывізацыі роздуму над прычынна-выніковымі сувязямі «страты спадчынага слова» і духоўнага зьбяднення нашчадкаў. Лаканічна і змястоўна ў васьмірадкавіку створаны вобраз слова як носьбіта нацыянальнага жыцця народа, геніяльнага ўвасаблення яго годнасці, мудрасці, праўды. Аўтар далікатна запрашаў чытача да самааналізу, апеляваў да сумлення і розуму.

Апошнімі радкамі твора Н. Гілевіч намякнуў на ролю бацькоў у нацыянальным самавызначэнні нашчадкаў:

Я не ведаю дакладна, што ты страціў,
Запытайся — ці не скажа табе маці...

1. Якія пачуцці і чаму выклікаюць у вас вершы Н. Гілевіча?
2. Акрэсліце тэматычны дыяпазон лірыкі паэта. Растлумачце прыярытэтныя напрамкі яго творчасці.
3. Ахарактарызуйце лірычнага героя твораў пісьменніка.
4. Паразважайце, у чым выяўляецца пераемнасць творчасці Н. Гілевіча з паэзіяй Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча.
5. Вывучыце на памяць верш Н. Гілевіча «Ах, якая над Гайнай купальская ноч!..».

«Родныя дзеці»

Вобраз галоўнага героя ў творы. Сюжэт рамана «Родныя дзеці» (1985) разгортваецца вакол вяртання **Сцяпана Вячоркі** — «аблуднага сына» — у родную вёску, дзе ён не быў многа гадоў. Вяртанне галоўнага героя шматзначнае і сімвалічнае. Яно адбываецца ў дзвюх прасторах: рэальнай (сустрэча з блізкімі людзьмі, дарагімі сэрцу мясцінамі, акупанне ў родную моўную стыхію, вясковы побыт і звычаі) і ідэальнай (вяртанне ў думках у дзяцінства, юнацтва, у свет мар і расчараванняў, да самога сябе).

Лёс Сцяпана Вячоркі — тыповы лёс беларускага інтэлігента-гараджаніна першага пакалення, які жыве ў вялікім горадзе, а душой — у родным куце, што стаў для героя і крыніцай натхнення, і скарбонкай жыццёвай энергіі. Драматызм такога становішча чалавека бачыўся Н. Гілевічу ў тым, што горад не толькі дае вяскоўцу магчымасць рэалізацыі таленту, але і з’яўляецца сродкам для нівеліроўкі душы. Аўтар з сімпатыяй ставіўся да свайго галоўнага героя, аднак ужо на першых старонках рамана пісьменнік вымушаны канстатаваць:

Сцяпан Якубавіч Вячорка,
Хоць быў караць сябе гатоў,
На ўлонне роднага падворка
Не заяўляўся шмат гадоў.

Нельга сказаць, што Сцяпан — закончаны эгаіст, які не адчувае патрэбы вяртання да родных вытокаў. Наадварот, галоўны герой — сумленны чалавек. Яму сорамна, што ён не можа вырвацца на радзіму, што старэнькая маці, знябыўшыся ў журбе, вымушана прыязджаць у госці сама.

Аднак Сцяпан не знаходзіць у сабе сілы, каб пераадолець стэрэатып паводзін, які дыктуюць яму сацыяльнае становішча, пасада. Не без іроніі аўтар паказваў чытачу, як гінуць найлепшыя намеры яго героя:

Але, правёўшы маці, тут жа
Ён ачунаўся з галавой
Не ў вір маленства — праца-служба
Штодзённа ў вір цягнула свой.

Яшчэ адной прычынай, якая перашкаджала герою прыехаць дамоў, было нежаданне Сцяпана зноў перажываць боль, звязаны з каханнем да **Альжбеты Кудзёлкі**. Шчасце ўзаемнага пачуцця ператварылася ў драму. У свой час маладыя людзі не змаглі знайсці ў сабе сілы, каб супрацьстаяць абставінам. І хоць Сцяпан і Альжбета абое паспрабавалі і не знайшлі шчасця ў шлюбe з іншымі, Вячорка пазбягае сустрэч са сваім першым каханнем.

Неабходнасць вымушае Сцяпана пайсці насуперак уласным жаданням. Маці Вячоркі **Сохвіі Пятроўне** спаўняецца семдзесят гадоў, і нішто не можа ўтрымаць «аблуднага сына» выканаць свой абавязак: ушанаваць тую, якая дала жыццё. Яшчэ ў дарозе пачынаецца ў Сцяпана вяртанне. Перспектыва сустрэчы з роднымі хвалюе і радуе галоўнага героя. Лёс не абдзяліў яго сваякамі, кожны з іх па-свойму драгі Вячорку, з кожным з іх сустракаецца кампазітар у сваіх згадках.

Асабліва трывожыць Сцяпана сустрэча з Альжбетай, ён не можа не ўспомніць таго, што адбылося дваццаць два гады назад. Раздзелы рамана «Белы май», «Ганьба», «Разлад», «На ўзвях часу» не толькі расказваюць пра тое, чым жыла душа кампазітара на працягу двух дзесяцігоддзяў, але і раскрываюць характар галоўнага героя.

Лёс узнагародзіў Сцяпана Вячорку талентам кампазітара, аднак і паставіў перад ім нялёгкую задачу: як жа распарадзіцца гэтым дарам? Своеасаблівым экзаменам на стойкасць перакананняў стала для Сцяпана жаніцьба з **Фенечкай**. За маскай захопленай музыкой летуценніцы хавалася хцівая прыстасаванка, мэтай жыцця якой стала жаданне скіраваць творчасць мужа ў абсяг сваіх спажывецкіх інтарэсаў. Яна не магла зразумець, чаму Сцяпан у той час, калі ўсе рвуцца ў сталіцу, трызніць вяртаннем на радзіму. Фенечка кінула Сцяпана, калі зразумела, што ён не з тых людзей, якія здольны крывіць уласнай душой. Вернасць Вячоркі ўласным перакананням нервалавала не толькі жонку, але і вялікую частку калег, сквапных да матэрыяльных даброт. У размове з **братам Тамашом** Сцяпан так тлумачыць прычыну сваіх службовых непрыемнасцей:

Маўчаць не ўмею, прытварацца,
Стаяць навывцяжку «ва фронт»,
Легальнай формай казнакрадства
Аздараўляць свой базіс-грунт...

Дамоў вяртаецца сталы мужчына. Гады, праведзеныя ўдалечыні ад малой радзімы, былі гадамі служэння ёй. Сустрэча з роднымі людзьмі і роднымі мясцінамі прыносіць не толькі радасць, але і боль. Вячорка адчувае сваю віну і перад нябожчыкамі — братам і сястрой, і перад роднай зямлёй, на якой цяпер узнікаюць тарфяныя буры.

Вяртанне да ўласных вытокаў на некаторы час пазбаўляе Сцяпана Вячорку здольнасці адэкватна ацэньваць сітуацыю. Знаходзячыся ў палоне ўспамінаў, герой адчувае сябе юнаком, таму так і ўражвае яго знешні выгляд Альжбеты, а тое, што творыцца ў душы жанчыны, яго не кранае зусім:

Ён кідаў позірк на Альжбету —
І сэрца кроіў боль скразны:
Амаль нічога — ані следу
Ад той дзяўчынкі, з той вясны!

Спробай вярнуцца ў юнацтва можна растлумачыць захапленне галоўнага героя **Мар'янай**. Са шчырасцю сямнаццацігадовага юнака

акунаецца Вячорка ў вір пачуццяў, што выклікала ў яго душы абаяльная дзяўчына. Гэтыя пачуцці з боку аднаго і другога герояў такія гарачыя, што Сцяпан раптам пачынае верыць у магчымасць павярнуць жыццё назад. Ён прызнаецца Мар'яне:

А я не знаў, што вы такая.
Што вы наогул... недзе ёсць...
Што ў роднай вёсцы напаткае
Мяне нанова... маладосць!

З раю апусціцца на грэшную зямлю Сцяпана прымусіла ўсведамленне таго, што Мар'яна — дачка Альжбеты. Размова з Альжбетай, з Тамашом, які са здаровым сялянскім розумам адразу адмятае нават намёк на тое, каб Сцяпан ажаніўся з маладзейшай за сябе, пазбаўляе героя ілюзіі вяртання ў маладосць. Сімвалам бессэнсоўнасці такіх намаганняў з'яўляецца ў рамане вобраз зарослай лесам дарогі.

Духоўным вопытам галоўнага героя гэтага твора Сцяпана Вячоркі аўтар сцвярджаў: якім бы ні быў пакутлівым для чалавека працэс вяртання дамоў, да роднага, блізкага, першапачатковага, ён неабходны. Гэта дало магчымасць галоўнаму герою аглядзецца перад новым жыццёвым перавалам. У размове з Мар'янай Сцяпан прызнаўся, што страціў ключы, якія адкрываюць кампазітару калодзеж з натхненнем. У фінале рамана на шчырую споведзь спакутаванай душы Альжбеты душа Сцяпана адгукнулася музыкай:

Ну, так, ён чуў зусім выяўна:
Як шум спакойнага дажджу,
Што ўсё бліжэй, — напеўна, плаўна
Плыла мелодыя ў душу.

Гучала мякка, задуменна
І ўся — праменіла святло.
Ад калыханкі нешта мела,
І штось ад гімна ў ёй было.

Праблематыка рамана. Другарадныя вобразы і іх роля ў творы. Раман «Родныя дзеці» — гэта водгук пісьменніка на пэўныя выдаткі навукова-тэхнічнага прагрэсу, урбанізацыі, сацыяльнай і нацыянальнай палітыкі, якія зрабілі надзвычай актуальнай праблему маральнай устойлівасці людзей у дынамічным свеце. У рамане ўвасоблены аўтарскі ідэал чалавека, які не ўяўляўся Н. Гілевічу без вернасці родным людзям, родным мясцінам, роднай зямлі. Надзвычай актуальна гучаць радкі рамана:

Мы — тройчы дзеці ў вечным крузе:
Мы — дзеці роднае сям'і,
І — дзеці Маці-Беларусі,
І — дзеці Матухны-Зямлі.

Трайны ён, круг, ды недзялімы...

З уласцівай пісьменніку бескампраміснасцю ў рамане асуджаюцца рэнегацтва, мяшчанства, кар'ерызм. Носьбітам гэтых якасцей з'яўляецца ў творы **Мікіта Рэпа**, зводны брат Сцяпана Вячоркі. Прычынай, што абумовіла характар Мікіты, стала здрада бацькі хлопчыка. Вясковы актывіст Зміцер Рэпа пакінуў маладую жонку Зосю, пяцігадовага сына і пайшоў да другой.

З гумарам апісаў аўтар начальніцкія паводзіны Мікіты нават сярод блізкіх людзей. Спосабам стварэння характару героя з'яўляецца мова — руска-беларуская трасянка, на якой размаўляе Мікіта, каб паказаць сваю перавагу над правінцыяльнымі жыхарамі.

Антыподам Мікіты выступае ў рамане **Вінька Шкут**. Прафесарскі сын сваёй жыццёвай пазіцыяй бунтуе супраць двурушніцтва. Ён мог бы, карыстаючыся становішчам бацькоў, атрымаць дыплом, зрабіць кар'еру, аднак адмовіўся ад дапамогі і пайшоў па жыцці сам.

«Да грамадскага катла з адмысловай лыжкай» прымасціліся не толькі прайдзісветы-вучоныя, але і бяздарныя мастакі, пісьменнікі, кампазітары, якія, не маючы таленту, устаўляюць палкі ў калёсы тым, хто валодае сапраўдным майстэрствам. Нахрапістасць, хітрасць **Юсіфа (Юзіка) Бэнся** прынеслі шмат пакут Сцяпану Вячорку. Калісьці яны жылі ў адным інтэрнацкім пакоі, разам хадзілі на танцы, абодвум падабалася Альжбета. Калі дзяўчына аддала перавагу Сцяпану, Юзік ператварыўся ў ворага.

Па віне Бэнся разышліся дарогі закаханых, але гэта не супакоіла Юзіка, бо Сцяпан аказаўся больш таленавітым за свайго былога саперніка. Тады Юзік, які не здолеў выйсці ў творцы, «рашыў мазгі ўпраўляць другім. Стаў тэарэтыкам мастацтва».

Бядой для грамадства становяцца такія кіраўнікі, як Мікіта Рэпа, Юзік Бэнсь, **меліяратар Гламазда**, людзі спажывецкай псіхалогіі, абагульненым вобразам якіх з'яўляецца **Ненаежац**.

Твор Н. Гілевіча нагадвае чытачу пра неабходнасць адмаўлення ад прагматычнай свядомасці, тэхнакратычных поглядаў на прыроду.

Вокладка кнігі
Н. Гілевіча
«Родныя дзеці»

Мастак слова трывожыўся пра «аблудных сыноў» Радзімы і скіроўваў іх памкненні да першаасноў чалавечага жыцця: любові, спагады, вернасці.

Назвай рамана, яго пафасам пісьменнік сцвярджаў:

Мы не бязродныя на свеце
І не бяздомныя ў жыцці.
Чым дагарэць у пустацвеце —
Лепш не ўзысці і не цвісці!

Сюжэтна-кампазіцыйная структура твора. Раман «Родныя дзеці» нечакана для чытача пачынаецца запеўкай. Гэта акалічнасць выбівае ўспрыманне са звыклага рэчышча, скіроўвае яго да паэтыкі народнай песні. Рамачны кампанент «Родных дзяцей», запеўка і дапеўка, — гэта своеасаблівыя вокны ў творчую майстэрню пісьменніка. У запеўцы аўтар, улічваючы дыялагічную прыроду творчасці, шчыра прызнаваўся ў сваёй любові да чытача:

Дый ты, чытач, таму прычына:
Ты — вось, ты побач, ты са мной.
І разлучыць нас немагчыма:
Мы доляй звязаны адной.

У запеўцы акрэслена і творчая задача, якую паставіў перад сабой аўтар кнігі:

Каб пошук праўды ў ёй быў моцны.
Каб прачытаў, сабе наўздзіў,
Усю зараз — і смачна цмокнуў:
«Прыдумаў, гад, а — дагадзіў!»

Жаданнем пісьменніка падзяліцца з чытачом сваім бачаннем праблем сучаснага яму жыцця абумоўлена стылёвая адметнасць рамана «Родныя дзеці».

Сюжэт твора не завершаны. Развязкі падзей няма, і сам Н. Гілевіч, як і А. С. Пушкін у рамане «Яўгеній Анегін», акцэнтаваў на гэтым увагу:

Усё, чытач. Я стаўлю кропку.
Ах, не завершаны сюжэт?
Ну, што ж рабіць! Далей — ні кроку.
Далей — табу і заповіт.

Тым самым падкрэсліваецца думка, што для аўтара было галоўным у рамане не столькі адлюстраванне любоўнай інтрыгі, колькі магчымасць праз сюжэт паказаць і раскрыць тыповыя асаблівасці

сучаснага яму жыцця. Аўтарскай задуме падпарадкавана і кампазіцыйная сувязь паміж персанажамі рамана. Буйным планам намалёваны Сцяпан і Альжбета, а агульным, з акцэнтаваннем вызначальнага ў характары — астатнія героі (Антось Вячорка, дзядзька Лёкса, Тамаш, Мар'яна і інш.).

Імкненнем пісьменніка як мага шырэй паказаць сацыяльныя тыпы характараў, а праз іх — разнастайнасць і шматмернасць самога жыцця можна растлумачыць увядзенне ў раман эпізядычных вобразаў (дырэктар школы Крутарог, Артур Рэпа, дзед Сівец і інш.). Яны не прымаюць удзел у дзеянні, аднак іх прысутнасць пашырае мастацкае палатно рамана. Эпізядычныя героі характарызуюцца з дапамогай асабліва выразнай мастацкай дэталі, якая ўражвае чытача, робіць вобразы жывымі і незабыўнымі. Трэба адзначыць, што кожны новы персанаж ствараецца не для забавы чытача, а дапамагае аўтару дамалёваць агульную карціну жыцця.

Для стварэння паўнаты жыццёвай карціны паэт звяртаецца да асаблівага прыёму мастацкага адлюстравання — пабудовы групавога, калектыўнага вобраза (раздзел «Гамана ў застоллі»).

Значэнне лірычных адступленняў. Увядзенне ў мастацкае палатно рамана лірычных адступленняў (пазасюжэтных элементаў, якія даюць магчымасць аўтару звярнуцца да чытача непасрэдна) дазваляе гаварыць пра вобраз аўтара ў рамане Н. Гілевіча «Родныя дзеці». Лірычныя адступленні (паэтычнае, іранічнае, гістарычнае, кулінарнае, педагогічнае) з'яўляюцца прамой формай выяўлення аўтарскай пазіцыі. Яны ўводзяць чытача ў абсяг разважанняў пісьменніка пра свой народ, яго гісторыю, духоўныя традыцыі, жыццёвы ўклад, далучаюць да маральных і эстэтычных ідэалаў мастака слова. Думаецца, што ў адносінах да рамана Н. Гілевіча будзе справядлівым выказванне В. Бялінскага пра раман А. С. Пушкіна «Яўгеній Анегін»: «Тут усё жыццё, уся душа, уся любоў яго, тут яго пачуцці, уяўленні, ідэалы».

1. Ахарактарызуйце галоўнага героя рамана Ніла Гілевіча «Родныя дзеці».
2. Вызначце аўтарскія і ўласныя адносіны да вобраза Альжбеты.
3. Чаму Альжбета забараняе Мар'яне сустракацца са Сцяпанам? Чым кіруецца жанчына: мацярынскай мудрасцю або рэўнасцю? Уявіце сябе на месцы Мар'яны. Як бы вы сябе паводзілі ў гэтай сітуацыі?
4. У чым адметнасць кампазіцыі рамана «Родныя дзеці»?
5. Якую ролю адыгрываюць лірычныя адступленні ў творы Н. Гілевіча? Як праз іх раскрываюцца вобраз аўтара і яго маральна-эстэтычныя ідэалы?

6. Паразважайце пра сэнс назвы рамана і яго асобных частак. Якімі словамі з твора можна акрэсліць яго сутнасць?
- 7. Сюжэт кахання Альжбеты і Сцяпана застаўся незавершаным, прапануйце сваю версію яго завяршэння.
- 8. Складзіце цытатнік маральна-этычных заветаў Н. Гілевіча нашчадкам.
9. Якімі словамі з твора можна акрэсліць яго ідэйны змест?

Тэорыя літаратуры

Раман у вершах

Раман у вершах — ліра-эпічны твор, напісаны вершаванай мовай з захаваннем усіх прымет празаічнага рамана.

Акрамя эпічных сродкаў адлюстравання рэчаіснасці (маштабнасць праблематыкі, шырыня ўзнаўлення жыццёвых падзей, разгорнутая сістэма вобразаў), у вершаваным рамане выкарыстоўваюцца лірычныя (адкрытае выяўленне пачуццяў і перажыванняў аўтара, яго адносін да герояў, эмацыянальнасць, наяўнасць шматлікіх лірычных адступленняў). Для рамана ў вершах характэрны пераходы з узвышанай паэтычнай да іранічнай, часам — гутарковай мовы. Свабода выкладання матэрыялу спалучаецца са строгай страфічнай формай, што надае твора гэтага жанру мастацкую завершанасць.

У рамане ў вершах шырока ахопліваюцца істотныя жыццёвыя падзеі пэўнага сацыяльнага асяроддзя, нацыі, эпохі, паказваюцца характары ў іх развіцці і псіхалагічнай напоўненасці.

Гэта жанравая разнавіднасць звязана з вытокамі еўрапейскага рамана, які спачатку быў вершаваным. Пасля еўрапейскі раман стаў традыцыйна празаічным, а адхіленне ад традыцыі стала ўспрымацца як наватарства.

Раман у вершах Н. Гілевіча «Родныя дзеці» — твор наватарскі ў беларускай літаратуры. Выяўленню аўтарскай канцэпцыі свету і чалавека ў рамане садзейнічаюць вобразна-лексічная разнароднасць выкарыстаннага матэрыялу, стракатасць стылістыкі, адкрытае выяўленне аўтарскага «я» ў творы.

1. Параўнайце праблематыку і кампазіцыю раманаў Н. Гілевіча «Родныя дзеці» і А. С. Пушкіна «Яўгеній Анегін».
2. Выявіце творчую пераемнасць і наватарства беларускага пісьменніка.

Іван Чырынаў

(1934—1996)

Застаўшыся з маленства на вайне,
Я аднаго хачу, мая краіна:
Каб гэта скончылася ўсё на мне.
Каб гэта ўсё не стала доляй сына.
Ніл Гілевіч.

- ?** 1. Якія творы рускіх пісьменнікаў, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне, вы чыталі? Вызначце іх праблематыку. 2. Паразважайце над актуальнасцю ваеннай тэмы ў літаратуры.

Дзяцінства Івана Чырынава, як і многіх пісьменнікаў філалагічнага пакалення, было апалена вайной. Страшныя малюнкi ваеннай навалы назаўсёды засталіся ў яго памяці: «Аднойчы ўсюдыісная “рама” (нямецкі самалёт-разведчык Fw 189A-1) заспела мяне ў полі, я бег да маці, якая з меншымі дзецьмі палола проса. Пачалася пагоня жалезнай птушкі за васьмігадовым хлопчыкам. Мне добра былі відаць зрэзаны шлемам твар нямецкага лётчыка, ухмылка яго, зубы. Ён увесь час спрабаваў загнаць мяне, узяць у прыцэл, аднак дарма — ці то мэта была занадта малая, ці то я сапраўды так выкручваўся і своечасова валіўся, што кулі толькі пляскаліся ды ўспорвалі вакол мяне зямлю. ...Я ўвесь час меў на прымеце невялікі раўчук пасярод поля, амаль шчыліну, і, нягледзячы на тое, што віхляў, з кожным кідком набліжаўся да яго, пакуль нарэшце не зваліўся на дно яго. <...> Дзіўна, але ад узрушэння я раптам заснуў у сваёй надзейнай хованцы і ўжо далей нічога не памятаў...»

Народны пісьменнік Беларусі І. Чырынаў прадоўжыў справу Кузьмы Чорнага, І. Мележа, В. Быкава ў стварэнні народнага эпасу. Таленавіты, самабытны мастак слова — аўтар шматлікіх апавяданняў, раманаў, п’ес, кінасцэнарыяў, крытычных і публіцыстычных артыкулаў — грунтоўна апісаў Беларусь і беларусаў у віры розных падзей: у часы сёвой даўніны, ваеннага ліхалецця, пасляваеннай галечы і ў 80—90-я гады XX стагоддзя.

Іван Гаўрылавіч Чыгрынаў нарадзіўся 21 снежня 1934 года ў вёсцы Вялікі Бор Касцюковіцкага раёна Магілёўскай вобласці. Гадаваўся будучы пісьменнік у сялянскай сям’і: бацька — старшыня сельсавета, маці — звычайная працаўніца-калгасніца. Пазней І. Чыгрынаў з вялікай удзячнасцю ўспамінаў маці, Хадоску Ігнатаўну, на плечы якой клаўся ўвесь цяжар па выхаванні дзяцей (у сям’і іх было восем). Вялікі ўплыў на станаўленне светапогляду будучага пісьменніка аказаў яго дзед — Ігнат Міхайлавіч Кажанаў. Перажытае ў гады ваеннага ліхалецця і ў нялёгкі пасляваенны час потым было таленавіта адлюстравана І. Чыгрынавым у апавяданнях «Бульба», «За сто кіламетраў на абед», «Ішоў на вайну чалавек», «У ціхім тумане», «У баку ад дарогі...», раманах «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві» і інш. Сам мастак слова так акрэсліў след, які пакінула вайна ў яго біяграфіі: «У вайну хапіла ўсім — і дарослым, і дзецям... На вайну прыпалі толькі тры няпоўныя гады майго жыцця, але якраз яна стала галоўнай падзеяй, якая вызначыла на доўгі час маю творчасць».

Мемарыяльная дошка на доме, дзе жыў І. Чыгрынаў

Дарога да ведаў пачалася яшчэ ў даваенны час: у 1940 годзе хлопец пайшоў у першы клас Велікаборскай сямігодкі. Нямецкая акупацыя перапыніла вучобу, але пасля вызвалення Магілёўшчыны ад фашыстаў будучы пісьменнік зноў сеў за школьную парту і ў 1949 годзе паспяхова скончыў сямігодку. Далей І. Чыгрынаў вучыўся ў Саматэвіцкай сярэдняй школе, якую раней скончыў А. Куляшоў. Той факт, што ў роднай школе некалі вучыўся аўтар паэмы «Сцяг брыгады», як прызнаваўся сам Іван Гаўрылавіч, прымусіў вельмі адказна ставіцца да вучобы і абудзіў жаданне паспрабаваць свае сілы ў літаратуры.

Яшчэ ў школе юнак захапіўся літаратурай, пачаў сам пісаць вершы, таму невыпадкава, што жыццёвы шлях прывёў яго на аддзяленне журналістыкі філалагічнага факультэта БДУ, дзе ён пазнаёміўся з маладымі і таленавітымі літаратарамі. Аднакурснікамі І. Чыгрынава былі І. Пташнікаў, В. Адамчык. Студэнцкія гады (1952—1957) сталі часам літаратурных спроб найперш у паэзіі. Так, дэбютны верш «Сон трактарыста» быў надрукаваны ў 1952 годзе ў часопісе «Полымя». У год заканчэння ўніверсітэта ў «Чырвонай змене» ўбачыла свет яго

невялікая аповесць «Аўгуст Андрэ: тайна адной экспедыцыі» пра падзвіг шведскага інжынера, даследчыка Арктыкі. Сам мастак слова лічыў пачаткам сталай літаратурнай дзейнасці 1961 год, калі ў штотыднёвіку «Літаратура і мастацтва» з’явілася яго апавяданне «Праз гады».

Таленавіты, амбіцыйны, у лепшым разуменні гэтага слова, мастак нястомна працаваў на літаратурнай і грамадскай ніве. Пасля вучобы ва ўніверсітэце Іван Гаўрылавіч працаваў на розных пасадах у рэдакцыях выдавецтва «Навука і тэхніка» АН Беларусі (1957—1962), часопіса «Полымя» (1962—1975), быў на кіруючых пасадах у Саюзе пісьменнікаў Беларусі (1975—1986). У складзе дэлегацыі Беларусі ўдзельнічаў у рабоце XXXIII сесіі Генеральнай Асамблеі ААН (1978), з 1987 года быў старшынёй праўлення Беларускага фонду культуры. У 1988 годзе выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, працаваў галоўным рэдактарам часопіса «Спадчына».

У літаратурным, як і ў грамадскім, жыцці І. Чыгрынаў быў максімалістам, таму паспеў зрабіць многае, за што ў 1994 годзе атрымаў званне народнага пісьменніка Беларусі. Вынікам першых творчых пошукаў у жанры апавядання стаў зборнік «Птушкі ляцяць на волю», які быў надрукаваны ў 1965 годзе. Потым былі і іншыя апавяданні, якія ўвайшлі ў зборнікі «Самы шчаслівы чалавек» (1967), «Ішоў на вайну чалавек» (1973).

Аднак І. Чыгрынаў больш вядомы як пісьменнік-раманіст, які пераканаўча паказаў драматычныя падзеі Вялікай Айчыннай вайны. Ён напісаў пенталогію пра нялёгкае выпрабаванні беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны і ў пасляваенны час, якая складаецца з наступных раманаў: «Плач перапёлкі» (1970), «Апраўданне крыві» (1976), «Свае і чужынцы» (1983), «Вяртанне да віны» (1992), «Не ўсе мы згінем» (1996).

За першыя два творы ў 1979 годзе аўтар быў узнагароджаны Літаратурнай прэміяй імя А. Фадзеева. Паводле трох раманаў у 1990 годзе на кінастудыі «Беларусьфільм» рэжысёр Ігар Дабралюбаў зняў шматсерыйны тэлевізійны фільм «Плач перапёлкі».

Іван Чыгрынаў выявіў сябе і як таленавіты перакладчык «Слова пра паход Ігаравы» (1991), і як драматург — аўтар п’ес «Дзівак

Вокладка кнігі
І. Чыгрынава
«Плач перапёлкі»

з Ганчарнай вуліцы» (1986), «Следчая справа Вашчылы» (1988), «Чалавек з мядзведжым тварам» (1988), «Звон — не малітва» (1988), «Ігракі» (1989), «Прымак» (1994) і інш.

Уся творчасць пісьменніка — гэта філасофскія развагі над гістарычным вопытам беларускага народа, дзе выяўляецца духоўны стрыжань — ідэя нацыянальнага яднання.

Сэрца народнага пісьменніка І. Чыгрынава перастала біцца 5 снежня 1996 года.

1. Ацаніце значнасць укладу І. Чыгрынава ў беларускую літаратуру.
2. Пад уплывам чаго фарміраваўся светапогляд пісьменніка?
3. Які след у жыццёвай і творчай біяграфіі мастака слова пакінула Вялікая Айчынная вайна?
4. Пералічыце найбольш вядомыя творы народнага пісьменніка. Якой тэме яны прысвечаны?

«Дзівак з Ганчарнай вуліцы»

Памяць мінулай вайны і лёс старога лесніка Дземідзёнка. Вялікая Айчынная вайна пакінула глыбокі след у душах мільёнаў людзей. Яна калечыла людзей не толькі фізічна, але і маральна. Найбольш балюча кожны чалавек перажываў страту родных і блізкіх. Адну з такіх жыццёвых трагедый і паказаў І. Чыгрынаў у апавяданні «Дзівак з Ганчарнай вуліцы»¹. У гэтым творы аўтар паступова раскрыў спачатку таямнічы для чытача вобраз старога Дземідзёнка. Пры гэтым галоўны герой так і застаецца загадкай, якую мастак разам з чытачамі спрабаваў разгадаць.

Ужо першыя радкі апавядання інтрыгуюць пэўнай недагаворанасцю: «А Дземідзёнак пайшоў ад нас. Яго ўжо няма ў гарадку». Хто ж такі Дземідзёнак? Куды і чаму ён пайшоў? У партрэтнай характарыстыцы героя аўтар не выдзяляе нічога незвычайнага: «Ён быў невысокага росту, згорблены, з белай бародкай і такімі ж белымі валасамі, што выбіваліся з-пад саламянага брыля. На незнаёмым была вылінялая сацінавая кашуля з манішкай, падпяразаная поясам з кутасамі, а на рубчыкавых штанах віднелася некалькі невялікіх

¹ Першапачаткова апавяданне мела назву «Птушкі ляцяць на волю». Упершыню яно было змешчана ў газеце «Літаратура і мастацтва» 28 ліпеня 1961 года.

латак». Для першага пасляваеннага дзесяцігоддзя такі знешні выгляд чалавека шаноўнага ўзросту быў даволі тыповым. За непрацяглы час жыцця ў гарадку гэты чалавек стаў і старажылам, і прыкметнай асобай на вуліцы Ганчарнай. Любы новы чалавек у невялікіх населеных пунктах карыстаецца павышанай увагай. Таму ў прышлых людзях лягчэй заўважаюцца нейкія адметныя рысы характару і паводзін. Аднак Дземідзёнак знешне нічым не адрозніваўся ад іншых, а ў паводзінах усё ж быў крыху дзівак. Дзівацтва гэтага чалавека заключалася ў тым, што ён купляў птушак і выпускаў іх на волю. Гэта і выклікала цікавасць да яго з боку гараджан, асабліва малечы. І. Чыгрынаў факусіраваў увагу на непаўторнасці духоўнага свету галоўнага героя.

Маці героя-апавядальніка дае характарыстыку паводзінам Дземідзёнкі стрымана. На пытанне сына пра гэтага чалавека яна адказвае: «Як хто? Ну, Дземідзёнак і Дземідзёнак. У Дакуліхі жыве». Для большасці людзей яго асоба не выклікала павышаных эмоцый. Жыве чалавек, нічога благога не робіць, ну і няхай жыве, навошта яму ў душу лезці. Тым больш што быў ён чалавекам працавітым, а гэта заўсёды цанілася ў народзе. Нават жывучы на кватэры, пенсіянер прыкладваў гаспадарскую руку там, дзе іншы нават і не падумаў бы: «Бывае, дзянёк бегае вакол хаты, корпаецца то ў гародчыку, то двор падчышчае, ды і на вуліцы насупраць Дакуліхінай хаты, не тое што ля іншых, — чыста». З адметных рыс характару Дземідзёнкі можна выдзеліць ветлівасць і стрыманасць, што толькі ўзмацняла яго станоўчую рэпутацыю.

Найбольш прыязна да Дземідзёнкі адносілася Дакуліха, у якой ён жыў. Гаспадыня ў сваім кватаранце бачыла высакароднасць і маральную чысціню, таму вельмі тактоўна да яго ставілася. Пазней жанчына нават адмовілася ад грошай за кватараванне і ўсімі магчымымі сродкамі спрабавала абараніць старога лесніка ад людской надакучлівасці. У фінале твора паказана, як шчыра Дакуліха спачувае чужому гору: «Ты можаш не заходзіць, — з дакорам зашаптала яна. — Чалавек вунь перажывае».

Па-іншаму адносіліся да старога дзеці: яны бегалі за Дземідзёнкам па вуліцы і выкрыквалі яго прозвішча. А стары ніколі не сварыўся на блазнюкоў, бо чалавекам ён быў, відаць, надзвычай добрым. Аднак не ўсе людзі спагадліва і з павагай ставіліся да гэтага дзівака. Хтосьці пускаў плёткі, што птушак Дземідзёнак перапрадае, хоць на іх ён

мог патраціць усю пенсію і не пакінуць грошай нават на кавалак хлеба. Іншыя хціва карысталіся яго жаданнем дапамагчы нявольным птушкам. Амаральнасць такіх гандляроў вельмі дакладна характарызуе дыялог: «У гэты момант з сенцаў выкацілася жанчына і гукнула праз двор:

— Колькі ён даў табе?

Адказаў ёй танклявы голас з хаты.

— А божухна! Дык ты ж танна аддаў! — заенчыла кабета.

— А што яны варты, вераб'і тыя, — спрабаваў нехта давесці.

— Варты! Варты! Закаркаў... Што, табе чужых грошай шкада?

Не будзь дурнем. Хай пускае на вецер, калі ў яго многа іх!

Жанчына сказала гэтак і захіхікала...»

Гэты дыялог прадаўцоў птушак выклікае агіду і абурэнне сквапнасцю і жаданнем абабраць бязмерна добрага і бяскрыўднага чалавека.

Каб зразумець, адкуль з'явілася такое дзівацтва ў Дземідзёнка, неабходна прасачыць жыццё героя да прыезду ў гарадок, у прыватнасці часоў ваеннага ліхалецця.

Падзеі Вялікай Айчыннай вайны пакінулі глыбокі след у душы Дземідзёнка і сталі прычынай яго замкнёнасці. Толькі аднаму чалавеку стары расказаў пра сямейную трагедыю, якая здарылася ў часы фашысцкай акупацыі. Дземідзёнак быў лесніком і жыў на беразе ляснаго возера, таму ў гады вайны да яго часта наведваліся партызаны. У той час пад апекай старога жыла трохгадовая ўнучка. Пра дачку Дземідзёнка аўтар паведаміў: «Да бацькі яе, відаць, нішто не цягнула, і яна ні разу не надумала прыехаць». Толькі ў гады ваеннага ліхалецця жанчына наведлася ў родны дом, каб пакінуць бацьку сваю дачку. За доўгія гады адзіноты жыццё з унучкай стала для Дземідзёнка адзінай радасцю. З унучкай стары, відаць, зноў перажыў радасць бацькоўства, і яна стала для яго самым дарагім чалавекам на свеце.

Калі Дземідзёнка забралі немцы, каб даведацца, дзе хаваюцца партызаны, дзяўчынка адна засталася зімой у зачыненай староўцы. На працягу двух тыдняў фашысты катавалі лесніка, аднак ён так і не загаварыў. Стары змог вытрываць любы фізічны боль, але невыноснымі былі перажыванні пра *маленькую ўнучку*. Ляснік паўстаў перад вельмі складанай дылемай: або выдаць партызан і быць з унучкай, або маўчаць і паставіць пад пагрозу жыццё дзяўчынкі. Якой дарагой ні была для яго ўнучка, ён не выдаў партызан. У гэтым вы-

яўляюцца маральная стойкасць, сіла духу Дземідзёнка. Вытрымаўшы фашысцкія катаванні, страту ўнучкі ляснік перанесці не мог. Пасля вяртання з фашысцкіх засценкаў у доме стары не застаў дзяўчынкі, а на падлозе ляжала **скалелая сініца**. Куды падзелася малая, можна толькі здагадацца, але мёртвая птушка ўспрымаецца сімвалам пакут нявіннага дзіцяці. Унучка лясніка сядзела ў халоднай хаце, як птушка ў клетцы. Пасля страты ўнучкі Дземідзёнак вымушаны быў назаўсёды з'ехаць са сваёй хаты. Старожка выклікала ў яго цяжкія ўспаміны пра невядомы лёс дзяўчынкі. Душэўныя перажыванні зрабілі старога маўклівым, пагружаным у свае ўспаміны, замкнёным і незразумелым людзям. Чалавек застаўся сам-насам са сваёй бядой. Таму ў творы дамінуе лірычна-трагедыйна танальнасць.

Толькі ў разняволенні птушак Дземідзёнак знаходзіў душэўнае заспакаенне. У такія хвіліны ён перажываў рэдкія імгненні радасці: «Я заглядзеўся на гэтае ціхае хараство прыроды і не заўважыў, як неспадзявана перамяніўся Дземідзёнак. Стары раптам выпрастаўся, памаладзеў, і ўжо ад таго, ранейшага, Дземідзёнка нічога не засталося. Ён з нейкім не па гадах дзіцячым захапленнем пазіраў услед сваім птушкам, якія, трапечучы крыламі, пырхалі з клеткі, і твар яго ўвесь свяціўся. Нарэшце я ўбачыў чалавека, які перажываў вялікую радасць...»

Разняволенне птушак стала для былога лясніка сэнсам жыцця, таму ён аддаваў на гэта ўсю пенсію. Трымаць у руках птушку для яго было самым вялікім задавальненнем: «Клетку з вераб'ямі... ён ледзь не прыціскаў да грудзей, быццам чалавек баяўся, што вось-вось падыдзе хто-небудзь і не падумае, адбярэ іх у яго».

Дземідзёнак не мог не здагадацца, што людзі карыстаюцца яго дабрынёй і выманьваюць грошы. Аднак яго гэта не турбавала. Прымаючы правілы такой своеасаблівай гульні, ён мог патрымаць у руках птушку, і гэта для яго было важнейшым за ўсё. Птушкі як частка прыроды, з якой стары за доўгія гады зжыўся, сталі гаючымі лекамі для спакутаванай душы. Калі людзі даведаліся пра асабістую трагедыю Дземідзёнка і перасталі прадаваць птушак, то жыццё яго страціла сэнс і не прыносіла задавальнення: «Ён жа гэтымі птушкамі і жыў адно апошні час». Былы ляснік стаў зусім маўклівым, а праз нейкі час і зусім з'ехаў з гарадка.

Вобраз героя-апавядальніка. Прысутнасць героя-апавядальніка ў творы «Дзівак з Ганчарнай вуліцы» мае важнае сюжэтаўтваральнае

значэнне. У творы ідзе аповед ад першай асобы гэтага героя, які сам з'яўляецца ўдзельнікам падзей. Апавядальнік зацікавіўся незвычайным лёсам галоўнага героя твора — Дземідзёнка. Менавіта праз **героя-апавядальніка** аўтар дае ацэнку многім героям і эпізодам твора. Апавядальнік, зараз дарослы чалавек, прыязджае ў родную вёску. Ён ужо неаднойчы сустракаў тут дзіўнаватага старога чалавека Дземідзёнка, якога крыўдзілі дзеці. Герой-апавядальнік успамінае, што і ў яго дзяцінстве было падобнае. Ён са сваімі сябрамі таксама бяздумна і нават жорстка абыходзіўся з «дзівакаватым Цімкам». Праз гады герою сорамна за тыя неразумныя паводзіны. Усведамленне былой віны вымушае героя ўмяшацца ў вясковыя падзеі. Герой-апавядальнік паўстае перад чытачамі сумленным, уражлівым, неабыякавым чалавекам, які, не шкадуючы сіл і часу, імкнецца дапамагчы старому адзінокаму чалавеку. Яго намаганні аказаліся плённымі: вяскоўцы пранікліся шкадаваннем да старога, перасталі лавіць птушак, каб вымушаць Дземідзёнка іх купляць. Аднак замест радаснай палёгкі герою-апавядальніку давялося перажыць нечаканае засмучэнне. Калі перад ад'ездам ён пайшоў развітацца з Дземідзёнкам, то перажыў расчараванне, бо пачуў ад гаспадыні кватэры: «Ты можаш не заходзіць... Чалавек вунь перажывае. А ўсё праз цябе. І навошта было гаварыць каму? Ён жа гэтымі птушкамі і жыў адно апошні час». І сапраўды, на з'яўленне героя-апавядальніка Дземідзёнак нават не павярнуў галавы. Праз перажытае героем аўтар твора дапамог чытачам зразумець, што ў адносінах паміж людзьмі неабходны тактоўнасць і далікатнасць: «...Я хацеў памагчы чалавеку загаіць рану. І так няўмела ўзяўся за гэта. Лепш бы не брацца зусім. Бо не кожная рана паддаецца лекам. Асабліва, калі на душы...» Нават добрымі намерамі, словам або справай можна міжволі пакрыўдзіць чалавека, зрабіць яму балюча. Кожны чалавек — гэта адметны, унікальны духоўны свет, які заслугоўвае ўвагі і павагі.

1. Які след у душы «дзівака з Ганчарнай вуліцы» пакінула вайна і чаму? Чым прываблівае вобраз Дземідзёнка?
2. Як ставіліся людзі да лесніка? Ці разумелі яны яго?
3. Паразважайце, якімі мастацкімі прыёмамі раскрываецца вобраз галоўнага героя апавядання.
4. У творы І. Чыгрынава падзеі перадаюцца ад імя героя-апавядальніка. Падрыхтуйце творчы пераказ ад імя Дземідзёнка.

Апавяданне «У ціхім тумане»

Іван Навуменка

(1925—2006)

Па сваім душэўным складзе Іван Якаўлевіч быў непапраўным летуценнікам. І гэта летуценнасць асвятляла ўсю яго жыццёва-творчую дзейнасць, адпаведным чынам выстройвала адносіны да яго іншых людзей. Яна не перашкаджала яму ў штодзённым існаванні. Больш за тое, магчыма, дзякуючы і ёй (у спалучэнні з рэдкай працавітасцю) пісьменнік быў здольны на такія вялікія здзяйсненні.

С. Лаўшук.

? Успомніце змест апавядання І. Навуменкі «Настаўнік чарчэння». Ахарактарызуйце юнакоў, герояў твора. У чым каштоўнасць для сённяшняга пакалення іх духоўнага вопыту?

Іван Якаўлевіч Навуменка — вядомы пісьменнік, даследчык літаратуры, крытык. Ён прызнаны майстар лірычнай прозы, мастак-рамантык, захоплены прыгажосцю навакольнага свету. Творчасць І. Навуменкі грунтуецца на ўласна перажытым, аўтабіяграфічным.

Нарадзіўся будучы пісьменнік 16 лютага 1925 года ў мястэчку Васілевічы Рэчыцкага раёна, што на Гомельшчыне, у сям’і чыгуначніка. Яго дзяцінства прыпала на час, калі па вясковай вуліцы прагрукатаў першы трактар, а ў небе нікога не здзіўляў самалёт. Вялікі ўплыў на фарміраванне І. Навуменкі зрабіў яго дзед па бацьку, які ведаў шмат казак і хоць сам быў непісьменны, пазнаёміў унука з некаторымі літарамі. Пра астатнія дапытлівы хлопец даведаўся ад маці і старэйшых сяброў. У другім класе ён пачаў чытаць кнігі і сам спрабаваў рыфмаваць радкі. У школе будучаму пісьменніку лёгка даваліся ўсе прадметы (восьмы і дзевяты класы ён скончыў за адзін год), але найбольш любіў літаратуру. З усяго, што запала ў дзіцячую душу, асабліва запомніліся птушкі і кнігі. Птушак прыносіў дамоў, бо хацеў пачуць іх спеў, а потым выпускаў на волю. Цягу да выключнага, незвычайнага падтрымлівалі творы І. Тургенева, Л. Талстога, Ж. Верна, М. Рыда, А. Дзюма. На вучобу глядзеў як на вялікую, адказную справу.

Калі пачалася вайна, юнаку ішоў сямнаццаты год. Івану, як і яго ровеснікам, не давялося здаваць школьныя экзамены. Лёс падрыхтаваў для юнакоў драматычныя іспыты ваенным ліхалеццем. Будучы пісьменнік прымаў актыўны ўдзел у падпольнай барацьбе супраць акупантаў, потым стаў партызанам, змагаўся ў разведвальна-дыверсійнай групе. Ён удзельнічаў у вызваленні роднага мястэчка, а ў 1943 годзе быў прызваны ў армію. Ваяваў на Ленінградскім і Першым Украінскім франтах, у Карэліі, ва Усходняй Прусіі і Сілезіі.

Пасля дэмабілізацыі ў 1945 годзе І. Навуменка працаваў у газеце «Бальшавік Палесся» (1946—1951), а затым, пераехаўшы ў Мінск у пачатку 1950-х гадоў, — у вядомай рэспубліканскай газеце «Звязда». З 1953 года загадваў аддзелам прозы часопіса «Малодосць» і адначасова вучыўся завочна на філалагічным факультэце БДУ, затым — у аспірантуры. З 1958 года працаваў выкладчыкам, дацэнтам, прафесарам і загадчыкам кафедры беларускай літаратуры таго ж універсітэта. У 1973 годзе стаў дырэктарам Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, з 1982-га — яе віцэ-прэзідэнтам. Актыўная выкладчыцкая, навуковая, грамадская праца не перашкаджала літаратурнай творчасці пісьменніка.

У друку творы І. Навуменкі з’явіліся яшчэ да вайны. У 1946 годзе абласныя і рэспубліканскія выданні ахвотна змяшчалі нарысы, фельетоны, вершы маладога аўтара. Першыя апавяданні з’явіліся ў 1955 годзе ў часопісе «Малодосць». У 1957 годзе ўбачыла свет першая кніга І. Навуменкі — «Сямнаццатай вясной». Услед за ёй выходзяць кнігі прозы «Хлопцы-равеснікі» (1958), «Верасы на выжарынах» (1960), «Таполі юнацтва» (1966). За апошнюю з іх у 1967 годзе пісьменніку была прысуджана прэмія Ленінскага камсамола БССР. Паступова аўтар пераходзіў да напісання твораў буйнейшых жанраў: у 1959 годзе выйшла аповесць «Вайна каля Цітавай копанкі», у 1960-м — аповесць «Бульба». Неўзабаве чытачы атрымалі раманы І. Навуменкі «Сасна пры дарозе» (1962), «Вецер у соснах» (1967) і «Сорак трэці» (1974), якія склалі трылогію пра змаганне маладых беларускіх патрыётаў супраць фашысцкіх акупантаў і прынеслі прызіўку шырокую вядомасць.

У ранняй творчасці І. Навуменкі адлюстраваны лёс юнакоў у перадваенны і ваенны час. Творы пісьменніка вылучаюцца мяккім лірызмам, майстэрствам выкарыстання мастацкай дэталі, лёгкім гумарам, глыбокім пранікненнем ва ўнутраны свет герояў. Аўтар глы-

бока псіхалагічна раскрыў іх маральны патэнцыял, гатоўнасць да самаахвяравання ў імя агульнай справы. Кампазіцыя ранніх твораў традыцыйная: лірычны герой расказвае пра жыццё сваіх «сяброў-равеснікаў», іх першае юнацкае каханне, набыццё ўласнага вопыту.

І. Навуменка ўмеў заглыбіцца ва ўнутраны свет герояў. Такі спосаб асэнсавання і адлюстравання жыцця дазваляў мастаку слова глыбей выявіць свае духоўныя прыярытэты. У 1990-я гады ў тэтралогіі, якую склалі аповесці «Дзяцінства», «Падлетак», «Юнацтва» і «Любімы горад», праявілі зноў вярнуўся ў гады маленства і юнацтва, каб напісаць мастацкую біяграфію свайго амаль вынішчанага пакалення. Аўтар праўдзіва ўзнавіў грамадскую атмасферу даваеннага і пасляваеннага жыцця, стварыў прывабныя вобразы маладых людзей, здольных супрацьстаяць абставінам і ў любых умовах захоўваць чалавечнасць.

Іван Навуменка з'яўляецца не толькі прызнаным пісьменнікам, але і аўтарытэтным вучоным у галіне літаратуразнаўства. Ён аўтар даследаванняў «Якуб Колас: нарыс жыцця і творчасці», «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч», «Змітрок Бядуля», «Максім Багдановіч» і інш. За кнігі «Янка Купала: духоўны воблік героя» і «Якуб Колас: духоўны воблік героя» ў 1972 годзе даследчыку літаратуры прысуджана Дзяржаўная прэмія БССР імя Якуба Коласа. У 1995 годзе І. Навуменку прысвоена званне народнага пісьменніка Беларусі.

Памёр таленавіты пісьменнік 17 снежня 2006 года.

1. Што і чаму паўплывала на фарміраванне светапогляду І. Навуменкі?
2. Вызначце жанрава-стылёвыя адметнасці яго ранніх твораў.
3. Назавіце аповесці, якія склалі тэтралогію І. Навуменкі. Паразважайце, што прымусіла сталага мастака слова звярнуцца да ўзнаўлення духоўнага свету сваіх аднагодкаў.

«Сямнацатай вясной»

Іван Навуменка з болей згадваў, што з іх дзясятага класа на фронт пайшлі шаснаццаць хлопцаў, а вярнуліся толькі чатыры. Сябры юначых гадоў жылі ў яго памяці, што абуджала неадольнае

Вокладка кнігі
І. Навуменкі
«Дзяцінства.
Падлетак. Юнацтва»

жаданне ўзяцца за пяро і ў мастацкім слове вярнуць з небыцця тых, чыё жыццё забрала вайна. Апавяданне «Сямнацатай вясной», напісанае ў 1956 годзе, з’яўляецца яскравым узорам лірычнай прозы.

Паказ лёсу моладзі ў гады вайны з фашызмам. Героямі твора з’яўляецца «баявая» чацвёрка сяброў: **герой-апавядальнік Цімох, Цішка Дрозд, Мікола і Сымон Біцюгі.** Не зважаючы на загад нямецкага каменданта смяротна пакараць тых, хто «захоўваў агнястрэльную зброю», «распаўсюджваў злосныя чуткі пра непераможную германскую армію», «мог паявіцца на вуліцы ў начны час», юнакі ігнаруюць папярэджанні новай улады, падтрымліваюць сувязь з партызанамі, узрываюць невялікі чыгуначны мост, раняць паліцая. Хлопцы перакананыя, што «весьляцца, танцаваць у такі час, калі ідзе вайна, калі ліецца кроў, проста ганебна». Яны не хаваюць сваёй нянавісці да акупантаў і іх паслугачоў, дэманструюць пагарду да іх.

Аптэарка Стася «насмешлівым позіркам» ацэньвае «геройства» юнакоў. Але сябры не заўважаюць гэтага. Закаханы ў Стасю Цімох шматзначны яе позірк разумее па-свойму. Хлопцу здаецца, што дзяўчына пагарджае ім з-за латаных штаноў, разбітых чаравікаў, старой, малаватай сарочкі. Не мог і падумаць «закаханы рыцар», што далікатная Стася стала актыўным членам камсамольскага падполля. Пра гэта даведваецца Сымон Біцюг, ён першы ўсведамляе наіўнасць і рызыкаўнасць паводзін іх «баявой» групы і выносіць бязлітасны прысуд: «Мы, брат, дурні вялікія... ходзім табуном, самі ж стараемся выдзяляцца, у вочы кідацца. Людзі ў сто разоў разумней за нас робяць. Ты думаеш, парню¹ спалілі і лістоўкі раскідалі партызаны? Такія ж, як і мы, партызаны, толькі не такія вароны». Імкнучыся паказаць у апавяданні «Сямнацатай вясной» гераізм беларускай моладзі, што была выхавана на ідэі самаахвярнасці дзеля Радзімы, І. Навуменка зусім не ідэалізаваў сваіх герояў, яны звычайныя хлопцы, якім уласцівы катэгарызм і юнацкі максімалізм у ацэнках падзей і людзей.

Раскрыццё ў творы характараў Цімоха, Стасі і іншых герояў. Нягледзячы на тое, што героі апавядання аб’яднаны агульнай ідэяй змагання, кожны з іх паказаны пісьменнікам як адметная асоба, індывідуальнасць. Мікола Біцюг быў рэзкі ў меркаваннях, «заўсёды выказваў самыя крайнія погляды». Гэта ён здраднікамі называе

¹ *П’арня* — лазня.

дзяўчат і хлопцаў, што танцуюць у скверы, і ненавідзіць іх. Цішка Дрозд, наадварот, «любіў пасмяяцца, любіў вясёлыя гісторыі». У яго няма спачування да равеснікаў, якія не прагнуць помсты, як іх група.

Самы спакойны і разважлівы ў чацвёрцы — Сымон Біцюг. Менавіта ён наладжвае сувязь з партызанамі, з аптэкаркай Стасяй, а пасля падрыву моста наведвае параненага Цімоха, прыносіць медыкаменты, забінтоўвае яго параненую нагу і папярэджвае, што нельга дзейнічаць так неабачліва. Сымон здольны рэальна ацэньваць свае паводзіны і паводзіны сяброў. Такая ж самакрытыка ўласціва і Цімоху, які не мог зразумець учынкі каханай дзяўчыны, імкнучыся зрабіць на яе ўражанне сваім знешнім выглядам. Герой вымушаны быў прызнаць: «Цяпер я ведаў усё. Ведаў, якім быў сляпым і недалёкім. Такую дзяўчыну хацеў прывабіць сінімі штанамі. Эх ты, дурніца...» Сярод сяброў галоўны герой апавядання вылучаецца засяроджанасцю на сваіх інтымных пачуццях, перажываннях, хоць лічыць іх з'яўленне ў ваенны час здрадай агульнай справе. Мяккасць і далікатнасць натуры Цімоха раскрываюцца ў творы праз выяўленне аўтарам тонкага адчування героем прыгажосці прыроды і дзявочай красы.

Праз хлапечы ўспрымання каханай дзяўчыны падаецца ў апавяданні рамантызаваны і ўзнёслы вобраз Стасі. Падкрэсліваючы незвычайнасць дзяўчыны, яе выключнасць сярод іншых, паэтызуючы вобраз Стасі, аўтар не толькі акцэнтаваў увагу на яе белай вопратцы, параўноўваў геранію з белай птушкай, але выяўляў выключнасць у яе характары і паводзінах: «трымалася яна смела, незалежна». Калі Цімох даведаўся пра тое, што хавала Стася за сваёй вяселосцю, «тоненькая белая дзяўчына» паўстала ў яго вачах «у нейкім новым, казачным святле». Узнёслае захапленне героем сваёй каханай сведчыць пра тое, што страшная ваенная рэчаіснасць у чулай душы не знішчыла светлае і прыгожае, што каханне і прырода ў драматычных умовах вайны якраз і ратавалі чалавечую душу.

Эмацыянальнасць зачыну апавядання, лірызм аповеду. Сімвалічнасць вобраза бэзу. Аповед у творы вядзецца ад імя героя, якога вайна заўчасна зрабіла сталым чалавекам. Цімох прыгадвае сваё ваеннае юнацтва, першае каханне. Твор сагрэты асаблівым лірызмам,

На танцпляцоўцы.
Пачатак 1940-х гадоў

цеплынёй. Эмацыянальная ўзрушанасць уласціва яго зачыну: «Мне ішоў сямнаццаты год. Мая сямнаццатая вясна была вельмі багатай на кветкі, на цеплыню, на тыя цудоўныя дні, калі, здаецца, сама зямля спявае песню сонцу, жыццю, высокаму сіняму небу. Даўно ўжо з усіх кветак я найбольш палюбіў бэз».

Вобраз-сімвал бэзу, які праходзіць праз усё апавяданне, надае твору завершанасць і выразнасць. Кветкі бэзу, іх хвалюючы водар узнаўляюць у душы героя перажыванні яго сямнаццатай вясны — пары самых светлых і яркіх эмоцый, кахання. Нават страшныя, жудасныя ваенныя выпрабаванні не здолелі знішчыць у людзях чалавечнасць. Пах бэзу сімвалізуе трываласць жыцця, кахання, сяброўства, іх непадуладнасць вайне.

1. Якія праблемы даваеннага і ваеннага жыцця закранае пісьменнік у апавяданні «Сямнаццатай вясной»?
2. Раскажыце пра жыццё моладзі ў акупаваным фашыстамі мястэчку.
3. Ацаніце ўчынкi герояў апавядання. Што ў іх паводзінах выклікае захапленне, а што — насцярожвае?
4. Чым прывабіла Цімоха Стася, якія рысы характару юнака перашкодзілі яму прызнацца ў каханні?
5. Патлумачце сэнс параўнання, ужытага аўтарам для характарыстыкі дзяўчыны.
6. Якую ролю ў творы адыгрывае вобраз-сімвал бэзу?
7. Уявіце сябе рэжысёрам і паразважайце, якую мелодыю і чаму выкарысталі б вы пры экранізацыі апавядання «Сямнаццатай вясной».

Апавяданне «Хлопцы самай вялікай вайны»

Тэорыя літаратуры

Сюжэт і яго элементы

У творы можа быць адна або некалькі сюжэтных ліній, звязаных з найбольш значнымі характарамі.

Сюжэт (ад фр. *sujet* — ‘прадмет’) — сістэма ўзаемазвязаных падзей, паступовае разгортванне якіх раскрывае характары персанажаў і ўвесь змест эпічнага, ліра-эпічнага або драматычнага твора.

Сюжетная лінія — сукупнасць узаемазвязаных падзей, у якіх удзельнічаюць тыя або іншыя персанажы.

Вылучаюць наступныя **элементы сюжэта**:

экспазіцыя (аўтар знаёміць чытача з месцам, часам дзеяння і героямі);

завязка (падзея або некалькі падзей, якія ўцягваюць герояў у канфлікт, спрэчку, барацьбу);

развіццё дзеяння (падзеі, якія паказваюць сутыкненне, барацьбу герояў);

кульмінацыя (момант найвышэйшага напружання ў развіцці дзеяння);

развязка (падзея, у якой вырашаецца канфлікт і пасля якой дзеянне завяршаецца).

Твор можа мець пралог і эпілог.

Пралог — своеасаблівы ўступ да літаратурнага твора, у якім пісьменнік знаёміць чытача з задумай або з тымі фактамі, якія падштурхнулі яго да напісання твора.

Эпілог — заключная частка, у якой раскажваецца пра лёс герояў праз нейкі час пасля паказаных у творы падзей.

Сюжэт цесна звязаны з кампазіцыяй, якая, акрамя сюжэта, аб'ядноўвае і **пазасюжэтныя элементы** твора: разгорнутыя апісанні абстаноўкі і побыту, пейзажы, філасофскія развагі, лірычныя адступленні, устаўныя элементы (легенды, прыпавесці і інш.), партрэтныя характарыстыкі герояў.

1. Якую ролю адыгрывае сюжэт у раскрыцці характараў герояў?
2. Як сюжэт звязаны з кампазіцыяй?
3. Назавіце пазасюжэтныя элементы.
4. Акрэсліце падзеі, якія адпавядаюць элементам сюжэта ў апавяданні «Сямнаццатай вясной» І. Навуменкі, вызначце пазасюжэтныя кампаненты ў творы.

Генрых
Бель.
Раман
«Дом
без гас-
падара»

Рыгор Барадулін

(1935—2014)

Долі інакшай не трэба зямной,
Сэрца пагоднее ад суцяшэння:
Родная мова ступала за мной
Ад калыханкі

да галашэння...

Р. Барадулін.

 Якія вершы Р. Барадуліна вы вывучалі ў папярэдніх класах? Паразважайце над сэнсам выказвання паэта: «Трэба дома бываць не госцем...»

Рыгор Іванавіч Барадулін лічыў, што яму пашанцавала нарадзіцца ў літаратурным рэгіёне, бо яго землякамі былі Пятрусь Броўка, Васіль Быкаў, Еўдакія Лось... А на віцебскай зямлі, у тым ліку на Полаччыне, Ушаччыне, спакон веку скрыжоўваліся гістарычныя шляхі і інтарэсы нашых мужных продкаў з рознымі заваёўнікамі. Гэта вельмі яскрава адаб'ецца пазней у творчасці Р. Барадуліна: «Віцебшчына! // Ты лёсам // Ня выпешчана — // Ты войнамі // Выпесчана...»

Рыгор Барадулін нарадзіўся 24 лютага 1935 года на хутары Верасоўка Ушацкага раёна Віцебскай вобласці ў сялянскай сям'і. У маленстве жыццё адкрывалася з самага блізкага наваколля: са студні, што выкапаў бацька, каля якой дражніўся з хлапчуком бусел, быццам абяцаючы дацца ў рукі; вярбы, што стаяла непадалёку ад студні... «Помніць сябе, — успамінаў Р. Барадулін, — пачынаю пад галасы жніўнае песні. Хутар Верасовачка. Жнейкі жнуць. Песня тужлівая, здаецца, колецца неўсвядомленай яшчэ самотай, як іржэўе...» З басаногага маленства на ўсё жыццё засталася жыць у душы матчына песня. Сваю матулю, звычайную беларускую сялянку, працаўніцу і песенніцу Акуліну Андрэўну, паэт пазней назаве «стыхійна вялікім філолагам». Гэта менавіта яна і бабуля па мацярынскай лініі — Малання Несцераўна, якая ведала многа казак, песень, «прыбабунк», — удыхнулі ў душу хлапчука любоў і чуйнасць да роднага слова. Бацька будучага паэта, Іван Рыгоравіч, хадзіў у мястэчка Ушачы цялярыць. Толькі вечарамі пасля работы яны бачыліся:

бацька расказваў, чым займаўся, а сын любіў шукаць за пазухай у яго гасцінец — то абаранак, то драбок цукру. Калі хлопчыку было чатыры гады, сям'я пераехала з Верасоўкі ва Ушачы, дзе Іван Рыгоравіч здолеў збудаваць сваю хату. Вясной 1941 года бацька з сынам пасадзілі ля весніц той хаты квалае дрэўца, малады вяз...

Вялікая Айчынная вайна адбілася ў сьвядомасці Р. Барадуліна шэрымі, як хмары, натоўпамі палонных чырвонаармейцаў, параненых і панурых. Іх праз мястэчка гналі гітлераўцы ў лагер. З часам паўшэптам стала вымаўляцца слова «партызаны», а потым ушацкія, лепельскія, бягомльскія лясы сталі партызанскай зонай. Спачатку Ушачы былі заняты гітлераўцамі, а потым мястэчка адбілі ў акупантаў партызаны. Сюды часта прыляталі нямецкія самалёты і скідвалі бомбы. Сям'я Барадуліных, як і суседзі, дзеля бяспекі пабудавала сабе зямлянку. Бацька стаў партызанам. Маці шыла для народных мсціўцаў маскхалаты з парашутнага шоўку. Вясной 1944 года фашысты пачалі рашучыя атакі на партызанскую зону. Лясныя салдаты вымушаны былі хутка адступаць, пакідаючы мірнае насельніцтва, безабаронных жанчын, старых і малых. Таму маці з Рыгорам і суседзямі вырашылі ўцякаць у пушчу, узяўшы з сабой толькі самае неабходнае, што можна было панесці. Хлапчуку запомнілася, як цяжкапараненыя партызаны прасілі таварышаў, каб тыя застрэлілі іх, толькі б не трапіць жывымі ў рукі ворагу. Калі гітлераўцы адыходзілі пры наступленні Савецкай арміі, яны спалілі бацькаву хату. Паэт успамінаў: «Маці, бабуля і я засталі свежыя галавешкі».

Пасля вайны сям'я чакала гаспадара. Не верылася, што ён загінуў. Доўгія гады ў сэрцы Акуліны Андрэеўны і сына жыло спадзяванне. У аўтабіяграфічных нататках Р. Барадулін пісаў: «А мама чакала да канца дзён свайго Івана, бацьку майго. <...> Пыталася ва ўсіх, ці бачылі, ці чулі, ці помняць партызана Івана Барадуліна. Адны казалі, што нібыта паранены сам сябе ўзарваў, другія — што загінуў у вёсцы Белае... Ні ліста ад жывога, ні пахавальнага ліста. А непахаванага чакаюць, пакуль жывуць». У памяці сына бацька застаўся мужным і добрым, працавітым і жартаўлівым рамантычна-казачным волатам, які любіў сваю зямлю і працу на ёй.

Пасляваенныя гады ў жыцці Р. Барадуліна былі ў многім тыповыя для пакалення хлапчукоў-бязбацькавічаў і іх нястомных працаўніцматуль, што засталіся ўдовамі.

Ва Ушацкай сярэдняй школе, дзе вучыўся будучы пісьменнік, былі любімыя настаўнікі, якія давалі станоўчы прыклад, фарміравалі

ідэалы прыгажосці і чалавечнасці, абуджалі ў душы падлетка прагу да ведаў, любоў і цікавасць да роднага слова. Сярод іх — Ефрасіння Міхайлаўна Карабань, на ўроках у якой па-хлапечы шчыра закаханы вучань Р. Барадулін, стараючыся з усёй сілы звярнуць на сябе ўвагу, часта круціўся і парушаў дысцыпліну. Муж любімай настаўніцы, Алесь Антонавіч Карабань, стаў пазней дырэктарам школы. Ад яго будучы паэт упершыню пачуў літаратурна правільную, павучую, сакавітую беларускую мову. Старшакласнікам у школе і ў раённым Доме культуры ён удзельнічаў у вечарах мастацкай самадзейнасці, быў чытальнікам, напісаў нават сваю байку і чытаў яе. Вершамі пачаў пісаць першыя прызнанні дзяўчатам-аднакласніцам.

Р. Барадулін з маці
Акулінай Андрэеўнай

Акуліна Андрэеўна працавала прыбіральшчыцай, вяла гаспадарку, а ў вольны час, звычайна начамі, шыла. Яна марыла даць адукацыю сыну, збірала і адкладвала капейку да капейкі. «Заказаў было досыць ад раённай знаці дый ад бедных местачкоўцаў, бо магла... пашыць... і з нічога нешта. Калі яна спала, пачынаю ўспамінаць і не прыпомню. Калі сонца спіць, ніхто не бачыў», — пісаў пазней паэт. І ў светлыя, і ў цяжкія часіны Акуліна Андрэеўна звярталася да Бога са шчырай малітвай, навучыла ў маленстве і сына паўтараць услед за ёй «Ойча наш». У піянерах Р. Барадулін не быў, бо маці лічыла іх бязбожнікамі. У старшых класах стаў камсамольцам. Бабуля Малання была ўніяткай, запомнілася ўнуку апранутай на святы ва ўсё беленькае, чысцюткае, а таксама тым, як малілася па-беларуску. Глыбока народным укладам жыцця сям'і, песнямі, казкамі, прыказкамі, замовамі, лічылкамі, дражнілкамі, выслоўямі, якія пераняў з маленства Р. Барадулін ад матулі і бабулі, абуджалася ў душы паэта адчуванне прыгажосці і бясконцай глыбіні роднага слова. Народна-песенныя матывы пазней трывала ўвойдуць у яго творчасць. І невыпадкова ў паэзіі Р. Барадуліна так многа твораў — прысвячэнняў матулі, трывушчай і прыгожай душой беларускай жанчыне.

Прыкметны ўплыў на выбар жыццёвага шляху будучага паэта аказаў настаўнік роднай літаратуры Канстанцін Паўлавіч Баразна, якога Рыгор Барадулін называў сваім першым літаратурным настаўнікам. Ён наладзіў выпуск школьнага літаратурнага альманаха «Пер-

шыя крокі». Там упершыню з’явіліся вершы старшакласніка Р. Барадуліна — аднаго з першых паэтаў Ушацкай школы. У выпускным класе ён разам з аднакласнікам Алесем Лобкісам надрукавалі ў абласной газеце «Віцебскі рабочы» допіс пра свята песні ва Ушачах. Абодвух юнакоў ужо вабіла журналістыка. У газеце «Звязда» Р. Барадулін пазнаёміўся з умовамі прыёму ў БДУ ў Мінску. Матуля праводзіла са словамі: «Паспрабуй, сыноч, можа, і паступіш, каб пасля не крыўдзіўся». Было гэта ў 1954 годзе. Праз гады паэт спасціг велічны подзвіг маці, удавы-працаўніцы, сакральную ролю ў яго жыцці родных мясцін, Ушаччыны, дзе пачынаўся і дзе скончыўся яго зямны шлях.

Там мой цень, худы і малады.
Там мой сон, бясхмарны, бестурботны.
У зімовых шапках халады
Перабельваюць снягоў палотны.
Там мой першы смех і першы плач,
Роспач першая і першы сподзеў.
Там я так і не сказаў прабач
Смутнай маме,
Калі ў свет выходзіў.
Там сядзяць на покуце Дзяды.
Там чакаюць добрыя нагоды.
Толькі й тым жывуць мае гады,
Каб туды вярнуцца
Назаўсёды!

У Мінску многае было ўпершыню: упершыню ехаў у трамвай, упершыню апынуўся ў асяроддзі маладых, захопленых роднай мовай і літаратурай хлопцаў і дзяўчат, пасяліўся ў студэнцкім інтэрнаце... У аўдыторыю прыйшлі дасведчаныя, аўтарытэтныя выкладчыкі. Універсітэт адкрыў Р. Барадуліну новага, «нехрэстаматыйнага», вялікага Янку Купалу. Сваімі літаратурнымі настаўнікамі Р. Барадулін лічыў П. Броўку, П. Панчанку, А. Вялюгіна. У адзін час з ім вучыліся цікавыя, адметныя маладыя людзі, будучыя пісьменнікі, філалагічнае пакаленне: Міхась Стральцоў, Янка Сіпакоў, Васіль Зуёнак, Юрась Свірка, Мікола Гіль, Еўдакія Лось, Уладзімір Верамейчык... Іх аб’ядноўвалі любоў да роднага слова, жаданне кожнага служыць беларускаму прыгожаму пісьменству, Бацькаўшчыне. Гэтаму спрыяла і грамадска-палітычная сітуацыя ў краіне пасля развянчання культуры асобы Сталіна.

Рыгор Барадулін пазнаёміўся і пасябраваў на ўсё жыццё са шчырым і непасрэдным Уладзімірам Караткевічам, які ўжо тады здзіўляў аднагодкаў сваёй адукаванасцю. Маладым шумлівым гуртам часта збіраліся ў інтэрнацкім пакоі Р. Барадуліна, каб паслухаць яго вершы. Літаб'яднанне пры газеце «Чырвоная змена» было асяроддзем, дзе творча раслі і сталелі пачаткоўцы. У 1953—1954-м і наступных гадах вершы маладога паэта друкаваліся ў шматтыражцы БДУ, газеце «Чырвоная змена» пад псеўданімам Алесь Чабор.

На фарміраванне светапогляду, літаратурных густаў і грамадзянскіх перакананняў паэта паўплывалі творчыя пошукі філалагічнага пакалення і шчырае сяброўства маладых таленавітых творцаў. Дэмакратычныя змены ў грамадстве радалі і акрылялі маладых шчырых энтузіястаў, якімі былі ў канцы 1950-х — 1960-я гады Р. Барадулін і яго пакаленне. Ён, як і многія студэнты-камсамольцы, тры гады працаваў на цаліне. Маладыя рамантыкі сутыкнуліся там з цяжкасцямі, неўладкаваным бытам, але ўсведамленне патрэбнасці і вялікага сэнсу сваёй працы па асваенні стэпу дадала сілы і працоўнага натхнення. Гэтымі думкамі і пачуццямі былі прасякнуты «цалінныя» вершы. Нізка вершаў «На зямлі цаліннай» адзначана ў 1957 годзе сярэбраным медалём VI Сусветнага фестывалю моладзі і студэнтаў. Яна склала асноўны змест першага зборніка паэзіі «Маладзік над стэпам», што быў выдадзены ў 1959 годзе.

Яшчэ студэнтам Р. Барадулін быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў. У 1959 годзе ён скончыў універсітэт і застаўся жыць у Мінску. Спачатку працаваў літкансультантам аддзела культуры ў рэдакцыі газеты «Советская Белоруссия», пазней — у рэдакцыях часопісаў «Бярозка», «Беларусь», «Полымя». Гэта праца была звязана з камандзіроўкамі на прадпрыемствы, у гаспадаркі. Даводзілася многа бываць у іншых рэспубліках СССР, сустракацца з цікавымі людзьмі, калегамі па літаратурнай творчасці.

Сапраўднымі падзеямі ў беларускай літаратуры сталі кнігі Р. Барадуліна «Нагбом» (1963), «Неруш» (1966), «Свята пчалы» (1975), «Вечалле» (1980), «Амплітуда смеласці» (1983), «Маўчанне перуна» (1986), «Самота паломніцтва» (1990), «Міласэрнасць плахі» (1992), «Аратай, які пасвіць аблокі» (1995), «Руны Перуновы» (2006), «Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна» (2013).

Творы Р. Барадуліна апошніх дзесяцігоддзяў вызначаюцца багаццем зрокавых, гукавых, канкрэтна-пачуццёвых асацыяцый, метафар, сугуччаў. Тэма Бацькаўшчыны, асэнсаванне гістарычнага шляху Бе-

ларусі, над якой пранёся знішчальны шквал Чарнобыля, рысы беларускага нацыянальнага характару і іх сувязь з культурна-гераічным і асветніцкім мінулым і іншыя праблемы сучаснасці, будучыні, жыццядзейнасці нацыі — усё гэта глыбока і таленавіта асэнсоўваецца ў паэзіі Р. Барадуліна. Ён вядомы і як арыгінальны дзіцячы пісьменнік, і як аўтар гумарыстычных і сатырычных твораў, і як перакладчык на родную мову такіх знакамітых мастакоў слова, як Ян Райніс, Іван Драч, Амар Хаям, Уільям Шэкспір, Адам Міцкевіч, Сяргей Ясенін, Расул Гамзатаў і інш. Многія вершы Р. Барадуліна пакладзены на музыку. Яго творы перакладзены больш як на трыццаць моў розных народаў свету.

Рыгор Барадулін быў актыўным грамадскім дзеячам. У розныя гады пабываў у многіх краінах свету, прымаў удзел у рабоце XXXIX сесіі Генеральнай Асамблеі ААН, выбіраўся ў прэзідыум праўлення Саюза пісьменнікаў Беларусі. У 1992 годзе яму было прысуджана ганаровае званне народнага паэта Беларусі. Яго актыўная рознабаковая пісьменніцкая і грамадская праца адзначана ордэнамі Дружбы народаў, «Знак Пашаны», медалём Ф. Скарыны і іншымі ўзнагародамі. Свой пісьменніцкі і грамадзянскі абавязак Р. Барадулін бачыў у тым, каб дапамагчы людзям знайсці згоду паміж сабой, каб яго народ жыў шчасліва, а любая Беларусь была прыгожым і адметным краем у гарманічна ўпарадкаваным свеце.

Паэта не стала 2 сакавіка 2014 года. Па заповеце Р. Барадуліна яго пахавалі на радзіме, ва Ушачах, побач з матуляй Акулінай Андрэўнай.

1. Якія эпізоды з маленства і юнацтва Р. Барадуліна вам запомніліся? Чаму?
2. Што паўплывала і хто ўздзейнічаў на фарміраванне светапогляду будучага паэта?
3. Раскажыце аб прыходзе майстра слова ў літаратуру. Назавіце пісьменнікаў — прадстаўнікоў філалагічнага пакалення.

4. На падставе прачытанага эсэ «На таку майго веку» ў кнізе Р. Барадуліна «Аратай, які пасвіць аблокі» (1995) падрыхтуйце паведамленне «Сын і маці».

5. Карыстаючыся планам, змешчаным на форзацы, падрыхтуйце разгорнуты адказ на пытанне пра значэнне творчасці Р. Барадуліна для фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларусаў.

Лірыка

Тэмы маці, Бацькаўшчыны, роднай мовы, хрысціянскай маралі, стваральнага сэнсу чалавечага жыцця з'яўляюцца вызначальнымі ў творчасці Р. Барадуліна. Па-філасофску асэнсоўваючы зямныя справы чалавека, паэт раздумваў пра вечны кругаварот жыцця. Ідэя суладнасці, паяднанасці чалавека з прыродай, асобнага чалавека з народам і праз народ з чалавецтвам таксама выразна гучыць у многіх вершах. Лірычны герой паэзіі Р. Барадуліна — пяшчотны і клапатлівы сын, патрыёт беларускай зямлі.

«Неруш» (1966). Родная мова, яе лёс, яе бяздоннае багацце і будучыня, бадай, самая хвалючая тэма на працягу ўсёй творчасці Р. Барадуліна. У вершы «Неруш» з аднайменнага зборніка паэт паказаў непаўторную прыгажосць і невычэрпнае багацце нашай мовы. Нерушам ранішнім паэт назваў беларускую мову, бо яе глыбіня, характэрнае намі яшчэ не спасцігнуты. Роздум пра лёс і багацце роднай мовы спалучаецца з роздумам пра сэнс жыцця і творчасці: «Мне шукаць цябе, покуль гляджу, // Пад зялёным крылом верасовак, // Пад крысам і спякоты й дажджу...»

Неруш — сінонім першаснасці, некранутасці, чысціні. Гэты верш — лірычная споведзь і адначасова прысяга паэта свайму народу ў вернасці, беражлівых адносінах да духоўных скарбаў, нацыянальных вытокаў слова, матчынай песні і казкі. Назваўшы родную мову нерушам, паэт папярэджваў нас, што да кожнага слова, вобраза роднай мовы трэба ставіцца ўдумліва, уважліва і тады перад намі адкрыюцца невядомыя, яшчэ прыхаваныя яе скарбы. Паэт лічыў сапраўдным гонарам і шчасцем дасканала і глыбока ведаць мову свайго народа. Адкрываць для іншых яе характэрнае — адна з галоўных мэт яго творчасці: «А пашчасціць — натрапіцца неруш, — // Зазвіняць недзе промні наўзбоч». Эмацыянальна, узрушана паэт гаварыў пра ўласны творчы абавязак і грамадзянскі абавязак кожнага з нас — берагчы духоўны скарб продкаў: «Неруш свой панясу я аберуч, // Як слязіну з матуліных воч».

Мову, як усё жывое, падкрэсліваў паэт, трэба бараніць, адстойваць «ад абразы, ад позірку злага... насланья...». Апошнія радкі верша, у якіх увасоблены яго асноўны ідэйны змест, гучаць урачыстай прысягай паэта: «Неруш ранішні — матчына слова, // Мне, як бору, цябе засланяць!»

«Яна адна, зямля вякоў...» (1986). У гэтым вершы знаходзіць паэтычнае ўвасабленне тэма Радзімы і спадчыны. Па-за Бацькаўшчынай

паэт і яго лірычны герой не ўяўлялі жыцця. Радзіма ў чалавека на ўсё жыццё адна: «Яна адна, // Зямля вякоў, // Адкуль // Жыццё пачатак брала...» Беларусь, на думку паэта, святое месца на зямлі, сагрэтае пяшчотай беларускіх матуль, рупнай працавітасцю бацькоў. Рыгор Барадулін выяўляў сваю шчырую і клапатлівую любоў да Беларусі, слыннай старажытнай зямлі, дзе ўсё яму дарагое і роднае: і песня, і быліны, і курганы, у якіх «спачылі // З поля подзвігу ратаі». Майстар слова нагадваў, што невыпадкова і птушкі з далёкіх і цёплых краін вяртаюцца на «гнёзды шчасця» ў родны край. Пачуццё любові да Радзімы няпроста выказаць нават узнёслым паэтычным словам. Для Р. Барадуліна Беларусь — вечная краса, «прамень святла», «струмень жывой вады», хлебны колас:

Краса ўзышла
Аднойчы назаўжды,
Закрасавала ў душах
І ў паглядах.
Прамень святла,
Струмень жывой вады
Закаласіўся
На ачахлых лядах.

Паэт згадваў гераічную гісторыю беларускай зямлі: «На смерць ішлі // За гэтую зямлю, // За гэтую красу, // За сцяг світаньня // Сыны зямлі...» Таленавіта, трапна, узрушана паэт гаварыў пра мужнасць і самаахвярнасць беларусаў, што вызвалілі ад чужынцаў родную «раллю, // З якой нязломнасць // Збажыною ўстане».

Апошняя страфа верша гучыць як напамін і завет сучаснікам і нашчадкам захоўваць вольнай родную зямлю: каб не світалі над ёй кулі, каб зязюлі не стамляліся лічыць гады шчаслівага жыцця адвечнай беларускай зямлі і яе народа. У вершы далікатна і эмацыянальна выяўлена прыгожае духоўнае аблічча лірычнага героя — шчырага патрыёта, вернага сына беларускага краю. Ідэя незалежнасці, неўміручасці Бацькаўшчыны вызначальная ў гэтым творы.

«Бацьку» (1958). Гэты верш Р. Барадуліна — адзін з самых аўтабіяграфічных. Паэт хвалююча перадаў уласныя перажыванні, калі ён, хлапчук-падлетак, з надзеяй і нецярпеннем чакаў пасля перамогі вяртання дадому бацькі-партызана. І пасля, ужо стаўшы юнаком, а потым і дарослым чалавекам, ён з матуляй, Акулінай Андрэеўнай, спадзяваўся і чакаў... Паэт часта прыгадваў перадваенны час, калі сям'я была поўнай і шчаслівай, калі ён, хлопчык, насіў бацьку на

працу абеда, прыгатаваныя руплівай матуляй... Вясной 1941 года бацька з сынам каля сваёй хаты ва Ушачах пасадзілі малады вяз. Вось як пра гэту падзею і ўражанні вайны, што сталі вобразна-асацыятыўнай асновай твора, успамінаў пазней паэт: «Я памагаў трымаць дрэўца, роўнае на рост са мной. Чэрвень сорак першага... <...> А я ўсё паліваў і паліваў маленькі вяз... Нам двум доліла астацца расці. Вяз так і не ацяніў галавы Івана Рыгоравіча... <...> Зайшоў немец. Я сядзеў і маляваў. Ён памог мне дамаляваць хату. З коміна кучаравы дым. <...> Другі немец у сорак чацвёртым спаліў нашу хату. <...> Шэрыя хмары палонных сунуцца бальшаком. Пыл. Ад яго вяз стаў падобным на капешачку сена».

Уражанні дзяцінства і незагойны боль па загінуўшым у ваеннае ліхалецце бацьку ляглі ў аснову верша «Бацьку». Твор быў напісаны праз 13 гадоў пасля заканчэння вайны, калі ўсе, хто застаўся жывы, ужо вярнуліся дадому. У радках выразна гучыць тэма вайны і вялікага чалавечага болю па страчаных родных людзях. Па форме мастацкага выказвання гэты верш — маналог сына, звернуты да бацькі, пра гэта сведчыць і заглавак твора. У выказванні лірычнага героя хвалююча перадаюцца думкі і пачуцці цэлага пакалення дзяцей вайны, якія засталіся сіротамі, бязбацькавічамі.

Бацькаў вяз і матчына хата

На першае месца ў вершы выступае асабістае перажыванне, што ўвасабляецца ў мастацкіх вобразах вяза, які стаў вялікім дрэвам: не бацькавы рукі абдымаюць зараз ужо дарослага сына, а толькі «вяз крануў галінамі за плечы» хлопчыка, які з ахапкам кветак дарэмна сустракаў калоны воінаў-вызваліцеляў, шукаючы сярод іх свайго тату, таго ж хлапчука, якога часам крыўдзілі сябры і якому вельмі не хапала абароны і падтрымкі бацькі... Гэтаму падлетку, аўтабіяграфічнаму лірычнаму герою, часта хацелася горка, распачна заплакаць, але ён трымаўся і трываў. Так прыходзіла сталасць да ўсяго пасляваеннага пакалення дзяцей і падлеткаў. Узмацняе пачуццё драматычнага чакання бацькавага вяртання з вайны надзвычай хвалюючае вобразнае ўвасабленне:

Не йшоў ты...
Маці маладосць
Глыбей заворвалі маршчыны.

Вобраз матулі, маладыя гады якой праходзяць у спадзяванні на цуд, на доўгачаканае, выпакутаванае шчасце, яшчэ больш узмацняе пачуцці болю, чакання і ўсё яшчэ надзеі:

І зараз — еду я здалёк,
Чакаю ўсё — зайду, а маці
Мне скажа: «Пазнаеш, сыноч?»
Вось наша ўся сямейка ў хаце...»

Можна сказаць, што ў першых васьмі строфах верша лірычны герой раскажаў пра вялікі ўласны боль і смутак. Але народжаны асабістымі перажываннямі твор усё ж мае абагульненае гучанне. Ад імя цэлага пакалення, чые бацькі, родныя не вярнуліся з вайны, паэт выказаў хвалючыя пачуцці не толькі болю і смутку, але і высокай, удзячнай вечнай памяці пра тых, хто абараняў свет і жыццё. Пра гэта сведчаць апошнія радкі верша:

А шапку я заўжды здыму
Перад магілай невядомай...

«Заспаная раніца мжыстая...» (1961). У гэтым пейзажна-настраёвым вершы перадаюцца адчуванні ад надыходу восені і адпаведны філасофска-задумлівы настрой лірычнага героя. Паэт вельмі трапна апісаў восеньскую раніцу, калі ў прыродзе заціхае ўсё жывое, рыхтуючыся да зімы. Назваўшы раніцу «заспанай» і «мжыстай», «на фарбы і гукі скупой», аўтар не толькі стварыў пейзажны малюнак, але і перадаў стан душы героя, які «прыціхлай зямлёю» ступае. Паэт і яго лірычны герой чуйна рэагавалі на свет, прыслухоўваючыся да рэдкіх гукаў («І ведры прыглушана бразгаюць // Каля адсырэлае студні») і нават адчуваючы восеньскія пахі («лісцёваю дыхае брагаю»), смак восені («ад кіслых прысмак журавінавых»).

Нягледзячы на перадзімняе зацішша, прырода ў вершы жывая, зменліва-дынамічная, загадкава-прывабная. Уявіць і ўбачыць яе такой дапамагаюць ужытыя аўтарам увасабленні, метафары: «Цыбатай нагой жураўлінаю // Імшарамі верасень крочыць. // Ад кіслых прысмак журавінавых // Заплюшчыла сонца вочы». Апошняя строфа верша, як і першая, сваім зместам і сэнсам звернута да ўнутранага стану лірычнага героя. Для яго восень з'яўляецца не толькі часам светла-сумнай настальгіі («цвітуць успаміны верасам»), гэта і прадчуванне нечага новага, яшчэ невядомага і неўсвядомленага, але несумненна жаданага і ўзвышанага, што прыходзіць у марах і снах.

Заклучныя радкі перадаюць веру лірычнага героя ў светлы, жыццесцвярджальны сэнс чалавечага быцця, дзе выраз «усё да паўдня праясніцца» ўспрымаецца алегарычнай метафарай аптымістычнага светаўспрымання асобы.

«Чалавек не ўзнікае так...» (1980). У спадчыне паэта многа вершаў, прысвечаных філасофскаму асэнсаванню прызначэння чалавека і сутнасці яго зямных спраў, вершаў — роздумаў над сапраўднымі, вечнымі каштоўнасцямі і каштоўнасцямі ўяўнымі. Народны паэт у вершы «Чалавек не ўзнікае так...» выказаў перакананне, што кожны з нас прыйшоў у гэты свет не выпадкова, а са сваім прызначэннем і талентам, якія недаравальна змарнаваць. Кожны з нас павінен «збыцца і адбыцца» як асоба, як грамадзянін і як прафесіянал у адпаведнасці з дадзеным дарам:

Чалавек не ўзнікае так —
Ён збываецца, адбываецца
Як ратай,
Як дзівак,
Як мастак,
Ад якога свет адбіваецца.

Важны сэнс паэтычнаму выказванню ў першай, а затым і ў другой страфе задаецца першым радком. Сапраўды, кожны з нас «не ўзнікае так»: усякі чалавек — спадчыннік свайго роду, сям'і, нашчадак далёкіх і блізкіх продкаў, дзядоў, прадзедаў, якія задоўга да нашага часу жылі на зямлі. Мы ім абавязаны сваім нараджэннем, рысамі характару і знешнасці, талентам, цікавасцю і схільнасцю да розных відаў чалавечай дзейнасці, напрыклад, да працы ратая-хлебараба, настаўніка, мастака-жывапісца, музыкі... Мы, розныя па паходжанні, перакананнях, талентах, прыйшлі ў гэты свет, каб займацца добрымі і карыснымі справамі, здзейсніць свае мары, планы, спадзяванні, выканаць місію ўласнага жыцця і лёсу — «збыцца і адбыцца», як піша паэт.

Для грамадства і блізкіх людзей важна, каб кожны з нас, незалежна ад таленту і прызначэння, быў чалавекам гарманічным, маральным, прыгожым, нёс у сабе духоўнае святло, сваёй прысутнасцю аздабляў гэты свет, рабіў яго лепшым.

У другой страфе верша паэт выказаў не менш важнае перакананне: чалавек не знікае бяследна, нават калі яго не стане. Аўтар ужыў трапнае параўнанне: чалавек не манета («пятак»), якую можна згубіць і не заўважыць. Паэт метафарычна разважаў пра выпрабаванні, якія

сустракаюцца на жыццёвым шляху кожнага. Гэта розныя цяжкасці, перашкоды, часта несправядлівыя крыўды, удары лёсу, якія кожны перажывае па-свойму: хто — з распаччу і адчаем, хто — стрымана і годна. Перажытае адбіваецца на лёсе чалавека. Пра гэта паэт дакладна і вобразна пісаў: «Ён сціраецца аб дарогі, // Разбіваецца аб адчаі...» Акрамя таго, кожны з нас — дзіця свайго часу, веку, пэўнай эпохі, з яе трывогамі і ўзрушэннямі, якія праходзяць праз нашы душы і розум. Іншасказальная метафара аб веку, які прыручае чалавека, утрымлівае меркаванне паэта, што мы носьбіты свайго шматаблічнага веку, магчыма, і заложнікі свайго часу.

Гэты невялікі твор мае багатае ідэйна-філасофскае напаўненне. Верш прымушае задумацца і пра незваротнасць жыцця. Кожны павінен памятаць, што жыццё складанае і хуткаплыннае і важна паспець «стаць чалавекам», каб, адыходзячы ў іншы свет, спакойна і мудра ўсведамляць, што місія Чалавека выканана. А памяць пра сапраўдных людзей і іх добрыя справы не памірае.

Паэт Р. Барадулін геніяльна валодаў родным словам, па-майстэрску ўжываў вобразныя сродкі беларускай мовы, дасканала, глыбока ведаў яе бязмежнае багацце, адчуваў яго на ўзроўні генетычнай памяці. Шматлікія сінтаксічныя і гукавыя (фанічныя) паўторы, арыгінальная рыфмоўка і кампазіцыя верша надаюць гарманічнае гучанне ўсяму паэтычнаму выказванню, узбуйняючы асноўную філасофскую ідэю твора — каштоўнасць жыцця кожнага чалавека.

Асаблівасці паэтычнага майстэрства Р. Барадуліна. У творчасці майстра слова выразна ўвасоблены асноўныя тэндэнцыі развіцця сучаснай паэзіі, адна з іх — раскаванасць паэтычнага радка. У вершах натуральна гучаць размоўна-апавядальныя інтанацыі, чуюцца прыдыханні, паўзы, рэчытатывы. Менавіта такая форма верша найбольш адпавядае ўвасабленню глыбокіх перажыванняў і роздуму паэта пра ўсё існае. Рытмічная раскаванасць радка, аднак, не азначае адыход паэта да прозы. Унутраны рытм і рыфмы, вершаваныя долі і рытміка-інтанацыйныя перыяды не дазваляюць вершу распадацца. Частыя рытміка-інтанацыйныя змены нават у межах аднаго верша, адвольная схема рыфмоўкі, строфы-лесвічкі садзейнічаюць дакладнай перадачы паэтычнага перажывання, пэўных думак паэта і яго лірычнага героя. Праз паэзію Р. Барадуліна і іншых творцаў выразна выяўляецца тэндэнцыя сучаснай паэзіі да свабоды вершаванай формы, белага верша і іншых эксперыментальных жанраў.

Рыгору Барадуліну, як рэдка каму з паэтаў, удалося выказаць словам тонкія, ледзь улоўныя адценні настраёнасці, псіхалагізму,

экспрэсіўнасці. У яго вершах многа крылатых выказаў, афарызмаў. Гэтаму надзвычай спрыялі засвоенныя яшчэ з маленства скарбы моўнага багацця нашага народа, якімі майстар слова з густам і веданнем таленавіта карыстаўся ў творчасці. Словы беларускіх і ўкраінскіх песень паэт часам браў эпиграфамі да сваіх вершаў. За народнымі матывамі, жартаўлівымі або роздумна-лірычнымі радкамі прачытваецца пакутлівы і глыбокі роздум паэта над праблемамі сучаснасці, мінулага і будучыні Бацькаўшчыны. Рыгор Барадулін ахвотна выкарыстоўваў не толькі песню, але і казку, лічылку, забаўлянку, жарт, галашэнне... У яго творах паўстае змястоўнасць народнага жыцця ў звычаях і традыцыях, з павер'ямі, замовамі, кляцьбой і варажбой, зменлівымі настроямі і пачуццямі, радасцю і трагізмам.

Сказны лірычны герой паэзіі Р. Барадуліна — сын беларускай зямлі, працаўнік і весялун, творца і абаронца Бацькаўшчыны, мудры мысліцель, якому выпала радавацца, наканавана смуткаваць... Трапна заўважыла асаблівы талент пісьменніка выкарыстоўваць глыбінныя, не спазнаныя намі да канца запасы народнай спадчыны, фальклору, мовы літаратуразнавец Л. Тарасюк: «Паэт вяртае слову яго першародную актыўнасць, вобразнасць, калі ўсякія сувязі яшчэ свежыя, неспазнаныя, новыя, калі іх адкрывае не граматычны закон, а здзіўленне, своеасаблівая дзіцячая гульня ўяўлення». Сам Р. Барадулін лічыць фальклор вачамі і душой беларускага народа. Ён, на думку паэта, рухомы, значыць, ён вечны, як народнае жыццё. Паэт творча выкарыстоўваў народныя выразы, словы і на аснове іх, па ўзоры іх ствараў і ўжываў у сваёй творчасці ўласныя дакладныя і ёмістыя наватворы. Яны ўжо ўвайшлі ў трывалы запас сучаснай беларускай літаратурнай мовы — «неруш», «нагбом», «пралля», «адхланне» і інш.

1. Вызначце ідэйны змест верша Р. Барадуліна «Неруш». Назавіце іншыя творы паэта, сугучныя гэтаму. Як метафары дапамагаюць увасобіць аўтарскую задуму?

2. Паразважайце, што агульнага ў ідэйным змесце і пафасе вершаў Р. Барадуліна «Яна адна, зямля вякоў...» і Янкі Купалы «Спадчына». Падмацуйце свой адказ радкамі з вершаў.

3. Знайдзіце ў вершы «Яна адна, зямля вякоў...» індывідуальна-аўтарскія метафары і вызначце іх значэнні.

4. Прачытайце верш Р. Барадуліна «Бацьку» і акрэсліце, дзе ў творы перадаюцца пачуцці юнака, а дзе — дзіцяці. Чаму салдаты, якім пашчасціла вярнуцца з вайны, гаварылі хлопчыку: «Прыедзе...»? З якім пачуццём юнак вяртаецца ў родны дом? Якая роля вобраза

вяза ў вершы? Чаму паэт заўжды быў гатовы зняць шапку перад невядомай магілай?

5. Падрыхтуйце кадраплан верша «Бацьку».

6. Якія думкі і пачуцці выклікае верш «Заспаная раніца, мжыстая...»? Як уплываюць на сэнс твора дзеясловы ў апошняй страфе?

7. Знайдзіце адрозненні ў пачатковых радках першай і другой строф верша «Чалавек не ўзнікае так...». Як яны ўзбагачаюць ідэйна-філасофскі сэнс паэтычнага выказвання ў кожнай частцы твора? Выкажыце свае адносіны да аўтарскай пазіцыі. Як розныя віды паўтораў уплываюць на сэнсавую глыбіню верша? Якія радкі выражаюць ідэю твора? Абгрунтуйце сваю пазіцыю.

8. Вывучыце на памяць верш Р. Барадуліна «Чалавек не ўзнікае так...».

Тэорыя літаратуры

Паняцце пра асацыятыўнасць у літаратуры. Метафара, сінекдаха, перыфраз

Мастацка-маўленчыя сродкі ў паэзіі мнагапланавыя і разнастайныя. Найважнейшыя сярод іх — лексіка-фразеалагічныя сродкі, гэта значыць, падбор арыгінальных вобразных слоў і словазлучэнняў, якія ўжывае аўтар у сваім вершы, каб данесці да нас свае думкі, пачуцці, прымусіць і чытача або слухача суперажываць. Лексічныя сродкі ў паэзіі маюць рознае паходжанне і эмацыянальна-сэнсавое напаўненне. Гэта могуць быць не толькі агульнаўжывальныя, але і спецыфічныя словы, словы-наватворы самога паэта, літаратурныя або фальклорныя вобразныя лексемы, вобразныя іншасказанні і г. д. У паэтычным выказванні вельмі часта ўжываюцца словы ў пераносным значэнні, у тым ліку *асацыятыўныя*, *метафарычныя* вобразы і выразы, якія тэарэтыкі літаратуры лічаць галоўнымі крыніцамі паэтычнасці і вобразнасці ў мастацтве слова.

Асацыятыўнасць у літаратуры — абстрактная (умоўная) вобразнасць, дзе сувязь паміж матэрыяльным і духоўным светам выяўляецца ў нязвыклай форме.

Аўтары часта звяртаюцца да параўнанняў, у аснову якіх пакладзена пэўнае падабенства розных прадметаў. Гэта дапамагае звярнуць увагу чытача на важны сэнс, укладзены аўтарам у паэтычны вобраз, дае магчымасць адметна ахарактарызаваць тую або іншую з’яву і г. д.

Падставай для нечаканых асацыяцый (напрыклад, «парог, вычасаны з успамінаў» (*Максім Танк*)) паўстае аўтарскае бачанне рэчаіснасці. У фальклоры асацыятыўнасць асабліва выяўляецца ў прыказках.

Рыгор Барадулін меў рэдкі, адметны талент — эмацыянальна, зрокава, пластычна, шматколерна ўспрымаць навакольны свет і ўзнаўляць яго непаўторнасць у творчасці. Дзеля гэтага ён часта карыстаўся метафарычнай вобразнасцю, умеў знайсці і трапна ўжыць ёмістыя па сэнсе, экспрэсіўна выразныя і шматзначныя метафары.

Метафара (ад грэч. *metaphora* — ‘перанясенне’) — адзін з асноўных відаў тропа, ужыванне слова або выразу ў пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з’явы або прадмета з іншай з’явай або прадметам на аснове іх падабенства або кантрасту.

Параўнанне ў метафары заснавана часцей за ўсё на адухаўленні з’яў прыроды («садзіцца сонца», «прышла зіма», «імкліва беглі дні»).

Метафара Р. Барадуліна асацыятыўная: яна звязвае два вобразы, з’явы або прадметы, і ўспамін пра адно выклікае таксама ўяўленне пра другое. Часта метафары паэта заснаваны на нечаканым, смелым збліжэнні, здавалася б, далёкіх і непадобных з’яў, прадметаў, вобразаў. Асацыятыўнасць, метафарычнасць дапамагаюць ярка, запамінальна ўвасобіць складаныя пачуцці і перажыванні паэта і яго лірычнага героя. Чуйны слых, востры зрок мастака слова дазваляюць назваць яго паэзію лірычным жывапісам. Слыхавыя асацыяцыі ў вершах часта спалучаюцца са зрокавымі, канкрэтна-пачуццёвымі.

Цыбатай нагой жураўлінаю
Імшарамі верасень крочыць.
Ад кіслых прысмак журавінавых
Заплюшчыла сонца вочы.

Р. Барадулін. «Заспаная раніца мжыстая...»

Метанімія (ад грэч. *metonymia* — ‘перайменаванне’) — від тропа, сутнасць якога ў перанясенні назвы адных з’яў або прадметаў на другія на аснове іх знешняй або ўнутранай сувязі.

У адрозненне ад метафары, разнавіднасцю якой з’яўляецца метанімія, падобнасць з’яў або прадметаў у ёй не мае значэння. Метанімічны выраз завастрае ўвагу чытача на пэўнай характэрнай рысе з’явы, абмалёўвае яе яскрава і своеасабліва. Напрыклад, пра сяўбу жыта

ў адным з вершаў Р. Барадулін пісаў: «У полі // Сеялася *зайтра...*»
З жытам людзі звязваюць спадзяванне на будучыню, жыццё. Жыта ўвогуле ў фальклорнай традыцыі нашых продкаў успрымаецца сімвалам жыцця — новага, лепшага, шчаслівага (*Паводле В. Рагойшы*).

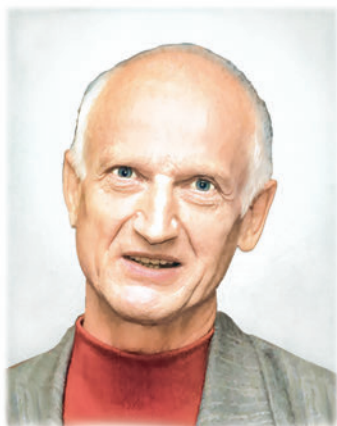
Сінекдаха (ад грэч. *synecdoche* — ‘суадноснасць’) — разнавіднасць метаніміі, у якой адны паняцці замяняюцца другімі на аснове іх колькасных суадносін.

Найбольш распаўсюджаны від сінекдахі — ужыванне часткі з’явы або прадмета ў значэнні цэлага. Так, напрыклад, шкадаванне дарослага сына, што не мае магчымасці размаўляць, раіцца з бацькам, Р. Барадулін увасобіў радком «Скажы хоць *слова* для прывета» («Бацьку»), дзе «слова» будзе прыкладам сінекдахі.

Перыфраза, або **перыфраз** (ад грэч. *periphrasis* — ‘навокал гавару’), — адзін з тропай, заснаваны на асаблівасцях метаніміі, у якім назва з’яў або прадметаў падаецца праз апісанне іх асобных вызначальных прымет.

У перыфразе заключаны элемент своеасаблівай паэтычнай разгадкі, ключ да якой ляжыць тут жа, у паэтычным кантэксце. Вось, напрыклад, некаторыя перыфразы беларускіх паэтаў: Н. Гілевіч пісаў пра Я. Янішчыц: «*Палесся мілае дзіця*», Р. Барадулін у вершы «Неруш» называў родную беларускую мову «*нерушам ранішнім*», а ў вершы «Яна адна, зямля вякоў...» — Беларусь — «*зямлёй вякоў, // Адкуль // Жыццё пачаток брала...*». Існуе яшчэ шмат выразных прыкладаў перыфразы: «*Пан сахі і касы*» (Янка Купала), «*Зямля пад белымі крыламі*» (Уладзімір Караткевіч), «*Цяжкую шапаткую пазалоту // Клянны ў вадзі ранняюць пакрысе*» (Мікола Федзюковіч), «*Мне на твар, на лоб ляглі нямілай старасці мярэжы*» (Якуб Колас).

1. Што азначае ў літаратуры паняцце «вобразная асацыятыўнасць твора»? Паэзія якіх вядомых вам аўтараў асабліва вызначаецца гэтай якасцю? Прыведзіце прыклады.
2. Як узбагачаюць успрыманне і спасціжэнне сэнсу мастацкага твора метафара, сінекдаха, перыфраза?
3. Перачытайце вершы Р. Барадуліна і складзіце невялікі слоўнік гэтых мастацкіх тропай.

Алесь Рызанаў

(нар. у 1947)

Верш значны не гукам, які чуваць,
пакуль верш чытаецца, а сваім рэхам,
якое ён утварае, калі адгучыць.

А. Рызанаў.

 Хто з вядомых вам беларускіх пісьменнікаў займаўся распрацоўкай новых паэтычных форм і жанраў?

Імя Алесь Рызанава з'яўляецца адметным сімвалам сучаснай беларускай паэзіі, паказчыкам яе высокага ўзроўню развіцця, узорам няспынных пошукаў глыбокай змястоўнасці і фармальнай арыгінальнасці. Алесь Рызанаў узмацніў інтэлектуальна-філасофскую накіраванасць нашай паэзіі, узбагаціў яе жанрава-відавую разнастайнасць, садзейнічаў уключэнню нацыянальнага прыгожага пісьменства ў сучасны сусветны літаратурны працэс.

Аляксандр Сцяпанавіч Рызанаў нарадзіўся ў вёсцы Сялец Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці ў 1947 годзе. Бацька Алесь, былы партызан, вязень нямецкіх канцэнтрацыйных лагераў, быў адораным ад прыроды чалавекам — ён пісаў вершы. Маці працавала сельскім фельчарам.

Схільнасць да паэтычнай творчасці ў хлопчыка праявілася вельмі рана. З шостага класа ён пачаў друкавацца ў бярозаўскай раённай газеце «Маяк камунізму» і ў рэспубліканскім часопісе «Бярозка». Неўзабаве Алесь стаў членам літаратурнай суполкі «Крыніца», што існавала пры раённай газеце. Сябрамі гэтага згуртавання ў розны час былі Ніна Мацяш, Анатоль Казловіч, Раіса Баравікова і інш. Наведваў хлопчык і пасяджэнні літаратурнага аб'яднання «Заранка» пры абласной газеце «Зара», якім кіраваў вядомы літаратуразнавец У. Калеснік. Дзякуючы яму вучань дзевятага класа А. Рызанаў прыняў удзел у традыцыйным рэспубліканскім семінары маладых літаратараў

у Каралішчавічах. Гэта паспрыяла таму, што ў студзені 1966 года вялікая падборка вершаў маладога паэта была надрукавана ў газеце «Літаратура і мастацтва».

Выбар жыццёвага шляху не выклікаў у Алеся асаблівых роздумаў. Пасля заканчэння з сярэбраным медалём Сялецкай сярэдняй школы юнак паступіў на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Скончыць вядучую навучальную ўстанову рэспублікі А. Разанаву не давялося: зімой 1969 года ён быў адлічаны з універсітэта за падрыхтоўку калектыўнага звароту да кіраўніцтва краіны з просьбай дазволіць выкладаць дысцыпліны на беларускім аддзяленні на роднай мове.

Дзякуючы намаганням народнага паэта Максіма Танка, старшыні Вярхоўнага Савета БССР, А. Разанаву дазволілі працягнуць вучобу на філалагічным факультэце Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна. У 1970 годзе юнак скончыў Брэсцкі педінстытут і паехаў настаўнічаць у Кругельскую сярэднюю школу Камянецкага раёна. Год працы ў Кругелі быў надзвычай плённым: дзякуючы настаўніку да мастацкай творчасці далучыліся многія вучні, якія ўтварылі літаратурную суполку, выпускалі насценную газету.

У гэтым жа годзе ў А. Разанава выйшла кніга паэзіі «Адраджэнне». Над гэтай кнігай добра «папрацавалі» рэдактары-рупліўцы, якія ўнеслі змены ў яе змест і назву. Але нават і ў адрэдагаваным варыянце яго першы зборнік атрымаў высокую ацэнку чытачоў і крытыкаў. Яны адзначылі наватарскі характар паэта, асаблівасці яго творчага пісьма, арыгінальнасць строфікі, вершаванай рытмікі. Гэта якраз тыя адметныя дамінанты, якія ў далейшай творчасці мастака слова сталі развівацца і прывялі да стварэння ўласнага паэтычнага стылю А. Разанава.

Пасля службы ў арміі ў 1971—1972 гадах А. Разанаў пераехаў у Мінск, стаў членам Саюза пісьменнікаў БССР і працаваў у розных выданнях: спачатку ў газеце «Літаратура і мастацтва», потым у часопісе «Родная прырода». Неўзабаве Алесь Сцяпанавіч едзе ў Літву, дзе вывучае мову гэтага народа; займаецца перакладамі з многіх

Вокладкі кніг А. Разанава

славянскіх і іншых еўрапейскіх моў: нямецкай, латышкай, грузінскай; складае і выдае некалькі анталогій замежнай паэзіі.

Пункціры — невялікія (часцей 4-6 радкоў) лірычныя мініяцюры, заснаваныя на перадачы адной думкі, фіксацыі аднаго пачуцця.

Вокладка кнігі
А. Разанава
«Назаўжды»

Версэт (ад фр. *verset*) — невялікі твор, паэтычны па змесце і прызічны па форме выяўлення гэтага зместу. У ім няма вершаванага рытму, метра і рыфмы.

Квантэмы — вершы-медытацыі, у якіх «імпульс, квант паэтычнай энергіі» (*Я. Гарадніцкі*). У квантэмах няма звязанасці, прычынна-выніковай сувязі. Паміж сказамі часта адсутнічаюць знакі прыпынку, страчаны межы паміж лагічна завершанымі кавалкамі тэксту. Ствараецца ўражанне, што словы раскіданы, існуюць паасобку.

З 1974 па 1990 год А. Разанаў працаваў у выдавецтве «Мастацкая літаратура». У 1974 годзе выйшаў другі зборнік паэзіі А. Разанава, назву якому дала змешчаная ў ім паэма «Назаўжды». Акрамя традыцыйных для аўтара інтэлектуальна-філасофскіх, грамадзянска-патрыятычных вершаў, у ім ёсць **пункціры**. Паэма «Назаўжды» таксама выдзяляецца з традыцыйных жанравых канонаў: яна складаецца з трынаццаці частак, напісаных рознапамерным сілаба-танічным вершам. Вершаваная форма чаргуецца ў ёй з прызічнай.

У 1976 годзе паэт выдаў зборнік з чатырнаццаці паэм «Каардынаты быцця». Кніга была ў многім наватарскай для тагачаснай беларускай паэзіі — як у плане формы, так і ў плане зместу. Аўтар здолеў з дапамогай асацыятыўна-вобразнага пісьма стварыць у паэмах непаўторны мастацкі свет, які першапачаткова

быў не вельмі прызна прыняты крытыкамі: яны ўбачылі ў пошуках А. Разанава ўплыў еўрапейскага мадэрнізму.

Зборнік «Вастрыё стралы», які ўбачыў свет у 1988 годзе, таксама стаў знакавым у нашай паэзіі. Алесь Разанаў у 1990 годзе атрымаў за яго Дзяржаўную прэмію БССР імя Янкі Купалы. У кнігу ўвайшлі версэты, пункціры і квантэмы. Версэты, як адзначана ў анатацыі да зборніка, па сваім характары блізкія да балад і прытчаў. Яны спалучаюць у сабе апавядальную інтанацыю і філасофскую афарыстычнасць, сю-

жэтнае развіццё і роздум, рэальнасць і магію фантазіі. У кнізе аўтар па-іншаму асэнсаваў навакольны свет: ён назіраў за ім, прыстасоўваў яго да самога сябе, надаваў пэўным рэчам і з’явам чалавечыя ўласцівасці:

На маёй дарозе ўзгоркі і ўпадзіны.
Але гэта м а я дарога: яна рухаецца,
яна разважае, яна размаўляе,
яна ўдакладняе маю хаду.

Стылістыка кнігі «Вастрыё стралы», у прыватнасці яе «рэчыўная вобразнасць», знайшла сваё развіццё ў зборніку «У горадзе валадарыць Рагвалод» (1992). Ён складаецца з пункціраў і вершаказаў. У вершаках праявілася лінгвістычнае чутцё А. Разанава: ён праз аналіз марфалагічнай, фанетычнай, граматычнай спецыфікі слова «разгадваў» яго лексічны сэнс, расказваў яго гісторыю. Слова, на думку паэта, гаворыць само за сябе, а задача аўтара — пачуць яго мову і агучыць яе чытачам. Як слухна заўважыла Ганна Кісліцына, «значэнне надаецца не проста слову, якое само па сабе ўтварае вобраз, але і яго складнікам — у вершаках фанетыка становіцца паэтыкай».

Вокладка кнігі
А. Разанава
«Вастрыё стралы»

Праца над словам працягваецца ў наступнай кнізе А. Разанава — «Паляванне ў райскай даліне», якая выйшла ў 1995 годзе. Паэт змясціў у ёй версэты, паэмы, пункціры, вершаказы, пераклады твораў рускага паэта Вяліміра Хлебнікава, зномы.

Вокладкі кніг А. Разанава

Чаму так, аўтар не патлумачыў. Магчыма, таму, што ён інтэлектуал і роздум і скруха для яго душы больш звыклія.

Якая Радзіма ў разанаўскім вызначэнні? Розная: бяздонная, з'інелая, чароўная, звонкая, жывая, рухомая — гэта ўсё асацыятыўныя характарыстыкі, якія ўзнікаюць пасля прачытання другой страфы, багатай мастацкімі тропамі (эпітэт, метафара, аксюмаран і інш.):

Высвечвала бяздонным дном,
ў акно ўзіралася з'інелая,
і ведзьмавала туманом,
і летам бабіным звінела.

Адкуль прыходзіць Радзіма і дзе яе тэрыторыя? Гэта пытанне таксама падтэкстоўна гучыць у вершы. Іншыя паэты называлі яе межы, зыходзячы з геаграфічных прынцыпаў. Так, Францішак Багушэвіч пісаў у прадмове да «Дудкі беларускай»: «Можа, хто спытае, гдзе ж цяпер Беларусь? Там, братцы, яна, гдзе наша мова жывець: яна ад Вільні да Мазыра, ад Віцебска за малым не да Чарнігава, гдзе Гродна, Мінск, Магілёў, Вільня і шмат мястэчкаў і вёсак...» Уладзімір Караткевіч эмацыянальна пытаўся і адказваў: «Дзе мой край? Там, дзе вечную песню паяе Белавежа...»

Алесь Разанаў па-іншаму вызначыў прастору Радзімы: яе нельга атаясамліваць з пэўнымі геаграфічнымі межамі, Радзіма — паняцце духоўнае:

Ты не ўмяшчаешся ў куток,
дзе трызіць Буг, дзе Белавежа...
Твае не вызначыць мне межы
і не намацаць твой выток.

Верш «Радзіма...» літаратуразнавец Г. Кісліцына лічыць адным з «лепшых у сучаснай беларускай паэзіі на гэту тэму, які сведчыць, што разанаўскаму таленту заўсёды, пачынаючы з ранніх твораў, былі ўласцівы глыбіня і неартадаксальнасць¹ погляду». Сапраўды, пазіцыя А. Разанава не адпавядае агульнапрынятым поглядам, яна вылучаецца формай і зместам.

¹ *Неартадаксальнасць* — непрытрымліванне асноў якога-небудзь вучэння, светапогляду, непаасцяжанага.

Монастрафа (ад грэч. *monostrophos* — ‘аднастрофны’; *monos* — ‘адзін’; *strophe* — ‘страфа’) — малая вершаваная форма, кампазіцыйна замкнёная ў межах адной страфы.

Монастрафа «**Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор, і гэты твор — мова**» (1975) была надрукавана ў раздзеле «Зномы» зборніка «Паляванне ў краіне райскай птушкі», які выйшаў у 1995 годзе. Зном — адметны аўтарскі літаратурны жанр, які бярэ свой пачатак у нататках і філасафемах. Структурна зномы нагадваюць прыказкі і афарызмы, у якіх у сціснутай, скандэнсаванай форме аўтар дэманструе ўласныя погляды на навакольны свет. У артыкулах, нататках думкі разгортваюцца, развіваюцца, пашыраюцца, у зномах яны сціскаюцца да выслоўя, у якім кожнае слова, кожны гук змяшчаюць у сабе важкі складнік цэльнай структуры твора. У разглядаемым зноме дамнуюць тры вобразы: народ, твор, мова. Народы не канкрэтызуюцца, не вылучаюцца, не супрацьпастаўляюцца, наадварот, аднолькава ўзвышаюцца сваімі геніяльнымі тварэннямі — мовамі. Адметнасць разанаўскага назірання ў тым, што ён безапеляцыйна акрэсліў мову як геніяльнае тварэнне, якое мае кожны народ. Такая выснова — вынік папярэдніх пазатэкставых аўтарскіх разважанняў, якія ўвасобіліся ў зноме.

Верш «**У крузе**» (1988) з’яўляецца версэтам, які быў змешчаны ў кнізе «Вастрыё стралы». Ён невялікі па форме і нескладаны для разумення. У цэнтры твора — вобраз лірычнага героя, які шукае адказ на быццёнае пытанне, што перадае яму Свет, куды ён ідзе. Назваць мэту свайго руху чалавеку цяжка, бо ён і сам яе не ведае. Лірычны герой хутчэй разважае, чым адказвае: «Я толькі спраўджваю тое, на што здатны, што вымагае ад мяне жыццё: ...п’ю ваду, ...ем хлеб, ...адпачываю, зноў ...імкнуся наперад — і апынаюся на сваіх слядах».

У чытача складваецца першаснае ўражанне, што лірычны герой увасобіўся аўтарам як асоба пасіўная, якой рухаюць толькі жыццёвыя інстынкты. Магчыма, гэта і так, калі чалавек знаходзіцца на першым крузе свайго жыцця. Сюжэтная канва верша на гэтым заканчваецца, але сэнс апошняга адасобленага сінтаксічнага перыяду версэта наводзіць на роздум, ці сапраўды такі просты круг, калі ў паўтарэнні шукаеш іншую якасць, вяршыню, арыенцір: у слове — Слова, у чалавеку — Чалавека. Выкарыстаная вялікая літара — гэта ўжо ацэнка і слову, і чалавеку, гэта ўжо акрэсліванне мэты, да якой накіраваны рух.

Верш «Спадчына» (1988) — таксама версэт, і яго структура мала чым адрозніваецца ад іншых твораў гэтага жанру. Твор складаецца з чатырох кампазіцыйных частак. У першай, уступнай, гаворыцца пра значнасць спадчыны для чалавека: пры пэўнай умове яна набывае адпаведную ўласцівасць і аказвае на чалавека пазітыўнае ўздзеянне:

Калі яна цяжар — тады яна крылы,
калі яна вярэдзіць — тады яна гоіць,
калі яна знясільвае — тады дае сілу...

Для разумення ідэйнага зместу гэтага верша вельмі важным з’яўляецца першы радок, у якім увага аўтара акцэнтуюцца на тоеснасці паняццяў: «спадчына», «цяжар», «крылы». Логіка першапачатковых разважанняў не дазваляе чытачу пагадзіцца са сцвярджаннем паэта, бо, як вядома, цяжар цягне да зямлі, а крылы атаясамліваюцца з палётам, адрываюцца ад зямлі. Алеся Разанаў як мастак слова змадэляваў іншую сітуацыю, рамантычна-ўзнёслаю. Далучанасць да ўласнай спадчыны акрыляе чалавека духоўна, бо ў паняцце «спадчына» ўкладваюцца не толькі матэрыяльныя каштоўнасці, якія ўзважваюцца ў тым ліку і ў фізічным сэнсе. «Спадчына, — пісаў А. Разанаў у аднайменных аналітычных нататках, — спалучана з рэчамі, але ніколі не зводзіцца да сумы рэчаў».

Другая частка версэта змяшчае звернутыя да лірычнага героя перасцерагальныя рэплікі:

Аднак з гэтай ношкаю ты не здолееш уступіць на неба...
А без яе зноў упадзеш у мінулае...

Лірычны герой не спрачаецца з анёламі — ён іх «разумее». Як паступіць — выбар за ім. Ён змагаецца з самім сабой, і змаганне гэта доўжыцца ў часе, бо на целе відаць «пісягі» (загоеныя шрамы ад былых ран) і «апёкі». На барацьбу героя клічуць «віхуры» — сімвалы свабоднага палёту, валадары паднябеснай прасторы, маніць і «зямля» — частка чалавека, з якой ён створаны.

Паэт не раскрываў вынік барацьбы: толькі ў апошнім сказе верша акцэнтаваў увагу чытача на агністых мячах, скіраваных на «душу» лірычнага героя. У адной са сваіх філасофем творца пісаў: «У спадчыны дзве ўстойлівыя ардынаты: яна пастаянна мінулае і пастаянна сучаснае. Сваёю існасцю яна знаходзіцца ў гісторыі, але

сваёю істотнасцю — у чалавечых душах». У версэце «Спадчына» аўтар запрасіў чытача далучыцца да яго разважанняў і прыйсці да ўласнай высновы.

«Горад» (1992) — гэта вершаказ, які даследчыкі творчасці А. Разанава называюць аўтарскім і найбольш нацыянальным жанрам. Упершыню быў змешчаны ў кнізе «Танец з вужакамі». Творы, напісаныя вершаказам, не заўсёды магчыма перакласці на іншыя мовы свету. Гэта і адзін з самых суб'ектыўных жанраў, бо трактоўка таго або іншага слова, якое «пачынае гаварыць само», але вуснамі і розумам аўтара, не заўсёды супадае з меркаваннямі чытачоў.

Вершаказ нараджаецца ад спалучэння фанетычных, марфалагічных і граматычных адметнасцей слова, у ім увасоблена здольнасць паэта да асацыятыўнага мыслення, лагічнага супастаўлення, фантазіі. Вершаказ нагадвае гульню са словам, у працэсе аналізу аўтар «расшчапіў» слова на асобныя часцінкі: склады, гукі, літары і г. д. На іх аснове адшукваюцца іншыя словы, блізкія па гучанні і значэнні. Іх спалучэнне стварае сказы, а сказы разам — вершаказ, твор.

У першай страфе, роўнай аднаму складанаму сказу, даецца ацэнка гораду — проста гораду, без назвы, без указання месца яго знаходжання: горад «горды і высакародны». Метафарызаваная характарыстыка ажыўляе горад. Ён стаіць на грудзе, узвышаючыся ў ландшафце, але не адлучаючыся ад наваколля. Алесь Разанаў у першай страфе згадзіўся з традыцыйнай трактоўкай этымалогіі слова «горад»: горад ад слоў «груд» і «агароджваць». Груд уздымае горад, агароджа вылучае яго з навакольнага асяроддзя, робіць горад «цэнтрам», «сярэзіннай», «сарцавінай».

У другой страфе не проста канстатуецца тая або іншая ўласцівасць горада — паэт паказаў яго дзейнасць, стваральнасць: горад — «бесперапыннае пераўтварэнне дольняга ў “горнае”, мінулага ў “градуцае”». А таму што ён «цэнтр», да яго скіраваны «ўсе позіркi», «усе дарогі сыходзяцца ў ім».

У трэцяй страфе А. Разанаў працягнуў даваць характарыстыку гораду: ён ужо «загартаваны» — вытрымаў выпрабаванні ў часе і барацьбе, быў надзейнай перашкодай для канкрэтных заваёўнікаў: «ордэна» і «арды». Указанне на пэўных імкліўцаў «да валадарства» ўдакладняе нацыянальную прыналежнасць горада. Беларускасці гораду надае згадка аўтара пра крывічоў і радзімічаў: ён для іх — «нібы ўзнагарода, родны і дарогі». Лагічны рад аўтарскіх разважанняў дае падставы сцвярджаць, што горад, аб'яднаўшы «вёскі, лясы, пасады,

палі, агароды», стварае Радзіму, а «разнаісную грамаду смердаў, рамеснікаў, гандляроў — гуртуе ў народ».

Горад, урэшце, на думку А. Разанава, нават калі і згарае дашчэнту, то становіцца месцам, радовішчам, «з якога ён адраджаецца зноўку». Апошні сказ вершаказа падсумоўвае аўтарскія разважанні, хоць і не ўказвае на канкрэтны горад, але называе знакамітых яго жыхароў, родапачынальнікаў усіх полацкіх князёў — Рагвалода і яго дачку Рагнеду. У вершаказе «Горад», як і ў іншых творах гэтага жанру, А. Разанаў шырока карыстаўся алітарацыяй — паўтарэннем зычных «г», «р», «с», «з» і іншых, што выклікае дадатковыя сэнсавыя ўяўленні ў кожнага чытача.

Роля А. Разанава ў развіцці сучаснай беларускай эксперыментальнай паэзіі. З асобай майстра слова звязана імкненне да пошуку нацыянальнай паэзіяй новых шляхоў, незвычайных форм, арыгінальных жанраў. Ён узбагаціў беларускую паэзію новымі формамі верша — пункцірамі, квантэмамі, версэтамі, вершаказамі, зномамі і злёсамі. Для паэтыкі яго твораў характэрны імкліvasць рытму, ускладненая метафарычнасць. За А. Разанавым трывала замацавалася найменне паэта-наватара, эксперыментатара, філосафа, моватворцы. Ён паспяхова развівае філасофска-інтэлектуальны напрамак у мастацтве слова, арганічна спалучае агульначалавечае і нацыянальнае, быццёнае і асабістае.

Адной з несумненых вартасцей разанаўскай паэзіі Ганна Кісліцына лічыць «з’яўленне ў ёй новага героя, чалавека, які імкнецца знайсці шляхі адраджэння адзінай для ўсіх зямлян каштоўнасці — душы. Спыняючы ўласныя духоўныя пошукі, мы спрыяем разбурэнню ўсяго, што было назапашана чалавечым інтэлектам за ўсе часы яго існавання, — так можна было б акрэсліць галоўную ідэю разанаўскай паэзіі».

1. Акрэсліце асноўныя адметнасці стылю творчасці А. Разанава.
2. У чым заключаецца ідэйны змест верша «У крузе»? Чаму «Слова» і «Чалавек», паўтараючыся, пішуцца з вялікай літары?

3. Асэнсуйце значэнні слоў «спадчына», «цяжар», «крылы» ў вершы А. Разанава «Спадчына». У чым заключаецца сутнасць выбару лірычнага героя ў творы?

4. Якія адметнасці горада выдзяляе аўтар у аднайменным творы?

5. Што дазваляе аднесці зном «Кожны народ мае...» да паэтычнай філасофіі?

Жанравыя пошукі сучаснай беларускай паэзіі: традыцыі і наватарства

Для сучаснага літаратурнага працэсу характэрна імкненне замацаваць і перадаць наступным пакаленням духоўны вопыт і творчыя прынцыпы папярэднікаў, а таксама ўзбагачэнне літаратурнай творчасці новымі тэмамі, жанрамі, героямі, мастацкімі сродкамі.

Традыцыя (ад лац. *tradition* — ‘перадача’) — пераемнасць у гісторыі літаратурнага працэсу, перадача культурна-мастацкага вопыту мінулага, яго творчае праламленне ў гісторыі літаратуры.

Традыцыя — гэта прысутнасць мінулага ў цяперашнім. Традыцыя забяспечвае пераемнасць літаратурнага працэсу. У мастацкай літаратуры ў працэсе яе працяглага развіцця традыцыйнымі становяцца тэмы, матывы, ідэі, вобразы.

Сучасныя беларускія паэты развіваюць набыткі былых пакаленняў творцаў і ўзбагачаюць мастацкае слова новымі жанрамі і формамі. Шырокае распаўсюджванне атрымалі класічныя жанры і формы: санет, трыялет, рандо, рандэль, газель, актава. Сучасная беларуская паэзія асвоіла складаныя вершаваныя формы вянка санетаў, вянка вянкаў санетаў. Цікавасць у сучасных творцаў выклікаюць так званыя нерыфмаваныя монастрофы: танка — монастрафічны пяцірадковы нерыфмаваны верш, у якім першы і трэці радкі маюць пяць складоў, а астатнія — па сем; хоку (або хайку, хай-кай) — трохрадковы верш, які вылучыўся з танкі, па сутнасці, з’яўляецца яго скарочанай формай (у першым і трэцім радках — па пяць складоў, у другім — сем) і інш.

Разам з выкарыстаннем традыцыйных ствараюцца і новыя, аўтарскія жанры і формы.

Наватарства — гэта творчае развіццё пісьменнікам лепшых рыс творчай спадчыны папярэднікаў, узбагачэнне літаратуры новымі тэмамі, жанрамі, героямі, мастацкімі прыёмамі і сродкамі.

Напрыклад, наватарства Максіма Танка ў галіне вершаскладання ў тым, што ён значна пашырыў выяўленчыя магчымасці беларускага

верша: развіў далей традыцыйныя для нашай паэзіі танічную і сілаба-танічную сістэмы вершаскладання і засвоіў свабодны верш.

Асаблівы ўклад у гэты працэс унёс А. Разанаў, дзякуючы якому наша паэзія ўзбагацілася квантэмамі, вершаказамі, зномамі, пункцірамі і інш. Гэта тлумачыцца найперш працэсам інтэлектуалізацыі нацыянальнай літаратуры, яе філасофскай змястоўнасцю.

Характэрнай з’явай сучаснай беларускай літаратуры з’яўляецца яе жанравая карэляцыя¹, або ўзаемапранікненне. Так, на стыку хоку і танкі з’явіліся «ахвярынкі» і «ясачкі». Іх майстрам быў Р. Барадулін. Вось адна з яго «ясачак»:

Скон — нечаканны й чаканны плён.
Чалавек — гадзіннік, які не ведае,
На колькі Усявышнім заведзены ён.

Надзвычай папулярным у апошні час стаў лімэрык — пяцірадкавая форма верша, напісанага анапестам, у якім 1, 3, 5-ы радкі маюць трохстопны памер, а 2-і і 4-ы — двухстопны. Верш мае кананічную рыфмоўку — *аабба*, строга акрэслена ў ім і змястоўна-кампазіцыйная задача кожнага радка: першы — экспазіцыя, у якой чытач знаёміцца з героем; другі — своеасаблівая завязка, у якой паведамляецца пра пачатак дзеяння або даецца сціслая характарыстыка вобраза; трэці — развіццё дзеяння; чацвёрты — развязка; пяты — аўтарская ацэнка героя.

Пачатковец-празаік з Нясвіжу
Пенталогію склаў для прэстыжу.
Як назваць? «Пентагон»?
Можа, «Пентамерон»?
Перавагу аддаў «Пяцікніжку».

А. Хадановіч.

Сённяшняя беларуская паэзія карыстаецца амаль усімі жанрамі і формамі, якія выпрацавала сусветная літаратура за доўгі шлях свайго развіцця і якія не страцілі сваёй актуальнасці ў сучасных твораў і чытачоў.

1. Якія з традыцыйных паэтычных жанраў і форм выкарыстоўвае сучасная беларуская літаратура?
2. Назавіце новыя жанры і формы, характэрныя для сучаснага мастацтва слова.

¹ *Карэляцыя* — узаемасувязь некалькіх паняццяў.

Георгій Марчук

(нар. у 1947)

Калі ты патрэбен хоць аднаму чалавеку, можаш лічыць сябе шчаслівым.

Г. Марчук.

? 1. Хто з пісьменнікаў, творы якіх вы вывучалі, звяртаўся да асэнсавання палескай тэмы? 2. Якія гістарычныя этапы жыцця палешукоў адлюстраваны ў аповесці Якуба Коласа «У палескай глушы» і І. Мележа «Людзі на балоце»?

Георгій Васільевіч Марчук нарадзіўся 1 студзеня 1947 года ў Давыд-Гарадку. Бацькі будучага пісьменніка рана памерлі і пакінулі сына на выхаванне бабулі і дзядулі. Пасля заканчэння школы Георгій паступаў ва Усесаюзны інстытут кінематаграфіі, але спроба была няўдалай. Ён вярнуўся на радзіму і працаваў кіраўніком драматычнага гуртка пры гарадскім Доме культуры ў Давыд-Гарадку, потым два гады — інструктарам Столінскага РДК, мастацкім кіраўніком ансамбля пры парку культуры і адпачынку ў горадзе Століне.

У гэты час на старонках газеты «Навіны Палесся» з'яўляюцца першыя гумарэскі, рэцэнзіі і апавяданні Г. Марчука. Высокае мастацтва ўсё больш прыцягвала пачынаючага пісьменніка.

У 1969 годзе Георгій Васільевіч пераехаў у Мінск і ўладкаваўся на працу на кінастудыю «Беларусьфільм». Паралельна з працай Г. Марчук завочна вучыўся на аддзяленні тэатразнаўства Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута, а таксама працягваў свае творчыя спробы.

У 1973 годзе ў газетах «Літаратура і мастацтва» і «Чырвоная змена» пісьменнік надрукаваў свае творы «На шляху да самастойнасці» і «Знаходка», атрымаў прэмію на конкурсе драматургіі за аднаактовую п'есу. У 1974 годзе ён надрукаваў чарговыя апавяданні і гумарэскі, аналізаваў тэатральныя пастаноўкі і паступова сам перай-

шоў да стварэння невялікіх аднаактовых п'ес, паехаў вучыцца на Вышэйшыя курсы рэжысёраў і сцэнарыстаў у Маскву.

У літаратуру Г. Марчук прыходзіў паступова: ад практычнага пазнання сакрэтаў мастацкай творчасці да ўласных твораў. Письменнік пачынаў з невялікіх па памеры твораў, аснову якіх складалі жыццёвыя факты. З цягам часу Г. Марчук звярнуўся да вялікіх эпічных палотнаў, у якіх асэнсоўваў праблемы, аб'яднаныя тэмай роднага краю, яго гісторыі і сучаснасці. У 1974 годзе письменнік пачаў працу над сваім першым буйным творам — раманам «Крык на хутары». Пасля выхаду твора празаік «развітаўся са студыяй, каб раз і назаўсёды заняцца літаратурнай справай».

«Крык на хутары», «Прызнанне ў забойстве» і «Кветкі правінцыі» складаюць своеасаблівы палескі цыкл твораў Г. Марчука, які ахоплівае вялікі гістарычны перыяд: ад заходнебеларускага жыцця і да пасляваеннай рэчаіснасці. Аб'ядноўваючым стрыжнем раманаў з'яўляецца невялікае палескае мястэчка Нырча, у якім даволі празрыста акрэсліваецца родны письменніку Давыд-Гарадок.

Спачатку на старонках часопісаў, а потым і асобнымі выданнямі адна за адной выйшлі кнігі «Крык на хутары», «Вочы і сон», «Без ангелаў», «Сказкі», «Хаос», «Урсула» і інш. Яны паказалі, што письменнік любіць свой край з яго хуткаплыннай Гарыню і спакойнай Прыпяццю, выказвае сімпатыі да землякоў: «Дбайныя, руплівыя, працавітыя, кемлівыя і хітрыя... гарадчукі невядома з якіх часоў навучыліся дубіць скуры, шыць кажухі, касцюмы, плацці, спадніцы, рабілі граблі, бочкі, плялі кашы, сеткі, жакі, кавалі падковы, цвікі, капаніцы, завесы, нажы, доўгія ключы, шылі зімовыя шапкі, паліто і чобаты. Кажуць, што ўсе польскія каралі заказвалі хромавыя боты толькі ў гарадоцкіх шаўцоў».

Для твораў Г. Марчука характэрны напружанасць сюжэта, глыбіня псіхалагічнага даследавання герояў, часам дэтэктыўнасць у разгортванні падзей.

У 1997 годзе выйшаў яго зборнік «Хаос». Знаходзячыся на мяжы паміж хаосам і гармоніяй, чалавек толькі сам, на думку письменніка, мае права зрабіць выбар: ці ён будзе, як раб, служыць граху, грашам,

Вокладка кнігі
Г. Марчука
«Крык на хутары»

ці здолее ўзвысіцца над абставінамі. Такі лейтматыў усёй кнігі. Яна адзначана як адна з лепшых кніг Беларусі 1997 года.

У 2002 годзе ўбачыла свет кніга ўласных афарызмаў Г. Марчука «Голас і слова». У 2003 годзе ён выдаў кнігу «Урсула», у якой змясціў навелы каханьня і «Давыд-гарадоцкія каноны». Яны аб'яднаны ў асобныя часткі, але тым не менш утвараюць цэласную кнігу, напоўненую філасофска-лірычным настроем аўтара, яго разважаньнямі. Навелы і каноны ўслаўляюць жыццё, родны край, паэтызуюць каханне. «Урсула» ўзбагачае творчае майстэрства пісьменніка. Г. Марчук у многім працягвае распрацоўваць маральна-этычныя праблемы, спалучае эмацыянальнае і рацыянальнае, рэалістычнае і рамантычнае, асабістае і тыповае. Аўтар глядзіць на вялікі свет праз прызму роднага куточка, блізкага сэрцу Давыд-Гарадка, які для пісьменніка — мікра-свет і без якога не можа быць макракосмасу.

Г. Марчук — вядомы драматург, чые трагедыі, драмы, п'есы-казкі, камедыі ідуць на сцэнах многіх тэатраў. Творы пісьменніка перакладзены на многія мовы свету. Па кнігах Г. Марчука напісаны сцэнарыі, пастаўлены фільмы «Ліст да Феліні», «Яблык Месяца», «Давыд-гарадоцкія каноны». У 1996 годзе за сцэнарыі фільма «Кветкі правінцыі» пісьменнік разам з творчым калектывам кінафільма атрымаў Дзяржаўную прэмію Рэспублікі Беларусь.

Акрамя актыўнай творчай дзейнасці, Георгій Марчук плённа працаваў на розных адказных пасадах: быў загадчыкам літаратурнай часткі Тэатра-студыі кінаакцёра, дырэктарам выдавецтва «Мастацкая літаратура», сакратаром Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Жыве мастак слова ў Мінску, актыўна працуе.

1. Да якіх жанраў і тэм звяртаўся Г. Марчук у пачатковы перыяд творчасці?
2. Прасачыце эвалюцыю мастацкіх пошукаў пісьменніка.
3. Паразважайце, як у творчасці Г. Марчука выяўляецца рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае.

Навелы «Канон Гарыні», «Канон Маці»

Слова «канон» паходзіць ад грэчаскага *kanon* і перакладаецца на беларускую мову як «норма», «правіла». У дачыненні да мастацкай літаратуры гэта паняцце часта выкарыстоўваюць для характарыстыкі жанраў і жанравых форм: існуюць свабодныя і цвёрдыя (кананічныя)

жанры і формы. Да апошніх адносяцца, напрыклад, санет, трыялет, рандо і інш.

Цыкл «Давыд-гарадоцкія каноны» Г. Марчука складаецца з дзесяці невялікіх ліра-эпічных навел са спавядальна-велічальным зместам. Яны прысвечаны роднай зямлі пісьменніка, людзям, якія на ёй жывуць. Давыд-Гарадок — унікальны куток Беларусі. Ён мае багатую гісторыю, размяшчаецца ў маляўнічым Палескім краі. Творцу прываблівае менталітэт жыхароў Давыд-Гарадка, характэрныя асаблівасці, якія вылучаюць гэтых людзей сярод іншых жыхароў Беларусі. Асэнсаваць гэтыя адметнасці ён паспрабаваў праз адносіны гарадчукоў да Бога, Гарыні, Хаты, Вуліцы, Агарода, Школы, Ветру, Базару, Часу, Маці. Словы-прысвячэнні пададзены пісьменнікам з вялікай літары — яны набываюць тым самым сэнсавую вызначальнасць у лёсе чалавека.

З асаблівай пяшчотай, любоўю, нават з відавочным сыноўнім абавязкам напісаны **«Канон Гарыні»**. Нельга ўявіць Давыд-Гарадок без Гарыні. Раку, адносіны да яе, лад жыцця местачкоўцаў пісьменнік паказаў праз вобраз рыбака, які сядзіць на носе лодкі з вудай і ціха разважае пра жыццё. «Вада, як і агонь, сваёй зменлівасцю падштурхоўвае да разваг», тым болей што ўспрымаецца яна жыхарамі гарадка як жывая істота: «Ракой не грэбуюць і не абагаўляюць яе, як дзе небудзь, проста ставяцца паважна, як да старэйшай сястры».

Гарадчукі заўсёды клапаціліся пра яе чысціню, не рабілі шкоды, хоць часта і цяргелі ад яе ў час разліваў: «От, неспакой. Жыві і заўсёды думай, каб вода не знесла. Знай, мерай бераг: ці з'ела яго вода?» Рака, па словах Г. Марчука, першай выхоўвае і «загартоўвае характар чалавека», не церпіць паказухі, не даруе дурноты. Сваімі радасцямі і турботамі людзі дзеляцца з Гарынню: «На Макавея, у дзень свята кветак, жанчыны кідаюць з моста адну-дзве кветкі з букеціка, які толькі што асвяцілі ў царкве. Плывуць гладыёлусы, бархоткі, бясмертнікі, астры. Ціха прымае дары рака. Далёка плывуць кветкі, не тонуць... нібыта Млечны Шлях на шырокай сінявата-зеленаватай роўнядзі. Вербы, лозы, таполі, глядзячыся ў ваду, робяць яе зялёнай. Жанчыны з незвычайнымі, прасветленымі тварамі доўга з налётам суму глядзяць, як знікаюць удалечыні кветкі... сплываюць мары і надзеі, няспраўджанае шчасце...» Вада прымае дарункі людзей, памятае тых, хто любіць і цэніць яе. Каб пацвердзіць гэты тэзіс, пісьменнік прывёў выпадак, калі ў мястэчку памёр апошні дзевяностагадовы майстар, які адзін умеў рабіць давыд-гарадоцкія дубы-лодкі. Ніхто яго смерці не заўважыў. «Рака заўважыла. Яна без лодкі, як

На Гарыні. Паштоўка з калекцыі
Уладзіміра Ліхадзедава. Давыд-
Гарадок, 1920-я гады

гарод без кветак. Такое адчуванне, што маторныя лодкі яе раздражняюць, а вясло яна сама лашчыць».

Рака стварыла для гарадчукоў свой адметны, толькі ім уласцівы лад жыцця, выпрацавала мясцовыя традыцыі, гульні, адносіны паміж людзьмі. Тут, напрыклад, спрытнымі майстрыхамі-рыбакамі з'яўляюцца жанчыны — магчыма, таму, што і сама Гарынь успрымаецца людзьмі ціхай гаспадыняй Давыд-

Гарадка, сімвалам вечнага жыцця, памочніцай, таямніцай, райскай асалодай, доктарам, «які лечыць бясплатна, здымаючы нервовы стрэс». А яшчэ Гарынь — своеасаблівы гонар гарадчукоў, яны часам любяць пахваліцца: «А ў вас такой прыгожай ракі няма, як у нас».

Рака — гэта бясконцы, няспынны рух. Гэтым яна нагадвае час — вымяральнік жыцця. Можа, таму стары рыбак не спяшаецца ісці да хаты, а глядзіць на ваду, якая ў руху сваім забірае частку і яго жыцця: «Бяжыць рака, шуміць вада, нешта п'яе па-свойму, не прасі яе, не пачакае, забярэ і знясе і твае гады». Праз раку, як бачым, гарадчук далучаецца да асэнсавання вечнага пытання пра сутнасць чалавечага жыцця. Ён прыходзіць да высновы, што жыць трэба ціха і спакойна, як рака, не шкодзіць людзям, але і сябе ў крыўду нікому не даваць.

«Канон Маці» завяршае нізку «Давыд-гарадоцкіх канонаў». Гэта лірычны маналог пісьменніка да сваёй маці. Сыну хочацца, каб маці вярнулася да яго і, як некалі, запыталася пра здароўе, сям'ю, родных, хату, Давыд-Гарадок... Сын дае адказ на ўсе меркаваныя пытанні маці: «Нашых і не паменшала, і не пабольшала. На месца тых, хто пайшоў за табой, прыйшлі, дзякаваць Богу, новыя сваякі. <...> Сябровачкі-аднагодкі твае ўсе паўміралі, а мае аднакласніцы ўсе пайшлі на пенсію. Хаты няма. На нашым пляцы чужыя людзі збудавалі камяніцу». Георгій Марчук не мінуў у маналогу магчымасці расказаць і пра значныя, і пра дробныя падзеі Давыд-Гарадка: пра яго 900-гадовы юбілей, пра помнік Давыду, пра тое, што людзі сталі меней дзяцей нараджаць, што ўсе па-ранейшаму гандлююць насеннем і агуркамі. Некалькі слоў аўтар канона гаворыць пра сябе: «Ты сварылася: “Не прыдумляй, сыноч, кажы праўду...” А я прыдумляў і стаў пісьменнікам. У творах малюю твой партрэт і пішу твой характар, даруй».

Георгій Марчук дзякаваў маці за тое, што дала яму жыццё, што некалі ўзяла за руку і павяла знаёміць з малой радзімай: «Паказала вуліцы, царкву, вадзіла... у школу, на старым-старым цвінтары паказала магілы продкаў».

Найбольшая падзяка чалавеку — добрая памяць пра яго. У навеле сын звяртаецца да маці на яе мове — матчынай мове. Гэта надае твору асаблівы лірызм, падкрэслівае шчырасць і цеплыню пачуццяў: «Мамо, не было і дня, каб я не ўспамінаў цябе».

Наступная частка канона напісана ў форме завету: пісьменнік жадае знайсці свой вечны спачын у родным краі, там, дзе яму знаёма ўсё да драбніц: «Хачу... каб палажылі ў роднай зямельцы на старэнькіх могілках, якія маўкліва ахоўваюць продкі: жвавы дзед, сціплая бабуля, ласкавая маці, працавітыя дзядзькі ды ўвішныя цёткі...» Прызаік не проста выказаў жаданне быць пахаваным на радзіме — ён абгрунтаваў прычыну такога выбару: хацеў, каб над яго магілай усё так жа, як і пры ім, віравала жыццё, каб «побач спяшаліся дзеткі ў школу, каб грукацеў воз па бруку... <...> Хачу, каб лашчыў, лятаў... даўка-прыемны пах чаромхі і густы пах бэзу. <...> Толькі тут, у родным мястэчку, ціша будзе не палыхаць, а лашчыць раўнавагай і спакоем...»

Светлы вобраз маці адводзіць ад сына журботныя думкі: «Так, сыноч, не памірай. На зямлі столькі добрага, прыгожага, столькі любові разліта, што не паспяваеш наталіць душу і напалову».

«Давыд-гарадоцкія каноны» ўспрымаюцца як адзіны мастацкі твор, у якім спалучаецца аўтарская фантазія і рэальнасць, у якім праз найбольш значныя вобразы, дэталі, краявіды малюецца цэласная карціна жыцця маленькага палескага гарадка, часткі нашай вялікай агульнай Радзімы, імя якой — Беларусь.

1. Чаму Г. Марчук цыкл сваіх навел назваў «Давыд-гарадоцкія каноны»?
2. На якіх адметнасцях Давыд-Гарадка пісьменнік сканцэнтравваў сваю ўвагу?
3. Якія мастацкія тропы выкарыстаў аўтар для стварэння вобраза Гарыні?
4. Чаму менавіта «Канонам Маці» Г. Марчук завяршыў сваю нізку навел? Акрэсліце мастацкія асаблівасці твора.

5. Падрыхтуйце свой варыянт «Канона Маці».
6. У чым адметнасць жанру, якому аўтар даў азначэнне «канон»?

7. Ацаніце ўклад пісьменніка ў распрацоўку палескай тэматыкі. Падрыхтуйце паведамленне «Традыцыйнае і наватарскае ў асэнсаванні тэмы Палесся ў творчасці Г. Марчука».

Апавяданне і навела як эпічныя жанры

Апавяданне — невялікі апавядальны твор, у якім расказваецца, як правіла, пра нейкі адзін вызначальны выпадак (сітуацыю, падзею) з жыцця чалавека.

Кампазіцыйную аснову апавядання складаюць адна сюжэтная лінія, невялікая колькасць дзейных асоб, наяўнасць апавядальніка, ролю якога можа выконваць як сам аўтар, так і які-небудзь герой твора.

Апавяданне ў беларускай літаратуры бярэ свае вытокі ў народнай творчасці, найперш у казках, паданнях, легендах, гутарках, быліцах і інш. Адным з першых аўтараў, хто звярнуўся да жанру апавядання, быў Ф. Багушэвіч («Тралялёначка» і інш.). Традыцыю прадоўжылі Цётка, Якуб Колас, Змітрок Бядуля і інш. Не губляе сваёй папулярнасці апавяданне і ў сучаснай літаратуры. На аснове тэматычнай змястоўнасці апавядання падзяляюцца на сацыяльна-бытавыя, псіхалагічныя, гістарычныя, філасофскія і інш.

Навела (ад лац. *novellus* — ‘новы’) — невялікі вострасюжэтный твор, які характарызуецца напружаным, драматычным дзеяннем, лаканічным паказам не столькі знешніх падзей, колькі перажыванняў і настрою персанажаў, нечаканым фіналам.

Навела па жанравых прыметах нагадвае апавяданне. У адрозненне ад яго вызначаецца дынамічным сюжэтам, заснаваным на асаблівай напружанасці і нават драматызме дзеяння. Аўтар канцэнтруе ўвагу не столькі на знешнім развіцці дзеяння, колькі на ўнутраным стане герояў: іх перажываннях, характарах, настроі. Характэрнай адметнасцю навелы з’яўляецца нечаканая развязка.

Навела мае вялікую гісторыю развіцця. Папулярнасць яна набыла пасля з’яўлення кнігі «Дэкамерон» італьянскага пісьменніка Джавані Бакачы. У беларускай літаратуры да жанру навелы звярталіся Якуб Колас, Змітрок Бядуля, М. Гарэцкі, Я. Брыль, У. Караткевіч, Г. Марчук і інш.

1. Назавіце асноўныя адметнасці апавядання як літаратурнага жанру.
2. Хто з беларускіх пісьменнікаў звяртаўся ў сваёй творчасці да распрацоўкі гэтага жанру?
3. Чым навела адрозніваецца ад апавядання?
4. Паразважайце, чаму навелу можна назваць разнавіднасцю апавядання.

Аляксей Дудараў

(нар. у 1950)

Нікому з беларускіх драматургаў не ўдаецца ўзнаўляць падзеі далёкага мінулага з такой яркасцю і маляўнічасцю, як гэта робіць А. Дудараў.

С. Лайшук.

 Акрэсліце праблематыку вядомай вам п'есы А. Дударава «Вечар». Рас-тлумачце сэнс назвы твора.

Аляксей Дудараў — вядомы беларускі драматург і празаік, за-служаны дзеяч мастацтваў Рэспублікі Беларусь, старшыня Беларускага саюза тэатральных дзеячаў. Яго п'есы з поспехам ставяцца ў тэатрах не толькі Беларусі, але і за мяжой.

Нарадзіўся Аляксей Ануфрыевіч Дудараў 6 чэрвеня 1950 года ў вёсцы з мілагучнай назвай Кляны на Віцебшчыне ў сям'і калгаснікаў. Бацька — Ануфрый Іосіфавіч Дудараў — прыйшоў з вайны ў званні гвардыі старшыні. Маці — Анастасія Яўхімаўна Дударава — перажыла ўсю акупацыю, бежанства, іншыя жахі вайны з маленькімі дачушкамі Дзінай і Надзям.

Пасля заканчэння ў 1967 годзе Кляноўскай сярэдняй школы хлопец марыў паступіць у ваеннае вучылішча, стаць афіцэрам. Але лёс распарадзіўся іначай: Аляксей не прайшоў ваенкаматаўскую медыцынскую камісію і паступіў у Наваполацкае прафтэхвучылішча нафтавікоў. За год яго скончыў, працаваў слесарам на Полацкім нафтаперапрацоўчым заводзе. Затым былі служба ў войску і яшчэ два гады працы нафтавіком. У 1972 годзе юнак ажыццявіў сваю мару: у чэрвені стаў малодшым лейтэнантам (скончыў трохмесячныя курсы афіцэраў запasu), а ў ліпені будучы драматург паступіў у Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут на акцёрскі факультэт. Менавіта тут у час вучобы ярка праявіліся літаратурныя здольнасці А. Дударава. Па ўспамінах драматурга, на практычных занятках ён вельмі любіў інсцэніраваць прыдуманых ім персанажаў, якія

з цягам часу сталі героямі яго першых апавяданняў — «Кіёск», «Вярбінка», «Вокны», надрукаваных у 1973 годзе. У творах ранняга перыяду пісьменнік уздымаў маральна-этычныя праблемы з жыцця сучаснікаў, вясковых жыхароў. Тагачасная крытыка параўноўвала дударавых герояў з «чудзікамі» В. Шукшына. У час вучобы ў тэатральна-мастацкім інстытуце А. Дудараву захапіўся драматургіяй і пачаў пісаць драматычныя творы. Сваю дыпломную работу — ролю ў выпускным спектаклі — А. Дудараву іграў паводле першай уласнай п'есы «Выбар».

Пасля заканчэння тэатральна-мастацкага інстытута па спецыяльнасці «акцёр драмы і кіно» ў 1976 годзе выпускнік быў запрошаны на працу ў Беларускае рэспубліканскае тэатр юнага гледача, дзе з 1976 па 1979 год быў акцёрам, загадваў літаратурнай часткай, што таксама мела немалаважнае значэнне для развіцця мастацкага светабачання пісьменніка. Гэты перыяд творчасці вызначаецца творчай сталасцю драматурга, неардынарнасцю мастацкага стылю, пашырэннем тэматыкі твораў: праблемы бездухоўнасці застойнага грамадства, перспектывунай вёскі, маральна-філасофскага пошуку асобы. У 1979 годзе ўбачыла свет першая кніга апавяданняў А. Дударова — «Святая птушка», асноўнымі тэмамі якой з'яўляюцца асэнсаванне маральна-этычных каштоўнасцей народнага жыцця, нацыянальных традыцый, агульначалавечых ідэалаў, лёс вёскі і яе жыхароў. Неўзабаве выйшлі з друку драматычныя творы пісьменніка — п'есы «Выбар» (1982), «Парог» (1983), «Радавыя» (1984), «Вечар» (1985), «Злом» (1987) і іншыя, якія з поспехам ставіліся ў тэатрах Беларусі і за яе межамі.

Асобным этапам творчасці А. Дударова стала яго кінадраматургічная і акцёрская дзейнасць. Аляксей Ануфрыевіч зняўся ў мастацкіх фільмах у ролях: Адама («Госць», 1979), Станіслава Іванавіча («Яго адпачынак», 1981), Янука («Купальская ноч», 1982). Паводле яго сцэнарыяў пастаўлены кароткаметражныя і мастацкія фільмы на кінастудыі «Беларусьфільм» і беларускім тэлебачанні: «Кола», «Дэбют», «Бусляня», «Суседзі», «Купальская ноч», «Белыя Росы» і інш. Героем кінасцэнарыяў А. Дударова становіцца «выключны» герой-дзівак у надзвычайнай, «сканструяванай», эксперыментальнай сітуацыі, які пратэстуе супраць унармаванасці сацыяльнага жыцця, казёншчыны.

Кадр з мастацкага фільма «Купальская ноч» (1982, рэж. В. Басаў). У ролі Янука — А. Дудараву

З 1991 па 2002 год А. Дудараў займаў пасаду галоўнага рэдактара часопіса «Мастацтва». Але праца не перашкодзіла яму плённа займацца і драматургічнай дзейнасцю. У гэты перыяд з-пад пяра драматурга выходзяць гістарычныя драмы «Князь Вітаўт» (1993), «Купала» (1994), «Палачанка» (1998), «Чорная панна Нясвіжа» (1998), «Ядвіга» (2006) і інш. У цяперашні час драматург жыве і працуе ў Мінску, узначальвае Беларускае саюз тэатральных дзеячаў. Ушанаваны шэрагам урадавых узнагарод, у тым ліку ордэнам «Знак Пашаны». Адзначаны Дзяржаўнай прэміяй СССР, прэміямі Ленінскага камсамола Беларусі і Усесаюзнага ленінскага камсамола. За сцэнарый фільма «Белыя Росы», а таксама за п'есы «Парог», «Вечар», «Радавыя», «У прыцемках», «Чорная панна Нясвіжа» пісьменнік атрымаў прэмію Саюзнай дзяржавы Расіі і Беларусі ў галіне літаратуры і мастацтва (2002). Аляксей Дудараў з'яўляецца заслужаным дзеячам мастацтваў Беларусі (1991).

Кадр з кінафільма «Белыя Росы» (1983, рэж. У. Дабралубаў, аўтар сцэнарыя А. Дудараў)

1. У якіх умовах прайшлі дзяцінства і юнацтва А. Дударава?
2. Складзіце інтэрактыўную карту «Жыццёвы і творчы шлях А. Дударава».
3. Якія п'есы А. Дударава вам давялося паглядзець у тэатры або па тэлебачанні і чым яны прыцягваюць сённяшняга глядача?
4. Якія кінафільмы зроблены паводле сцэнарыяў А. Дударава? Парэзважайце, чым можна растлумачыць шырокую папулярнасць кінафільма «Белыя Росы».
5. Паглядзіце дакументальны фільм «Аляксей Дудараў. Сёння» (2000, рэжысёр У. Цяслюк). Што новага вы даведаліся пра асобу і творчасць драматурга з яго ўспамінаў пра сябе ў фільме?

«Князь Вітаўт»

Драма «Князь Вітаўт» створана А. Дударавым у 1993 годзе, калі ў Беларусі ўзмацніўся рух за незалежнасць, актывізавалася самасвядомасць беларусаў, якія адчулі патрэбу ў нацыянальным адраджэнні сваёй культуры, мовы, гісторыі. Спачатку аўтар назваў п'есу «Купала», але пазней змяніў назву, каб падкрэсліць гістарычную

Вокладка кнігі
А. Дударав
«Князь Вітаўт»

значнасць асобы князя Вітаўта, пры якім Вялікае Княства Літоўскае дасягнула росквіту, магучасці і незалежнасці, стала цэнтрам аб'яднання ўсходнеславянскіх зямель, а беларуская мова стала дзяржаўнай.

Наватарскі падыход драматурга да ўвасаблення далёкага мінулага. П'еса «Князь Вітаўт» аднаўляе падзеі сівой даўніны, XIV стагоддзя, калі стваралася дзяржава беларускага народа — Вялікае Княства Літоўскае і за ўладу змагаліся два стрыечныя браты — **Вітаўт і Ягайла**. Аўтар не проста паказаў гістарычныя калізіі, а прапанаваў сваю мастацкую інтэрпрэтацыю гістарычных падзей. У гэтым творы выразна выявіўся наватарскі падыход А. Дударав да ўвасаблення падзей гістарычнага мінулага. Па-першае, гэта

п'еса адрозніваецца ад папярэдніх навізнай драматургічнай мовы — спалучэннем верша, напісанага класічным пяцістопным ямбама, і прозы. Па-другое, у ёй, акрамя гістарычных асоб **Вітаўта, Ягайлы, Кейстута**, дзейнічаюць і міфалагічныя багі, духі — **Купала, беражніцы**. Па-трэцяе, для п'есы характэрны вольная трактоўка гістарычных падзей і зварот да ўмоўна-сімвалічных сродкаў мастацкага паказу жыцця. Летапісы паведамлялі пра Ягайлу як адмоўнага дзеяча, прагматычнага, зайздроснага, жорсткага чалавека, а Вітаўта ідэалізавалі. Аляксей Дударав паказаў Ягайлу дальнабачным, гнуткім палітыкам, а Вітаўта, як адзначае даследчык П. Васючэнка, «залішне эмацыянальным, даверлівым і занадта (для палітыка) далікатным».

Жанравая адметнасць твора, асаблівасці яго кампазіцыі. Па жанравых адметнасцях п'еса «Князь Вітаўт» належыць да гістарычнай драмы, бо ў ёй гістарычныя падзеі — барацьба за ўладу паміж Ягайлам і Вітаўтам, забойства Кейстута, шлюб і каранацыя Ягайлы, пагадненне Ягайлы з Вітаўтам — напоўнены асаблівым драматызмам, маюць вострую канфліктнасць. Сам аўтар вызначыў жанр п'есы як трагедыю, што сведчыць пра мастацкую скіраванасць А. Дударав да жанравых аналогій драматургіі часу Адраджэння і рамантызму. Даследчык П. Васючэнка адным з першых заўважыў зварот драматурга да шэкс-

Аналогія (ад грэч. *analogia* — 'падабенства') — прыём мастацкага пісьма, заснаваны на вызначэнні рыс падабенства ў з'явах, прадметах, вобразах.

піраўскіх традыцый. Ён сцвярджаў, што шэкспірызацыя ў Дударова — гэта імклівыя змены месца дзеяння, умоўнасць дэкарацый, эфектныя масавыя сцэны, канцэнтрацыя сцэнічнага часу, моцныя характары, перапады камічнага і трагічнага...

П’еса складаецца з двух актаў. У першым акце змяшчаецца восем сцэн, у другім — дзевяць. Маналогі і дыялогі перадаюцца то вершаванай, то праязічнай мовай, што стварае рамантычную ўзнёсласць у творы і своеасаблівую лірызацыю. Маналогі напісаны пяцістопным ямбам, што набліжае паэтычную форму да праязічнай, да натуральнага маўлення.

Асаблівасцю кампазіцыі гэтай драмы з’яўляецца тое, што ў ёй спалучаюцца два планы: рэалістычны, звязаны з гістарычнымі падзеямі, і фантастычны, населены міфалагічнымі вобразамі. Гэтыя планы ў творы ўвесь час перакрываюцца і пераходзяць адзін у другі. Адметным у драме з’яўляецца і тое, што месца дзеяння хутка змяняецца: пастаянна пераносіцца то ў Гародню, то ў Трокі, то ў Крэва, то ў Кракаў, то ў Вільню. Такі мастацкі прыём стварае напружанасць і дынаміку разгортвання падзей, адлюстраваных у творы.

Драма «Князь Вітаўт» мае складаную сістэму вобразаў. Адметнасць іх групоўкі ў тым, што яны падзяляюцца на гістарычных і выдуманых асоб. Да **гістарычных асоб** належаць князі Вітаўт, Ягайла, Кейстут, княгіня Анна, каралева Ядвіга, прынц Вільгельм. Да **выдуманых** — Купала, беражніцы, стражнікі Кудаш, Амуліч, Люцень, баярын Дамаш, пакаёўка Анны Алёна, біскуп Алясніцкі, група безыменных герояў: ваявода, камандор, лучнік, рамеснік і інш.

Галоўнымі героямі з’яўляюцца стрыечныя браты Вітаўт і Ягайла. У аснове п’есы ляжыць напружаны канфлікт паміж імі, які на працягу ўсяго дзеяння ўзбуйняецца, завастраецца, ускладняецца і пераходзіць у канфлікт паміж добром і злом. Два браты змагаюцца за ўладу, княжанне ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Вітаўт і Ягайла як вобразы-тыпы. Вітаўт і Ягайла выступаюць у творы як вобразы — тыпы прадстаўнікоў улады эпохі Сярэднявекі, магутныя і вартыя адзін аднаго сапернікі. Аўтар рамантызаваў вобраз

Сцэна са спектакля «Князь Вітаўт». Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы

Вітаўта і стварыў пакутніцкі, ахвярны характар-тып. Аляксей Дудараў падкрэсліваў рамантычную ўзнёсласць героя, калі ён, зачараваны народным святам Купаллем, у сне абдымае дзяўчыну Алёну, быццам падараваную загадкавымі беражніцамі. Вітаўт — высакародны, эмацыянальны, залішне даверлівы. Ён не жадае праліваць братаву кроў, лічыць гэта страшным грахам перад Богам і таму ўсе спрэчкі з Ягайлам імкнецца вырашыць мірным шляхам. Калі Кейстут загадаў Вітаўту ісці з дружнай на Трокі, каб выгнаць з Вільні Ягайлу, то ён прыходзіць у замак Ягайлы без зброі. Князь Вітаўт выступае з дзяржаўных пазіцый і інтарэсаў, ведае цану ўласнаму гонару і годнасці, адданы сваёй зямлі і народу. Залішняя даверлівасць Вітаўта стала прычынай гібелі яго бацькі Кейстута, якога задушыў верны слуга Ягайлы Люцень. Сам Вітаўт быў захоплены ў палон. І толькі дзякуючы самаахвярнасці, вернасці пакаёўкі Алёны, якая таемна кахала князя, ён быў выратаваны ад смерці. Але і пасля гэтага Вітаўт, які зведаў і прыкрасць здрады, і веліч адданасці, зноў сустракаецца з братам Ягайлам, каб дараваць яму і заключыць мір. І ўжо Вітаўт мусіць стаць на чале княства, каб уладарыць трыццаць восем гадоў, хоць цяпер дакладна ведае, як цяжка быць князем і заставацца пакорным і сумленным вернікам.

Ягайла падаецца ў творы жорсткім, зайздросным, але ў той жа час дальнабачным і справядлівым палітыкам. Ён без доўгіх разваг выпраўляе на смерць сваіх верных служак за тое, што яны чынілі гвалт над цяжарнай жанчынай. Ягайла зайздросціць Вітаўту, бо шчыра верыць, што стрыечнаму брату заўсёды шчасціць, спрыяе ўдача, а яму самому ўвесь час не шанцуе. Паводзіны героя, трагізм яго становішча можна растлумачыць тым, што Кейстут не даваў Ягайлу магчымасці рэалізаваць сваё права на княжацкі прастол, і тым, што яму служыць занадта дагодлівы **Люцень**. Люцень учыняе злачынствы — забівае баярына **Янука Дамаша** і Кейстута, імкнучыся дагадзіць свайму гаспадару, выконваючы неіснуючыя загады. Менавіта зайздрасць становіцца прычынай здрады Ягайлы і вераломства, калі ён хавае ненавіснага брата Вітаўта ў склепе. Нават смерць роднага дзядзькі Кейстута не хвалюе ўладалюбца Ягайлу. Ён прамаўляе: «Я б сам па мужным Кейстуту заплакаў, // Няма калі, мяне чакае Кракаў». Дзеля ўлады Ягайла пераходзіць у каталіцкую веру і бярэ шлюб з польскай каралевай Ядвігай, каб самому стаць польскім каралём. Але Ягайла ў сваіх паводзінах, як і Вітаўт, кіруецца хрысціянскімі законамі. Ён таксама складае зброю, каб не забіваць свайго

брата. У палітыцы Ягайла праяўляе сябе разважлівым, хітрым, калі падпісвае пагадненне з Тэўтонскім ордэнам. Такім чынам, вобраз Ягайлы супярэчлівы, псіхалагічна глыбокі, але не пазбаўлены сапраўднай чалавечнасці, высакародства.

Маральна-этычнае завастрэнне канфлікту. У аснове п'есы ляжыць напружаны канфлікт паміж Вітаўтам і Ягайлам, які з часам узбуўняецца, ускладняецца і пераходзіць у канфлікт паміж добром і злом. Два браты змагаюцца за ўладу, за княжанне ў Вялікім Княстве Літоўскім. Увесь трагізм сітуацыі заключаецца ў тым, што ў вайны няма Айчыны, што дзяржаве пагражае небяспека: замест магутнага цэнтра яна можа ператварыцца ў правінцыю, страціць сваю незалежнасць. Вітаўт усведамляе ўсю складанасць палітычнай сітуацыі, змагаецца за палітычныя правы ВКЛ, адстойвае незалежнасць сваіх зямель. Ягайла таксама прагне княжання ў Вялікім Княстве Літоўскім, палітычнай улады, якой яго пазбаўляе Кейстут. Ягайлу княжацкі прастол не даецца лёгка, як роднаму сыну Кейстута Вітаўту. Таму ён вымушаны здабываць уладу ў жорсткай барацьбе з родным дзядзькам Кейстутам і стрыечным братам Вітаўтам. Менавіта гэтымі прычынамі і абумоўлена маральна-этычнае завастрэнне канфлікту.

Ахвярнасць, вернасць і здрада, халодны разлік, угодлівасць. Вялікае сэнсавое значэнне ў творы нясуць вобразы **пакаёўкі Алёны і стражніка Люцэня**. Алёна ў п'есе ўвасабляе сабой высокую ахвярнасць і вернасць. Яна, таемна і безнадзейна закаханая ў князя, ахвяруе сваім жыццём дзеля выратавання князя Вітаўта, калі пераапрагнаецца ў яго адзенне, дапамагае яму ўцячы з вязніцы. Ратуючы Вітаўта, яна дакладна ведае, што не патрапіць у яго абдымкі, а будзе спалена ў агні. Такім бязлітасным было пакаранне за чараўніцтва. Менавіта чараўніцтвам, вядзьмарствам Алёны, якая аддала сваю вопратку князю і апранула яго адзенне, тлумачаць стражнікі незвычайнае вызваленне Вітаўта з палону.

Антыподам Алёны з'яўляецца стражнік Люцень, які сімвалізуе здраду, халодны разлік і ўгодлівасць. Каб слепа дагадзіць свайму князю, Люцень выконвае неіснуючыя загады, ідзе на подласць і здраду — забівае Янука Дамаша і Кейстута. На ліхія ўчынкі Люцэня штурхае выпрацаваны комплекс слугі, які бяздумна падпарадкоўваецца волі гаспадара. Комплекс гэты настолькі моцны, што дэфармуе свядомасць персанажа. Люцень прачытвае патаемныя думкі Ягайлы, якіх не было, і выконвае неіснуючыя загады.

Праблема асабістага шчасця ў п'есе. Вырашаецца яна на вобразах князеў Вітаўта, Ягайлы і на жаночых вобразах Ядвігі, пакаеўкі Алёны. І Ягайла, і Вітаўт найперш думаюць пра дзяржаву, а асабістыя інтарэсы ставяць на другі план. Яны бяруць шлюб не з тымі жанчынамі, якіх кахаюць, а з тымі, якія выгадны для ўмацавання дзяржавы. Польская каралева Ядвіга таксама адмаўляецца ад свайго кахання да прынца аўстрыйскага Вільгельма і дзеля інтарэсаў Польшчы згаджаецца на шлюб з Ягайлам. А пакаеўка Алёна ўвогуле ахвяруе сваім жыццём дзеля выратавання князя Вітаўта.

Сцвярджанне ў творы галоўных каштоўнасцей на зямлі: любові, еднасці, згоды і міру. У драме «Князь Вітаўт» сцвярджаюцца гуманістычныя каштоўнасці. Любоў, на думку аўтара, павінна яднаць як асобных людзей, так і цэлыя народы. Гэту ідэю пацвярджаюць і міфалагічныя вобразы Купалы і беражніц. Яны хоць і з'яўляюцца паганскімі бажаннямі, але зусім не супярэчаць хрысціянскім нормам паводзін. Купала — князеўна

Сцэна з балета «Вітаўт».
Нацыянальны акадэмічны
Вялікі тэатр оперы і балета
Рэспублікі Беларусь

Жыцця — уплывае на свядомасць, пачуцці герояў, вяртае іх да сапраўдных вытокаў жыцця. Яна нагадвае людзям пра непрадказальнасць жыцця і пра важнейшыя каштоўнасці на зямлі: любоў, еднасць, згоду і мір. Да філасофскіх разваг пра дабрыню, літасць і міласэрнасць А. Дудараву далучыў анталагічныя высновы пра вяртанне да архаічных вытокаў жыцця, непрадказальнасць жыццёвай плыні, напрамак і канчатковая мэта якой схаваны ад людзей. Пры гэтым,

як адзначае П. Васючэнка, выразна вызначаецца мяжа пошуку, якая пагражае апошняму безвыніковасцю і вымушае вярнуцца да раней адкрытых, але занябаных каштоўнасцей. У п'есе выразна гучыць ідэя адвечнага кругавароту, бачыцца мадэль цыклічнага развіцця гісторыі, што не пазбаўлена моманту непрадбачанасці.

Паводле п'есы «Князь Вітаўт» А. Дударавы ў 1997 годзе пастаўлены спектакль Нацыянальным акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы (рэжысёр Валерый Раеўскі, мастак Барыс Герлаван), а ў 2013 годзе — балет у Нацыянальным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета Рэспублікі Беларусь (кампазітар Вячаслаў Кузняцоў, харэаграфія і пастаноўка Юрыя Траяна).

1. У чым выявілася наватарства А. Дударова ў асэнсаванні гістарычных падзей мінулага?
2. Параўнайце інтэрпрэтацыю падзей у «Пахвале вялікаму князю Вітаўту» з «Беларуска-літоўскага летапісу (1446)» і драме «Князь Вітаўт» А. Дударова.
3. Вызначце жанравую спецыфіку драмы «Князь Вітаўт». У чым асаблівасць яе кампазіцыі? Назавіце канфлікт у творы і прасачыце за яго развіццём.
4. Хто з герояў п'есы і чаму выклікае вашы сімпатыі і спагаду?
5. Ахарактарызуйце сістэму вобразаў драмы А. Дударова. Паразважайце, у чым выяўляецца яе адметнасць.
6. Зрабіце параўнальную характарыстыку вобразаў Вітаўта і Ягайлы.
7. Якую мастацкую ролю адыгрываюць другарадныя вобразы ў п'есе?
8. У чым выявіліся самаахвярнасць і вернасць пакаёўкі Алёны і халодны разлік і ўгодлівасць стражніка Люценя?
9. Падумайце, як вырашаецца ў драме праблема асабістага шчасця. Чаму героі ахвяруюць ім дзеля дзяржавы? Якія агульначалавечыя каштоўнасці сцвярджаюцца ў творы?
10. Сфармулюйце ідэю п'есы. Што хацеў сказаць аўтар фіналам твора?
11. У IX класе вы спрабавалі стварыць макет помніка вялікаму князю Вітаўту. Драма А. Дударова «Князь Вітаўт» — таксама помнік князю ў мастацкім слове. Параўнайце сваё ўяўленне пра Вітаўта, якое склалася ў вас на аснове вывучэння «Пахвалы вялікаму князю Вітаўту», з вобразам вялікага князя ў п'есе А. Дударова.

Тэорыя літаратуры

Гістарычная драма

У шырокім значэнні драма (ад грэч. *drama* — 'дзеянне') — гэта род літаратуры (побач з эпасам і лірыкай), арыентаваны на сцэнічнае ўвасабленне. У вузкім значэнні — адзін з відаў драматычнага роду літаратуры (побач з камедыяй і трагедыяй). Прыкладам з'яўляюцца п'есы «Раскіданае гняздо» Янкі Купалы, «Вечар» А. Дударова і інш.

Драма гістарычная — жанравая разнавіднасць драмы, у якой па-мастацку ўзнаўляюцца пэўныя гістарычныя падзеі, жыццё і дзейнасць канкрэтных гістарычных асоб.

Канфлікт у такіх творах вызначаецца драматызмам гістарычных рэалій, вастрывнёй і напружанасцю. Галоўныя героі гістарычнай драмы — пераважна канкрэтныя гістарычныя асобы, дзейнасць якіх мела вялікае значэнне для ўсяго народа, краіны. Прыкладам гістарычнай драмы з’яўляюцца п’есы «Напісанае застаецца» А. Петрашкевіча, «Князь Вітаўт» А. Дударова. Так, у гістарычнай драме «Князь Вітаўт» у вострых супярэчнасцях падаецца гістарычнае мінулае Беларусі XIV стагоддзя, барацьба за ўладу Вітаўта і Ягайлы.

1. Вызначце жанравую спецыфіку гістарычнай драмы. Прывядзіце прыклады твораў гэтага жанру.
2. Абгрунтуйце, чаму п’еса «Князь Вітаўт» А. Дударова з’яўляецца гістарычнай драмай.

Міхась Башлакоў

(нар. у 1951)

Самаахвярнае служэнне слову не ўяўляецца пісьменніку магчымым без высокай духоўнай асвечанасці, карпатлівай душэўнай працы, дзякуючы якой толькі і можна растрывожыць розум і пачуцці іншых.

В. Шынкарэнка.

З якім творам М. Башлакова вы пазнаёміліся ў VIII класе? Ахарактарызуйце яго ідэйна-тэматычны змест.

Міхась (Міхаіл) Захаравіч Башлакоў — вядомы беларускі паэт, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь, член Саюза пісьменнікаў — нарадзіўся 27 красавіка 1951 года ў пасёлку Станцыя Церуха (цяпер — Баштан) Гомельскага раёна ў сям’і чыгуначніка. Маці будучага паэта — Пелагея Міхееўна Ступакова — родам з Добрушкага раёна. Бацька — Захар Захаравіч — працаваў на розных чыгуначных станцыях. Маці сама падымала чатырох сыноў, малодшым сярод якіх быў Міхась.

Вучыўся будучы пісьменнік у Грабаўскай сярэдняй школе з вялікай ахвотай, яшчэ ў школьныя гады захапіўся літаратурнай творчасцю. Верш-дэбют «Раўчук» дзесяцікласніка М. Башлакова ў студзені 1968 года быў надрукаваны ў раённай газеце «Маяк». Пры гэтым выданні паэт-пачатковец наведваў літаратурнае аб'яднанне, якім кіраваў член Саюза пісьменнікаў СССР Юрый Фатнеў. Знаёмства з гэтым чалавекам творча ўзбагачала маладога паэта, а з цягам часу перарасло ў сапраўднае сяброўства. Гэта літаб'яднанне стала вытокам творчага шляху і для такіх сучасных пісьменнікаў, як Ніна Шклярава, Таіса Мельчанка і інш.

У 1968 годзе М. Башлакоў паступіў на гісторыка-філалагічны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта. «Займаючыся ва ўніверсітэце, — згадвае пісьменнік, — я аб'ездзіў амаль усю Гомельскую вобласць. Абкам камсамола ахвотна даваў нам творчыя камандзіроўкі на тыдзень ці на больш. Асабліва запомнілася паездка ў Лельчыцы і Тураў. Тады, у кастрычніку 1971 года, я ўпершыню адкрыў для сябе Палессе, сціплае хараство якога зачаравала мяне на ўсё жыццё».

! Кніга паэзіі і графікі «Нетры» на 57-й Міжнароднай выставе-кірмашы ў Франкфурце-на-Майне ў 2005 годзе ўвайшла ў лік лепшых кніг свету. У 2006 годзе на Міжнародным конкурсе ў Бельгіі яна была адзначана залатым медалём разам з кнігай «Палын. Чарнобыль», надрукаванай на беларускай, рускай і англійскай мовах.

Гады студэнцтва таксама запомніліся Міхасю Башлакову «адкрыццём вялікага мацерыка паэзіі». Юнак захапіўся творчасцю Максіма Багдановіча, Максіма Танка, Сяргея Ясеніна, Паўла Васільева, а таксама Мікалая Рубцова, якога тады мала хто ведаў. Дыпломная работа выпускніка ўніверсітэта М. Башлакова была прысвечана вывучэнню творчасці аднаго з самых таленавітых беларускіх паэтаў — Паўлюка Труса. Стыхія прыроды, вобразы народнай міфапаэтычнай культуры, што выразна гучалі ў вершах гэтага паэта, «беларускага Ясеніна» (М. Мішчанчук), пазней выявілі сябе і ў творах самога М. Башлакова.

Пасля заканчэння ўніверсітэта з 1973 па 1978 год ён настаўнічае ў вясковых школах на Гомельшчыне і Браншчыне. Давялося Міхасю Захаравічу працаваць і ў Пракопаўскай школе Гомельскага раёна, дзе ў свой час вучыў дзяцей і працаваў над сваімі творамі Іван Шамякін. З 1978 па 1985 год М. Башлакоў выкладаў родную мову і літаратуру ў школах Гомеля. У гэты час убачыла свет яго першая кніга паэзіі — «Касавіца» (1979). Узнёслася і паэтычнасць вобразаў у ранніх вершах паэта выяўляюць замілаванасць аўтара родным краем, захапленне яго людзьмі.

Аднак з 1986 года ў творах паэта з’явілася новая тэма — тэма роднага краю, апаленага «зоркай Палын». Міхась Башлакоў — удзельнік ліквідацыі наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Існаванне пасля катастрофы, будучыня Радзімы, духоўны стан грамадства вельмі турбуюць сэрца мастака слова, гэта знайшло адлюстраванне ў шэрагу яго вершаў, асабліва ў паэме «Лілея на цёмнай вадзе». Імкнучыся паэтычным словам і душэўнай спагадай падтрымаць разгубленых пад цяжарам бяды пасля чарнобыльскай катастрофы землякоў, М. Башлакоў шмат ездзіць з выступленнямі па забруджаных радыяцыяй раёнах.

Пасля пераезду ў Мінск у 1991—2005 гадах М. Башлакоў працаваў галоўным метадыстам у Міністэрстве інфармацыі Рэспублікі Беларусь, актыўна займаўся падрыхтоўкай і выданнем 145-томнай гісторыка-дакументальнай хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі «Памяць». Грамадскую дзейнасць пісьменнік сумяшчаў з паэтычнай

творчасцю. Адзін за адным выходзяць яго зборнікі: «Дні мае залатыя» (1993), «Як слёзы горкія Айчыны...» (1999), «Матчыны грыбы перабіраю» (2000), «Світалыныя коні» (2001), «Пяро зязюлі падніму» (2001), «Віно адзінокіх» (2011), «Музыка ня званая» (2014), «Далеч вячэрняя» (2017) і інш. Міхась Башлакоў узнагароджаны медалём Францыска Скарыны.

Многія вершы паэта пакладзены на музыку прафесійнымі і самадзейнымі кампазітарамі.

Міхась Башлакоў і сёння актыўна займаецца грамадскай і творчай дзейнасцю, прапагандуе беларускую культуру і літаратуру, удзельнічае ў многіх кніжных прэзентацыях, мерапрыемствах, звязаных з падтрымкай таленавітай моладзі.

Памятны знак ахвярам Чарнобыля ў парку Дружбы народаў у Мінску

1. Якія факты біяграфіі М. Башлакова вас уразілі і чаму?
2. Паразважайце, што, на ваш погляд, абумовіла цікавасць мастакоў і кампазітараў да творчасці паэта.
3. Паглядзіце відэаролік «Міхась Башлакоў: паэт і чалавек» (аўтары Ала Дарашэнка, Стася Кацюргіна). Прапануйце свой варыянт пытанняў для віртуальнай сустрэчы з паэтам.

Лірыка

Вядома, што матыў падарожжа, блукання — адзін з самых распаўсюджаных і ў старажытнай, і ў сучаснай літаратуры. Лірычны герой паэзіі М. Башлакова — «зачараваны вандроўнік», які ніяк не можа наталіцца характвом Радзімы. Роднае Палессе стала галоўнай тэмай паэта, аб'ектам яго клопатаў і захапленняў. Лірыка майстра слова магла б стаць своеасаблівым мастацкім даведнікам або гісторыка-краязнаўчай картай для ўсіх, хто цікавіцца Палескім краем. У паэзіі М. Башлакова шмат дакладных дэталей, амаль дакументальных звестак аб прадметна-рэчыўным свеце вялікіх і зусім маленькіх гарадоў і вёсак, маляўнічых рэчках і азёрах, непаўторных мясцінах роднай Гомельшчыны і ўсёй Беларусі.

Найбольшай увагі заслугоўвае ўменне творцы надзвычай ярка перадаць непаўторны каларыт рэгіёна. Лірычны герой аўтара вельмі чулы да прыгажосці роднай прыроды, якая ўплывае на яго духоўны свет, выклікае адчуванне спакою і гармоніі. У паэтычным дыялогу з чытачом мастак слова вельмі ўважлівы да дэталей, якія тычацца дарагіх і родных сэрцу мясцін. У наш прагматычны і дынамічны век ён завастрае ўвагу чытача на думцы, што навакольны свет — найцікавейшая кніга, знаёмства з якой гаюча ўплывае на чалавечую душу. Пейзажная лірыка М. Башлакова напоўнена адухоўленымі і ўзнёслымі мастацкімі вобразамі.

«Заркапад» (1968). Асноўным кампазіцыйным прыёмам гэтага верша з'яўляецца мастацкі паралелізм. Аўтар апаэтызаваў мудрасць прыроды і чалавека, здольнага ўспрыняць яе законы быцця. Аптымiзм лірычнаму герою дае вера ў тое, што няспынная хада часу са зменамі ў прыродзе ніколі не заканчваецца. У светаўспрыманні нашых продкаў зорка-знічка звязвалася з душой, якая адлятае ў іншасвет. У час гэтай прыроднай з'явы таксама прынята загадваць жаданні. Лірычны герой верша прагне працягу жыцця, нягледзячы ні на якія абставіны:

Але цепліцца ў сэрцы надзея:
Сад вясною зазеленее.

Лейтматывам твора з'яўляецца ланцуг змен: заркапад — лістапад — снегапад. Акрамя характарыстыкі зменлівасці, бягучасці жыцця і часу, такі мастацкі прыём выразна ўзмацняе эмацыянальнае ўздзеянне твора, выяўляе ўражлівасць лірычнага героя, які ўспрымае сябе часцінкай сусвету. У кругавароце прыродных змен адчуваецца кола вечнасці. Верш гучыць светлым напамінам пра хуткаплыннасць жыцця і неабходнасць з удзячнасцю прымаць усе яго праявы.

«Радзіма» (2002—2005). У гэтым цыкле вершаў, аб'яднаных у міні-паэму, маральная пазіцыя аўтара выяўлена максімальна шчыра і пранікнёна. Паэт-грамадзянін разважаў пра гістарычныя і сучасныя выпрабаванні, якія выпалі на лёс Бацькаўшчыны. Твор, змешчаны ў кнізе «Далеч вячэрняя», складаецца з шасці частак, створаных у розныя гады. Цыкл прысвечаны вядомаму беларускаму празаіку В. Карамазаву, грамадзянская пазіцыя якога блізкая М. Башлакову. Абодва пісьменнікі імкнуцца сказаць чытачам горкую і суровую, але такую неабходную праўду пра складаныя адносіны нашых сучаснікаў да Радзімы, яе мовы і культуры. У гэтым творы сцвярджаецца ідэя непарыўнай, кроўнай сувязі кожнага чалавека з роднай зямлёй.

Бацькаўшчына ў частцы «Радзіма...» з аднайменнага цыкла ўзнёсла намалювана «як музыка, // Як песня для душы, // Як першае нязбыўнае каханне», яна — сапраўдны «глыток вады // Для зморанага смагай». Знітаванасць з родным краем — гэта духоўная аснова ўнутранага свету лірычнага героя, што ад першых да апошніх дзён свайго існавання як завет сцвярджае:

Радзіма...
Калі ёсць, то назаўжды:
Не знікне,
Не растане шызым дымам.

1. Якія тэмы і чаму сталі вызначальнымі ў творчасці М. Башлакова?
2. Паразважайце над суадноснасцю прыроднага і асобнага духоўна-эмацыянальнага планаў у вершы «Заркапад».
3. Вызначце асноўны пафас часткі «Радзіма...» з міні-паэмы і ролю сродкаў мастацкай выразнасці ў выяўленні аўтарскай пазіцыі.
4. Паслухайце песню «Лілея на цёмнай вадзе» на словы М. Башлакова (музыка Марыны Марозавай) у выкананні Аляксея Крэчата. Падбярыце некалькі візуальных выяў (малюнкаў, фотаздымкаў, графічных схем, анімацыі і г. д.), якія маглі б праілюстраваць выкананне гэтай песні, стаць яе відэарадам. Аргументуйце свой выбар.

Сучасная беларуская літаратура. Агляд

ЛІТАРАТУРНЫ ПРАЦЭС У БЕЛАРУСІ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ

? Узгадайце найбольш важныя гістарычныя падзеі, якія адбыліся ў Беларусі за апошнія тры дзесяцігоддзі. Якія пісьменнікі працавалі ў літаратуры ў гэты перыяд? Назавіце іх творы.

Літаратура сёння — гэта неад’емная частка жыцця чалавека, адлюстраванне ўсіх зрухаў грамадскага жыцця. Мастацтва слова развіваецца, трансфармуецца, становіцца якасна іншым. Сышлі з жыцця вялікія нацыянальныя пісьменнікі старэйшага пакалення: І. Мележ, Я. Брыль, А. Адамовіч, В. Быкаў, І. Шамякін, І. Пташнікаў, Максім Танк, П. Панчанка і іншыя, якія былі ўплывовымі грамадскімі дзеячамі і працавалі на карысць краіны. У сучасным беларускім літаратурным працэсе ўдзельнічаюць прадстаўнікі розных пакаленняў, традыцыяналісты і авангардысты, выяўляючы ў творах уласныя эстэтычныя пошукі і погляды на літаратуру ў новы час. Аднак большасць сучасных пісьменнікаў у розных па тэматыцы і жанравых адметнасцях творах аддаюць перавагу *цэнтральнай тэме* — *лёсу Беларусі і беларускага народа*, далейшаму аднаўленню культурна-гістарычных традыцый папярэдніх пакаленняў, эстэтычна асэнсоўваюць і перадаюць сучаснікам і будучым пакаленням чытачоў маральна-філасофскія, духоўныя арыенціры і каштоўнасці працавітага, гасціннага і гераічнага беларускага народа.

У канцы XX стагоддзя стала відавочным, што рэалістычны метада страціў актуальнасць як асноўны напрамак літаратурнай творчасці. Сучасных пісьменнікаў цікавіць не толькі адлюстраванне рэалій

жыцця, але найперш перадача ўласных, суб'ектыўных адносін, думак, эмоцый да разнастайнага навакольнага свету. Літаратары, асабліва маладзейшае пакаленне, шукаюць і знаходзяць новыя мастацкія сродкі, прыёмы асэнсавання быцця сучасніка ва ўскладненым шматкультурным інфарматызаваным свеце. Даследчыкі сучаснага літаратурнага працэсу заўважаюць сістэмныя змены ў літаратуры апошняга часу, пішуць пра *беларускі авангардызм, беларускі постмадэрнізм* (Міхась Тычына, Людміла Сінькова, Алесь Бельскі, Ірына Шаўлякова-Барзенка). Але і традыцыйныя літаратурна-мастацкія плыні не зніклі. У новых сацыякультурных умовах яны відазмяняюцца, эстэтычна ўплываюць і на сённяшніх творцаў, што дае падставы гаварыць пра *неарэалізм, неарамантызм, прыпавесцінасьць, неаміфалагізм* у сучаснай літаратуры.

Літаратура па-ранейшаму застаецца важнейшым сродкам фарміравання светапогляду і грамадзянска-культурнага развіцця асобы, нягледзячы на сусветны крызіс культуры, расчараванне сучаснікаў у навукова-тэхнічным прагрэсе, імкненне да матэрыяльнага ўзбагачэння ў спажывецкім грамадстве. Вядомы беларускі літаратуразнавец М. Тычына слухна піша: «Памылкова думаць, што свет уратуе інтэрнэт, які сапраўды дае шмат магчымасцей. <...> Камп'ютарная тэхналогія — толькі новы сродак камунікацыі, які можа збліжаць і аддаляць. Літаратура — жыццёва неабходная ўмова гуманітарнай адукацыі, эстэтычнага выхавання, развіцця творчага мастацкага мыслення». У культурнай іерархіі духоўных каштоўнасцей сучаснага беларускага грамадства па-ранейшаму асноўнымі застаюцца дзяржаўна-патрыятычныя, нацыянальныя, агульначалавечыя, маральна-хрысціянскія ідэі. Закладзеныя ў нацыянальнай класічнай літаратуры і творчасці лепшых нашых сучаснікаў, яны — самы апрабаваны сродак стварэння і ўмацавання беларускага характару, фарміравання грамадзянска-патрыятычнага светапогляду маладога пакалення беларусаў, а ў выніку — духоўна-маральнай кансалідацыі грамадства, трывай стабільнасці беларускага соцыуму.

Новая літаратурная сітуацыя. Літаратурны працэс канца ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя характарызуецца асаблівай інтэнсіўнасцю і, як ніколі раней, становіцца разнастайным і багатым. У апошнія дзесяцігоддзі ХХ стагоддзя ў Беларусі склалася якасна новая літаратурная сітуацыя. Яе ўзнікненне большасць даследчыкаў звязваюць з працэсамі перабудовы, якія ўскалыхнулі палітычнае і літаратурна-культурнае жыццё грамадства. Беларусь набыла статус самастойнай дзяржавы, што садзейнічала актывізацыі нацыянальна-культурнага

жыцця: узніклі разнастайныя грамадска-культурныя аб'яднанні, адкрыліся новыя тэатры і тэатральныя студыі, з'явіліся новыя выдавецтвы. Гэта спрыяла ажыўленню беларускага літаратурнага працэсу. У канцы 1990-х гадоў узніклі шматлікія культурна-асветніцкія і літаратурна-мастацкія арганізацыі моладзі, якія займаліся не толькі літаратурна-творчымі праблемамі, але і пытаннямі адраджэння нацыянальнай культуры. У апошнія дзесяцігоддзе ХХ стагоддзя працягвалі актыўна пісаць вядомыя і аўтарытэтныя пісьменнікі, якія сталі ўжо класікамі: Вячаслаў Адамчык, Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Шамякін, Рыгор Барадулін, Віктар Казько. Вяртаюцца ў літаратуру імёны пісьменнікаў-эмігрантаў і рэпрэсаваных творцаў. Паступова пачынаецца запаўненне белых старонак гісторыі нацыянальнай літаратуры. У літаратурны працэс са сваімі эстэтычнымі пошукамі і знаходкамі актыўна ўваходзілі маладыя творцы: Алесь Бадак, Віктар Шніп, Пятро Васючэнка і інш.

У пачатку ХХІ стагоддзя адбылася перагрупоўка пісьменніцкіх сіл у Беларусі. На іх творчасць вялікі ўплыў аказалі ідэі *постмадэрнізму*, эстэтыка якога свядома адмаўляла ўсё традыцыйнае, нацыянальна-класічнае. Пісьменнік-постмадэрніст дазваляў сабе ігнараваць усялякія правілы, прынцыпы творчасці, жанравыя законы і абмежаванні. Постмадэрністы не толькі адмаўлялі папярэдняю культуру і літаратуру, але і пісалі скептычныя творы-пераробкі (рэмейкі, рэмінісцэнцыі, іроніі) па матывах творчасці вядомых класікаў, пісьменнікаў мінулых эпох. У тэкстах постмадэрністаў прысутнічае дух палемікі з усімі і ўсім. Для творчай манеры прадстаўнікоў маладой генерацыі постмадэрністаў характэрны фрагментарнасць мыслення, цытатнасць, полістылістыка, спалучэнне неспалучальнага, змешванне культурных элементаў свету, успрыманне свету і навакольнага жыцця як мегатэксту.

Маладыя творцы наладжвалі шматлікія паэтычныя імпрэзы, імкнуліся стварыць новую масавую літаратуру: узяліся за стварэнне беларускамоўных коміксаў, пісалі тэксты для рок-гуртоў, друкавалі калектыўныя падборкі твораў у газетах і часопісах. У іх творах ставілася праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў.

У гэты час актывізавалася літаратурна-культурнае жыццё ў рэгіёнах Беларусі. Утвараліся розныя літаратурныя аб'яднанні, суполкі. Іх дзейнасць была накіравана на абнаўленне літаратурнага працэсу, яго творчых прынцыпаў, пошукі новых жанравых форм, разбурэнне кансерватыўных канонаў сацрэалістычнай літаратуры, сцвярджэнне права пісьменніка на мастацка-творчыя эксперыменты. Творчая

моладзь прэтэндавала на вядучую ролю ў сучасным літаратурным працэсе Беларусі.

Дынаміку і адметнасць сучаснага літаратурнага працэсу ў пэўнай меры адлюстроўваюць літаратурна-мастацкія часопісы «Полымя», «Маладосць», «Нёман», «Бярозка» і інш. Названыя часопісы выяўляюць бягучую літаратурную сітуацыю, бо ў адпаведнасці з часам мяняюцца і прыярытэты выданняў. «Полымя» адрасуецца больш дарослым чытачам, а часопіс «Маладосць» аддае перавагу творам маладых таленавітых аўтараў і разлічаны на адпаведную чытацкую аўдыторыю.

Беларуская літаратура мяжы ХХ—ХХІ стагоддзяў развіваецца ў адкрытай, інфармацыйна насычанай прасторы сусветнай культуры, у кантэксце разнакасных філасофска-эстэтычных уплываў. Літаратурны працэс сучаснасці — з’ява шматузроўневая. Жанравы абсяг дастаткова разнастайны. Танальнасць, змест, тэматыка сённяшняй літаратуры ўвесь час мяняюцца, рухаюцца, удакладняюцца. Пачынаючы з 1990-х гадоў мінулага стагоддзя назіраецца актыўная змена літаратурных прыярытэтаў. Творчасць маладых пісьменнікаў вызначаецца жанравым сінтэтызмам, стылёвай разнастайнасцю. Гэта заканамернасць назіраецца ў многіх літаратурах свету ў перыяды гістарычнага пералому. Творцы ж «новай хвалі» часта ігнаруюць рэальнасць, ствараюць сваё, новае бачанне свету. Літаратура ва ўмовах новай грамадска-культурнай сітуацыі прадстаўляе новую канцэпцыю свету і чалавека ў ім, дэманструе новыя ўзоры мастацкага пісьма.

Утварэнне і дзейнасць грамадскага аб’яднання «Саюз пісьменнікаў Беларусі». У 2005 годзе ўтварылася грамадскае аб’яднанне «Саюз пісьменнікаў Беларусі» (СПБ), якое мае аддзяленні ва ўсіх абласных цэнтрах краіны і ў горадзе Мінску. СПБ актыўна працуе з рэгіянальнымі пісьменніцкімі суполкамі. Прадстаўнікі гэтага творчага аб’яднання часта выязджаюць на прадпрыемствы, ва ўстановы адукацыі з прэзентацыяй новых кніг, выданняў. Рэгулярна праводзяцца рэспубліканскія і абласныя творчыя конкурсы, каб выявіць здольных да літаратурнай дзейнасці маладых людзей.

Сябры СПБ шырока прапагандуюць каштоўнасць кнігі і важнасць чытання, праводзяць шматлікія сустрэчы з чытачамі, прэзентуюць новыя кнігі, сустракаюцца з творчай моладдзю. Літаратурна-асветніцкая дзейнасць, узятая за аснову арганізацыйнай працы пісьменнікаў з чытачамі, садзейнічае фарміраванню нацыянальнай свядомасці, умацаванню сувязі пакаленняў, сцвярджанню высокіх эстэтычных ідэалаў у беларускім грамадстве.

Членамі СПБ з’яўляюцца больш за 700 літаратараў, у тым ліку і замежныя. Іх творчасць ахоплівае самыя розныя тэмы: гістарычнае мінулае, любоў да роднай зямлі, беражлівае стаўленне да прыродных багаццяў, узаемаадносіны паміж людзьмі. Па-ранейшаму актуальнай застаецца тэма Вялікай Айчыннай вайны — памяць пра яе жыве ў пранікнёных радках многіх аўтараў. Кожны год выходзіць каля 300 новых кніг членаў СПБ. У серыі «Бібліятэка Саюза пісьменнікаў» выдадзены творы больш чым 200 аўтараў. Сярод іх такія вядомыя літаратары, як Мікола Мятліцкі, Алесь Марціновіч, Мікалай Чаргінец, Георгій Марчук, Міхась Пазнякоў, Валянціна Паліканіна, Алесь Бадак, Уладзімір Саламаха, Уладзімір Мазго, Мікола Чарняўскі, Анатоль Зэкаў і інш. СПБ прымае актыўны ўдзел ва ўсіх дзяржаўных святах.

Традыцыйным стала правядзенне ў краіне ў пачатку верасня Дня беларускага пісьменства. Свята праводзілася ў розных гарадах нашай краіны з багатай гісторыяй і культурнымі адметнасцямі: Заслаўі, Полацку, Рагачове, Камянцы, Ганцавічах, Быхаве, Іванаве, іншых беларускіх райцэнтрах. У сталіцу свята з’язджаюцца ганаровыя госці — пісьменнікі з ўсёй краіны. На пляцоўцы пад назвай «Слова пісьменніка» яны прадстаўляюць свае кніжныя навінкі, праводзяць аўтограф-сесіі. У час Дня беларускага пісьменства адбываецца ўшанаванне пераможцаў рэспубліканскага конкурсу «Нацыянальная літаратурная прэмія». Вылучэнне штогод праходзіць па намінацыях: «Лепшы твор прозы», «Лепшы твор для дзяцей і юнацтва», «Лепшы твор (зборнік твораў) паэзіі», «Лепшы твор публіцыстыкі», «Лепшы твор літаратурнай крытыкі і літаратуразнаўства», «Лепшы твор драматургіі», «Лепшы дэбют» (першая публікацыя або выданне аўтара ў жанрах паэзіі, прозы, публіцыстыкі, а таксама першая пастаноўка п’есы).

Супрацоўніцтва з пісьменнікамі іншых краін свету. Саюз пісьменнікаў Беларусі заключыў больш за 30 дамоў аб супрацоўніцтве з пісьменніцкімі аб’яднаннямі розных краін: Кітая, Сірыі, Кубы, Сербіі, Казахстана, Кыргызскай Рэспублікі. Міжнароднае супрацоўніцтва дае магчымасць літаратарам абменьвацца дэлегацыямі, ладзіць сумесныя кніжныя праекты, у тым ліку займацца перакладамі твораў на мовы народаў свету. Творчыя стасункі дапамагаюць прыцягнуць большую ўвагу замежных сяброў да Беларусі, пазнаёміць іх з нашай цудоўнай краінай і самім больш даведацца пра іншыя народы, каб жыць у міры і згодзе.

У сямідзесяці трох краінах свету жыве амаль тры з паловай мільёны беларусаў. Большасць з іх ганарыцца сваімі каранямі і па-ранейшаму трымае сувязь з Радзімай. Сярод нашых суайчыннікаў

за мяжой шмат пісьменнікаў і паэтаў, якія памнажаюць духоўны скарб беларускай нацыі сваімі пранікнёнымі творамі. Удалечыні ад Радзімы яны захоўваюць яе культурныя традыцыі, многія выдатна валодаюць роднай мовай.

Годна прадстаўляе беларускую культуру і літаратуру ў *Racii* **Алесь Кажадуб** (нар. у 1952). У 1981 годзе ён быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў БССР. Працаваў літсупрацоўнікам часопіса «Малодосць». Сапраўднай школай майстэрства для пісьменніка сталі Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве (1983—1985). Пасля іх заканчэння А. Кажадуб цалкам заняўся творчай працай. Аповяданні і аповесці склалі кнігі «Гарадок» (1980), «Размова» (1985), «Лесавік» (1987), «Дарога на замчышча» (1990), «Святы калодзеж» (1994) і інш. Аўтара хвалюць праблемы маральнага здароўя грамадства, духоўны свет сучасніка, узаемаадносіны бацькоў і дзяцей, жыццё вёскі і клопаты вяскоўцаў, стан навакольнага асяроддзя. Гэтыя тэмы сталі цэнтрам увагі ў творчасці пісьменніка. Алесь Кажадуб з 1990 года жыве і працуе ў Маскве. З 1992 года быў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса «Слово». З 1993 года ён рэдактар (з 1999-га — галоўны рэдактар) выдавецтва «Советский писатель», а з 2002 года — галоўны рэдактар часопіса «Лад». У 2006 годзе А. Кажадуб стаў лаўрэатам Міжнароднай прэміі ў галіне літаратуры і мастацтва імя М. А. Шолахава. Ён актыўна ўдзельнічае ў рабоце РНКА «Белорусы Москвы», займаецца наладжваннем узаемадзеяння беларускай творчай інтэлігенцыі Масквы. Многія творы А. Кажадуба перакладзены на рускую і ўкраінскую мовы. Яго імя ўшанавана на Алеі пісьменства, што была адкрыта ў 2011 годзе на яго радзіме, у Ганцавічах.

У *Казахстане* (г. Нур-Султан) жыве **Анатоль Лісіцкі** (нар. у 1951), аўтар кнігі паэзіі «Празрыстыя росы радзімы». Ён з'яўляецца актыўным і натхнёным носьбітам роднай культуры, удзельнікам беларускага этнагурта «Радзіма» ў Казахстане, выступае ў складзе ансамбля «Вясёлка».

Вядомай творчай асобай беларускага замежжа з'яўляецца **Ян Чыквін**, які жыве ў *Польшчы* (нар. у 1940), шматгадовы кіраўнік літаб'яднання беларускіх пісьменнікаў «Белавежа». Ян Чыквін — беларускі паэт, перакладчык, гісторык рускай і беларускай літаратуры, прафесар-гуманітарый Беластоцкага ўніверсітэта, мае еўрапейскую і сусветную вядомасць. Літаратурная творчасць Я. Чыквіна сфарміравалася пад уплывам трох славянскіх культур — беларускай, польскай і рускай. Яго паэзія філасофская, метафарычная, утрымлівае адметныя вобразы-сімвалы, што надае творах сэнсавую глыбіню. Ён

аўтар дзясяткаў кніг паэзіі на беларускай, польскай і іншых мовах («Іду» (1969), «Светлы міг» (1989), «Кругавая чара» (1992) і інш.). Плённа працуе Я. Чыквін і ў галіне літаратуразнаўства, ён аўтар шматлікіх навукова-даследчых прац. Апошнім часам Я. Чыквін стаў вядомы і як празаік, аўтар цікавай і змястоўнай аўтабіяграфічнай прозы «Трохкрылыя птушкі» (2018).

Прадстаўніком пакалення беларускіх пісьменнікаў-шасцідзясятнікаў у Польшчы таксама з'яўляецца паэт, перакладчык, публіцыст, прафесар Варшаўскага ўніверсітэта **Алесь Барскі** (нар. у 1930). Ён аўтар многіх кніг паэзіі, у тым ліку «Мой бераг» (1975), «Лірычны пульс» (1987), «З пабачанага і перажытага» (1992), якія выходзілі ў Беларусі.

Ян Чыквін і Алесь Барскі ўзнагароджаны ордэнам Францыска Скарыны.

З *Канады* дасылае свае вершы ў беларускія часопісы **Юрась Шамяцка** (нар. у 1965). Ён аўтар кніг вершаў «Шлях да вяртання» (2011) і «Атава» (2015). З 1997 года жыве і працуе ў горадзе Атава (Канада).

У *Латвіі* (г. Даўгаўпілс) жыве беларускі паэт **Станіслаў Валодзька** (нар. у 1956), аўтар кніг паэзіі «У вачах Айчыны» (1996), «Памяці гаючая трава» (2001). Ён выдае кнігі вершаў, казак і аповяданняў для дзяцей. Творы С. Валодзькі друкаваліся ў анталогіях «Беларуская паэзія XX стагоддзя», «Крывіцкія руны. Беларускія пісьменнікі Латвіі», змяшчаліся ў латвійскіх падручніках. Шэраг вершаў паэта пакладзены на музыку кампазітарамі Латвіі і Беларусі, іх спяваюць у розных краінах свету. Узнагароджаны медалём Францыска Скарыны.

Творчасць пісьменнікаў-землякоў. Па ўсёй нашай краіне плённа працуюць пісьменнікі. З удзелаў паэтаў, празаікаў, дзіцячых пісьменнікаў праходзяць сустрэчы ў бібліятэках, установах адукацыі, на прадпрыемствах, у воінскіх падраздзяленнях. Творцы імкнуцца далучыць чытачоў да лепшых узораў літаратурнай класікі, пазнаёміць са сваёй творчасцю, падзяліцца духоўным скарбам, які нясе ў сабе кніга.

У кожнага чалавека ёсць на зямлі свой ціхі, заповітны куток, які называецца малой радзімай. Куток, дзе адзвінела, адцвіло шчаслівае, бесклапотнае дзяцінства. Дзе прамільгнула, як знічка, як ластаўчына крыло, юнацтва. Дзе ўзышла казачная вясёлка першага кахання. Пісьменнікі з любоўю і замілаваннем расказваюць у творах пра сваю Бацькаўшчыну.

Звяртаючыся да тэмы малой радзімы, сучасныя аўтары плённа выкарыстоўваюць мясцовы краязнаўчы матэрыял. Такім чынам з'яўляюцца новыя выданні, якія адкрываюць невядомыя старонкі гісторыі

родных мясцін, знаёмяць чытача з вядомымі асобамі. Напрыклад, знакаміты пісьменнік **Уладзімір Ліпскі** (нар. у 1940) кнігу «Мая Беларусь» назваў аповесцю-споведдзю. Аўтар з асаблівым пачуццём успамінае сваю малую радзіму: «Вёсачка Шоўкавічы на Палессі — Божы куточак Беларусі. Тут мяне люляла мама. Калыханку спявалі вятры і птушкі. Узоры на вокнах малявалі маразы. Агонь у печы дарыў цяпло». Папулярныя кнігі пісьменніка — «Я: праўдзівы аповед пра твой і мой радавод», «Мама. Малітва сына», «Мы: аповесць пра нашы прозвішчы» і інш. Уладзімір Ліпскі — аўтар твораў, якія заахвочваюць чытача звяртацца да сваіх жыццёвых вытокаў.

Самааддана служыць роднай зямлі **Ігар Пракаповіч** (нар. у 1960). Пісьменнік вядомы як нястомны краязнавец, які вядзе руплівы пошук сведчанняў гістарычнага мінулага сваёй Бацькаўшчыны. Ён нарадзіўся ў горадзе Паставы Віцебскай вобласці. У «падарожнай кніжыцы» пад назвай «Пастаўшчына» аўтар запрашае чытача ў вандроўку па найбольш цікавых мясцінах сваёй малой радзімы.

Пісьменнік працуе ў жанрах прозы, драматургіі, займаецца перакладамі. У сваіх шматлівых зборніках («Рэха малітваў», «Намагнічаны космас», «Шляхі наканаванага бязмежжа», «Я Вас каханнем растрываю...» і інш.) ён імкнецца перадаць сваю любоў да радзімы нашчадкам, каб яны ведалі свае карані, адчувалі сваю прыналежнасць да багатых духоўных скарбаў беларусаў.

Тэма краязнаўства прыярытэтная ў творчасці пісьменніка **Алеся Карлюкевіча** (нар. у 1964), малая радзіма якога — Пухаўшчына. Ён аўтар кніг «За Цітаўкаю — Слабада», «Літаратурная карта Пухаўшчыны», «Далёкія і блізкія суродзічы», «Сцежкамі Ігуменшчыны», «Старонкі радзімазнаўства: Мясціны. Асобы: краязнаўчыя нарысы» і інш.

З удзелам Алеся Карлюкевіча і з дапамогай многіх іншых аўтараў тэма краязнаўства ўзнялася да ўзроўню радзімазнаўства — нацыянальнай годнасці і гонару беларусаў. Цікаваць да радзімазнаўства ў беларускай літаратуры ўсё больш узрастае. Выданні такога кшталту ў многім становяцца сямейным чытаннем, падштурхоўваюць да вывучэння ўласнага радаводу.

Шмат увагі тэме малой радзімы надае ў сваёй творчасці **Алесь Казека**, (нар. у 1958 годзе ў вёсцы Новы Юзін Кіраўскага раёна Магілёўскай вобласці). Яго паэзія захопляе сваёй шчырасцю і адкрытасцю. Кранаюць лёсы людзей, якія перажылі суровыя часы, але змаглі захаваць чалавечнасць, годнасць, веру ў лепшае. Паэт вядомы сваімі паэмамі «Шлях», «Медуніца», «Марыйка» і інш. У аснову паэмы «Марыйка» ляглі падзеі знішчэння фашыстамі вёскі Боркі ў Кіраўскім

раёне летам 1943 года. За сімвалічным вобразам Марыйкі, якая цудам уцалела, паўстае маці паэта, на той час 14-гадовая дзяўчына. Гэта фактычна твор — рэквіем па ўсіх спаленых вёсках, заклік берагчы мір.

У зборніках А. Казекі «Час сяўбы», «Маё сэрца навек застаецца з табой», «Песня роднай зямлі» і іншых закранаюцца самыя актуальныя праблемы сучаснага грамадства: неабходнасць адраджэння гістарычнай памяці, захаванне сапраўдных маральных каштоўнасцей, важнасць аховы навакольнага асяроддзя.

У зборніках паэзіі **Людмілы Кебіч** «Па музычных законах», «На беразе белага ракі», «Ключы ад Неба», «Светач мастацтва» «Бэзавы дом» паўстаюць маляўнічыя карціны родных мясцін. Паэтэса нарадзілася ў 1951 годзе ў г. п. Краснасельскі (Ваўкавыскі раён Гродзенскай вобласці). Радзіма малая і вялікая — гэта магістральная тэма яе паэзіі, дзе ўслаўляецца не толькі прыгажосць роднай зямлі (вуліцы Гродна, старажытная Каложа, Нёман), але і яе людзі — працавітыя і высокамаральныя. Яны з'яўляюцца прыкладам для будучых пакаленняў. Людміла Кебіч звяртаецца да тэмы барацьбы добра і зла ў паўсядзённым жыцці (вершы «Трэба сеяць», «Плач душы» і інш.), пры гэтым заўсёды імкнецца знайсці выйсце са складанай сітуацыі. Гэта паэзія чысціні, аптымізму і чуласці.

Любым куточкам для **Зіновія Прыгодзіча** (нар. у 1944) стала вёска Лышча, што на Піншчыне. «Яна заўсёды і ўсюды ў маёй душы, — прызнаецца пісьменнік. — На вялікіх і малых дарогах. Яна са мною ў маіх радасцях і трывогах, у маіх клопатах і памкненнях. Бацькоўскай хатай, матчынай усмешкай яна прыплывае ў мае сны». І не толькі ў сны, але і ў літаратурныя творы. Аповесць «Журавы на далёкай пойме» (пры перавыданні кніга займела другую назву — «Журба мая светлая») якраз і пабудавана пераважна на мясцовым матэрыяле і прысвечана моладзі, станаўленню яе грамадзянскіх і інтымных пачуццяў.

Яшчэ больш глыбока распрацавана тэма малой радзімы ў аповесці «Ноч перад нядзелю». У ёй аўтар закрануў вострыя праблемы сучаснай вёскі, складаныя сямейныя калізій, узаемаадносіны бацькоў і дзяцей, паказаў багацце і прыгажосць духоўнага свету старэйшага пакалення.

Аповесць «Над Вісліцай» дакументальная. Яна цалкам прысвечана малой радзіме. Тут расказваецца пра гераічнае і трагічнае мінулае, багатую і супярэчлівую сучаснасць глыбіннай палескай вёскі Лышча і навакольных населеных пунктаў: Лагішын, Парэчча, Пагост-Загародскі, пра іх таленавітых і працавітых жыхароў. Па форме кніга

ўяўляе сабой своеасаблівае падарожжа на Піншчыну, па змесце — гэта цікавы, пазнавальны аповед пра адзін з унікальных куточкаў Беларускага Палесся.

1. Ахарактарызуйце літаратурны працэс у Беларусі ў канцы XX — пачатку XXI стагоддзя.
- 2. Як і ў сувязі з чым мяняецца роля літаратуры ў сучасным свеце, у тым ліку і ў беларускай сацыякультурнай прасторы?
3. У чым адметнасць новай літаратурнай сітуацыі ў Беларусі?
4. Ахарактарызуйце асноўныя напрамкі дзейнасці Саюза пісьменнікаў Беларусі.
- 5. Назавіце беларускія літаратурна-мастацкія часопісы. Падрыхтуйце агляд апошняга нумара аднаго з часопісаў.
6. Якое значэнне для літаратурнага працэсу Беларусі мае супрацоўніцтва з іншымі краінамі свету?
- 7. Падрыхтуйце прэзентацыю «Падарожжа па малой радзіме і па творчасці пісьменнікаў-землякоў».
- 8. Напішыце свой твор пра родныя мясціны.

Паэзія

Сучасная беларуская паэзія канца XX — пачатку XXI стагоддзя — складаная, шматгранная з’ява, адзначаная арыгінальнымі творчымі набыткамі, жанравай і стылёвай дынамікай, у прасторава-часавай структуры якой перакрыжоўваюцца набыткі розных пісьменніцкіх пакаленняў. Найперш гэта мастакі слова, якія праявілі сябе як яркія творчыя індывідуальнасці ў даваенны або ваенны перыяд, — Максім Танк, Анатоль Вялюгін, Пімен Панчанка і інш.

Маладзейшае пакаленне ўвайшло ў літаратуру ў 1950—1960-я гады мінулага стагоддзя як так званае філалагічнае пакаленне, дзеці вайны, шасцідзясятнікі: Рыгор Барадулін, Васіль Зуёнак, Янка Сіпакоў, Ніл Гілевіч, Юрась Свірка, Уладзімір Караткевіч, Міхась Стральцоў, Уладзімір Карызна, Данута Бічэль і інш.

Развіццё слоўнага мастацтва ў канцы XX — пачатку XXI стагоддзя звязана таксама з творчай дзейнасцю наступных яркіх індывідуальнасцей: Яўгеніі Янішчыц, Ніны Мацяш, Міколы Мятліцкага, Алеся Пісьмянкова, Алеся Разанава, Раісы Баравіковай, Навума Гальпяровіча, Алеся Бадака, Людмілы Рублеўскай, Віктара Шніпа, Генадзя Пашкова, Міхася Башлакова, Алега Салтука, Мар’яна Дуксы, Міхася Пазнякова, Леаніда Галубовіча, Міколы Маляўкі, Кастуся Жука і інш.

Паглыбленне агульначалавечага, маральна-філасофскага, гуманістычнага зместу лірыкі, яе грамадзянска-публіцыстычнага і індывідуальна-асобаснага пачаткаў. Паэзія канца ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя вызначаецца спалучэннем і ўзаемадзеяннем публіцыстычнага, філасофскага і выяўленча-апісальнага пачаткаў, пашырэннем тэматычных абсягаў у сувязі са зменамі ў грамадстве (дэмакратызацыя, перабудова, галоснасць) на мяжы стагоддзяў, што заўважыў і адзначыў вядомы даследчык У. Гніламедаў, які вылучыў значна больш мастацка-стылёвых плыняў у сучаснай паэзіі параўнальна з папярэднімі перыядамі яе развіцця: *лірыка-апавядальную* (Я. Янішчыц, Р. Баравікова, Л. Галубовіч і інш.), *рамантычную* (У. Караткевіч, Я. Сіпакоў і інш.), *лірыка-публіцыстычную* (П. Панчанка, М. Мятліцкі і інш.), *філасофска-аналітычную* (А. Куляшоў, М. Стральцоў, А. Вярцінскі і інш.), *мастацка-сінкрэтычную*¹ (Максім Танк, Р. Бардулін, В. Зуёнак і інш.), *інтэлектуальную* (А. Разанаў і інш.).

Важнай асаблівасцю сучаснай беларускай паэзіі становіцца карэляцыя агульначалавечага, маральна-філасофскага, інтэлектуальнага пачаткаў. Філасофская лірыка ўяўляе сабой вышэйшы этап руху мастацкай творчасці да інтэлектуалізацыі, разважанне пра вечныя праблемы чалавечага існавання: жыццё і смерць, часовае і вечнае, дабро і зло і г. д.

Янка Сіпакоў (1936—2011) адносіцца да пісьменнікаў, якія ўступілі ў літаратурнае жыццё ў 1960-я гады, да так званага філалагічнага пакалення. У 1990-я гады выйшла кніга Я. Сіпакова «Выбраныя творы» ў двух тамах (Т. 1 — 1995 г., Т. 2 — 1997 г.), многія творы паэта ў 2000-я гады друкаваліся на старонках перыядычных выданняў. Найбольш пашыранымі традыцыйнымі жанрамі і жанравымі формамі ў паэзіі Я. Сіпакова стала перыяду з’яўляюцца балада, ода, элегія, санет. Адчуванне трагедыінасці чалавечага жыцця, бездапаможнасці асобы перад магутным наступам гісторыі выводзіць на першую пазіцыю

Вокладка кнігі
Я. Сіпакова
«Вершы, балады,
прытчы»

¹ *Мастацка-сінкрэтычная* — разнастайная ў стылёвых адносінах, якая ўключае адзнакі рамантычнай, лірыка-публіцыстычнай, філасофскай і іншых плыняў.

баладу і элегію, якія прасякнуты роздумам аб прычынах падобнай сітуацыі, шляхах яе пераадолення.

У аснове элегій часта ляжыць пачуццё даверу, якое дапамагае лірычнаму герою прайсці праз усе выпрабаванні і пераадолець боль («Здараецца, наплыне дабрыня...», «У траве пажухлай і счарнелай...»). У адычных творах (тых, якія звязаны, суадносяцца са словам «ода») паэт не толькі ўхваляў гераічныя ўчынкі і подзвігі людзей, але і даваў вывераную, філасофска значную ацэнку гістарычным падзеям, засяроджваўся на агульначалавечых праблемах, выказваўся шчыра, замілавана і разам з тым узнісла пра будзённае жыццё, паэтызаваў яго.

Янка Сіпакоў надаў новае дыханне санету, адрадіў яго класічныя прынцыпы пабудовы, сімволіку. Так, у «Санеце каханья» ён заклікаў абараняць цнатлівую каханую ад цынікаў, зрабіў вывад, што яе надзейным талісманам з'яўляецца сам паэтычны твор, нібы жывая істота:

І я заўсёды буду берагчы
Тваю цнатлівасць светлую аддана.
Ты не саромейся мяне. Бо ты адна, лічы,
Тут, у санеце, беражна схавана.

Паэт карыстаўся і верлібрам, які лепш за ўсё падыходзіць для перадачы філасофскай думкі, глыбокага мыслення вершамі:

А зямля,
Відаць, таму і круглая,
Каб ніхто
Не мог сесці ў цэнтры
Ці ў якім зручным кутку
І пагардліва сказаць іншым:
— Мы — абраны Богам народ,
А вы — нашы рабы...

Наватарствам асэнсавання праблем існавання чалавецтва на мяжы стагоддзяў, глыбокім раскрыццём жажлівых трагедый XX стагоддзя — землетрасення ў Арменіі і чарнобыльскай катастрофы — характарызуецца кніга паэм у прозе Я. Сіпакова «Ахвярны двор» (1991). Трагедыйнай напружанасцю і экспрэсіўнасцю вызначаецца мастацкае асэнсаванне наступстваў чарнобыльскай катастрофы ў паэме Я. Сіпакова «Одзіум», дамінантнымі вобразамі-сімваламі ў якой становяцца Катаклізм, Апакаліпсіс, Катастрофа як увасабленне непапраўнай

бяды і трагеды: «Два браты і сястра з нетутэйшымі імёнамі — Катаклізм, Апакаліпсіс і Катастрофа — нецярпліва, прагна ўглядаюцца ў тутэйшую зямлю і ласкава гладзяць па раскудлачаных валасах сваю нашчадніцу, спадкаемніцу, якая, ці чуеце, мае такое ўжо тутэйшае імя — Бяда». Цэнтральным у паэме становіцца вобраз бабкі Параскі, якая не можа зразумець, чаму яе чысценькае цяля стала брудным, а ўвесь навакольны свет — атручаным, нават спрабуе змыць з цяляці нябачны атамны бруд. Паэма пабудавана з дапамогай мастацкіх прыёмаў антытэзы, калі жыццю супрацьпастаўляецца смерць, дабру — зло, шчасцю — гора, прыродныя з’явы, што неслі жыццё, становяцца сімваламі смерці («Была, ці чуеце, вёска, а стала зона адсялення. // Было поле, а стала зона адчужэння. // Быў лес, а стала зона пастаяннага радыяцыйнага кантролю») і цыклічнага звароту да малітвы «Ойча наш», якая пастаянна перарываецца аўтарскімі развагамі, гістарычнымі даведкамі, статыстычнымі данымі і інш.

Антытэза (ад грэч. *antithesis* — ‘супрацьпастаўленне’) — мастацкі прыём, які выкарыстоўваецца для перадачы кантраснасці паказанага.

Творчасць **Юрася Свіркі** (1933—2010), аўтара зборнікаў «Кружка з пясчаным дном» (1990), «Выбранае: лірыка (1956—1990)» (1993), «Узаемнасць» (1993), адрозніваюць тонкая пачуццёвасць, задушэўнасць, шчыры лірызм, паэтычнасць, метафарычная дасканаласць.

Паэт, як і яго папярэднікі, належаў да так званага філалагічнага пакалення. Яго творы напоўнены лірычным роздумам пра праблемы сучаснасці: стан прыроды, экалогію душы чалавека, барацьбу са злом і несправядлівасцю ў розных праяўленнях, стан роднай матчынай мовы. Паэтычным крэда Ю. Свіркі з’яўляюцца наступныя радкі:

Люблю я ціхую паэзію,
 Дзе не крычаць і не шумяць.
 Удумліва, а не гарэзліва
 Душу ўмее высвятляць.
 Люблю я ціхую... Разважліва
 Яна вядзе душэўны лад.

Вокладка кнігі
 Ю. Свіркі
 «Узаемнасць»

І слова кожнае ўзважвае,
Як россып залатых зярнят.
І словы пачуццём яднаюцца:
Іх вывярае дзень пры дні.
Яны пакорна прачынаюцца
І не маўчаць у цішыні.
Здаецца, сам такою дыхаю
І верна ёй хачу служыць.
Дык хто ж яе абразіў: ціхаю
Назваць таго, хто не крычыць.

Тэма Радзімы, роднага краю з'яўляецца цэнтральнай у лірыцы паэта. Яна ўвасабляецца з дапамогай вобраза лесу, які родніць чалавека з Бацькаўшчынай («а лес, нібы годы за плячыма»). Чулы да ўсяго жывога, Ю. Свірка адухаўляў прыроду і, як сапраўдны сын вёскі, негатыўна ставіўся да разбурэння старадаўняга ўкладу жыцця, асушэння балот і меліярацыі. Тэма вёскі, супрацьстаяння яе і горада праходзіць лейтматывам праз многія вершы творцы:

У роднай вёсцы
вершы я пішу.
У роднай вёсцы
вершы не чытаю,
Калі б я дома вершы прачытаў
Пра маляўнічасць родных краявідаў,
Я з галавой сябе,
напэўна б, выдаў
І больш ніколі б вершаў не пісаў.
Я знаю, што дзяды такія ёсць,
Яны спыталі б важна,
не для смеху:
«Навошта ж ты ад нас, сыноч, паехаў,
Калі ў нас такая прыгажосць?»

Асабістая біяграфія паэта выявілася ў распрацоўцы тэмы народнага змагання супраць нямецкіх захопнікаў. У вершах паўстаюць не толькі вобразы партызан, народных змагароў, але і невядомых салдат, дзяцей вайны («Журботны працяг песні», «Балада пра помнік салдату», «Балада мужнасці»).

Вобразы класікаў нацыянальнай літаратуры М. Багдановіча, Янкі Купалы, У. Караткевіча і іншых увасобіліся ў вершах-прысвячэннях («Ліпеньская раніца ў Ляўках», «Уладзімір Караткевіч і інш.).

Генадзь Пашкоў (нар. у 1948) з'яўляецца прыхільнікам лірычна-спавядальнай медыта-тыўнай паэзіі, увасобленай у шматлікіх зборні-ках мяжы стагоддзяў: «Люблю, спадзяюся, жыву...» (1990), «Палескія вандроўнікі» (1998), «Журавінавы востраў» (1998), «Зорнае по-ле» (1999), «Тваім святлом благаславёны» (2006), «У далонях свету» (2011), «Маё лета» (2011), «Званы юнацтва» (2012), «Парад планет» (2016).

Тэма малой радзімы становіцца вызначаль-най у вершы Г. Пашкова «Зямля мая...», які адкрывае зборнік «Журавінавы востраў». Верш прасякнуты глыбокім, светлым пачуццём любові да радзімы і завяршаецца параўнаннем яе рук з матчынымі рукамі. Родны край уяўляецца мастаку слова ў абліччы «зялёнай расінкі», агучваецца вобразам «світальнай галінкі», якая «пчалой гудзе». Да таго ж перадаюцца і пахі — «пахне дзень пра-талінай вясной». Настрой паэта рамантычна-ўзнёслы. Прырода жы-вая, абуджаная ад сну, рухомая.

Кола тэм і праблем, якія хваляюць паэта, шырокае: вершы і паэмы пра замежжа («Партрэт Скарыны ў Падуі», «Дарога ў Татры», «Яблыкі Шолахава», «У Міхайлаўскім дождж» і інш.). Уражваюць творы-роздумы пра лёс Зямлі і зямлян, прасякнутыя трывогай за бу-дучыню (паэма «Дзяўчынка з блакітным мячыкам»), вершы памяці пра мінулую і магчымыя новыя войны («Брат і сястра», «Па праву жывога», паэма «Трывога»). Згадкі пра Чарнобыль, роздум пра ад-моўны ўплыў навукова-тэхнічнай рэвалюцыі на лёс Зямлі і людскія лёсы выклікаюць трыпціх «Званы юнацтва», верш «Мерайцеся, людзі, на лясы...», паэма «На ласіных картах». Горкая, балючая апошняя тэма літаральна скрозь слёзы гучыць у вершы «На мазырскіх узвыш-шах», які «распадаецца» на светлую (так было і так будзе — спадзя-ецца паэт) і змрочную часткі, калі апісанне велічнай прыгажосці і вечнага жыцця, крыху падсвечанае «смуткам светлым у сэрцы», перапыняецца — гэта ў гарманічны малюнак урываецца трывожны подых чарнобыльскай трагедыі. У голасе аўтара гучыць боль, бо чарнобыльская трагедыя скавала жыццё, змярцвіла яго дыханне, нібы прыпыніла яго рух: «У прастору дыхнуў // век нязнанай атру-тай». Аднак у светаадчуванні лірычнага героя Г. Пашкова рамантыка

Вокладка кнігі
Г. Пашкова
«Парад планет»

і аптымiзм «перамагаюць гармонiяй» (*У. Гнiламедаў*) дысгармонiю і дысанансныя пачуццi.

Цэлы раздзел «Поле любовi» ў зборнiку Г. Пашкова «Тваiм святлом благаславёны» складаецца з дзевяноста вершаў пра каханне — светлае, чыстае, пяшчотнае. Каханая паўстае ў творах аўтара багiнiяй, якая нагадвае купалаўскую, увенчаную каронай, падобную да сонца жнiю («Багiня»), надзеяй і «радасцю найпершай» («Найпершая»), прыгажуняй рабiнай («Пасля начнога снегападу...»), «сiнiчкай і жураўкай» у пяшчотнай руцэ паэта («З табою першы снегапад»), «светлай, як сонейка», «дыяментам палескае зямлi» («Дыямент палескае зямлi»). Але найбольш выразна сваё светлае пачуццё да каханай Г. Пашкоў выказаў вершам «Назвала халодным і цiхiм...», у якiм лiрычны герой характарызуе яе шаснаццаццю арыгiнальнымi, непаўторнымi параўнаннямi. Амаль кожнае спалучана з адметным аўтарскiм эпiтэтам, сярод якiх вылучаюцца рамантычнай узнёсласцю, экспрэсiўнасцю чатыры: «ветравой сасонкаю», «крамянай журавiнкаю», «праменнаю расiнкаю», «мёдагалосай пчолкай». Верш напiсаны на адным дыханнi, складаецца з двух сказаў. Прыёмам паўтору дзягаецца высокi эмацыянальны напал твора.

Генадзь Пашкоў — аўтар лiра-эпiчных («Трывога») і лiрыка-фiласофскiх («Легенда Прыпяцi», «Дзяўчынка з блакiтным мячыкам») паэм. У iх аўтар, занепакоены парушэннем гармонii ўзаемаадносiн чалавека і прыроды, перасцерагаў чалавецтва ад паўтарэння трагедыi мiнулых войнаў. У аснове паэмы «Дзяўчынка з блакiтным мячыкам» — дзве падзеi, перажытыя паэтам: навальнiца над Прыпяццю, у час якой згубiўся блакiтны мячык яго дачушкi, і наведванне «мёртвага» горада Iталii Пампеi, дзе яму сустрэлася маленькая шчабятушка-iтальянка Наталет. Два гэтыя эпiзоды выклiкалi ў паэта і замiлаванне дзецьмi, і абурэнне катаклiзмамi ў прыродзе, і пратэст супраць жорсткага подыху Чарнобыля і суровага дыхання мiнулай і магчымых будучых войнаў.

Творчасць **Мiхася Пазнякова** (нар. у 1951) працягвае класiчныя традыцii беларускай лiрыкi. У сваiх зборнiках «Час надзеi» (1991), «Любi і помнi...» (2006), «Святое правiла...» (2008), «У родным краi» (2009), «Усмихаюцца зоры над хатаю» (2011), «Спявае жыта...» (2014), «Наталенне Радзiмай» (2014) паэт працягвае традыцii, выпрацаваныя А. Куляшовым, П. Панчанкам, ствараючы сапраўдныя ўзоры спявядальна-iнтымнай лiрыкi, паяднанай з вострай грамадзянскасцю і

публіцыстычнасцю. У аснове вершаў лаўрэата шматлікіх літаратурных прэмій — роздум пра наш час, любоў да Радзімы, бацькоўскага краю («Радзіма», «Клёны», «Скарына» і інш.). Многія творы гучаць па-грамадзянску заклапочана і шчыра, паэт усаўляе высокія духоўныя каштоўнасці, верыць у лепшае, упэўнена глядзіць у будучыню («Святое правіла»). Міхась Пазнякоў — сапраўдны майстар інтымнай лірыкі, часткай якой з’яўляецца лірыка кахання, у якой ён не толькі захапляецца самымі цудоўнымі імгненнямі жыцця, але і стварае сапраўдны гімн жанчыне. Тварыць прыгажосць, дарыць людзям святло і радасць — менавіта такое святое правіла ў лірычнага героя большасці кніг паэта.

У тэматычным плане творчасць М. Пазнякова складаецца з некалькіх цыклаў. Тэма Радзімы, роднай вёскі раскрываецца ў вершах, прасякнутых пяшчотнымі ўспамінамі пра дзяцінства і шчасце («Беларусі», «Ціхая родная хата...», «Браслаўскай зямлі» і інш.):

Як сын прыеду да цябе з паклонам,
Каб наталіць цяплом ізноў
І позіркам акінуць улюбёным
Тваіх вачэй глыбокую любоў.

Разам з тым у многія творы ўваходзяць боль і трывожны роздум паэта, выкліканыя наступствамі чарнобыльскай трагедыі («Я складаў бы гімны бэзу...», «Над Радзімай — аблогі тугі...» і інш.). Вобразы родных і блізкіх людзей занялі пачэснае месца ў паэтычным набытку М. Пазнякова. Менавіта яны знітоўваюць думкі і сэрца паэта з малой радзімай, нагадваюць пра хуткаплыннасць часу («Матуля», «Брат», «Аднавяскоўцы»).

Разважанне над праблемамі сучаснасці, палітычнымі падзеямі ў розных краінах, цікавасць да гісторыі розных народаў паэт увасобіў у вершах «Здрыганіся ад гневу, планета...», «Тры сястры», «Афганская вестка» і інш. Лірычны герой М. Пазнякова — асоба, якая трывожыцца за цэлы свет, неаб’якавы сведка войнаў і катаклізмаў, экалагічных катастроф.

Ваенная тэма не магла не адлюстравацца ў творчасці паэта. Водгаласы Вялікай Айчыннай вайны і рокат вайны ў Афганістане сталі

Вокладка кнігі
М. Пазнякова
«Спявае жыта...»

асновай вершаў «Колькі брацкіх магіл...», «Ветэраны», «Маці» і інш. Міхась Пазнякоў праводзіць паралелі паміж мінулым і сучаснасцю, выносіць жорсткі прысуд тым, хто калечыць людзей фізічна і духоўна.

Даволі шырока прадстаўлена ў творчасці паэта інтымная тэма, якой лірычны герой выказвае цэлую гаму пачуццяў: ад шчасця да горычы, ад замілавання незвычайным воблікам каханай да разважання пра змены, якія адбываюцца з узростам («Развітанне», «Успамінай» і інш.).

Наватарскім характарам і яскравай запамінальнай вобразнасцю вызначаецца аўтарскі жанр, уведзены М. Пазняковым, — «бліскавінкі» — трохрадковыя нерыфмаваныя разважанні паэта, якія знешне нагадваюць хоку: «У небе выбліснуў месяц, // І мільёны позіркаў // Зліліся ў адзін».

Традыцыю сусветнага і нацыянальнага лірычнага мастацтва сваёй паэзіяй годна працягвае **Раіса Баравікова** (нар. у 1947). Пералік зборнікаў пісьменніцы сведчыць найперш пра тое, што іх аўтар — таленавітая паэтэса, якая пастаянна ўдасканальвае свой стыль, сваю паэтыку ад простага да складанага, ад апісальнасці, выяўленчасці да заглыблення ў сферу свядомага, напружанага асэнсавання рэчаіснасці з мэтай выяўлення яе істотных заканамернасцей, да самапаглыблення, медытатыўнасці.

Лірычная гераіня паэзіі Раісы Баравіковай вылучаецца заўсёднай элегантнасцю, вытанчанасцю, «сапраўднай жаночкасцю, якую нельга зымітаваць, набыць, з ёй можна толькі нарадзіцца і трохі яе ўдасканаліць, адшліфаваць» (І. Штэйнер). Сапраўды, паэтэса найперш застаецца жанчынай — трапяткой, пяшчотнай, мяккай, пачуццёвай — і ў час замілавання прыгажосцю свету, і ў разважаннях-медытацыях філасофскага кшталту (цыкл «Васьмірадкоўі апошніх пацалункаў»).

Вокладка кнігі
Р. Баравіковай
«Рамонкавы бераг.
Слухаю сэрца»

Вобраз лірычнай гераіні Р. Баравіковай мае выразную аўтабіяграфічную аснову, у яе жыцці спалучаюцца радасць, перажыванні, трагедыя, расчараванні. Аснова мастацкай творчасці паэтэсы — адлюстраванне жывога, светлага і балючага, трапяткага пачуцця кахання. Менавіта таму многія творы яе ўяўляюцца сапраўднай светлай «ле-

бядзінай песняй» рамантычнай натуры, што ідзе безаглядна і настойліва, нібы па вастрэй ляза, да ўласнага шчасця, ідзе праз пакуты, перажыванні, страты.

Дыяпазон творчасці Р. Баравіковай, крэда якой можна лічыць назву кнігі «Слухаю сэрца», надзвычай разнастайны ў жанрава-тэматычным аспекце.

На мяжы стагоддзяў у творчасці паэтэсы павялічваецца колькасць вершаў, якія сведчаць пра жаданне лірычнай гераіні стрымліваць пачуцці, асэнсоўваць іх і прыводзіць у стройную сістэму ўдумлівай і шчырай разважлівасцю, узмацняецца разважанне-роздум над філасофскімі праблемамі. З’яўляюцца таксама трывожныя па змесце і інтанацыі вершы, прасякнутыя то лёгкім элегічным сумам, то нясцерпным болем:

Дазвольце мне вярнуцца з лістападу,
з завеі ці з дажджу ў будзённы час,
каб доўг аддаць у глыбіню пагляду, —
замоўчанае:
«Я кахаю вас...»

Нягледзячы на перавагу вершаў на інтымную тэму, у творчасці Р. Баравіковай належнае месца займае і філасофская лірыка. Лірычная гераіня страсна, эмацыянальна разважае то пра няўмольны рух часу: «Старэюць людзі, дрэвы і кусты, // прыродны рух — ён і суддзя, і сведка» («Старэюць людзі, дрэвы і кусты...»), то пра каханне, яго ролю ў жыцці чалавека: «Каханне і прынізіць, і... узніме, // пакуль у ім жыве душа мая» («Казаў мудрэц: яно — і нараканне...»), то пра тое, як трэба жыць, каб пакінуць пасля сябе яркі след: «Няма фальшывых, што жывуць без позы... — // ёсць свет // і розны погляд на жыццё» («Як часта ў свеце, бы ў бязладнай хаце...»), то пра мастацтва і паэзію, іх прызначэнне: «Ты дадаеш бяздумным пустаты, // разумнікам не дадаеш гарэння» («Паэзія»), то пра сэнс чалавечага жыцця і горыч адзіноты: «Хто і як, і прад кім награшыў, // не развяза ніякае веча. // Засынаеш — так многа душы, // а прачнешся і ўздрыгнеш — пустэча!» («Васьмірадкоўі апошніх пацалункаў»).

Лірыка Р. Баравіковай сталага перыяду канчаткова пазбавілася апісальнасці, стала медытатыўнай, трывожна-роздумнай. Медытатыўнасць дапамагла ёй пераадолець звужанасць тэматыкі, камернасць, узняць скандэнсаваную асабістасць на вышыню агульназначнасці. Самапаглыбленне, пераўвасабляючыся ў медытатыўнасць, стала

шчытом, які ахоўваў нашу жаночую паэзію ад канчатковага заняпаду, тэматычнага здрабнення і маральнай падпарадкаванасці дыктату стэрэатыпаў.

Вокладка кнігі
М. Дуксы
«Горн прымірэння»

апошнія радкі, у якіх паэт перакананы, што літаратура вечная і каштоўная ў любы час:

Паэзія, блукаеш дзе ж?
То мкнеш у забыццё, то вернешся.
Паэзія, не прападзеш,
ад нас нікуды ты не дзенешся.

Беларусь і малая радзіма М. Дуксы паўстаюць у яго зборніках як дамінантныя вобразы-сімвалы, што дапамагаюць не знікнуць нацыянальнай ідэнтычнасці, а захаваць яе. Вобраз Айчыны становіцца сакральным, святым. Нарачанскі край у лірыцы М. Дуксы паэтызуецца, становіцца тым адзіным месцам, дзе душа лірычнага героя можа адпачыць, супакоіцца, набрацца сіл:

Ты, Нарачанскі край,
мой вольны дух стрыножыў.
Мой неспатольны дух
па-над табой блукае.

Цэнтральнымі вобразамі ў лірыцы мастака слова становяцца сімвалы дарогі, узыходу сонца, неба, зорак («Пад нябесным вогнішчам...»,

«Можа, з зорнага каўша», «Месяц, Венера, Юпітэр і Марс...», «Дарога»).

Большасць вершаў паэта пабудавана на прынцепах антытэзы: супрацьпастаўляецца часовае і вечнае, нізкае і высокае, сучаснасць і мінулае.

У апошніх творах, змешчаных на старонках перыядычных выданняў, паэт асэнсоўваў свой зямны шлях, глядзеў на жыццё з пазіцыі мастака-філосафа:

Жыццё — тэатр, а людзі ў ім акцёры...
Вільям Шэкспір, і сапраўды ўсё так.
Акцёры мы, але ж і рэжысёры,
бо ставім мы свайго жыцця спектакль...

Жыццё — ланцуг рухомых кадраў,
што хуценька лятуць за сцэнай.
Яно — як змена пэўных жанраў
у паслядоўнасці нязменнай.

Вобраз часу становіцца дамінантным у вершах М. Дуксы мяжы стагоддзяў. Паэт разважаў пра немагчымасць вярнуцца ў юнацтва і дзяцінства, асэнсоўваў пройдзены шлях і адзначаў, што вярнуцца ў мінулае могуць дапамагчы толькі ўспаміны і думкі: «Без памяці мы проста жабракі, // і ў торбе будзе ветрана і пуста».

Адным з паэтаў, творы якога нязменна карыстаюцца поспехам не толькі ў чытачоў, але і ў кампазітараў, з'яўляецца **Уладзімір Карызна** (нар. у 1938), чья творчасць багатая ў жанравым і тэматычным аспекце.

Ужо ў ранніх вершах паэта абазначыліся матывы, вобразы, якія сталі, па сутнасці, скразнымі ў яго творчасці, — гэта Радзіма, маці, песня, зямля, зерне, жыта, родная мова, вайна. З аднаго боку, гэта даволі традыцыйныя вобразы, а з другога — і дастаткова свежыя, бо на іх накладваюцца светаадчуванне мастака, пэўны гістарычны час. Зборнікі «Хвіліна святла: выбранае» (2000, 2003), «На азёрах сініх» (2000), «Доля Русь наша Белая» (2007), «Зарніцы дзяцінства» (2014) сталі падсумаваннем зробленага паэтам за палову стагоддзя.

Вокладка кнігі
У. Карызны
«Зарніцы дзяцінства»

Маральная праблематыка закранаецца літаральна ў кожным вершы творцы. Уладзімір Карызна ўжо ў адным з першых зборнікаў вызначыў падмурак, на якім грунтуецца яго творчасць, — любоў да роднай зямлі. Малая радзіма акрыляе яго, надае вышыню паэтычным думкам, надзяляе духоўнасцю памкненні лірычнага героя. Геаграфічная лакальнасць, прывязанасць да мясцін маленства, уласцівая шматлікім творам пісьменніка, не пазбаўляе вершы эпічнай маштабнасці і агульназначнасці: асабісты клопат пашыраецца да агульначалавечых праблем, праз лірычнае перажыванне адбываецца выхад на быццёвы ўзровень.

Адной з галоўных тэм творчасці мастака з’яўляецца экалагічная, цесна знітаная з праблемай духоўнай экалогіі («Вёска»):

Як быццам выйшаў з бамбасховішча
І пазіраю на сяло —
Якое страшнае пабоішча
Тут пракацілася-прайшло.
Раку спрамілі — як забілі.
Балотцы знішчылі, лугі.
Калісьці белыя кругі
Буслы над вербамі рабілі!
Зямля ад хіміі злюцела.
Не пахне мёдам у вулі.
І дзе ж ты моладзь, вёска, дзела?
Кругі,
кругі,
кругі пайшлі...

Праз усе зборнікі паэт паступова і мэтанакіравана праводзіць думку пра ўзаемазалежнасць і ўзаемаабумоўленасць стану прыроды і стану душы чалавека. Мастак глядзіць на свет не як на нешта адасобленае, вонкавае, чужое, а ўсведамляе сябе яго часцінкай, і прырода давяраецца лірычнаму герою, раскрывае яму свае таямніцы («Цішы бор не знае...», «Чырванее каліна», «Лад»).

Клопат пра матчыну мову і песню, жывое беларускае слова як адзін з галоўных кампанентаў нацыянальнай культуры становіцца адным з матываў паэтычнай творчасці У. Карызны («Калі захварэю...», «Родная песня», «Прысвячэнне песні», «Санет», «Пра родную мову» і інш.). Праблема захавання роднай мовы і самога народа — цэнтральная ў вершы «Пра родную мову». Аўтар выступае супраць бязмоўнасці беларусаў.

Скразной для паэта тэмай, як і ўвогуле для прадстаўнікоў філа-лагічнага пакалення, становіцца тэма Вялікай Айчыннай вайны. У большасці твораў на гэту тэму адчуваецца ўплыў традыцый вуснай народнай творчасці. У так званым песенна-лірычным ключы створаны вершы «Балада Буйніцкага поля», «Зялёнае шкельца», «Мы родам з вайны», «Гуляюць дзеці» і інш. Побач з чыста лірычнымі творамі на тэму няскончанай вайны сустракаем у паэта нямала вершаў, ускладненых эпічнымі рысамі, якія па сваёй сюжэтнай аб'ёмнасці набліжаюцца да ліра-эпічнага жанру балады.

Філасофская лірыка прадстаўлена ў творчасці У. Карызны не так шырока, яе аснову складаюць пакуты і перажыванні сумленнага чалавека, які бачыць, як драбнеюць людзі («Памяркоўнасць», «Сляды», «Блізарукасць», «Чалавечы гнеў» і інш.):

Хлопцы,
навошта
паласа адчужэння
Сэрцу ад сэрца
<...>
Навошта вятры зласлівасці
<...>
Навошта лёд
Вуснам жывым
<...>
Навошта ўсё гэта,
Калі жыццё такое кароткае,
Калі ўсё роўна
Будзе іначай...

Інтымная лірыка У. Карызны поўніцца багаццем традыцыйнай вобразнасці і сімволікі:

Ты — летняе сонца
У небе маім,
Я ж толькі маўклівы
Сланечнік пад ім.
Лаўлю кожным зернеткам
Лецейка міг.
Ты свеціш, я спею —
І мы ўдваіх.

Каханая паўстае ў вершах пісьменніка ўзнёслай, узвышанай, яна надае сэнс жыццю, адорвае лірычнага героя сваёй надзвычайнай

пяшчотай і цеплынёй, арганічна спалучае ў вобразе адзнакі нябеснай і зямной прыгажосці.

Пласт песеннай лірыкі У. Карызны вельмі шырокі і па-мастацку дасканалы, яго творы карыстаюцца папулярнасцю не толькі ў слухачоў, але і ў кампазітараў, творчы тандэм з сынам стаў своеасаблівай візітоўкай пісьменніка. Песні У. Карызны «Беларусь мая сінявокая», «Люблю цябе, Белая Русь», «Журавінка», «Паверце, дзеванькі» і многія іншыя заснаваны на народных мелодыях, жывой душы народа і прыроды. Дасканаласць многіх песень уражвае і бярэ ў палон сваёй прыгажосцю і меладычнасцю, суразмернасцю радкоў і рытмічнай арганізацыяй тэксту:

Неба чыстае і глыбокае,
І бярозавы ціхі гай —
Беларусь мая сінявокая,
Беларусь мая, родны край.

Музычная аснова ў лірыцы паэта даведзена да незвычайна высокага ўзроўню, амаль кожны без выключэння твор — мелодыя яго душы, радасная або сумная, пяшчотная або трывожная, якая пачынаецца з першых слоў, мацнее, уздымаецца ўгору і рассыпаецца чароўнымі гукамі.

Разнастайнасць творчых індывідуальнасцей у сучаснай паэзіі.

Сучасная паэзія вызначаецца разнастайнасцю творчых індывідуальнасцей. У напрамку паяднання выяўленча-апісальнай і медытатывнай лірыкі засведчыў свае мастацкія набыткі і **Алесь Бадак** (нар. у 1966), аўтар зборнікаў «За ценом самотнага сонца» (1995), «Маланкавы посах» (2004), «Як расмяшыць папугая» (2015). У большасці вершаў паэта з цыкла «Смутак апалага лісця» («Стрыжы», «Не за лесам», «Сустрэча з ваўкалакам», «Восеньскі эцюд») паэтычны пейзаж раскрывае ўнутраны рух пачуццяў і перажыванняў лірычнага героя:

Вокладка кнігі
А. Бадака
«Маланкавы посах»

Лісце апалае ў садзе згарае,
Дым неахвотна ўздымаецца ўгору —
Нібы на неба душа адлятае,
Поўная горкага смутку і гора.

Лірычны герой твора знаходзіцца ў суладдзі з прыродай, адчувае самыя малыя змены ў яе

настроі. Вобраз-сімвал асенняй лістоты ў нацыянальнай і сусветнай літаратуры часта атаясамліваецца з надыходам смерці.

Творчасць А. Бадака прадстаўлена шматлікімі вершамі, у якіх аўтар разважае пра месца чалавека ў свеце, сапраўдныя і ўяўныя каштоўнасці, хуткаплыннасць часу, жыццё і смерць:

Вечарам познім ты выйдзеш на двор,
А ў вышыні
Папярэджаннем лёсу
Пуста:
На месцы
Учорашніх зор —
Проста
Свіцяцца
Нябёсы.

Паэт асэнсоўвае свой шлях на Зямлі, добра ўсведамляючы яго складанасць. Адбываецца своеасаблівы сінтэз філасофскага і пачуццёвага пачаткаў:

Што я ведаў, наіўны, пра шлях,
У які бесклапотна збіраўся?!
Ён мне сніўся не раз па начах,
Ён мне самым шчаслівым здаваўся.
Не знайшоў я на вечным шляху
Ні грымотнае славы, ні волі.
І сысці ўжо з яго не магу —
Мне і гэтага шчасця даволі.

Тэма кахання з'яўляецца адной з найбольш распаўсюджаных у творчасці А. Бадака. Аўтар з дапамогай прыёму рамантызацыі вобраза каханай стварае пачуццёвы, эмацыянальны, ідэальны з эстэтычнага боку партрэт жанчыны. Менавіта яна ўздымае лірычнага героя да неба і зор, асвятляе яго зямны шлях характравом, чысцінёй і прыгажосцю:

Мы з табою плаваем па небе,
Як хто-небудзь іншы па рацэ,
Аблачынкі серабрысты невад
Па чарзе трымаючы ў руцэ.
Што мы ловім? Ранішнія зоры
Ці нязбытых мар блакітны дым?
Матылёк кружыўся тут учора
З крылцам зіхатліва-залатым.

Замілаванне прыродай, яе хараством увасоблена паэтам у вершах «Восеньскі эцюд», «Падземныя воды», «Смутак апалага лісця». пейзажная лірыка паэта мілагучная, напоўненая светлымі фарбамі, разнастайнымі гукамі: «кацілася сонца <...> з-за мяжы», «знямелы разлапісты дуб», «кропля кроплю пакутна шукае», «трава як кашуля на цэле зямлі // З класічнай чмялінай музыкай».

Навум Гальпяровіч (нар. у 1948) — вядомы беларускі паэт і журналіст, аўтар зборнікаў «Брама» (1990), «Востраў душы» (1995), «Струна» (1997), «Святло ў акне» (2002), «Голас і рэха» (2005), «Гэта ўсё для цябе» (2006), «Насцеж» (2008). Ён прыйшоў у літаратуру са сваім адметным лірычным голасам, напоўненым шчырасцю і даверам.

Вокладка кнігі
Н. Гальпяровіча
«Святло ў акне»

У прадмове да кнігі «Голас і рэха» аўтар пісаў, што ў ёй аб'ядналіся вершы, «знітаваныя нейкай нябачнай мелодыяй, блізкай і зразумелай у першую чаргу мне самому і, спадзяюся, будучаму чытачу.

Гэта Каханне і Любоў, Шчырасць і Віна, гэта голас і рэха маёй душы, якая і памыляецца, і верыць, і любіць, і пакутуе... Гэта надзея на светлае і прыгожае, на сустрэчы і ўзаемаразуменне.

Гэта своеасаблівы дзённік і споведзь, справаздача і канспект яшчэ нязнаннага... Гэта голас і рэха ў таёмнай прасторы Сусвету...».

Тэма Радзімы, вялікай і малой, увасобілася ў шматлікіх вершах Н. Гальпяровіча, яна рэалізуецца праз паэтычнае адлюстраванне калыскі беларускай культуры і дзяржаўнасці — Полацка. Горад-радзіма і яго рэаліі становяцца найважнейшай часткай грамадзянскай лірыкі паэта («Ратаваннем ад нематы...», «Сафія, Полацк — родны край», «Ціхіх рэчак разлівы...» і інш.):

Калі над Полацкам зіма
Засцэле снежныя абрусы,
Тады гісторыя сама
Гаворыць з краем беларускім.
Тады сафіійскіх вежаў рух
Нібыта рук над белым полем
Кладзецца ценямі на брук
І працінае дрэваў голле.

Прызнанне ў любові да бацькоўскага краю ў творчасці паэта непарыўна звязана з любоўю да роднага слова, мовы як найвышэйшай духоўнай і эстэтычнай каштоўнасці. Вершы пра беларускую мову напісаны пераважна ў форме зваротаў, адкрытага дыялогу з чытачом, яны заснаваны на паўторах асноўных сэнсавых дамінант:

Захавай маю мову для родных маіх,
Захавай не як памяць — як кветку жывую,
Захавай маю мову, як зрок і як слых,
Як мелодыю свету, якую я чую.

Пейзажная лірыка Н. Гальпяровіча не з'яўляецца апісальнай у традыцыйным сэнсе, у ёй спалучаюцца пейзажныя малюнкi і філасофскія разважанні, захапленне характвом навакольнага асяроддзя і роздум пра часовае і вечнае («Калі адносяць лета журавы...», «Прыносіць восень неспакой...», «Лістапад — гэта месяц такі...»):

Лістапад — гэта месяц такі
Паміж будучым і мінулым.
Зноў разлогі туга разгарнула,
Вее сіверам з ціхай ракі.
<...>
Лістапад. І застыла трава,
Быццам момант —
і вымавіць нешта.

Паэт разважае пра свой жыццёвы шлях, выбар уласнага лёсу:

Азірнешся аднойчы на самай мяжы,
За якой толькі змрок раптам жудасна гляне.
<...>
Што ж цяпер? І хай сэрца сцякае віной,
Ды вось тут устаяць на мяжы гэтай трэба.
І вяртацца назад між добром і маной,
Паміж здрадай і верай, зямлёю і небам.

Філасофскае асэнсаванне часу прывяло да з'яўлення ў паэзіі Н. Гальпяровіча вобразаў-сімвалаў дарогі, мяжы, шляху.

У творах пісьменніка ярка выяўляюцца высокі патрыятызм, крапнальная сыноўняя любоў да роднага краю, нераўнадушны роздум пра рэаліі сучаснага жыцця:

Яшчэ тры словы напішу,
Яшчэ тры словы.
І зноў перакладу душу
На мову.

Няхай у гуках пажыве
 Хоць крыху.
 Як спеў, як сцэжка на траве,
 Як дыхаць.
 Хай ціха песняй загучыць
 Над полем.
 Якую доўга буду сніць,
 Бы долю.

Адной з галоўных праблем, якой прысвячаюць свае творы паэты, становіцца праблема выдаткаў навукова-тэхнічнага прагрэсу, наступстваў аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Глыбінёй перажыванняў, непрыкрытай трагедыйнасцю, якія маюць грунтам асабіста перажытае, вызначаюцца вершы **Міколы Мятліцкага** (нар. у 1954), прысвечаныя

Вокладка кнігі
 М. Мятліцкага
 «На берэзе маім»

чарнобыльскай аварыі. Па словах Міколы Арочкі, «гаркота “палескага смутку” пачала, бадай, цалкам трымаць у палоне вершы М. Мятліцкага — іх вызначае ўласна перажытая, сэрцам убачаная дэталізацыя, шчымлівая густата канкрэтных адзнак бяды...». Лірычны герой вершаў паэта паўстае выгнаннікам, які не можа пераадолець трагедыю адлучэння ад роднай зямлі, ад блізкіх, дарагіх сэрцу мясцін, што сталі палігонам смерці («Тут мёртва ўсё...»):

Тут мёртва ўсё...
 Спалошлівы прывід
 Астатняе выгнанніцы — вясны.
 У дзікарослых травах краявід.
 Стаю, жыццё, каля тваёй труны.

Паэт стварае малюнак спустошанай малой радзімы, выкарыстоўваючы пераважна змрочныя, цёмныя колеры («чорная ява», «ноч», «чорны чалавек» і інш.), перадае імі драматызм душэўнага стану лірычнага героя.

Другім лейтматывам у творчасці М. Мятліцкага становіцца грамадзянская занепакоенасць станам навакольнага асяроддзя. Паэт паўстае палымяным абаронцам чысціні азёр і рэк, лясоў і палёў, раслін і жывёл, заклікае берагчы родны свет, шанаваць усё жывое. Яго не пакідае смутак па Палессі, ён адчувае знітаванасць з роднымі краявідамі, згадвае сям'ю, бацьку і маці:

Не чую тых, хто скардзіцца ўмее
На даўжыню самотную тваю,
Бо сам табе — і ў спёку, і ў завею —
Зачаста дні і ночы аддаю.
Хай сотні вёрст,
А мне і гэта — мала.
Там, на Палессі, часам давідна,
Сумуючы,
мяне чакае мама,
На шыбах і на скронях сівізна.

Палессе асацыіруецца ў М. Мятліцкага са славутымі пісьменнікамі, якія апявалі малую радзіму, — І. Мележам, І. Пташнікавым і інш.

Нягледзячы на трывалую сувязь з роднай зямлёй, Бацькаўшчынай, у творчасці паэта часта сустракаюцца вобразы зор, неба, сонца, нябесных аб'ектаў, якія сімвалізуюць жаданне лірычнага героя застацца адзін на адзін з сусветам, адчуць значнасць кожнага імгнення жыцця («Пад музыку абложнага дажджу...», «Вось і лета даспела...», «Тут мой край...» і інш.).

Заканамернае адлюстраванне ў творчасці паэта знайшлі жанр балады («Дзесяць працэнтаў») і санета («Санеты Чарнобыля»). Наватарства М. Мятліцкага выявілася і ў жанры паэмы: «Няходжаная поле» (2001) і «Апалены золак» (2011).

Наватарства ў галіне вершаванай формы. Сучасная паэзія ўяўляе сабой дынамічную з'яву. У апошні час усё больш шырокую прастору ў ёй заваёваюць монастрафічныя, нерыфмаваныя вершы. Стварэнне новых вершаваных форм набыло зараз амаль масавы характар, у выніку чаго з'явіліся іх лепшыя ўзоры.

Пошукі сучаснай паэзіяй новых шляхоў, незвычайных форм, арыгінальных жанраў найперш звязаны з імем **Алеся Разанава** (нар. у 1947). Ён узбагаціў беларускую паэзію такімі новымі вершаванымі формамі, як пункціры, квантэмы, версэты, вершаказы, зномы і злёсы. Арыгінальнасць стылю А. Разанава абумоўлена не толькі наватарствам фармальнага пошукаў, але і зместам твораў, медытатывнасцю і філасафічнасцю, асацыятыўнасцю мыслення, шырынёй погляду на рэаліі свету.

Гістарычная тэма знайшла ўвасабленне ў паэтычнай творчасці **Людмілы Рублеўскай** (нар. у 1965), пра што сведчаць яскравыя і запамінальныя назвы зборнікаў: «Крокі па старых лесвіцах» (1990), «Замак месячнага саява» (1992), «Рыцарскія хронікі» (2001), «Над

Вокладка кнігі
Л. Рублеўскай
«Шыпшына
для Пані»

замкавай вежай» (2003), «Шыпшына для Пані» (2007), «З’яўленне інфанты: вершы» (2015). Письменніца ў сваіх вершах стварае вытанчаную, шляхетную мастацкую рэканструкцыю аддаленых па часе падзей і непаўторна-выразныя слоўныя партрэты асветнікаў і кніжнікаў Альбарутэніі, каб перанесці сучаснікаў у знакавыя для беларускай гісторыі месцы, працягваючы тым самым «мастацкую рэканструкцыю» Беларужчыны.

Мастацка-гістарычны свет Л. Рублеўскай базіруецца на некалькіх дамінантных тэмах: слыхных асобах, постацях мінуўшчыны, лёсавызначальных падзеях, артэфактах культуры і сармацка-рыцарскіх вобразах.

Паэтэса стварае цэлую галерэю вобразаў славутых беларусаў ад Рагнеды да Валянціна Таўлая, імкнецца адкрыць чытачу іх духоўны вопыт, адшукаць тыя вытокі, што наталялі падзвіжнікаў чысцінёй, святлом і сілай («Скарына ў Празе», «Ян Баршчэўскі», «Ефрасіння», «Паляванне каралевы Боны», «Вінцэс Каратынскі», «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч», «Максім Багдановіч», «Рагнеда»). Іх жыццё і дзейнасць Л. Рублеўская лічыць узорамі маральнай дасканаласці і грамадзянскай самаахвярнасці. Вобразы герояў, якія паўстаюць прарокамі, набываюць адзнакі мастацкага абагульнення, а вершы — некаторыя жанравыя адзнакі неарамантычнай балады. Так, у вершы «Ян Баршчэўскі» створаны запамінальны, выразны і дамінантны для літаратуры рамантызму вобраз рамантыка-вандроўніка, які апчадна збірае народны скарб:

Ідзе не па сцежках — па спевах ідзе
Аматар, бы кветкі,
збіраць калыханкі.
І лёс у спявучай купальскай вадзе
Вянком залацістым сплывае ў світанак,
І коціцца сонцам
над пылам двароў,
І песню —
святую і вечную — будзіць...
...І мова — чужая,
пад ціскам вятроў
Кладзецца на запіс —
як глеба на грудзі.

Адным са складнікаў мастацкай рэканструкцыі мінуўшчыны Л. Рублеўскай з'яўляюцца культурныя артэфакты: помнікі, памятныя мясціны, гарады («Вільня», «Наваградскі замак»). У апошнім творы паэтэса з сумам адзначае, што часы былой велічы Наваградскага замка даўно мінавалі:

Камяні апусцелага замка спаўзаюць з гары,
У прабоіны сцен зазірае сузор'е Дракона,

але ў вершы жыве надзея і спадзяванне, што

Сняць князі наваградскія замка былыя мury,
У зямлі сваёй сняць, што зямля іх жыве нескарона.
<...>
Сны князеў наваградскіх, я веру, паўстануць калісь
Гэткай явай — якая не снілася тым, хто не верыў.

Наватарства Л. Рублеўскай звязана з выбарам тэм, не ўласцівых беларускай паэзіі папярэдняга часу. Найперш гэта тэма рыцарства, рамантычнага служэння каханай, Радзіме, народу («Рыцарскі турнір», «Ноч перад двабоём», «Княгіня»).

Новы падыход да мастацкай рэканструкцыі гісторыі ў вершах Л. Рублеўскай выявіўся ў пашырэнні абсягаў гістарычнай тэмы, калі чытач разам з аўтарам пільна ўзіраецца праз смугу стагоддзяў у мінулае, сочыць за развіццём перажыванняў канкрэтных гістарычных асоб.

Наватарства сучаснай паэзіі заключаецца ў зменах танальнасці гістарычных твораў, якая перастае быць мажорна-ўзнёслай, гучнай, становіцца сцісана-камернай, асабістай, што характэрна для пафасу кнігі **Віктара Шніпа** (нар. у 1960) «Балада камянёў» (2006). У зборніках «Шляхам ветру» (1990), «На рэштках Храма» (1994), «Беларускае мора» (2004), «Страла кахання, любові крыж» (2008), «Проза і паэзія агню» (2010), «Першы папяровы снег» (2014), «Тутэйшая туга» (2014) знайшлі выяўленне вечныя тэмы чалавечага быцця і зварот да канкрэтных набалелых пытанняў сучаснасці.

Для творчасці гэтага паэта характэрна асацыятыўная вобразнасць, спалучаная з паэтыкай

Вокладка кнігі
В. Шніпа
«Страла кахання,
любові крыж»

непасрэднага, канкрэтна-пачуццёвага адлюстравання жыцця. Вершам В. Шніпа ўласцівы глыбіня і эмацыянальная насычанасць. Многія яго творы нагадваюць эскізы, накіды, за мікравобразамі якіх бачацца шырокая зместавая перспектыва і эмацыянальная аб'ёмнасць:

Марудная, як цень, вада марская
Сцякае з валасоў, нібы з пяску,
І ў беразе, дзе ты ляжыш, знікае,
І ў небе сонца, як на валаску,
Вісіць над морам, дзе бялее ветразь
І чорны човен стомлена плыве
Насустрач невядомасці і ветру
У накірунку тым, дзе Беларусь жыве...

Творчасць паэта адлюстроўвае ў сабе ўсе галоўныя тэндэнцыі, уласцівыя нацыянальнай літаратуры.

Жывая памяць вясковага жыцця, малой радзімы паэта ўвасобілася ў вершах-успамінах пра родныя мясціны, дзяцінства, юнацтва:

Стары, як гэты свет, бацькоўскі дом,
Нібы каўчэг, напоўнены цяплом,
Праз белы акіян з зімы плыве
У свет зялёны, дзе вясна жыве.

Гістарычная тэма знітавана ў паэта з тэмай Радзімы, у сувязі з гэтым А. І. Бельскі адзначыў, што «сучасных паэтаў найперш прыцягвае лёс знакамітых людзей Беларусі — тых, хто стаў ля вытокаў нашай дзяржаўнасці, культуры, асветніцтва, адраджэння, хто ўласнай мужнасцю, патрыятычнай ахвярнасцю, вялікім талентам, пакутніцкім жыццём упісаў сваё імя на скрыжалях гісторыі». Цэлы цыкл В. Шніп прысвяціў гісторыі — гэта «Балады Вялікага княства» з кнігі «Балада камянёў». Аўтар здолеў увасобіць выключную мужнасць і адданасць роднай зямлі не толькі князёў — Міндоўга, Гедыміна, Альгерда, Вітаўта, Ягайлы, але і знакамітых асветнікаў і пісьменнікаў — Сымона Буднага, Уладзіслава Сыракомлі, Янкі Купалы, Тараса Шаўчэнкі, Івана Шамякіна і інш. Нават гарады, вежы, бітвы паўстаюць жывымі сведкамі гісторыі («Балада Турава», «Балада Белай вежы», «Балада Грунвальдскай бітвы»):

І Белая вежа, як Ноеў каўчэг,
Плыве праз дажджы,
 праз стагоддзі,
 праз снег.

Урбаністычная (гарадская) прастора трывала ўвайшла ў лірыку В. Шніпа. Гэта не толькі Мінск, але і Вільня, Масква, Парыж. Адметнасць яго «гарадской» паэзіі заключаецца ў тым, што вуліцы, дамы, плошчы, праспекты, дарогі з'яўляюцца фонам для раскрыцця думак і перажыванняў лірычнага героя:

Хаджу па Вільні, нібы ў сне.
Ёсць Вільня, і няма мяне,
Бо я тут госць, ды — не чужы,
Як храмаў светлыя крыжы,
Я не чужы, бо Вільня мне
Як сонца нашае ў вакне...

Інтэлектуальная плынь у паэзіі пісьменніка цесна спалучаецца з духоўнай, пра што сведчыць цыкл «Мая альфабэта», у якім аўтар сімвалічна раскрывае змест літар з дапамогай важных і значных для яго паняццяў (Айчына, Бацькаўшчына) або праводзіць паралелі паміж абрысамі, гучаннем літары і пэўнымі вобразамі.

Жанравыя пошукі В. Шніпа разнастайныя і наватарскія, у яго паэтычным набытку суседнічаюць элегіі, балады, аповесць у праязных мініяцюрах і вершах, лірыка-філасофскія мініяцюры, верлібры, белыя вершы і інш.

Белы верш — нерыфмаваны, рытмічна арганізаваны, сілаба-танічны верш.

Мастацкія пошукі сучаснай паэзіі. Папулярнасць набыла жанравая форма **танка**. Класічная танка складаецца з трыццаці аднаго склада, а галоўная думка верша сканцэнтравана, як правіла, у трох першых радках: «Пярэсты мятлік // і восенню хоча жыць — // п'е па-спешліва // з хрызантэмы расінкі // марознай раніцай» (*У. Сіўчыкаў*).

Шырокае распаўсюджанне ў сучаснай літаратуры атрымала і жанравая форма **хоку**, які, па-сутнасці, з'яўляецца скарачанай формай танкі: «Хірасіма. На // Камені — цень чалавека. // Самога ж — няма» (*Максім Танк*). На сучасным этапе хоку ў беларускай літаратуры пішуць Адам Глобус, Уладзімір Сіўчыкаў, Арцём Арашонак і інш.

Адраджэнне **паліндрома** — верша, які можа чытацца ў адваротным парадку (з апошняй літары (радкі) да першай), — звязана з літаратурнай дзейнасцю П. Васючэнкі і іншых аўтараў.

Існуе яшчэ некалькі вершаваных форм, новых для сучаснай беларускай паэзіі. Найперш гэта **лімэрык** (пяцірадковае, напісанае анапестам, у якім 1, 3, 5-ы радкі складаюцца з трох стоп, а 2-і,

4-ы — з дзвюх з рыфмоўкай *аабба*). Яшчэ адна новая вершаваная форма — **пагер-вершы**, кароткія тэкставыя паведамленні для пэйджараў, пры напісанні якіх для эканоміі абмежаванай колькасці сімвалаў не выкарыстоўваюцца знакі прыпынку, няма гукавога выражэння беларускіх «і», «ў», «ё»; змест падобных твораў часцей складаюць перажыванні лірычнага героя.

У сучаснай паэзіі сустракаюцца і разнастайныя **графічныя формы вершаў**: у выглядзе лесвіцы (творы П. Панчанкі, А. Вярцінскага, Я. Сіпакова, В. Зуёнка і інш.), фігурных вершаў, радкі якіх утвараюць пэўную фігуру або выяву — трохвугольнік, ромб, квадрат, крыж, сэрца, зорку і інш.

1. Якімі храналагічнымі межамі акрэсліваецца сучасны перыяд у развіцці паэзіі? Якія пакаленні, стылі і напрамкі можна вылучыць у сучаснай паэзіі?
2. Расстаўце ў храналагічным парадку прозвішчы аўтараў і назавіце іх творы, якія вас найбольш уразілі: Максім Танк, Рыгор Барадулін, Алесь Разанаў, Яўгенія Янішчыц, Янка Сіпакоў, Віктар Шніп, Людміла Рублеўская, Міхась Пазнякоў.
3. Назавіце адзінкі наватарскіх жанравых і тэматычных пошукаў аднаго з прадстаўнікоў сучаснай беларускай паэзіі (на выбар).
4. Ахарактарызуйце жанрава-тэматычнае багацце паэзіі аднаго з сучасных паэтаў (на выбар).
- 5. Напішыце рэферат на адну з прапанаваных тэм: «Сучасная беларуская паэзія: жанравая палітра, лірычны герой», «Філасофская плынь у сучаснай беларускай паэзіі», «Жанравыя пошукі сучаснай беларускай паэзіі: традыцыі і наватарства».
- 6. Складзіце міні-анталогію з вершаў сучасных паэтаў, прадумайце афармленне вокладкі, напішыце анатацыю да яе або анталогію «Сучасная жаночая паэзія», а таксама прадмову да яе.
- 7. Падрыхтуйце вуснае паведамленне на адну з наступных тэм: «Гістарычная тэматыка ў паэзіі Віктара Шніпа (Людмілы Рублеўскай, Алеся Пісьмянкова)», «Генадзь Пашкоў — майстар тропай», «Біблейскія матывы ў сучаснай беларускай паэзіі (Мар'ян Дукса)», «Рамонкі для самотнай: лірычная герайня Раісы Баравіковай у ранняй паэзіі і вершах апошніх гадоў».
- 8. Падрыхтуйце мультымедычную прэзентацыю, прысвечаную аднаму з сучасных паэтаў (на выбар).
9. Вывучыце верш на памяць (на выбар) з сучаснай беларускай паэзіі.

У сучаснай беларускай прозе шмат новага і эксперыментальнага звязана з творчымі асобамі, якія свабодна спалучаюць стылі, змешваюць гістарычныя факты і фантазію. Сёння актыўна ідзе абнаўленне жанравых форм. Традыцыйныя літаратурныя жанры перажываюць другое нараджэнне, набываюць новую змястоўнасць. Назіраецца тэндэнцыя да мінімалізацыі формы ў сучаснай беларускай прозе: абразкі, імпрэсіі, лірычныя мініяцюры, карацелькі, эцюды, замалёўкі набываюць папулярнасць не толькі ў аўтараў, але і ў чытачоў. Шырокае распаўсюджанне атрымалі прытча і прыпавесць. Малыя праязныя формы — фрэскі, мроі, зацёмкі, пятрогліфы, акварэлі і іншыя — прысутнічаюць у творчасці Леаніда Галубовіча, Уладзіміра Сцяпана, Людмілы Рублеўскай і інш.

Сучасная беларуская проза як арганічная частка сусветнай імкнення спацігнуць саму сутнасць чалавечага існавання, матывацыю паводзін людзей розных пакаленняў. Сённяшняя проза пазбягае даваць гатовыя адказы і рашэнні на пастаўленыя пытанні. «Мудрае сумненне» пануе ў літаратуры гэтага часу. Пад уплывам сучасных экалагічных фактараў, тэхналагічных адкрыццяў, дынамікі развіцця гуманітарных ведаў у мастацкай прозе крышталізуецца новы тып мыслення, арыентаваны ў першую чаргу на працэсы глабалізацыі ў свеце.

Сучасная беларуская проза ў кантэксце лепшых еўрапейскіх мастацкіх традыцый вырашае актуальныя пытанні чалавечага быцця праз абазначэнне праблемы парога-мяжы (напрыклад, рух — статыка, дзяцінства — юнацтва і інш.), што дае магчымасць мастаку зазірнуць у патаемныя куточки чалавечай душы, глыбіні падсвядомага, але дарога да сябе не выключае цікавасці і да іншых людзей, якія жывуць у пэўным гістарычным часе.

Праблема мяжы-парога ў ваеннай прозе відавочная, тут ёсць вялікія дасягненні Васіля Быкава, Віктара Казько, Івана Шамякіна, Івана Навуменкі, Вячаслава Адамчыка і інш. Письменнікаў Анатоля Казлова, Уладзіміра Сцяпана, Андрэя Федарэнку і іншых цікавяць асаблівасці чалавечай псіхікі, адлюстраванне розных поглядаў сучасніка на свет.

У літаратуры гэтага перыяду плённа працавалі і працуюць як письменнікі старэйшага пакалення з ярка выражанай творчай індывідуальнасцю (Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Шамякін, Іван Пташнікаў, Віктар Казько і інш.), так і маладзейшыя (Пятро Васючэнка,

Адам Глобус, Уладзімір Сцяпан, Андрэй Федарэнка і інш.). Іх творы сталі набыткам шырокага кола чытачоў, атрымалі прызнанне літаратурнай грамадскасці. Апошняя дзесяцігоддзе ХХ стагоддзя дало магчымасць пісьменнікам асэнсаваць значны перыяд гісторыі народнага жыцця: сталінскія рэпрэсіі, гвалтоўную калектывізацыю, незаконныя дзеянні органаў дзяржаўнай бяспекі, драматычныя падзеі ваеннага часу.

Неверагодныя факты, падзеі, глыбокія перажыванні ўражваюць чытачоў шчырай праўдзівасцю і дакументальнай асновай. Кнігі Сяргея Грахоўскага («Такія сінія снягі», «Зона маўчання», «З воўчым білетам»), Барыса Мікуліча («Аповесць для сябе»), Паўла Пруднікава («Яжовыя рукавіцы», «Пекла») кранаюць сваёй эмацыянальнасцю і ўзрушанасцю ў адлюстраванні трагічных падзей гісторыі.

У лёсавызначальны для беларускага народа перыяд канца ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя ўзрастае роля дакументальна-аўтабіяграфічнай прозы. Давер да аўтара, які сам перажыў і не па чутках ведае тое, пра што піша, безумоўна, вялікі. Папулярнасць аўтабіяграфічнай прозы (асабліва дзённікавай) Янкі Брыля, Ніла Гілевіча, Васіля Быкава, Івана Шамякіна на мяжы тысячагоддзяў абумоўлена перш за ўсё тым, што ў творах адлюстравана ўнутранае глыбокае і невычэрпнае пісьменніцкае жыццё, а аўтарскія ацэнкі недагматычныя.

Прысутнасць у сённяшняй прозе старэйшага і маладога пакаленняў пісьменнікаў вызначае шырыню і глыбіню яе тэматыкі і праблематыкі, разнастайнасць творчых метадаў даследавання рэчаіснасці. Дастаткова пашыранай з’явай у творы стала сёння спалучэнне пісьменнікамі як рэалістычных, так і ўмоўных сродкаў паказу жыцця (Віктар Казько, Янка Сіпакоў і інш.).

Тэматыка і сацыяльна-філасофская праблематыка сучаснай прозы. Асэнсаванне пісьменнікамі стасункаў асобы і грамадства, павязі часоў і пакаленняў. Галоўным героем сучаснай прозы з’яўляецца чалавек, які жыве ва ўмовах падзей, складаных, турботных, імклівых, які памыляецца, ламаецца, змагаецца за праўду, справядлівасць, уласную годнасць. Сучаснага героя хваляюць праблемы вёскі, аховы прыроды, сям’і, кахання, адносін бацькоў і дзяцей, а таксама ўрбанізацыі, глабалізацыі і інш.

Складаныя маральна-філасофскія праблемы ўзнікаюцца ў сучаснай ваеннай прозе. Да падзей мінулай вайны пераважна звяртаецца пакаленне старэйшых пісьменнікаў, дзяцінства і юнацтва якіх прыпала на гады неверагодных выпрабаванняў.

Алесь Савіцкі (1924—2015) прысвяціў свой раман-споведзь «**Пісьмо ў Рай**» (2003) бацьку, які пакінуў сыну ў спадчыну магутны маральны заповіт, угрунтаваны на неабьякавасці да жыцця і людзей. «Кожнаму з нас на загоне жыццёвага шляху на зямлі небам дараваны толькі дзве дарогі — альбо Рай, альбо Пекла», — напісаў А. Савіцкі. І, звяртаючыся ў думках да свайго бацькі, дадаваў: «Пекла ты адбыў тут, на зямлі. А двойчы туды, як кажуць мудрыя людзі, трапіць немагчыма».

У жанравым плане «Пісьмо ў Рай» уяўляе сабой сінтэз мастацкага і дакументальнага кампанентаў, апавед у ім вядзецца ад імя лірычнага героя — Андрэя Смоліча. Гэты персанаж шмат у чым аўтабіяграфічны, і споведзь яго глыбока псіхалагічная, напоўненая як пакутлівым роздумам над падзеямі даваеннага, ваеннага часу, так і клопатам героя пра сённяшні лёс краіны, нашага сучасніка. Падзеі ў пераважнай большасці адбываюцца на Полаччыне, такой мілай і любай для героя зямлі.

Андрэй Смоліч спаўдаецца ў трагічных страхах сваёй сям’і, якая ў 1941 годзе атрымала паведамленне, што бацька прапаў без вестак на фронце, але ў 1946 годзе выявілася, што ён знаходзіцца ў сталінскіх лагерах як здраднік. Спраба заступіцца за дарагога чалавека абярнулася для Андрэя пагрозай выключэння з інстытута, кляймо сына «ворага народа», падазрэннямі ў палітычнай ненадзейнасці. Невымернай стратай для Смоліча стала смерць братоў, а потым і маці. Андрэй адчуў вялікую адказнасць «быць працягам гэтаму свету»: «Мы крывёю і слязьмі заплацілі за свой горкі жыццёвы вопыт. А ці здолеюць яны, новыя пакаленні, своечасова і выразна ўбачыць і зразумець? Што замінала нам і замінае ім жыць шчасліва? Ці здолеюць своечасова разгледзець твары драпежнікаў, зразумець іх падманныя словы і абяцанні, каб не скакаць пад ілжывыя трэлі тоўстых дудак і тонкіх дудачак, колер і сутнасць якіх аднолькава чорныя?» Адчуванне бацькавага клопату пра малога, а потым і пра дарослага сына духоўна мацуе, загартоўвае Андрэя, надае яму сілы не зламацца, вытрываць цяжар віхурных ваенных гадоў і няпростага мірнага часу.

Вокладка кнігі
А. Савіцкага
«Пісьмо ў Рай»

Андрэй Смоліч засвоіў бацькоўскі завет: ад чалавека застаецца толькі тое, што ён пакідае пасля сябе. У звароце да бацькі сын выяўляе ўласнае разуменне сэнсу чалавечага жыцця. На думку героя, толькі зробленае для іншых дабро з’яўляецца апраўданнем нашай прысутнасці на гэтым свеце. З любасцю і пашанай Андрэй пералічвае бацькоўскія заслугі і вызначае яго ролю ў фарміраванні светапогляду дзяцей.

Пісьменніка трывожыць будучыня народа і чалавецтва. Надзвычай востра ў творы ўздымаецца праблема сутнаснага ў асобным чалавеку, ад чаго залежыць лёс грамадства ў цэлым. Сповідзь героя, нашага сучасніка, глыбока псіхалагічная, роздумная, ён імкнецца спасцігнуць глыбінную сутнасць падзей мінулых і сучасных, іх знітанасць з лёсам кожнага з нас.

Вокладка кнігі
У. Сцяпана
«Адна капейка»

Зборнік прозы **Уладзіміра Сцяпана** (сапр. Уладзімір Аляксандравіч Сцепаненка, нар. у 1958) «Адна капейка» (2012), куды ўвайшлі лепшыя творы, напісаныя аўтарам за апошнія восем гадоў, — навелы, апавяданні і тэксты без пэўнай жанравай маркіроўкі, — дае падставы гаварыць пра арганічнае спалучэнне ў мастацкім метады пісьменніка рэалістычнага светабачання і экзістэнцыяльнай свядомасці, скіраваных на раскрыццё сутнасці канцэпцыі чалавека ў свеце. Дакладны пісьменніцкі аналіз глыбока схаваных падсвядомых імпульсаў герояў дапамагае зразумець падтэкст іх учынкаў, якія мала матываваны знешнімі абставінамі.

У жанры навелы У. Сцяпан паўстае тонкім знаўцам чалавечай псіхалогіі, духоўнага свету асобы, здольным па-майстэрску раскрыць характары сваіх герояў. Пераважная большасць твораў са зборніка насычана трывожным прадчуваннем нейкай незваротнай страты. Выключэннем хіба што можа стаць навела «Адна капейка», якая напоўнена светлым пачуццём радасці, цеплыні, замілавання. З жыцця дзевяцігадовага хлопчыка выхаплена толькі адно імгненне-ўспамін: «Я знайшоў восемдзсят сем капеек. Бывае і такое шчасце». Дарослы мужчына ўспамінае гэты даўні шчаслівы выпадак, свае заветныя планы, як патраціць грошы. Спіс жаданых хлопчыкам рэчаў выяўляе

яго ўнутраны свет. Гэта былі тыя рэчы, якія вельмі хацелася мець малому, але бацькі, відаць, яго не песцілі. Раптам адбылася спадзяваная-неспадзяваная сустрэча з гарбатым старцам Барыскам. Спадзяваная — таму што Барыска, брудны, стары, бяззубы, апрануты ў рыззё, у ссохлых чаравіках і з «лапленным-пералапленным» мехам, жыву ў гэтым мястэчку. Людзі шкадавалі жабрака і падавалі яму міласціну. А неспадзяваным быў для хлопчыка яго ўласны ўчынак:

«— Дай Барыску капеечак... А ён твае жаданні выканае. Дай. Дай. Дай, — канючыў старац і глядзеў у мае вочы.

— За кожную капеечку па адным жаданні.

Мая рука апусцілася ў кішэнь. Пальцы выграблі манеты, і яны з металічным шоргатам перасыпаліся, перацяклі ў глыбокую Барыскаву далонь.

Я разгублена міргаў і быў гатовы расплакацца».

«Выпадкова знойдзены і так хутка страчаны» скарб вывеў хлопчыка з раўнавагі. Ідучы дадому, ён гэта зразумеў, «пальцы намацалі ў цемры кішэні манетку. То была адна капейка. Як яна схавалася там, зашылася? Вядома ж, і яна магла ператварыцца ў карабок запалак. Або ў шклянку звычайнай газіроўкі... Я злосна шпурнуў капейку ў кусты і заплакаў». Навела пабудавана на кантрастах, якія імгненна змяняюцца. Прыцягнуўшыся спустошаным дадому, хлопчык не паверыў сваім вачам: «у калідоры стаяў навюткі чорны ровар».

Фінал твора перадае цёплыя пяшчотныя думкі ўжо дарослага чалавека: «Я паверыў Барыску... За адну капейку — адно жаданне... А тых капеек яшчэ аж восемдзсят шэсць... Першае з маіх жаданняў здзейснілася... І другое, і пятае, і восемдзсят шостае жаданне Барысок выканаў... Як жа мне сёння спатрэбілася б тая восемдзсят сёмая капейка. Тая, што засталася ў кішэні. Тая, якую я потым злосна выкінуў у кусты, а не паклаў у далонь гарбатага анёла...»

У дробных выпадках з жыцця герояў выяўляецца шматграннасць быцця, а асобныя з’явы, факты, жыццёвыя сітуацыі набываюць асаблівую каштоўнасць. Сваю задачу У. Сцяпан як мастак слова бачыць у тым, каб спыніць імгненне, якое хутка павінна знікнуць, зафіксаваць яго па магчымасці дакладна, бо менавіта ў гэтым імгненні праяўляецца ўнікальнасць чалавека і ўнікальнасць часу.

Вызначальнай для беларускай літаратуры стала тэма Вялікай Айчыннай вайны, якую, нягледзячы на адлегласць у 75 гадоў

з перыяду яе заканчэння, можна назваць блізкай для нас гісторыяй. Нацыянальная проза XX стагоддзя дасягнула найвышэйшага майстэрства ў раскрыцці вытокаў стойкасці і мужнасці народнага характару ва ўмовах ваеннага ліхалецця, у спасціжэнні драматычна-трагічнага лёсу народа. Усяму свету беларуская літаратура найперш вядома сваёй прозай пра вайну. У айчынай літаратуры з’явілася шмат твораў, у якіх вайна разглядаецца праз прызму ўспрымання мірнага насельніцтва. Гэта «Знак бяды» В. Быкава, «Тартак» І. Пташнікава, раманы «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві», «Свае і чужынцы» І. Чыгрынава, «Гандлярка і паэт» І. Шамякіна і інш. Неваенны чалавек бясілы перад жорсткасцю, несправядлівасцю, перад чалавекам са зброяй. Васіль Быкаў гэта пераканаўча паказаў на лёсе Багацькаў («Знак бяды»).

Вокладка кнігі
І. Чыгрынава
«Вяртанне да віны»

Іван Чыгрынаў (1934—1996) у рамане «**Вяртанне да віны**» (1992) працягваў вывучэнне жыцця народа ў вайну, распачатае ў папярэдніх раманах пенталогіі. Падзел людзей на «сваіх» і «не сваіх» вельмі небяспечны, на думку пісьменніка, бо, як сцвярджае мудры стары селянін Кузьма Прыбыткоў з рамана «Вяртанне да віны», «пастраляеце вось так адзін аднаго, пасля і дзеці вашы не разбяруцца, што да чаго. <...> Варожасць паміж людзей звычайна не канчаецца з вайной».

У рамане шмат балючай і горкай праўды пра ваенны (лета 1942 года) і даваенны час у жыцці беларускага народа. Пісьменнік даў сучаснае асэнсаванне падзей Вялікай Айчынай вайны з улікам новых фактаў, архіўных звестак, адкрытых крыніц. Іван Чыгрынаў ішоў за праўдай жыцця, абапіраўся на народную памяць. Персанаж Кузьма Прыбыткоў разважае: «Павесіць ні за што ні пра што могуць»; «І адзін робіць, думаючы, што правільна, і другі, а ў накладзе застаецца мужык»; «...абапал чырвоныя і немцы, а пасярод мы — мужыкі са сваімі заечымі душамі, не ведаем, да якога берага прыстаць». Жыццё вёскі Верамейкі хоць і парушана вайной, але жыхары робяць спрадвечную сялянскую працу: сеюць, косяць, жнуць. Большую частку гэтай працы вымушаны рабіць жанчыны: Зазыбава Марфа, вясковая прыгажуня Ганна Карпілава і інш.

Дзяніс Зазыба становіцца сувязным, а Радзівон Чубар ваюе ў партызанскім атрадзе. Зазыба добра ўсведамляе, што ўвесь народ, «які падпаў пад акупацыю», стаў заложнікам вайны: «Пры такім заложніцтве ахвяры могуць быць незлічонымі». Неапраўдана жорстка гінуць як сем'і партызан, так і сем'і паліцаёў. Падзел людзей на «сваіх» і «не сваіх» у вайну паўстае ва ўсёй сваёй жудаснасці. Пісьменнік згадаў пачварную трагедыю братаў Касцюкоў. Да калектывізацыі яны жылі дружна, як родныя браты, а потым адзін стаў вясковым актывістам, а другі трапіў у высылку. Вярнуўшыся дадому, малодшы апрануў паліцэйскую форму і знішчыў сям'ю брата-партызана, а брат-партызан забіў дзяцей і жонку брата-паліцаю.

Не абмінула трагедыя і сям'ю Дзяніса Зазыбы. Арышт роднага сына Масея, у патрыятызме якога бацька не сумняваўся, пахіснуў веру старога ў справядлівасць савецкай улады, аднак не спыніў яго барацьбу з чужынцамі. У рамане «Вяртанне да віны» гіне Радзівон Чубар, былы старшыня верамейкаўскага калгаса. Герой гіне як шчыры абаронца роднай зямлі, які раней «не прылічаў сябе да мясцовых людзей», аднак Чубару адкрылася яго паяднанасць з гэтым краем і яго жыхарамі. І назва рамана «Вяртанне да віны» звязана найперш з эвалюцыяй светапогляду Чубара. Трапіўшы ў нямецкі палон, Радзівон разважае: «...ва ўсякай бядзе павінен быць вінаваты і што кожны потым вяртаецца да віны сваёй». Нямецкі афіцэр пасадзіў Чубара ў самалёт, каб той паказаў размяшчэнне партызанскага атрада, але той па сваёй волі скокнуў уніз, абарваўшы такім чынам сваё жыццё.

У канцы ХХ стагоддзя выразна праявіўся крызісны стан мастацтва, абумоўлены эстэтыкай сацыялістычнага рэалізму, уплывам тагачаснай ідэалогіі. Беларуская проза ў лепшых сваіх узорах імкнулася глыбока паказаць духоўны патэнцыял чалавека, выявіць нацыянальную самабытнасць роднага слова, гуманістычны і філасофскі патэнцыял думкі. Псіхалагічна-аналітычная аснова мастацкага мыслення прысутнічае ў падыходзе да пераасэнсавання падзей савецкага мінулага ў творах Васіля Быкава («Аблава»), Віктара Казько («Но пасаран»), Алеся Жука («Праклятая любоў»), Янкі Сіпакова («Кулак») і іншых пісьменнікаў.

Іван Навуменка (1925—2006) у аповесці «Вір» (1997) асэнсаваў праблему сацыяльна-маральных адносін навуковай і творчай інтэлігенцыі ў пасляваенны час, гады выкрыцця культуры асобы і ў перыяд

Вокладка кнігі
І. Навуменкі
«Аповесці,
апавяданні»

хрушчоўскай адлігі. Няпроста складваецца пасляваеннае жыццё выкладчыка-дацэнта вышэйшай школы, будучага пісьменніка Аляксандра Іванавіча Несцяровіча. Няўдалы шлюб з першай жонкай Ізольдай, жанчынай эгаістычнай, самаўпэўненай, якая на «шлюб глядзела як на нейкі ўзаконены саюз, дзе зусім не абавязковая ўзаемная адданасць мужа і жонкі», прымусіў хлопца быць асцярожным з жанчынамі. З другой жонкай Несцяровіч пазнаёміўся ў Мінску, дзе працаваў выкладчыкам на філалагічным факультэце ўніверсітэта. Шлюб аказаўся шчаслівым, жонка Галіна заўсёды цікавілася справамі мужа, была клапатлівай гаспадыняй: «Як у віхурным танцы, закружылася каханне Несцяровіча і Галі. <...>

Яна досыць начытаная, хоць вучылася ў наргасе, дзе літаратуру нават не выкладаюць. Гаворку з ёй можна весці на любую тэму. І розум у яе дасціпны, і гумарам валодае. Пазней Несцяровіч зразумеў, што была яшчэ адна, можа быць, самая галоўная прычына, якая з'яднала яго з Галяй. Ён быў мяккі, сузіральны, яна — дзейснаактыўная».

Несцяровіч-выкладчык — герой шмат у чым аўтабіяграфічны, ён чалавек творчы, працаваў у рэдакцыі часопіса «Юнацкі свет», дзе меў магчымасць сустракацца з пісьменнікамі, друкаваць свае нарысы. Першыя апавяданні маладога аўтара (пісаў ён іх ноччу з-за недахопу часу днём) заўважыла крытыка. Гэта былі нявыдуманая гісторыя «пра самаахвярнасць сяброў-таварышаў, якія добраахвотна па ўласнай волі ўдзельнічалі ў падполлі, ішлі ў партызаны, на фронт... рызыкавалі сваімі жыццямі і нават жыццямі родных, блізкіх». Пачатак творчасці маладога пісьменніка прыпаў на гады хрушчоўскай адлігі, на перыяд выкрыцця асобы Сталіна, што надзвычай узрушыла Несцяровіча.

Іван Навуменка пісаў: «Дваццаты з'езд з дакладам Мікіты Хрушчова аб кульце асобы Сталіна ўражвае, узрушвае Несцяровіча да глыбіні душы. Асабіста яго культ асобы не закрануў. Хіба толькі пашкодзіў атмасферай падазронасці. Іхнюю падпольную групу, баявую, з канкрэтнымі вынікамі, якія лёгка праверыць, да гэтага часу

афіцыйна не прызналі». Герой І. Навуменкі згадвае трыццаць сёмы год, калі бясследна знікалі людзі, неапраўданае раскулачванне працавітых сялян, пасляваенную атмасферу падазронасці ў рэдакцыі, дзе працаваў Несцяровіч. Пачутае пра Сталіна адгукнулася болем і трывогай у душы маладога выкладчыка, шчырага і зацятага рамантыка, але адначасова навучыла назіральнасці, асцярожнасці, дадало жыццёвай мудрасці.

У творы шмат дэталаў, якія ў сціслай форме выяўляюць аўтарскую ідэю, становяцца адметным сродкам абагульнення. Так, І. Навуменка згадвае побытавыя дэталі пасляваеннага Мінска. Яны характарызуюць сацыяльна-эканамічны ўзровень жыцця народа, дакладна перадаюць атмасферу часу хрушчоўскай адлігі. Іван Навуменка праз дэталі падае маштабны малюнак жыцця.

Несцяровіча заўважылі старэйшыя пісьменнікі, адзін за другім выходзяць яго мастацкія творы. Але праца творцы — справа нялёгкая, яна патрабуе поўнай самааддачы, адпаведнага настрою. «...Пісанне — пакута, — прызнаецца герой. — Самая цяжкая работа, якая ёсць на свеце. Вядома, здараюцца выпадкі, калі пішацца лёгка, натхнёна. За адну ноч можа нарадзіцца апавяданне. Але такія ўзлёты духу бываюць рэдка. Галоўнае — праца. Сядзі, прымушай сябе жыць у часе, пра які пішаш, увазь у скуру герояў, у іхнія душы, выяўляй іх імкненні, жаданні. Пісьменнік — той жа артыст. Але своеасаблівы. Бо нават у невялікім апавяданні вымушаны іграць некалькі роляў. І не так проста даецца слова». Герой І. Навуменкі жыве клопатам не толькі пра прыгожае пісьменства, яго як выкладчыка хвалююць праблемы тагачаснага літаратуразнаўства.

Праца выкладчыка, як лічыць герой, нялёгкая: «Цяжка не лекцыі чытаць. Калі добра падрыхтуешся, асвоіш матэрыял, то стаяць за кафедрай прыемна. Бачыш перад сабой удзячныя твары студэнтаў і выходзіш з аўдыторыі з пачуццём выкананага абавязку».

Шматлікія жыццёвыя клопаты (вялікая загружанасць на выкладчыцкай працы, беспадстаўныя падазрэнні ў жончынай здрадзе, сквапная прагнасць былой жонкі да вялікіх аліментаў на сына) выпрабавуюць героя на сумленнасць, загартаванасць, цярплівасць. Наведванне дарагіх сэрцу мясцін юнацтва, дзе былі першае каханне, юнацкія мары і рамантычныя летуценні пра жыццё, абуджае ў Несцяровіча думку пра няпростыя жыццёвыя віры яго пакручастага лёсу, будучую

прагную творчую працу, новыя мары і надзеі. Пра гэта сведчыць і сама назва твора. Вір — пейзажная дэталь, якая нясе вялікую семантычную нагрузку, стварае адпаведны эмацыянальны настрой, дапамагае раскрыць псіхалагічны стан героя, выступае і сэнсавым акцэнтам, і фіксатарам аўтарскай задумы.

Аповесць І. Навуменкі «Вір» — адзін з апошніх твораў пісьменніка, у ім адчуваюцца, як адзначыў П. Васючэнка, «няспешнасць у маральна-этычным аналізе, арыентацыя на коласаўскі эпічны спакой і псіхалагічную разважлівасць».

Крытыкі, літаратуразнаўцы называюць **Янку Сіпакова** (1936—2011) далікатным лірыкам, але не менш тонкім знаўцам чалавечай душы аказаўся майстар слова і ў прозе, асабліва пры асэнсаванні савецкай мінуўшчыны. Аповесць «Кулак» (1989) апавядае пра тыповы лёс беларуса ў адзін з драматычных перыядаў савецкай гісторыі — у гады сталінскай калектывізацыі. Аўтар паказаў, што раскулачванне ў 1930-я гады стала той дзяржаўнай палітыкай, пры якой цалкам ігнараваліся каштоўнасць чалавечага жыцця, інтарэсы асобы.

Пісьменнік раскажаў пра заможнага гаспадара Ціта Ворашня. Зімой 1929 года селянін, распрадаўшы ўсё, што можна было, забівае вокны, развітваецца з хатай і накіроўваецца з сямейнікамі на чыгуначную станцыю, каб ад'ехаць у Сібір. Сцэна развітання з родным гнездом пададзена пісьменнікам праз плач-галашэнне гаспадыні Юстыні па дарагім сэрцу куточку: «Айё, айё, а хатачка ж ты мая родная, а як жа я табе радавалася, калі пераступіла твой парожчак, як я табой весялілася, як на цябе ўсё глядзела і нагледзеца ніяк не магла. А ты ж мне была за сябровачку, а ты ж мне была за матулечку, а ты ж мне была за сястрычачку... А на каго ж я цябе, маю гаротніцу, пакідаю...» Прычытанні жонкі і стрыманыя мужчынскія слёзы гаспадара ўзмацняюць трагедыіны пачатак твора.

Пра маштабы трагедыі беларускага сялянства сведчыць той факт, што Ціт не прадаў хату, ён «не стаў гэта рабіць наспех», бо «зараз у Сібір перасяляецца многа гаспадароў, і таму хаты зусім абясцэніліся». Гаспадар папрасіў суседа прыгледзець за хатай і не аддаваць «якому-небудзь гультаю, свістуну, абібоку». Працаўнік Ціт належыць да тых сялян, якія спрадвеку разлічвалі толькі на свае мазолістыя рукі і літасць прыроды. Новая ўлада цалкам ігнаруе эканамічныя і маральна-этычныя фактары гаспадарання на зямлі і спрадвечную псіхалогію

сялянства, невыпадкава Ціт Ворашань абураецца: «Землебудаўніцтва нейкае прыдумалі. А нашто яе, зямлю, будаваць, калі яна і да нас ужо была пабудаваная. Будзь на ёй гаспадаром... будзь зямлі і сынам, і бацькам, ды і ўсё».

У творы Я. Сіпакова паказваюцца непадрыхтаванасць людзей да правядзення калектывізацыі, палітычная блізарукасць партыйных кіраўнікоў, іх разгубленасць перад складанымі праблемамі жыцця, памылковая ацэнка фактаў і падзей. Прычына такіх спрошчаных поглядаў на жыццёва важныя працэсы, як зазначыў Я. Сіпакоў, у дэ-гуманізацыі метадаў калектывізацыі, ігнараванні чалавеказнаўчых аспектаў вясковай рэчаіснасці. Прывабліваюць у творы пільная ўвага беларускага мастака да лёсу радавога чалавека, пафас абароны яго годнасці. Ва ўяўленні вяскоўца Ціта кулаком не можа быць заможны селянін, які дае працу аднасяльчанам і множыць багацце мазолістай працай сямейнікаў. Гаспадар Ворашань, менавіта так ён сябе называе, перакананы, што заможных сялян нельга лічыць ворагамі савецкай улады і такім чынам распальваць класавую варожасць на вёсцы. Да іх метадаў гаспадарання трэба прыглядацца, бо «багацце ж, яно ў вашых руках, на вашых далонях завязваецца», а пазіцыя «я не маю, дык і ты не май», як лічыць Ціт, бесперспектыўная і нават шкодная.

Працэсы перабудовы вёскі, як паказаў пісьменнік, выклікалі не толькі матэрыяльна-гаспадарчыя цяжкасці, яны паўплывалі яшчэ і на псіхалогію, светапогляд сялянства. Вынікі паспешлівай арганізацыі калгасаў паказваюць, наколькі яна была згубнай для вёскі наогул, бо знішчаўся селянін-гаспадар з яго вялікай адказнасцю за сябе, сваю сям'ю, здабыткі сваёй земляробчай працы.

Тэма калектывізацыі, тэма зямлі як асяроддзя існавання чалавека актуалізавала цэлы спектр праблем у творы. Па-мастацку ўвасобленыя погляды на калектывізацыю розных груп насельніцтва праўдзіва ўзнаўляюць у творы атмасферу палітычнай сітуацыі 30-х гадоў XX стагоддзя. Працавітыя і заможныя, як Ціт Ворашань, не могуць зразумець, чаму «чым лепш і больш стараўся працаваць, тым горш было. Дык, а можа, увогуле гэтай уласці не падабаецца, калі чалавек добра працуець? Можа, ёй якраз не трэба, каб людзі працавалі? Дык а што гэта тады за ўласць такая, калі яна адных гультаёў плодзіць?»

Ціт Ворашань спачувае і дапамагае хвораму, нямогламу бедняку і на дух не пераносіць гультаёў. Галоўны герой бескампрамісны ў сваім непрыманні гультайства, асабліва яго абражаюць зняважлівыя

адносiны, бязлiтасныя здзекi з яго беднякоў-актывiстаў, такіх як Харлам Шрубянок, які «бацькаву гаспадарку разбурыў і бацьку самога з хаты выгнаў», давёў да турмы аднавяскоўца Шабуню. Калектывiзацыя ў аповесці «Кулак», на думку аўтара, агаляла самае цёмнае і страшнае ў чалавеку. Зло ўзнікае ў творы ў шматлікіх варыянтах: у сям'і, стаўленні кіраўнікоў да аднавяскоўцаў-сялян, узаемаадносiнах моладзі і старэйшага пакалення, адносiнах да царквы і чалавека наогул.

На прыкладзе сям'і Ворашняў паказана бесчалавечнасць новага парадку на вёсцы. Сумленны селянін не разумее, як па-звярынаму можа паводзіць сябе чалавек, як можа быць сапсавана яго душа. Янка Сiпакоў праз адлюстраванне падзей 30-х гадоў XX стагоддзя востра выявіў супрацьстаянне добра і зла.

Блуканне сям'і па пакутах праўдзiва перададзена аўтарам праз плач-галашэнне жонкі, унутраны маналог-боль самога Цiта па дарозе на станцыю, драматычную танальнасць пейзажных замалёвак. Развiтанне з хатай як духоўным апiрышчам, радавым гняздом, якое моцна трымае чалавека на гэтым свеце, раскрывае сэнс жыцця вяскоўца, матывацыю ўчынкаў герояў. Праз развагі Цiта Ворашня паказаны погляды розных людзей на калектывiзацыю. Толькі не сама калектывiзацыя цікавіла пісьменніка Я. Сiпакова, а тое, як яе ўспрымалі жывыя людзі, такія як гаспадар Ворашань, лайдакі-актывiсты Шрубянок, Казяба, Аўлас Доўгі і iншыя аднавяскоўцы. Вiдавочна, што простага адказу ні аўтар, ні яго героi не знойдуць: «Божа, каму гэта нада, каб селянін, які хочыць работаць на сваёй зямлі і жыць як чалавек, так мучыўся, пакутаваў і гараваў?! А што ў той Сiбіры чакаець iх? <...> А куды едуць? А навошта? <...> ...Задумана ў Сiбір перасяліць больш за паўмільёна беларусаў. Пачакай, а хто ж тады тут астанецца? Дык жа ўсе, хто ўмеець з зямлёю гаварыць, павыедуць. А хто ж у нашых Кросніцах астанецца?»

Роздум селяніна па-дзяржаўнаму практычны, па-філасофску глыбокі, ён думае пра вынікі трагічнай адчужанасці чалавека ад родных каранёў, духоўнае ўбоства людзей зайздросных, сквапных на чужое: «...ёсць у чалавеку нешта дужа брыдкае, цёмнае. Яно, мусіць, з зайздрасці пачынаецца: “А ў таго яблык у садзе большы”, “А ў таго хата лепшая”. Дык а хто табе не даець? Пасадзі лепшую яблыню. Пастаў і ты лепшую хату. <...> Дык жа не, сабе ён хату ставіць не хочыць... але ж і табе ў тваёй хаце жыць таксама не дасць... <...> О, якая для iх радасць, калі яны бачаць, што чалавек пакутуець. Якiя яны шчас-

лівыя тады, калі іншаму чалавеку дрэнна. Чужыя пакуты — для іх за радасць. А чалавек не для пакут радзіўся. <...> Ад Бога гэтага не было. Няхай жывець і радуецца чалавек, казаў Бог. Не, пакуты — наш лішні цяжар. Хаця — няпраўда. Нада! Нада, піхума, пакуты чалавеку! Каб чалавек чалавекам станавіўся. З пакутамі ён радавацца будзіць больш, кожнай дробязі будзіць рады». Развагі селяніна Ціта адлюстроўваюць маральнае аблічча героя, яго чалавечую занепакоенасць і духоўную моц.

Звернем увагу на загаловак аповесці. Слова «кулак» нясе эмацыянальна-ацэначную функцыю ў творы. Праз развагі селяніна, яго эмацыянальнае ўспрыманне гэтага слова выяўлены і характарыстыка самога Ціта, і аўтарскія адносіны да падзей у творы. Ціт Ворашань успрымае слова «кулак» як кляймо-пракляцце, што навісла над яго сям'ёй зімой 1929 года, як абразу ўласнай гаспадарлівасці.

Лірыка-філасофскае светабачанне Я. Сіпакова ўвасоблена і праз малюнкi прыроды. У аповесці «Кулак» стан душы селяніна-гаспадара паказаны ў адзінстве з прыродай. Перадзвіж выяўляе глыбіню натуры Ціта Ворашня з усімі яе эмацыянальнымі, падсвядомымі, характаралагічнымі асаблівасцямі.

Янка Сіпакоў выкарыстаў у аповесці такія кампазіцыйны прыём, як абрамленне (гэта плач-галашэнне маці Юстыні ў пачатку твора і галашэнне яе дачкі Любы ў канцы аповесці), што дало магчымасць злучыць жахлівае мінулае 1930-х гадоў з не менш страшнай чарнобыльскай навалай, якая напаткала ўжо старую Любу, сярэдняю дачку Ціта. Яна, як калісьці яе маці ў далёкім 1929 годзе, галосіць-енчыць над бядой, якую прынёс Чарнобыль. Гэтая бяда гоніць дзяцей і ўнукаў з роднай хаты, з карміцелькі-зямелькі ў невядомы свет. Любоў Цітаўна «борздзенька... узбегла на ганачак, кінулася ў сенцы, спяшаючыся, зачыніла дзверы за сабою, зашчапілася і там, ля дзвярэй, заціхла — мусіць, прыслухоўвалася: ці будуць ламаць? Але ламаць дзвярэй ніхто не стаў». Кампазіцыя аповесці дазваляе ахапіць вялікі часавы адрэзак, закрануць набалелыя пытанні нацыянальнага быцця.

У творы Янка Сіпакоў выступае як добры знаўца чалавечай псіхалогіі. Пра гэта сведчаць багацце аўтарскай выяўленчай палітры, трывалая сувязь характару і абставін у працэсе мастацкай тыпізацыі. Пісьменнік здолеў выявіць істотнае, характэрнае ў вясковым побыце: тут нямала дакладных дэталяў, рэалій, як сацыяльна-эканамічных, так і маральна-этычных, псіхалагічных. Лірычная проза Я. Сіпакова

мае вялікі зарад душэўнай цеплыні і выступае актыўным сродкам сцвярджэння гуманістычных ідэалаў.

Сучасная проза як жывы літаратурны працэс развіваецца ў розных жанрах, узбагачаецца новымі творамі, вядзе дыялог сама з сабой, з іншымі сферамі жыцця, з чалавекам і часам, напаўняецца энергіяй маладых пісьменнікаў.

1. Абгрунтуйце назву рамана А. Савіцкага «Пісьмо ў Рай». Якія жыццёвыя выпрабаванні падштурхнулі лірычнага героя рамана-споведзі пісаць ліст да бацькі ў Рай?
2. Патлумачце назву навелы У. Сцяпана «Адна капейка» і вызначце яе філасофскі змест.
3. Падзеі якога часу адлюстраваны ў рамане І. Чыгынава «Вяртанне да віны»? Як яны паўплывалі на прыватны выбар герояў?
4. Дайце ацэнку паводзінам Дзяніса Зазыбы і Радзівона Чубара. Чым адрозніваюцца іх жыццёвыя філасофіі? У чым бачаць сваю віну героі рамана?
5. Пра якія жыццёвыя віры Несцяровіча раскажаў І. Навуменка ў аповесці «Вір»?
6. Як у аповесці Я. Сіпакова «Кулак» паказана атмасфера 1930-х гадоў? Паразважайце, у чым трагізм лёсу Ціта Ворашня.
7. Падумайце, які сэнс укладвае герой у слова «гаспадар». Растлумачце, якую сэнсавую нагрузку выконвае плач-галашэнне герояў у пачатку і ў канцы аповесці «Кулак» Я. Сіпакова.
8. Параўнайце аўтарскую пазіцыю В. Быкава і Я. Сіпакова пры выяўленні драматызму 1930-х гадоў.
9. Падрыхтуйце буктрэйлер паводле аднаго з твораў сучаснай беларускай прозы.

Драматургія

Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці беларускай драматургіі на сучасным этапе. Драматургія заклікана ісці ў нагу з часам, адгукацца на падзеі грамадскага жыцця. Таму драматург павінен бачыць вострыя канфлікты свайго часу, каб адлюстраваць іх у творы. На хвалі працэсаў перабудовы і разняволення творчай думкі ў 1990-я гады ў беларускую драматургію прыйшлі новыя маладыя аўтары. Яны імкнуліся ствараць п'есы актуальнай тэматыкі, якія былі б запатрабава-

ны нацыянальным тэатрам і чытачом, бо тагачасныя тэатры Беларусі ў асноўным былі арыентаваны на рускую і замежную класіку.

Новая культурная сітуацыя, змены ў свядомасці прывялі да змен у літаратуры. Наступіў новы этап у яе развіцці, які засведчыў змену светапоглядных і мастацкіх арыенціраў, вызваленне ад ранейшых стэрэатыпаў. Перад беларускай драматургіяй адкрыліся новыя перспектывы, звязаныя з засваеннем такіх мастацкіх напрамкаў, як мадэрнізм і постмадэрнізм. Мадэрнісцкая і постмадэрнісцкая літаратура адрозніваюцца ад рэалістычнай перш за ўсё спосабам успрымання рэчаіснасці. У такіх творах свет дэфармуецца, змяняюцца звыклыя для рэалізму адзнакі прасторы і часу, не захоўваюцца прычынна-выніковыя сувязі паміж падзеямі і з'явамі, а таксама парушаюцца іншыя заканамернасці чалавечага быцця. Свет набывае адзнакі абсурднасці, хаатычнасці. Новая канцэпцыя рэчаіснасці непазбежна прыводзіць і да новага разумення абумоўленасці чалавечага характару і лёсу. На яго ўплываюць касмічныя сілы, тэхнакратычная рэальнасць, працэсы, якія адбываюцца ў самім чалавеку і з якімі ён не ў сілах саўладаць.

У сучасным літаратурным працэсе адзначаецца суіснаванне некалькіх мастацкіх сістэм: рэалізму, постмадэрнізму і іншых, унутры якіх выяўляюцца стылёвыя падсістэмы. У гэтым унікальнасць сітуацыі ў літаратуры і драматургіі на мяжы стагоддзяў. Паралельна развіваецца адразу некалькі традыцый, ні адна з якіх не прэтэндуе выцесніць іншыя, бо ўсе яны валодаюць яшчэ не вычарпаным крэатыўным патэнцыялам. Яны не перакрэсліваюць, а дапаўняюць адна другую ў асэнсаванні, спасціжэнні свету і чалавека, спосабах мастацкай характарыстыкі.

Творчасць сучасных драматургаў вызначаецца імкненнем да эксперыменту, пошукам новых мастацкіх сродкаў і форм выказвання. Разам з тым яны арыентуюцца на лепшыя здабыткі нацыянальнай драматургіі, бо без ведання традыцый немагчымы рух наперад. Адбываецца пашырэнне і абнаўленне тэматыкі і праблематыкі твораў. У цэлым у беларускай драматургіі канца XX — пачатку XXI стагоддзя

Вокладка кнігі
«Сучасная
беларуская
драматургія»

творчы пошук вядзеца аўтарамі ў двух асноўных напрамках. Першы звязаны з эксперыментальнай драматургіяй, выпрабаваннем новых форм умоўнасці, нетрадыцыйным выкарыстаннем сцэнічнай прасторы і часу, зваротам да свету ірацыянальнага, фантастычнага і інш. Другі напрамак вызначаецца творчым развіццём лепшых традыцый айчыннай драматургіі, трансфармацыяй назапашаных ёй мастацкіх сродкаў.

Пра паглыбленне традыцыйнай тэматыкі ў сучаснай драматургіі сведчыць п'еса **Уладзіміра Бутрамеева** (нар. у 1953) «Страсці па Аўдзею» (1989). Трагічны лёс беларускай вёскі і сялянства, тэма «раскіданага гнязда» ў гэтым творы паказаны ў стылі лепшых традыцый Шэкспіра. Выведзеная аўтарам цэльная страсная натура Аўдзея варта жанру трагедыі.

Вокладка кнігі
А. Федарэнкі
і У. Бутрамеева

У лёсе Аўдзея і яго сям'і ўвасоблены трагізм беларускага сялянства ў 1930-я гады. Драматург стварыў яркі, запамінальны характар беларуса-працаўніка, на якім спрадвеку трымаўся трывалы лад жыцця вяскоўцаў. Вобраз Аўдзея тыпалагічна блізкі да вобраза Міхала, героя паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа. Канфлікт у драме «Страсці па Аўдзею» — паміж філасофіяй селяніна-працаўніка і сілай руйнавання, якую ўвасабляе сталінская калектывізацыя. Аўдзеі, аднаасобнік на хутары, трымаецца спрадвечнага, традыцыйнага ўкладу жыцця. Галоўная крыніца яго дабрабыту — праца: цяжкая, катаржная, але самаахвярная і сумленная. І неадольнае жаданне селяніна мець кавалак уласнай зямлі, гаспадарыць на ёй, мець плён ад працы, быць гаспадаром лёсу. У. Бутрамеёўказаў прывязанасць Аўдзея да зямлі як абсалютна натуральнае чалавечае пачуццё. Гісторыя раскулачвання Аўдзея падаецца драматургам як ахвярніцкі акт — адсюль і евангельская назва твора.

Спектакль па п'есе «Страсці па Аўдзею» (другая назва — «Крык на хутары») быў пастаўлены на сцэне Беларускага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы (цяпер — Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы) рэжысёрам Валерыем Раеўскім у 1989 годзе, за год да публі-

кацыі твора ў друку. Спектакль, які прынёс вядомасць У. Бутрамееву як драматургу, на працягу дзесяцігоддзяў быў у рэпертуары тэатра.

Многія дасягненні сучаснай беларускай драматургіі звязаны з жанрам *камедыі*, якая набывае новыя адметнасці. Традыцыю «прапус-каць жыццё праз прызму смешнага», гаварыць пра сур'ёзнае мовай сатыры і гумару, перамагаць зло «самым гуманным сродкам — сме-хам» перанялі ад Кандрата Крапівы і Андрэя Макаёнка такія сучасныя драматургі, як Мікола Матукоўскі, Анатоль Дзялендзік, Георгій Мар-чук, Мікола Арахоўскі, Уладзімір Сауліч, Мікола Казачонак, Алег Ждан, Алесь Асташонак, Андрэй Федарэнка, Максім Клімковіч, Міраслаў Адамчык. Асэнсаванне шматграннай і складанай сучаснасці з дапамогай гратэску, гіпербалізаванага завастрэння жыццёвых сі-туацый і з'яў, парадаксальнага спалучэння камічнага з трагічным адбываецца ў камедыях Уладзіміра Сауліча «Сабака з залатым зубам», «Халімон камандуе пародам», «Адзін Гаўрыла ў Полацку», Івана Стадольніка «Залатое вяселле». Жанрава-стылёвай разнастайнасцю вызначаюцца творы Георгія Марчука: камедыя-лубок¹ «Вясёлыя, бедныя, багатыя», народная музычная камедыя «Калі заспявае певень», лірычная камедыя «Салодкія слёзы» і інш.

Сучасныя драматычныя творы, у якіх прысутнічае камедыйны пачатак, вельмі сінкрэтычныя ў жанрава-стылёвым плане. Для сучас-най беларускай літаратуры ўвогуле характэрна імкненне да сінкрэ-тызму. У драматургіі ж гэта асабліва заўважаецца. На мяжы XX— XXI стагоддзяў у беларускай драматургіі папулярнасць набывае жанр трагікамедыі. На сучасным этапе да жанру трагікамедыі звярнуліся Алесь Ждан («Сям'я для старога сабакі»), Іван Чыгрынаў («Госці»), Сяргей Кавалёў («Чатыры гісторыі Саламеі»).

Узмацненне цікавасці да гістарычнага мінулага: Алесь Пет-рашкевіч «Меч Рагвалода» і інш. Вялікая цікавасць да гістарычнага мінулага Беларусі з'яўляецца адметнай асаблівасцю драматургіі кан-ца XX — пачатку XXI стагоддзя. Гістарычная тэма ў беларускай літаратуры і драматургіі цесна звязана з ідэяй нацыянальнага ад-раджэння. Найбольш выразна выявіў яе яшчэ У. Караткевіч, які сваёй драматычнай тэатралогіяй «Званы Віцебска», «Маці Урагану»,

¹ *Камедыя-лубок* — камедыя, напісаная ў стылі народнага лубка; вызна-чаецца прастай, даступнасцю, ёмістасцю вобразаў, займальнасцю.

«Кастусь Каліноўскі», «Калыска чатырох чараўніц» пашырыў межы жанру гістарычнай драмы і развіў традыцыі айчынай драматургіі. Аўтары звяртаюцца да імёнаў Еўфрасінні Полацкай, Рагвалода, Рагнеды, Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Васіля Вашчылы, Вітаўта, Ягайлы, Кастуся Каліноўскага, Янкі Купалы. Зварот пісьменнікаў-драматургаў да гісторыі свайго народа на новым этапе развіцця літаратуры — заканамерная з’ява. Пісьменнікі не толькі імкнуцца актуалізаваць найбольш яркія, вызначальныя для лёсу беларусаў гістарычныя падзеі, але і асэнсоўваюць іх з пазіцыяй новага часу, вырашаюць важныя для сённяшняга дня маральныя праблемы.

Некаторыя падзеі і асобы беларускай гісторыі выклікаюць асаблівую цікавасць як у чытачоў, так і ў пісьменнікаў-драматургаў. Так, вобраз Францыска Скарыны асвятляецца ў п’есах Алесь Петрашкевіча «Напісанае застаецца», «Прарок для Айчыны», драматычнай паэме Міколы Арочкі «Судны дзень Скарыны». Да гэтай гістарычнай асобы звярнуўся Георгій Марчук у п’есе «Кракаўскі студэнт». Загадку трагічнага лёсу і сілу характару полацкай княгіні Рагнеды асэнсоўваюць у сваіх драмах Алесь Петрашкевіч («Меч Рагвалода»), Іван Чыгрынаў («Звон — не малітва»), Аляксей Дудараў («Палачанка»). Вобразы такіх выдатных гістарычных асоб, як Еўфрасіння Полацкая і Барбара Радзівіл, раскрываюцца ў гістарычных драмах «Крыж Еўфрасінні Полацкай» Ірыны Масляніцынай, «Чорная панна Нясвіжа» Аляксея Дударава. Падзеі як пазнейшага, так і не зусім далёкага мінулага знайшлі адлюстраванне ў п’есах Івана Чыгрынава «Следчая справа Вашчылы», «Прымак», «Чалавек з мядзведжым тварам».

Плённа ў жанры гістарычнай драмы працаваў драматург **Алесь Петрашкевіч** (1930—2012). Ён звярнуўся ў сваіх п’есах да вобразаў як блізкага, так і далёкага мінулага Беларусі. З дакументальнай дакладнасцю пададзены ў яго гістарычных трагедыях і драмах вобразы такіх знакамітых асоб беларускай гісторыі, як Леў Сапега, Кейстут, Тадэвуш Касцюшка, Януш Радзівіл, Жыгімонт, Ягайла і інш. Па трапнай характарыстыцы даследчыка П. Васючэнкі, «драматург як быццам вынайшаў адмысловую мастацкую мадэль машыны часу, настолькі частымі і плённымі сталі яго спатканні з беларускай гісторыяй». Алесь Петрашкевіч паставіў перад сабой задачу стварыць гістарычны драматычны серыял, прысвечаны яркім старонкам беларускай гісторыі, пачынаючы ад Грунвальда і да нашых дзён.

Ведаючы цану факта, драматург у сваіх гістарычных п'есах не адыходзіў ад яго далёка. Праўда той або іншай эпохі паўстае з твораў А. Петрашкевіча праз найбольш характэрныя для яе прыметы. Мастацкі вымысел дапускаецца для завастрэння канфлікту, узмацнення ідэі. Аўтар дадумваў тое, што не адбылося, але магло б адбыцца.

Алеся Петрашкевіча цікавілі вострыя, канфліктныя сітуацыі беларускай гісторыі. Па словах літаратуразнаўцаў, драматург умее знаходзіць болевыя кропкі быцця, ствараць вакол іх канфліктнае асяроддзе, і гэта кампенсуе цяжар дыдактыкі, за якую часам крытыкі папракаюць аўтара. Адною з найбольш цікавых гістарычных яго драм, прысвечаных тэме далёкага мінулага Беларусі, з'яўляецца п'еса «**Меч Рагвалода**» (1996).

Драматург намалюваў у творы вобразы вядомых асоб беларускай гісторыі: княгіні Рагнеды, князёў Рагвалода, Ізяслава і Брачыслава, а таксама іх нашчадкаў — знакамітага князя Усяслава Чарадзея і яго сыноў. У пралогу драмы да князя Усяслава Чарадзея ў час пакутлівых роздумаў пасля бітвы на Нямізе з'яўляецца прывід княгіні Рагнеды ў манаскім адзенні. Рагнеда падтрымлівае Усяслава Чарадзея ў яго імкненні абараніць полацкую зямлю ад кіеўскіх князёў Яраславічаў. Яна выступае ў абарону хрысціянства і ў першай дзеі п'есы нават уступае ў палеміку з Рагваладам, які раіць свайму нашчадку, прапраўнуку Усяславу трымацца веры прадзедаў. Значная ўвага ў творы надаецца пытанням веравызнання нашых продкаў.

Галоўны персанаж твора Усяслаў, як полацкі князь і патомак Рагвалода, павінен прымаць гістарычна значныя для будучыні Полацкага княства рашэнні ва ўмовах барацьбы паміж старой і новай рэлігіяй, паміж паганствам і хрысціянствам. Пры гэтым ён імкнецца ўсё ўзважыць, абдумаць і прадугледзець, чым могуць абярнуцца для Полацка яго ўчынкі. Таму князь успамінае ранейшыя падзеі з гісторыі Бацькаўшчыны, на працягу твора перад ім узнікаюць прывіды прапшчураў: Рагнеды, Рагвалода, Ізяслава і Брачыслава, з якімі герой вядзе дыялогі. У эпілогу ж драмы Усяслаў назірае за размовай Ефрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага, якія ўзгадваюць ужо яго слаўныя подзвігі.

Драматызм п'есы «Меч Рагвалода» заключаецца не толькі ў апісаных падзеях (крывая бітва на Нямізе, паланенне князя Усяслава разам з сынамі пасля крыжацалавання кіеўскім князем Ізяславам), але і ў тым, што няма міру ў душы полацкага князя Усяслава: «Што

рабіць? На якіх багоў спадзявацца? У каго парады прасіць?» Нават яго сыны раздзяліліся ў рэлігійных поглядах: Глеб трымаецца хрысціянства, Рагвалод-Барыс — абаронца старой веры. Ды і ўсе дзейныя асобы твора палярна размежаваны адносна поглядаў на паганства і хрысціянства, акрамя галоўнага героя, дальнабачнага князя Усяслава Чарадзея. Ён не прымае абвінавачванняў Вешчуна, які лічыць прычынай паражэння бітвы на Нямізе «дваяверства» князя. Усяслаў гаворыць сваім сынам: «Расколіна не ў маёй душы, а ў нашым жыцці. Я — над расколінай! Я — мост праз яе! <...> А вера мая з уладаю звязана. Адзіны Бог, адзіны князь, адзіная дзяржава! Інакш — пагібель!» Галоўны клопат героя — воля і дабрабыт роднай зямлі: «Я ўсё прайшоў — ад перамогі да паразы, ад узлёту да падзення, ад велічы да прыніжэння, ад міру да вайны і ад вайны да міру. Пры ўсім тым я быў верны сваёй Бацькаўшчыне — зямлі Крыўскай. За яе веліч і свабоду я і змагаюся ўсё жыццё». Вобраз мяча Рагвалода сімвалізуе ў творы гонар і славу Полацкага княства, паказвае пераемнасць князёў полацкіх у барацьбе за незалежнасць дзяржавы.

Драматычная паэма **Раісы Баравіковай** (нар. у 1947) «**Барбара Радзівіл**» (1992) прысвечана гісторыі незвычайнага кахання паміж польскім каралём Жыгімонтам II Аўгустам і ўдавой-прыгажуняй Барбарай Радзівіл. Вядомы даследчык сучаснай беларускай драматургіі П. Васючэнка назваў драму «адной з самых значных драматургічных прац у жанры гісторыка-біяграфічнай п'есы». У аснову твора пакладзены летапісныя падзеі Вялікага Княства Літоўскага, апісаныя ў «Беларуска-літоўскіх летапісах», а таксама народныя паданні пра каханне Жыгімонта II Аўгуста і найпрыгажэйшай жанчыны эпохі Барбары Радзівіл. Своеасаблівым пралагам твора з'яўляецца ўрывак з летапісу Рачынскага: «1545 год. У чэрвені месяцы ў Пятроў пост памерла ў Вільні ў панядзелак каралева Эльжбета, і пахавалі яе ля святога Станіслава ў капліцы Казіміра ў жніўні 24 дня. А пасля малады кароль, маючы слабасць да бялявых, пачаў мілаваць Барбару Радзівіл, якая была ўдавою Гаштольта, ваяводы троцкага, і жыла на той час пры сваёй маці і брату, падчашаму Мікалаю Юр'евічу Радзівілу». Раіса Баравікова дае ў паэме сваю інтэрпрэтацыю вядомай летапіснай гісторыі.

Пісьменніца захоўвае гістарычны сюжэт, але на першае месца выводзіць не праблемы палітыкі і ўлады, а рамантычную гісторыю кахання. Раіса Баравікова прачула і па-майстэрску перадае пачуцці

закаханых. Галоўныя героі твора ахоплены гарачым пачуццём. Яны ўзвышаюцца над карысліваасцю і палітычнымі інтрыгамі, якія сплятаюцца вакол іх. Супраць шчасця закаханых настроены ўвесь каралеўскі двор, сейм, стары кароль і асабліва каралева Бона Сфорца. Уладарная жанчына, каралева Бона не можа змірыцца з тым фактам, што яе сын таемна павянчаўся з Барбарай. Яна лічыць гэты шлюб няроўным і немагчымым для спадкаемца польскага трона. Хоць Бона Сфорца з'яўляецца ў паэме толькі аднойчы, у восьмай сцэне другой дзеі, тым не менш яе вобраз адзін са значных у творы і вырашальны для развязкі гісторыі трагічнага кахання. Каралева-маці павінна выбіраць паміж любоўю да сына і каралеўскім гонарам, які абавязвае яе паўстаць супраць нявесткі.

У твор уведзены шматлікія дэталі, звязаныя з рэаліямі жыцця тагачаснай арыстакратыі.

Новыя мастацка-эстэтычныя тэндэнцыі ў сучаснай беларускай драматургіі. На новым этапе свайго развіцця гістарычная драма абнаўляецца жанрава-стылістычна і тэматычна. У сучаснай драматургіі побач з абнаўленнем традыцыйных рэалістычных падыходаў вядзецца актыўны творчы пошук іншых шляхоў мастацкага адлюстравання рэчаіснасці, выяўляецца імкненне да пераўтварэння традыцыйнай эстэтыкі. Прадстаўнікі новай хвалі ў беларускай драматургіі звяртаюцца да вопыту еўрапейскай, сусветнай драматургіі і тэатра, засвойваюць прыёмы мадэрнісцкай і постмадэрнісцкай паэтыкі. Беларуская «нетрадыцыйная», эксперыментальная драматургія вызначаецца павышанай увагай аўтараў да мастацкай формы, жанру твораў. Прадстаўнікі гэтага напрамку спрабуюць адшукаць нацыянальны варыянт драмы абсурду, звяртаюцца да ўмоўна-фантастычных прыёмаў, гратэску, гульні. Абсурдысцкая драма заклікана раскрыць бессэнсоўнасць, алагічнасць існавання грамадства, выявіць стан чалавека ва ўмовах несвабоды, таго паўсядзённага ідыятызму і жахлівага абсурду, калі свет робіцца перакуленым і ў ім разбураны маральныя і гуманістычныя асновы жыцця. Беларуская драма абсурду, як і еўрапейская, узнікае як рэакцыя на супярэчлівую сучаснасць. Драматургі імкнуцца выявіць глыбокі ўнутраны канфлікт, пачуццё неўладкаванасці, адчужанасці, адзіноты чалавека ў свеце. З'яўленне драмы абсурду ў беларускай літаратуры — не проста даніна літаратурнай модзе. Элементы паэтыкі абсурду заўважаліся ў творах беларускай камедыяграфіі, асабліва ў трагікамедыйх «Тутэйшыя»

Янкі Купалы, «Зацюканы апостал» А. Макаёнка, камедыі «Брама неўміручасці» Кандрата Крапівы.

Прадстаўніком беларускага постмадэрнізму можна лічыць драматурга **Ігара Сідарука** (нар. у 1964). Праблема незапатрабаванасці асобы, страчвання ёю адчування ідэнтычнасці, сваёй непаўторнасці і значнасці прывесчана напісаная ў стылі тэатра абсурду п'еса пісьменніка «Галава» (1992). Яна была пастаўлена на сцэне Дзяржаўнага тэатра-лабараторыі нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна» (цяпер — Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі) і прынесла вядомасць аўтару. Твор па жанравым вызначэнні з'яўляецца фарс-абсурдам (сам аўтар даў п'есе падзагалолак «Казачны фарс»). Праз абсурд у творы выяўляецца негатыўнае сацыяльнае ўпарадкаванне жыцця. Таму ў творы І. Сідарука, як і ў многіх іншых абсурдысцкіх п'есах, няма традыцыйных вобразаў-характараў, а дзейнічаюць абагульненыя тыпы без імёнаў, істоты, набліжаныя да стану звычайных рэчаў — «экспанатаў». У творы няма пэўнага сюжэта. Усё навокал — суцэльная бяссэнснасць і наканаванасць. Адсутнічае тут і часовае вымярэнне, што адпавядае законам тэатра абсурду, які яшчэ называюць «тэатрам спыненага гадзінніка». Учынкі і мова герояў драмы алагічныя.

У сучаснай беларускай драматургіі назіраецца актыўнае развіццё п'ес фальклорнага напрамку. Да фальклорных матываў і вобразаў звярнуліся такія творцы, як Галіна Каржанеўская, Пятро Васючэнка, Уладзімір Сіўчыкаў, Сяргей Кавалёў, Зінаіда Дудзюк, Ігар Сідарук. Драматычныя казкі для дзяцей гэтых аўтараў ставяць у аснову канфлікту барацьбу добра са злом. Як заўсёды ў казках, дабро перамагае зло, а героі праходзяць значныя выпрабаванні, здзяйсняюць смелыя высакародныя ўчынкі. Яркімі дыялогамі, рамантыкай, ідэяй рыцарства і самаахвярнасці вызначаюцца казкі-прышавесці П. Васючэнкі «Страшнік Гам», «Маленькі збраяносец», «Новы калабок» і інш. Казкі П. Васючэнкі, як і З. Дудзюк («Сінязорка», «Жывая вада»), І. Сідарука («Кветкі пад ліўнем», «Збавіцель») і іншыя, адрасаваны не толькі дзецям, але і дарослым.

Сучасная драматургія і тэатр. Драма як спецыфічны род літаратуры цесна звязана з жыццём тэатра і адначасова належыць і тэатру, і літаратуры. Драматычны твор з'яўляецца першаасновай спектакля і сваё паўнацэннае жыццё атрымлівае толькі на сцэне. Хоць могуць мець месца так званыя п'есы для чытання, але менавіта

сцэнічнае ўвасабленне твора з’яўляецца марай драматурга. Таму драматургія лічыцца складаным і парадаксальным жанрам літаратуры, бо часта цяжка прадказаць, як складзецца сцэнічны лёс той або іншай п’есы.

У 90-я гады ХХ стагоддзя адбыўся паварот беларускага тэатра да нацыянальнай класікі, увогуле да твораў айчыннай драматургіі.

Вялікае значэнне мела дзяржаўная падтрымка нацыянальнай драматургіі. У пачатку 1990-х гадоў Міністэрствам культуры Беларусі быў заснаваны Дзяржаўны тэатр-лабараторыя нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна», які стаў неад’емнай часткай культуры сучаснай Беларусі. Разам з п’есамі маладых драматургаў тэатр ажыццяўляе пастаноўкі твораў сусветнай класікі на беларускай мове (У. Шэкспіра, Б. Брэхта, Ж.-Б. Мальера). Тэатр садзейнічае прафесійнаму станаўленню не толькі маладых драматургаў, але і рэжысёраў.

Сваю дзейнасць тэатр распачаў з пастаноўкі п’есы «Ку-ку» Міколы Арахоўскага. Знакавай падзеяй для тэатра стала пастаноўка спектакля «Галава» (1993) паводле п’есы маладога аўтара Ігара Сідарука. Наступнымі былі п’есы драматургаў новай генерацыі: «Vita brevis, або Нагавіцы святога Георгія» і «Чорны квадрат» Міраслава Адамчыка і Максіма Клімковіча, «Плач, саксафон!» Ігара Сідарука, «Містар Розыгрыш» Сяргея Кандрашова і інш.

Задача тэатра заключалася менавіта ў падтрымцы маладых пачынаючых аўтараў. Гэтаму садзейнічала з’яўленне часопіса драматургіі

Сцэна са спектакля «Ку-ку». Дзяржаўны тэатр-лабараторыя нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна», 1992

Сцэна са спектакля «Чорны квадрат». Дзяржаўны тэатр-лабараторыя нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна», 1994

і сцэнічнага мастацтва «Тэатральная Беларусь» (пазнейшая назва — «Тэатральная творчасць»), альманаха «Беларуская драматургія», зборнікаў «Сучасная беларуская п'еса». Значнай падзеяй стала аднаўленне рэспубліканскага конкурсу на лепшую п'есу, правядзенне тэатральных фестываляў. Папулярнасць сучаснай беларускай драматургіі пачынае расці. У 2007 годзе пры Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі пачаў дзейнічаць Цэнтр беларускай драматургіі і рэжысуры. Мэта цэнтра — стварэнне прынцыпова новых тэатральных форм і тэхналогій, правядзенне тэатральных эксперыментаў, а таксама ўкараненне апошніх еўрапейскіх і расійскіх дасягненняў у галіне сцэнічнага мастацтва. Сумесная праца драматургаў і рэжысёраў выліваецца ў спектаклі і грамадскія абмеркаванні. Усё гэта садзейнічае прыцягванню аўдыторыі да тэатральнага мастацтва.

Беларуская драматургія значна ўзбагацілася на мяжы стагоддзяў новымі імёнамі і творамі. Актыўна працавалі ў гэты перыяд сталыя драматургі А. Петрашкевіч, А. Дзялендзік, А. Дудараў. Цікавымі п'есамі вызначыліся і аўтары, якія ўжо сцвердзіліся як паэты або прэзаікі: І. Чыгрынаў, Г. Марчук, Р. Баравікова, А. Асташонак, А. Федарэнка. У рэчышчы эксперымента і абнаўлення традыцыйнай паэтыкі праявілі сябе прадстаўнікі маладзейшага пакалення: С. Кавалёў, І. Сідарук, М. Арахоўскі, А. Ждан, У. Сауліч і інш. З часам пашыраюцца і абнаўляюцца тэматыка і праблематыка драматычных твораў, адбываецца развіццё традыцыйных і пошук новых жанравых форм. П'есы сучасных беларускіх драматургаў пачынаюць ставіцца не толькі ў Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі, але і на сцэнічных пляцоўках іншых тэатраў Беларусі. Нельга не прыгадаць тут і поспехі прадстаўнікоў сучаснай рускамоўнай драматургіі Беларусі, сярод якіх многа таленавітых аўтараў як старэйшага, так і малодшага пакаленняў. Гэта Святлана Бартохава, Павел Пражко, Мікалай Рудкоўскі, Андрэй Карэлін, Дзіяна Балыка і інш. Многія з іх вядомыя за межамі краіны, іх п'есы перамагаюць у міжнародных драматургічных конкурсах, публікуюцца ў аўтарытэтных маскоўскіх часопісах, ставяцца ў многіх расійскіх тэатрах.

Варта адзначыць важнасць для сучасніка функцыянавання беларускага радыётэатра. З найбольш значных радыёпастановак апошніх дзесяцігоддзяў вылучаецца спектакль па п'есе Пятра Васючэнкі «Паэт і дзяўчына». Як сцвярджаецца ў слове ад аўтара, п'еса пры-

свечана «драме закаханана паэта», якая раскрываецца на аснове дзённіка Паўліны Мядзёлкі.

Аўтару ўдалося стварыць насычаную ключавымі падзеямі, гарманічную, глыбока псіхалагічную і кранальную дакументальна-мастацкую гісторыю кахання славутага песняра-прарока Янкі Купалы і таленавітай актрысы, грамадскага і культурнага дзеяча Паўліны Мядзёлкі.

Узмацняюць дзеянне, дапамагаюць дакладней перадаць перажыванні і стан герояў не толькі паэтычныя радкі з вершаў інтымнай лірыкі Купалы, але і народныя песні, музыка, якія гучаць у спектаклі.

Значнае месца ў п'есе побач з інтымнай тэмай займае патрыятычная праблематыка, апантанасць герояў нацыянальнай ідэяй, іх адданасць справе нацыянальнага адраджэння Беларусі.

Вырашаючы задачы ідэйна-эстэтычнага асэнсавання рэчаіснасці, сучасныя беларускія драматургі арыентуюцца на лепшыя традыцыі айчыннай і сусветнай драматургіі, эксперыментуюць, апэратыўна рэагуюць на складаныя праблемы часу. Творчы пошук працягваецца, прыносяць вынікі і сведчыць пра патэнцыяльныя магчымасці нашых аўтараў, значныя перспектывы айчыннага тэатра і драматургіі на будучае.

1. У якіх напрамках вядзецца творчы пошук у сучаснай беларускай драматургіі? Аргументуйце свой адказ.
2. Якія новыя формы вядучых жанраў беларускай драматургіі (камедыі, драмы) з'явіліся на сучасным этапе?
3. У чым адметнасць канфлікту гістарычнай драмы А. Петрашкевіча «Меч Рагвалода»?
4. Чым вызначаецца драма абсурду? Якія з беларускіх п'ес адносяцца да абсурдысцкай плыні?
5. Дакажыце, што п'еса І. Сідарука «Галава» з'яўляецца абсурдысцкай драмай.
6. Разгледзьце афішы да спектакляў па творах сучасных беларускіх драматургаў на сайце Рэспубліканскага тэатра беларускай драматургіі (раздзелы «Афішы тэатра» і «Мінулыя спектаклі»). Якая з афіш, на ваш погляд, найбольш удалая і чаму? Які са спектакляў вам хацелася б паглядзець?
7. Падрыхтуйце інсцэніроўку фрагмента адной з сучасных п'ес.

Паўтарэнне і аб'гульненне вывучанага за год

Слоўнік літаратурнаўчых тэрмінаў

Аналогія (ад грэч. *analogia* — ‘падабенства’) — прыём мастацкага пісьма, заснаваны на вызначэнні рыс падабенства ў з’явах, прадметах, вобразах.

Антытэза (ад грэч. *antithesis* — ‘супрацьпастаўленне’) — мастацкі прыём, які выкарыстоўваецца для перадачы кантраснасці паказанага.

Апавяданне — невялікі апавядальны твор, у якім расказваецца, як правіла, пра нейкі адзін вызначальны выпадак (сітуацыю, падзею) з жыцця чалавека.

Асацыятыўнасць у літаратуры — абстрактная (умоўная) вобразнасць, дзе сувязь паміж матэрыяльным і духоўным светам выяўляецца ў нязвыклай форме.

Бэлы верш — нерыфмаваны, рытмічна арганізаваны сілаба-танічны верш.

Верлібр, або **свабодны верш** (ад фр. *vers libre* — ‘вольны верш’), — дысметрычны верш, у аснове рытму якога — чаргаванне вершаваных радкоў як адна тыпных інтанацыйна-сэнсавых адзінстваў.

Версэт (ад фр. *verset*) — невялікі твор, паэтычны па змесце і праявічны па форме выяўлення гэтага зместу. У ім няма вершаванага рытму, метра і рыфмы.

Вобраз-сімвал — умоўнае, максімальна абагульненае і экспрэсіўнае абазначэнне якой-небудзь з’явы, падзеі, што характарызуецца шматзначнасцю і ўвасабляе аўтарскую ідэю.

Драма (ад грэч. *drama* — ‘дзеянне’) — 1) род літаратуры, у аснове якога — паказ напружанага, скразнога дзеяння, вырашэнне канфліктнай сітуацыі; 2) адзін з відаў драматычнага роду літаратуры (побач з камедыяй і трагедыяй), у аснове якога — востры канфлікт, што не заканчваецца трагічнай развязкай.

Драма гістарычная — жанравая разнавіднасць драмы, у якой па-мастацку ўзнаўляюцца пэўныя гістарычныя падзеі, жыццё і дзейнасць канкрэтных гістарычных асоб.

Дэталі мастацкая — (ад фр. *detail* — ‘падрабязнасць’) — такая падрабязнасць літаратурнага твора, якая з асаблівай сілай абуджае ўяўленне і творчую думку чытача, нясе значную ідэйна-эмацыянальную і сэнсавую нагрузку.

Інтрыга (ад лац. *intricare* — ‘забытваць’) — складаны і забытаны вузел учынкаў і паводзін персанажаў літаратурнага твора, разгортванне якіх звязана з раскрыццём нейкай таямніцы.

Камедыя (ад грэч. *komos* — ‘вясёлы натоўп’; *ode* — ‘песня, гімн’) — адзін з жанраў драмы і кіно, у якім высмейваецца негатыўнае ў жыцці, характары, дзеянні, з’явы паказваюцца праз прызму камічнага.

Канфлікт — адлюстраванне ў мастацкім творы супярэчнасцей, што прыводзяць да сутыкнення характараў, герояў і абставін.

Квантэмы — вершы-медытацыі, у якіх «імпульс, квант паэтычнай энергіі» (*Я. Гарадніцкі*). У квантэмах няма звязанасці, прычынна-выніковай сувязі. Паміж сказамаі часта адсутнічаюць знакі прыпынку, страчаны межы паміж лагічна завершанымі кавалкамі тэксту. Ствараецца ўражанне, што словы раскіданы, існуюць паасобку.

Маналог унутраны — маўленне героя, звернутае да самога сябе, якое служыць для найбольш поўнага паказу і раскрыцця яго ўнутранага свету.

Метанімія (ад грэч. *metonymia* — ‘перайменаванне’) — від тропа, сутнасць якога ў перанясенні назвы адных з’яў або прадметаў на другія на аснове іх знешняй або ўнутранае сувязі.

Метафара (ад грэч. *metaphora* — ‘перанясенне’) — адзін з асноўных відаў тропа, ужыванне слова або выразу ў пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з’явы або прадмета з іншай з’явай або прадметам на аснове іх падабенства або кантрасту.

Мініяцюра — замалёўка пэўнага, важнага для пісьменніка «імгнення жыцця», у якой аўтар часам перадае цэлы чалавечы характар і лёс.

Монастрафа (ад грэч. *monostrophos* — ‘аднастрофны’; *monos* — ‘адзін’, *strophe* — ‘страфа’) — малая вершаваная форма, кампазіцыйна замкнёная ў межах адной страфы.

Моўная характарыстыка персанажаў — вобразны сродак стварэння персанажаў, які дапамагае акцэнтаваць увагу на змесце іх выказванняў (пра што гавораць, якія думкі і меркаванні агучваюць, якія ўлюбёныя словы і моўныя звароты выкарыстоўваюць) і на манеры гаварыць.

Наватарства — гэта творчае развіццё пісьменнікам лепшых рыс творчай спадчыны папярэднікаў, узбагачэнне літаратуры новымі тэмамі, жанрамі, героямі, мастацкімі прыёмамі і сродкамі.

Навела (ад лац. *novellus* — ‘новы’) — невялікі вострасюжэтны твор, які характарызуецца напружаным, драматычным дзеяннем, лаканічным паказам не столькі знешніх падзей, колькі перажыванняў і настрою персанажаў, нечаканым фіналам.

Перыфрэза, або **перыфраз** (ад грэч. *periphrasis* — ‘навокал гавару’), — адзін з тропаў, заснаваны на асаблівасцях метаніміі, у якім назва з’яў або прадметаў падаецца праз апісанне іх асобных вызначальных прымет.

Пралог — своеасаблівы ўступ да літаратурнага твора, у якім пісьменнік знаёміць чытача з задумай або з тымі фактамі, якія падштурхнулі яго да напісання твора.

Прататып (ад грэч. *protos* — ‘першы’; *typos* — ‘арыгінал’), або **правобраз**, — рэальная асоба, рысы характару, жыццё або нейкія ўчынкі якой паслужылі пісьменніку асновай для створанага ім літаратурнага вобраза.

Проба лірычная — стылёвая плынь мастацкай прозы, якая вылучаецца павышанай эмацыянальнасцю і адкрытым, непасрэдным выяўленнем аўтарскіх адносін да паказу.

Пункціры — невялікія (часцей 4-6 радкоў) лірычныя мініяцюры, заснаваныя на перадачы адной думкі, фіксацыі аднаго пачуцця.

Раман (ад фр. *roman* — ‘аповяданне’) — эпічны праязны (часам вершаваны) твор, у якім шырока ахоплены істотныя жыццёвыя з’явы пэўнага сацыяльнага асяроддзя, нацыі і эпохі, паказаны шматлікія характары ў іх развіцці, псіхалагічнай напоўненасці, створаны разнастайныя бытавыя малюнкi.

Раман у вершах — ліра-эпічны твор, напісаны вершаванай мовай з захаваннем усіх прымет праязнага рамана.

Рамантычнае адлюстраванне жыцця вызначаецца асаблівай цікавасцю пісьменніка да ўнутранага свету асобы, засяроджанасцю на ўвасабленні высокіх адносін, прыгожых пачуццяў, душэўных пераўтварэнняў, імкненнем да ідэальнага, справядлівага светаўладкавання.

Рэалістычнае адлюстраванне жыцця характарызуецца глыбокім раскрыццём чалавечых характараў, абумоўленых сацыяльна-бытавымі і гістарычнымі абставінамі.

Сінекдаха (ад грэч. *synecdoche* — ‘суадноснасць’) — разнавіднасць метаніміі, у якой адны паняцці замяняюцца другімі на аснове іх колькасных суадносін.

Сюжэт (ад фр. *sujet* — ‘прадмет’) — сістэма ўзаемазвязаных падзей, паступовае разгортванне якіх раскрывае характары персанажаў і ўвесь змест эпічнага, ліра-эпічнага або драматычнага твора.

Сюжэтная лінія — сукупнасць узаемазвязаных падзей, у якіх удзельнічаюць тыя або іншыя персанажы.

Трагедыя — драматычны твор, сюжэт якога заснаваны на непрымірным, трагічным канфлікце паміж моцнай высакароднай асобай і абставінамі, якія не даюць мажлівасці ажыццявіць яе намеры. Трагедыя, як правіла, заканчваецца гібеллю галоўнага героя (герояў).

Трагікамедыя — драматургічны твор, у якім спалучана трагічнае і камічнае, фінал у ім трагічны.

Традыцыя (ад лац. *tradition* — ‘перадача’) — пераемнасць у гісторыі літаратурнага працэсу, перадача культурна-мастацкага вопыту мінулага, яго творчае праламленне ў гісторыі літаратуры.

Элегія (ад грэч. *elegia* — ‘жалобная песня’; *elegos* — ‘скарга’) — верш-роздум, у якім выяўляецца настрой смутку, журбы, меланхоліі з выпадку грамадскай несправядлівасці, сямейнага няшчасця або асабістага гора.

Эпілог — заключная частка, у якой расказваецца пра лёс герояў праз нейкі час пасля паказаных у творы падзей.

Спіс выкарыстаных крыніц

Айтматов, Ч. Стат'і, выступлення, дыялогі, інтэрв'ю / *Ч. Айтматов.* — М. : Издательство АПН, 1988.

Алесь Разанаў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://zbsb.org>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Аляксей Дудараў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://adukar.by/images/photo>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Андрэй Макаёнак [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://pbs.twimg.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Арочка, М. Паэзія / М. Арочка // На парозе 90-х / М. Арочка, П. Дзюбайла, С. Лаўшук. — Мінск, 1993.

Афанасьев, І. Будзем садзіць сад... : літаратурна-крытычныя артыкулы / *І. Афанасьев.* — Мінск : Бібліятэка часопіса «Малодосць», 1991.

Афіша да спектакля «Зацюканы апостал». Беларускі дзяржаўны акадэмічны тэатр юнага глядача [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://beltuz.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Бадак, А. Маланкавы псах : кн. лірыкі / *А. Бадак.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 2004.

Баравікова, Р. Барбара Радзівіл / *Р. Баравікова // Звон — не малітва : п'есы / укладанне І. Дабрыян.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 2008.

Баравікова, Р. Дрэва для райскай птушкі : лірыка / *Р. Баравікова ; прадм. І. Штэйнера.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 2007.

Баравікова, Р. Слухаю сэрца : вершы і паэма / *Р. Баравікова.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1978.

Барадулін, Р. Аратай, які пасвіць аблокі : сяброўскае слова, эсэ, некананізаваныя ўспаміны / *Р. Барадулін.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1995.

Барадулін, Р. Выбраныя творы / *Р. Барадулін ; уклад., прадм., камент. М. Скоблы.* — Мінск : Кнігазбор, 2008.

Барадулін, Р. Збор твораў : у 5 т. / *Р. Барадулін.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1996—2002.

Барадулін, Р. Слаўлю чысты абрус : выбранае / Р. Барадулін. — Мінск : Беларусь, 1996.

Бацькаў вяз і матчына хата [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://s15.stc.all.kpcdn.net>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Башлакоў, М. Далеч вярэня : вершы, паэмы, араторыя / М. Башлакоў. — Мінск : Народная асвета, 2017.

Белинский, В. Стат'я о русской литературе / В. Белинский. — М. : Владос, 2008.

Бельскі, А. Паэзія / А. Бельскі // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. — Т. 4. Кн. 2 : 1986—2000. — Мінск : Беларуская навука, 2003. — С. 39—87.

Брыль, Я. Збор твораў : у 5 т. / Я. Брыль. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1979—1981.

Бугаёў, Д. Вывучэнне творчасці Васіля Быкава ў школе / Д. Бугаёў, М. Верціхоўская, В. Верціхоўская. — Мінск : Аверсэв, 2005.

Бутрамееў, У. Страсці па Аўдзею / У. Бутрамееў // Сучасная беларуская п'еса. — Мінск : Юнацтва, 1995. — С. 6—44.

Быкаў, В. Збор твораў : у 6 т. / В. Быкаў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1992—1994.

Быков, В. Собрание сочинений : в 4 т. / В. Быков. — М. : Молодая гвардия, 1986. — Т. 4. Повесть. Рассказы. Публицистика.

Васіль Быкаў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://cdn.turkaramamotoru.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Васіль Быкаў з маці Ганнай Рыгораўнай [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://imperiaduh.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Васючэнка, П. Міхась Стральцоў / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Аддз. гуманіт. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал. : У. Гніламедаў, І. Навуменка [і інш.]. — Мінск : Беларуская навука, 1999—2014. — Т. 4. Кн. 2. — 2003.

Васючэнка, П. Сучасная беларуская драматургія / П. Васючэнка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2000.

Верабей, А. Абуджаная памяць / А. Верабей. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1997.

Вокладка кнігі А. Дударова «Князь Вітаўт» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://itd2.mycdn.me>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі А. Разанава «Вастрыё стралы» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://livelib.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі А. Разанава з серыі «Першая кніга паэта» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://tip.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі А. Разанава «Назаўжды» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://kamunikat.org>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі А. Разанава «Шлях-360» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.livelib.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі А. Савіцкага «Пісьмо ў Рай» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://zviazda.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі А. Федарэнкі і У. Бутрамеева [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.libcat.ru>. — Дата доступу : 17.03.2021.

Вокладка кнігі Г. Марчука «Крык на хутары» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://lib-gorki.mogilev.by>. — Дата доступу : 18.02.2021.

Вокладка кнігі І. Навуменкі «Дзяцінства. Падлетак. Юнацтва» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://i.livelib.ru/boosover>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі І. Чыгрынава «Плач перапёлкі» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://i.livelib.ru/boosover>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі І. Шамякіна «Злая зорка» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://bdamlm.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі І. Шамякіна «Сэрца на далоні» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.livelib.ru>. — Дата доступу : 18.02.2021.

Вокладка кнігі М. Башлакова «Нетры» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://libklimovich.mogilev.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі М. Башлакова «Чарнобыль. Палын» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : http://gor_lib.gomel.by. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі М. Стральцова «Перад дарогай» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.livelib.ru>. — Дата доступу : 08.02.2021.

Вокладка кнігі Н. Гілевіча «Родныя дзеці» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.dzerlib.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі Р. Баравіковай «Рамонкавы бераг. Слухаю сэрца» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.livelib.ru>. — Дата доступу : 17.03.2021.

Вокладка кнігі «Сучасная беларуская драматургія» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.livelib.ru>. — Дата доступу : 17.03.2021.

Вокладка кнігі Я. Брыля «Пішу як жыву» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://kamunikat.org>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі Я. Брыля «Сёння і памяць» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://kamunikat.org>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Вокладка кнігі Я. Сіпакова «Вершы, балады, прытчы» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://livelib.ru>. — Дата доступу : 18.02.2021.

Вокладкі кніг А. Разанава [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://i.pining.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Гальпяровіч, Н. Голас і рэха / Н. Гальпяровіч. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2005.

Гальпяровіч, Н. Святло ў акне : вершы / Н. Гальпяровіч. — Мінск : Юнацтва, 2002.

Гальпяровіч, Н. Час лістападу : выбранае / Н. Гальпяровіч. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2018.

Георгій Марчук [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.sb.by/upload/medialibrary>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Гершковіч, Ю. Ілюстрацыі да рамана І. Шамякіна «Сэрца на далоні» / Ю. Гершковіч [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://cf.ppt-online.org>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Гілевіч, Н. Збор твораў : у 23 т. / Н. Гілевіч. — Мінск, 2003—2013.

Гілевіч, Н. Лесам песня ішла / Н. Гілевіч. — Мінск : Кніга, 2001.

Гілевіч, Н. Повазь : вершы і песні / Н. Гілевіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1987.

Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Аддз. гуманіт. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал. : У. В. Гніламедаў, І. Я. Навуменка [і інш.]. — Мінск : Беларуская навука, 1999—2014.

Гніламедаў, У. Ад даўніны да сучаснасці : нарыс пра беларускую паэзію / У. Гніламедаў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2001.

Гомельскі тэхнікум будаўнічых матэрыялаў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://presentacii.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Горький, Максим. О литературе : статьи и речи. 1928—1935 гг. / Максим Горький. — М. : Гослитиздат, 1935.

Драма (драматычны род). Сістэма драматычных відаў і жанраў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.kazedu.kz/referat/195773/3>. — Дата доступу : 15.09.2020.

Дударай, А. Князь Вітаўт : п'есы / А. Дударай. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2005.

Дукса, М. Горн прымірэння / М. Дукса. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.

Дукса, М. Жыццё — тэатр, людзі ў ім — акцёры... / М. Дукса. — Мінск : Полымя, 2014. — № 5. — С. 61.

Дукса, М. Птушка вечнасці — душа : кніга паэзіі / М. Дукса. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2015.

Дукса, М. Юнацтва час цудоўна-рэдка... / М. Дукса. — Мінск : Полымя, 2014. — № 5. — С. 63.

«Зямля бацькоў, Лагойшчына мая, // Край неўміручы партызанскай славы! (Н. Гілевіч)» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://gdb.rferl.org>. — Дата доступу : 29.03.2019.

І. Шамякін і А. Макаёнак [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://narbel.bsu.by/wp-content>. — Дата доступу : 29.03.2019.

І. Шамякін падчас вайны [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://tv.sb.by/upload/medialibrary>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Іван Навуменка [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.sb.by/upload>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Іван Чыгрынаў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.sb.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Іван Шамякін. Летапісец эпохі : успаміны, інтэрв'ю, эсэ / уклад. А. Шамякіна. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2010.

Іван Шамякін [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://kitobam.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Кадр з кінафільма «Белыя Росы» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://kino-kingdom.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Кадр з кінафільма «Знак бяды» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.sb.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Кадр з мастацкага фільма «Купальская ноч» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://m.kino-teatr.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Калеснік, У. Усё чалавечае : літаратурныя партрэты, нарысы / У. Калеснік. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.

Камейша, К. Курганны звон : вершы, балады і паэма / К. Камейша. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2014.

Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1987—1991.

Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім : раман / У. Караткевіч. — Мінск : Попурри, 2018.

Карлюкевіч, А. Старонкі радзімазнаўства : Мясціны. Асобы : краязнаўчыя нарысы / А. Карлюкевіч. — Мінск : Звязда, 2013.

Карызна, У. Азёры дабрыні : вершы / У. Карызна. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1995.

Карызна, У. Доля Русь наша Белая : вершы, паэмы, песні / У. Карызна. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2007.

Карызна, У. Душы разгуканай мелодыя : вершы, паэмы, песні / У. Карызна. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1988.

Карызна, У. Зарніцы дзяцінства : выбранае / У. Карызна. — Мінск : Звязда, 2014.

Карызна, У. Музыка ў свеце : лірыка / У. Карызна. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1985.

Кісліцына, Г. Алесь Разанаў : праблема мастацкай свядомасці / Г. Кісліцына. — Мінск : Беларуская навука, 1997.

Лагойскія краявіды [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : [https:// im0-tub-by.yandex.net](https://im0-tub-by.yandex.net). — Дата доступу : 29.03.2019.

Лаўшук, С. Гарызонты беларускай драматургіі / С. Лаўшук ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. — Мінск : Беларуская навука, 2010.

Лейтэнант Васіль Быкаў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : [https:// 3.bp.blogspot.com](https://3.bp.blogspot.com). — Дата доступу : 29.03.2019.

Летуценнасць і вялікія здзяйсненні : успаміны пра Івана Якаўлевіча Навуменку / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т літаратуразнаўства імя Янкі Купалы ; уклад. і прадмова С. С. Лаўшука. — Мінск : Беларуская навука, 2017.

Ліпскі, У. Праўдзівы аповед пра твой і мой радавод : дакументальная аповесць-даследаванне / У. Ліпскі. — Мінск : Беларусь, 1998.

Літаратура пераходнага перыяду : тэарэтычныя асновы гісторыка-літаратурнага працэсу / М. Тычына [і інш.] ; навук. рэд. М. Тычына. — Мінск : Беларуская навука, 2007.

Макаёнак, А. Зацюканы апостал : п'есы / А. Макаёнак. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2009.

Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : партр. пісьменніка і чалавека / А. Мальдзіс. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1990.

Малюнак А. Карповіча [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : [https:// www.sb.by](https://www.sb.by). — Дата доступу : 29.03.2019.

Марчук, Г. Кветкі правінцыі : раман, навелы, афарызмы / Г. Марчук. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2004.

Марчук, Г. Пісьмы салдату / Г. Марчук // Польша. — 2013. — № 2. — С. 82—117.

Марчук, Г. Урсула : навелы кахання / Г. Марчук. — Мінск : Беларускі саюз журналістаў, 2003.

Мацяш, Н. Паміж усмешкай і слязою : вершы і паэмы / Н. Мацяш. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.

Мемарыяльная дошка на доме, дзе жыў І. Чыгрынаў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://slucklib.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Міхась Башлакоў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://www.stihi.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Міхась Стральцоў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://cdn.turkaramamotoru.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Музей У. Караткевіча ў Оршы [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://school20-orsha.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Мятліцкі, М. На беразе маім / М. Мятліцкі. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2010.

Мятліцкі, М. Чалавек падымае неба : вершы і паэмы / М. Мятліцкі. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2012.

Мятліцкі, М. Цяпло буслінага крыла : палескія вершы / М. Мятліцкі. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010.

Навуменка, І. Аповесці, апавяданні / І. Навуменка. — Мінск : Беларусь, 2009.

Навуменка, І. Выбраныя творы : у 2 т. / І. Навуменка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1995—1997.

Навуменка, І. Гуканне над верасамі : аповесці, апавяданні / І. Навуменка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2002.

Навуменка, І. Збор твораў у 10 т. / І. Навуменка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2012—2017.

На танцпляцоўцы. Пачатак 1940-х гадоў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://vpravda.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Ніл Гілевіч [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://img0.liveinternet.ru>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Пазнякоў, М. Спявае жыта... : вершы, апавяданні, абразкі, эсэ / М. Пазнякоў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014.

Пазнякоў, М. Усміхаюцца зоры над хатаю. Выбраныя творы / М. Пазнякоў. — Мінск : Беларускі Дом друку, 2011.

Паштоўка з калекцыі Уладзіміра Ліхадзедава, Давыд-Гарадок, 1920-я гады [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://mediarolesye.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Памятны знак ахвярам Чарнобыля ў парку Дружбы народаў у Мінску [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://catholic.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Пашкоў, Г. Люблю, спадзяюся, жыву / Г. Пашкоў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1990.

Пашкоў, Г. Маё лета / Г. Пашкоў. — Мінск : Харвест, 2011.

Пашкоў, Г. Парад планет / Г. Пашкоў. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2016.

Пашкоў, Г. Тваім святлом благаславёны : вершы і паэма / Г. Пашкоў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2006.

Петрашкевіч, А. Меч Рагвалода / А. Петрашкевіч // Воля на крыжы : гіст. п'есы. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2000. — С. 65—102.

Помнік У. Караткевічу ў Кіеве [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://news.vitebsk.cc>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Прыгодзіч, З. Над Віслідай / *З. Прыгодзіч // Полымя.* — 2019. — № 10. — С. 150—159.

Рагойша, В. Паэтычны слоўнік / *В. Рагойша.* — Мінск : Беларуская навука, 2004.

Разанаў, А. Вастрыё стралы : версэты, паэтыч. мініяцюры / *А. Разанаў.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1988.

Разанаў, А. З апокрыфа ў канон : гутаркі, выступленні, нататкі / *А. Разанаў.* — Мінск : Логвінаў, 2010.

Разанаў, А. Назаўжды : вершы і паэма / *А. Разанаў.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1974.

Разанаў, А. Паляванне ў райскай даліне : Версэты. Паэмы. Пункціры. Вершаказы. З Вяліміра Хлебнікава. Зномы / *А. Разанаў.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1995.

Разанаў, А. Танец з вужакамі : выбранае / *А. Разанаў.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1999.

Рублеўская, Л. Замак мясечнага сяйва / *Л. Рублеўская.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1992.

Рублеўская, Л. З'яўленне інфанты : вершы / *Л. Рублеўская.* — Мінск : Кнігазбор, 2015.

Рублеўская, Л. Шыпшына для Пані / *Л. Рублеўская.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 2007.

Рыгор Барадулін [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://radzimaphoto.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Рыгор Барадулін з маці Акулінай Андрэеўнай [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://narbel.bsu.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Савіцкі, А. Пісьмо ў Рай : раман-споведзь / *А. Савіцкі.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 2012.

Свірка, Ю. Выбранае : лірыка (1956—1990) / *Ю. Свірка.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.

Свірка, Ю. Узаемнасць : кніга вершаў / *Ю. Свірка.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1993.

Сідарук, І. Галава / *І. Сідарук // Сучасная беларуская п'еса.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1997. — С. 221—247.

Сіпакоў, Я. Выбраныя творы : у 2 т. / *Я. Сіпакоў.* — Мінск : Мастацкая літаратура, 1995—1997. — Т. 1 : Паэзія. — 1995.

Сіпакоў, Я. Кулак / *Я. Сіпакоў [Электронны рэсурс].* — Рэжым доступу : https://knihi.com/Janka_Sipakou/Kulak_audio_zip.html. — Дата доступу : 15.09.2020.

Сіўчыкаў, У. Высакосны год : хоку і танка / *У. Сіўчыкаў.* — Мінск : Радзёла-плюс, 2004.

Стральцоў, М. Выбраныя творы / М. Стральцоў. — Мінск : Беларуская навука, 2015.

Сцяпан, У. Адна капейка / У. Сцяпан. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2012.

Сцэна з балета «Вітаўт» [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://bolshoibelarus.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Сцэна са спектакля «Аракул» па п'есе А. Макаёнка «Зацюканы апостал». Нацыянальны акадэмічны драматычны тэатр імя М. Горкага [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://img.afisha.tut.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Сцэна са спектакля «Князь Вітаўт». Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.21.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Сцэна са спектакля «Ку-ку». Дзяржаўны тэатр-лабараторыя нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна», 1992 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://minsknews.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Сцэна са спектакля па рамане У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». Рэспубліканскі тэатр беларускай драматургіі, 2008 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://gromykotheatre.files.wordpress.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Сцэна са спектакля «Чорны квадрат». Дзяржаўны тэатр-лабараторыя нацыянальнай драматургіі «Вольная сцэна», 1994 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://gromykotheatre.files.wordpress.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Танк, Максім. Errata : Вершы. Пераклады / Максім Танк. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1996.

Танк, Максім. Збор твораў : у 13 т. / Максім Танк. — Мінск : Беларуская навука, 2006—2012.

Тарасюк, Л. Апалогія красы : кніга пра беларускую паэзію / Л. Тарасюк. — Мінск : Права і эканоміка. — 2003.

У студэнцкай аўдыторыі [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://cdn12.img.sputnik.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Уладзімір Караткевіч [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://images.gr-assets.com>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Уладзімір Караткевіч : вядомы і невядомы : зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад. : А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізнік. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010.

Ушанаванне. Быкаў падчас святкавання свайго 70-годдзя (Мінск, 1994) [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://im0-tub-by.yandex.net>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Хадановіч, А. Землякі, альбо Беларускія лімэрыкі / А. Хадановіч. — Мінск : Логвінаў, 2005.

Хата І. Шамякіна ў вёсцы Карма [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://гумпазкрupki.edu.minskregion.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

Чыгрынаў, І. Выбраныя творы / І. Чыгрынаў. — Мінск : Кнігазбор, 2013.

Чыгрынаў, І. Вяртанне да віны / І. Чыгрынаў. — Мінск : Юнацтва, 1994.

Шамякін, І. Аповесць пра сябра / І. Шамякін // Карэнні і галіны : Партрэты настаўнікаў, сяброў, бацькоў, сваякоў, штрыхі аўтапартрэта / І. Шамякін. — Мінск, 1986. — С. 183—268.

Шамякін, І. Атланты і карыятыды / І. Шамякін. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1985.

Шамякін, І. Збор твораў : у 23 т. / І. Шамякін ; [падрыхт. тэкстаў і камент. А. Шамякінай] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2010—2014.

Шніп, В. Балада камянёў : паэзія і проза / В. Шніп. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2006.

Шніп, В. Страла каханьня, любові крыж / В. Шніп. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2008.

Шніп, В. Трава бясконцасці / В. Шніп. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2018.

Штэйнер, І. Сусвет, убачаны здалёк : творчасць Георгія Марчука / І. Штэйнер. — Гомель : УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2003.

Штэйнер, І. Уводзіны ў невымоўнае : філасофія паэзіі Алеся Разанава / І. Штэйнер. — Мінск : Звязда, 2013.

Янка Брыль [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <https://nlb.by>. — Дата доступу : 29.03.2019.

З М Е С Т

Ад аўтараў	3
------------------	---

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА ПЕРЫЯДУ 1960-х — ПАЧАТКУ 1990-х ГАДОЎ

РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ў 1960-я — ПАЧАТКУ 1990-х ГАДОЎ. АГЛЯД	5
--	---

Іван Шамякін	17
«Сэрца на далоні»	21

<i>Тэорыя літаратуры. Жанр рамана</i>	35
---	----

Андрэй Макаёнак	36
«Зацюканы апостал»	40

<i>Тэорыя літаратуры. Трагікамедыя. Моўная характарыстыка персанажаў</i>	45
--	----

Янка Брыль	47
Лірычныя мініяцюры «Загадка», «Трохі пра вечнае»	51

<i>Тэорыя літаратуры. Паняцце пра лірычную прозу</i>	55
--	----

Васіль Быкаў	56
«Знак бяды»	64

<i>Тэорыя літаратуры. Вобразы-сімвалы, мастацкія дэталі, іх роля ў тэксе</i>	81
--	----

Уладзімір Караткевіч	83
«Каласы пад сярпом тваім»	87

<i>Тэорыя літаратуры. Рамантычнае і рэалістычнае адлюстраванне жыцця ў літаратуры</i>	100
---	-----

Міхась Стральцоў	101
«Сена на асфальце»	104

<i>Тэорыя літаратуры. Унутраны маналог як сродак раскрыцця характараў герояў</i>	109
--	-----

Ніл Гілевіч	110
Лірыка	114
«Родныя дзеці»	117
<i>Тэорыя літаратуры. Раман у вершах</i>	124
Іван Чыгрынаў	125
«Дзівак з Ганчарнай вуліцы»	128
Іван Навуменка	133
«Сямнаццатай вясной»	135
<i>Тэорыя літаратуры. Сюжэт і яго элементы</i>	138
Рыгор Барадулін	140
Лірыка	146
<i>Тэорыя літаратуры. Паняцце пра асацыятыўнасць у літаратуры.</i> <i>Метафара, сінекдаха, перыфраз</i>	153
Алесь Разанаў	156
Лірыка	160
<i>Тэорыя літаратуры. Жанравыя пошукі сучаснай беларускай паэзіі:</i> <i>традыцыі і наватарства</i>	166
Георгій Марчук	168
Навелы «Канон Гарыні», «Канон Маці»	170
<i>Тэорыя літаратуры. Апавяданне і навела як эпічныя жанры</i>	174
Аляксей Дудараў	175
«Князь Вітаўт»	177
<i>Тэорыя літаратуры. Гістарычная драма</i>	183
Міхась Башлакоў	184
Лірыка	187

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА. АГЛЯД

ЛІТАРАТУРНЫ ПРАЦЭС У БЕЛАРУСІ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ	189
Паэзія	198
Проза	223
Драматургія	236
Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў	248
Спіс выкарыстаных крыніц	251

Вучэбнае выданне

Мельнікава Зоя Пятроўна
Ішчанка Галіна Мікалаеўна
Мішчанчук Ірына Мікалаеўна і інш.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

Вучэбны дапаможнік для 11 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання
(з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *С. П. Маляўка*

Рэдактар *Н. М. Мамчыц*

Мастак *Г. А. Ламанава*

Мастацкі рэдактар *З. П. Болцікава*

Камп'ютарная вёрстка *А. М. Кісялёва*

Карэктары *Д. Р. Лосік, Н. В. Федарэнка*

Падпісана да друку 20.04.2021. Фармат 70×90^{1/16}. Папера афсетная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 19,31. Ул.-выд. арк. 17,5 + 34,8 (эл. дадат.).

Тыраж 128 320 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/263 ад 02.04.2014.

Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.

Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск

(Назва ўстановы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			